

AKROM MALIK

HALQA

Qissa

To'rtinchi nashr

“TAMADDUN”

Toshkent

2022

UDK:
BBK

Malik, Akrom.

Akrom Malik. Halqa / [Matn] adabiy-badiiy – Toshkent: “TAMADDUN”, 2021. – b.

Qo‘lingizdagi ushbu kitob hali chop etilmasidan avval yuz minglab muxlislar qalbini zabt etdi. Mashhur suxandonlar tomonidan o‘qib eshittirildi. Rasman nashrdan chiqmay turib qo‘lma-qo‘l bo‘ldi. Chunki unda O‘zbek adabiyotida nisbatan yangi bo‘lgan mavzularga murojaat qilingan. Mustaqillik davri adabiy-badiiy tafakkuridagi yangilanishni ushbu asar misolida ko‘rish mumkin. Mazkur to‘rtinchi nashr ham fikrimizni tasdiqlaydi.

Voqealar o‘ziga xos yo‘nalishga ega, muallifning uslubi – ravon, turli qahramonlar, turfa qismatlar o‘qirmanni mutaassir qiladi, farqli jug‘rofiy hududlarga mansub insonlar dardi bir nuqtada tutashadi. Har bir ifoda va tasvir Sizni insoniylikka oshno chorlaydi. Odamlar dardi va g‘amini his qilishga undaydi. Ushbu kitob orqali Siz Hind ummoni va Hind o‘lkasiga, G‘arb yurtlariga, Pokiston, Turkiston, Xitoy, AQSh, Turkiya, Shomga g‘oyibona sayohat qilasiz.

Umid qilamizki, “Halqa” kitobi Sizning doimiy hamrohingizga aylanadi, qalbingizdan chuqur o‘rin oladi.

ISBN

© Halqa
© Akrom Malik
© “TAMADDUN” nashriyoti

Bismillahir Rohmanir Rohim

**(Habibulloh aka, basmala uchun bir sahifa ajratib, uni arabiy
naqshinkor uslubda yozish kerak)**

BIRINCHI BOB

BRITANIYALIK JURNALISTLAR

... Hind ummonidan suzib borayotgan kemandi nomi “Urvatul vusqo” bo‘lib, yo‘lovchilar bu kemaga Indoneziya bandargohidan chiqib, Saudiya sohillarida tuproqqa tushadilar.

Musulmon shirkatiga tegishlik kema ming nafar yo‘lovchini sig‘diradi. Ular ichida har toifa insonlarni uchratish mumkin. Biroq kemandi qat‘iy qoidasi bor: unda islomiy axloq hukm suradi. Kemaga chiqishdan avvalroq – chipta sotib olishdayoq bu qoida har bir insonga tushuntiriladi. Ochiq kiyinish, ajnabiy musiqalar tinglash, behayo odatlar ta‘qiqlangan. Sarxush qiluvchi ichimliklar ichilmaydi, tamaki chekilmaydi. Kemandi ichida ham ixchamroq masjid bor. Bo‘lmalari har bir oila uchun alohida.

G‘ayridin ayol yo o‘zi, yo eri bilan chiqar oladi. Muslimalardan hamisha mahramlari bo‘lishi talab etiladi. Istisno holatlar ham bor, buni kema rahbariyati hal qiladi.

Erning bo‘yi baland, ammo ozg‘in, inglizlarga xos yuzi oqsariq, sochlari qizg‘ishtob jingalak, burni uzun, yonoqlari turtib chiqqan, sepkilli, ko‘zlari ko‘kish rangda.

Ayolning ham haqiqiy ingliz qiyofasi bor: sochlari jigarrang, ko‘zlari moviy, peshonasi keng, qirraburun, iyagi biroz oldinga cho‘zilgan, istarali ayol. Ko‘zlari tagidagi sepkil uni mehribon ko‘rsatadi.

Erning ismi Jozef, ayolning ismi Anna.

Jozef soqol qo‘ygan. Qulog‘idagi sirg‘asini kemada yechdi. Anna esa ko‘kragini yopib, uzun libos kiydi, musulmalar ichida ajralib qolmaslik uchun, aniqrog‘i, ularning hurmatini saqlash niyatida oq, zarlangan, sariq gulli ro‘molni boshiga yengil tashlab yuribdi.

Jozef va Anna – ikkisi ham jurnalist. Ular ishlaydigan axborot agentligi o‘z nashrlari, tele va radiokanallari hamda internet saytlariga ega.

Axborot agentligi xalqaro maqomga egaligi bois, nomi “Blue sky’s sight” (tarjimasi “Moviy samo nigohi” bo‘lib, qisqartmasi BSS)dir. Jozef va Anna BSS telekanalining “Maxsus loyihalar” bo‘limi xodimlari. Jozefning taklifi bilan “Islomiy ruhiyat” degan loyiha tasdiqdan o‘tdi. Ikkisi ayni paytda kemada musulmonlar bilan yaqindan tanishishlari kerak. Musulmonlar nima uchun dinni, aynan Islomni tanlaganlarini bilishni istardilar. Ular kamera, ovoz yozish uskunalari tayyorlashdi. Kattaroq xonani ijaraga oldilar. Kema rahbari Mas‘ud Hasandan tasvir ishlari uchun ruxsat so‘radilar.

– Islomiy ruhiyatni anglay olsangiz, bu dinni qabul qilasiz, – dedi Mas‘ud Hasan ularning loyihasi haqida bilgach. – Chunki o‘zini bilgan odam uchun boshqa yo‘l qolmaydi.

– Biz dindor bo‘lish uchun kelmadik, – dedi Jozef. – Biz musulmonlardagi radikallik sabablariga qiziqamiz. Men Islom tarixini o‘qidim. Qur‘onning tarjimasi

bilan tanishdim. Diningiz shartlari, talablari haqida o'rgandim. U bir din, xolos. Musulmonlar nima uchun terrorni odat qilishlari tushunarsiz. Payg'ambaringiz davrida, undan keyin ham Islom siyosiy qudrat edi. Muhammadning faoliyati urushni, qon to'kishni taqozo qilgan. Biroq hozir musulmonlar yana nimani istashlari noaniq. O'shani aniqlaymiz.

– Biz teran fikrli insonlarmiz, – dedi Anna. U Jozefning qaysidir gaplari Mas'ud Hasanga yoqmaganini sezgandi. – Masalaga xolis qaraymiz, janob Mas'ud. Biz na Islomni, na nasroniylikni ulug'laymiz. Biz o'rtada ikki tomonni kelishtiramiz. Dunyoga islomiy ruhiyatni bildiramiz. U juda yomon emas, menimcha. Qo'rqishga ham hojat yo'q. Yaqindan tanishsang, ajdar ham vahshiy emasligini tushunasan.

Mas'ud Hasanning yoshi qirqdan oshgan. Jussador. Salobatli. Yuzi tabassumdan yorug'. Oq oralagan soqoli, sochi qalin. Millati malay. Ko'zi qiyiq. U musulmon oilaning farzandi. Otasi katta tijoratchi edi. Tinch va Hind ummonidan Amerikaga, Afrikaga, Saudiya, Yaman va Amirliklarga ulgurji mahsulot yuborardi. Kenja o'g'li Mas'udga hamma bolalari qatori ilm berdi, dinni tanitdi, ulg'aygach, oliygohda o'qitdi. Mas'ud Misrdagi Azhar oliygohining Kuala Lumpur bo'limini bitirdi. Oliy ta'limdan keyin otasi bilan maslahatlashdi. Shu kemani sotib oldi. U hozir jurnalistlarning so'zlarini diqqat qilib tinglagach, jilmaygancha dedi:

– Marhamat. Musulmonlar ila suhbatlashing. Sizlarga biror narsani uqtirmayman. Ishingizni yakunlagach, fikrlaringiz, xulosalaringiz bilan bo'lisharsizlar, inshaalloh.

Mas'ud Hasan Anna uchun yana bir bo'lmani berdi. Anna muslimalar bilan alohida suhbatlashadigan bo'ldi. Bu joyga bir necha stullar qo'yildi. Tasvirga olish va ovoz yozish uchun to'la sharoit hozirlandi.

– Saudiya sohillariga yetib olgunimizcha yigirma kun suzamiz, – dedi Anna o'ziga o'zi gapirgandek. – Bu vaqtda ko'p ishga ulgurish mumkin.

– Sizlar musulmon o'lkalarida yashab ko'rishingiz kerak, – dedi Mas'ud Hasan. – Bu suhbatlardan ham haqiqatlarni bilib olasiz, inshaalloh, biroq islomiy turmush chiroyini uning ichidan ham his qilish lozim.

– Loyihamizning ikkinchi qismida bu nazarda tutilgan, janob Mas'ud, – dedi Jozef. – Kemangizdagi musulmonlarning suhbatlari hozircha biz uchun kifoya.

... Tushdan keyin Jozefning studiyasiga ellikdan oshiq ko'ngillilar yig'ilishdi. Ularning har biri o'z hikoyasiga ega edi.

– Hurmatli musulmon do'stlar! – dedi Jozef. – Taklifimizni yerda qoldirmaganingiz uchun rahmat. Sizlarga tarqatgan e'lonnomamizda aytganimizdek, biz Islom jozibasini o'rganamiz. Odamlar nima uchun Islom yo'lida jonlarini ham berishdan qaytmaydilar? Yana bir savolimiz bor. Bu oshkora aytilmaydi. Lekin men aytaman. Islom yangi-yangi odamlarni o'ziga jalb etsa-da, musulmonlarni ham yo'qotadi va Islomga ashaddiy qarshi kishilar bor. Men ularni qudratli hukumat vakillari orasida ham ko'rdim. Ular Islomdan hayiqadilar yo nafratlanadilar. Nima uchun? Buning javobini ularning o'zlari ham bilmaydilar. Aytayotgan javoblari javob o'rnida emas. Qandaydir shaxsiy va tor xulosalar. Bu

ongli yechim sanalmaydi. Sizlarning haqiqatga asoslangan hikoyalaringiz bizga to'g'ri xulosa qilishda yordam beradi, deb ishonдик.

Jozef nutqining shu nuqtasida bir nafas to'xtadi-yu, tinglovchilariga bir qur nazar soldi. Hammalari oq libosli kishilar bo'lib, ko'ylaklari tizzasiga tushadi. Aksari musulmonlar soqol o'stirishgan, ammo irqlari ham, millatlari ham turlicha. Ularni birlashtirgan xususiyat chehralaridagi yorug'lik edi. Bu yorug'lik Jozefga ham muloyimlik, ham kishini qo'rqitadigan haybat o'laroq tuyuldi. Ko'zlarida rahmdillik porlaydi. Bu Jozefni ilhomlantirdi.

– Sizlar men haqimda shuni bilishingizni istardimki, men Islom yoki musulmonlar himoyasi uchun kelganim yo'q. Men insonlar himoyasi uchun keldim. Chunki Islomni ham odamzotning hamma g'oyalari qatori nuqsonli deb bilaman. Chunki uning ichida ham o'zaro qarama-qarshi guruhlar bor. Xususan, sunniy va shiiylar markaziy raqiblar hisoblanadi. Bu ikki yirik guruh ham bir necha o'nlab tarmoqlarga ega. Haqiqatan, murakkab. Shu qadar murakkablikka qaramasdan, men bu loyihani ilgari surdim.

Jozef bir lahza nimanidir esladi, fikrlarini tartiblab olib, davom etdi:

– Tarqatilayotgan axborotlarning umumiy manzarasida musulmonlarning huquqlari ko'p bora poymol etilyapti, eng ko'p qo'poruvchilik ham Islom nomidan bo'layotir. Nima uchun? Shu savollarga qoniqarli javob izlamoqdaman. Darvoqe, – Jozef nimanidir unutib, endi eslagandek jilmaydi. – Yoshim o'ttizda. Xotinim Anna o'ttiz ikkida. U bilan qiziqishlarimiz bir xil chiqqani uchun yaqinda turmush qurdik. Sizlarda ayollarning erkaklar bilan suhbatlashishi taqiqlangan ekan. Bu qonunlaringizni hurmat qilaman. Xotinim bir ayol sifatida musulmalarning ichki ma'naviy olamiga qiziqyapti. Suhbat uchun ijozat berganingiz uchun Sizlardan behad minnatdormiz. Marhamat, ushbu stulga orangizdan bir kishi kelib o'tirsin. Biz uning hikoyasi bilan loyihamizni ochamiz.

Tinglovchilar biroz shivirlashib, maslahatlashishgach, ularning ichidan o'rta yoshli kishi o'rnidan turdi...

... Anna musulmalar qarshisida biroz hayajonlandi. Xonani to'ldirgan musulmalarning ko'pi boshdan oyog'iga qadar o'rangan, faqat ko'zlari ko'rinadi; boshqalarining yuzlari ochiq bo'lsa-da, quloqlari, peshonalarini ham ro'mol bilan yashirib olishgan, liboslari keng, deyarli qomatni bildiradigan kiyim kiygan biror ayol ko'zga tashlanmadi.

“Ular moda balosidan uzoqda”, – deb o'yladi Anna beixtiyor. U Yevropa, Amerikaning restoranlarida, ofislarida, bayramu anjumanlarida qatnashgan, o'z yo'nalishi bo'yicha Stenford universiteti bakalavrining nazarida, o'rangan bu ayollarning qandaydir qudrati bor edi. Bu qudrat unda tortinish hissini uyg'otdi. Anna bu tuyg'uni oxirgi marta qachon tuyganini eslolmadi. Hech qachon birovning oldida majburiyat sezgan emas. U hamisha o'zi xohlaganidek kiyindi, o'z xohishicha yashadi.

Biror istagiga to'siq qo'ymadi. Musulmalar bilan ko'rishganda ularning jahli chiqmasin yoki ularning qadriyatlariga behurmatlik bo'lmasin uchun Anna, badaniga yopishib tursa-da, uzun libos kiydi, sochining yarmini ko'rsatsa-da, boshiga ro'mol o'radi, lekin bu holati ham unga muslima ayollarning qarshisida

erkin turib so‘zlashiga yetarli emasligini u hozir tushunib qoldi. Iffat pardasi bilan ihotalangan musulmalar qoshida Annani xijolat qilgan hissiyotning nomi, yoddan chiqarilgan Hayo edi. Shunday bo‘lsa-da, u o‘zini tutib, so‘z boshladi:

– Assalomu alaykum, aziz musulmalar! Sizlarning qarshingizda nutq irod etish mendan iroda talab etyapti, – qizarinqirab kuldi Anna. – Men G‘arbning yuragida ulg‘aygan ayolman. G‘arb ayollarining dunyosi menga ravshan. O‘zim shu dunyodanman. Sizlarni, aynan, muslima ayollarni zulmat ichida deb ta’riflaydigan dunyoda men noroziman. Bilasizmi, nima uchun?

Musulmalar Annani qiziqish bilan tinglayotgan edilar.

– Bilasizlarmi, nega? – savolini takrorladi Anna. – Ayol zoti zulmatda qolish uchun bu dunyoga kelmagan, ayol dunyoni zulmatdan qutqarish uchun yaralgan. Ayol qaerga bormasin, u o‘sha makonni nurga chulg‘asin. U shu qadar kuchli bo‘lsin! Musulmalar – Ayol! Ularni zulmat qo‘ynida qoldilar deyish Ayol sha’niga tuhmatdir. Men shunday hisoblayman. Bilasizmi, men feminizmga moyil ayolman. O‘zimni tom ma’noda feminist deya olmasam-da, Ayolga mensimay boqishlariga toqatim yo‘q. Sizlar mana shunday choralar ichida, er va farzand xizmatida qolib ketgan bo‘lsangiz-da, Ayollik hurriyatingiz uchun biror imkon topishingizga aminman. Ayollik hurriyati deganda men Ayolning hayotdan rozi bo‘lib yashash erkini tushunaman. O‘zingiz istagan kasbni egallash, bo‘sh vaqtni maroqli o‘tkazish, Yer yuzining go‘zal maskanlarida dam olish kabi nuqtalarda bu erkni his etish mumkin.

Musulmalardan ba’zilar bu nutqdan ta’sirlana boshladi. Annaning so‘zlarida joziba bordek tuyuldi ularga.

– Sizlar ergashadigan Muhammad payg‘ambarni ham ayoli Xadicha qo‘llagan ekan. Erini payg‘ambar deb ishongan. Muhammad o‘z yo‘liga ishonib qadam bosishi uchun hamma sharoitni tayyorlagan. Makka aristokratiyasi, oligarxiyasi ichida Xadichaning mavqei ijobiy ta’sir bergan, albatta. Bu bilan nima demoqchiman? Ayol Islom dinida bo‘lsa ham, u hamisha yorug‘likni topa oladi, zulmatda qolib ketmaydi demoqchiman. Shu fikrimni isbotlash maqsadida “Islomiy ruhiyat” loyihasiga qo‘shildim. Erim Jozef bu loyiha muallifi, – Anna proektor orqali devorga tasvir tushirib, Jozefning rasmini ko‘rsatdi.

– Sizlar bilan suhbatlashaman. Istasangiz, yuzingizni ekranda ko‘rsatmaymiz. Siz menga ayolning Islomda bo‘lishi unga qanday qulaylik yoki noqulaylik tug‘dirishini aytib berishingizni istardim. Marhamat, kim birinchi bo‘ladi?

Musulmalar bir necha on sukut saqlashdi, o‘zaro shivirlashib nimanidir maslahat qilishdi. Keksaroq ayol o‘rnidan turdi.

– Men boshlab beraman, – dedi Annaga.

– Marhamat, bu yerga keling! – Anna uni o‘rtaga qo‘yilgan stol va stulga chorladi. Stolda orxideya guli, shisha idishda ichimlik suvi va finjon bor edi.

– O‘zingizni tanishtiring, iltimos, tasvir olinyapti, ovoz yozilyapti, – dedi Anna u musulmaga.

– Olamlar Robbi Allohga hamd aytaman. Uning Rasuli – elchisi, suyukli nabiyyimiz Muhammad sollallohu alayhi va sallamga, oilalariga, as’hoblariga salom va salovatlar yo‘llayman. Allohning ismi bilan so‘zimni boshlayman.

Sizlarga Allohning salomi, rahmati va barokatini tilayman, ey muslima opa-singillarim! Qadrli Anna! Go‘zal nutqingiz uchun tashakkur. Go‘zal tarbiyangiz uchun sizga rahmat. Shijoatingiz sizga xayr keltirsin. Bu shijoat sizni haq yo‘lga boshlasin! Mening ismim Hojar. O‘zim Malayziyada yashayman, – deb so‘z boshladi Hojar xonim.

Xonimning ovozi sehrli edi, go‘yo. Mayin, ayni paytda qat’iy. Qadam bosishlari, o‘tirishlari, har bir harakatlari viqorli edi. Anna unga qarab, bunday joziba davlat tepasida o‘tirgan prezident va bosh vazir xonimlarida ham uchramasligini ichida tan oldi. To‘g‘ri, Britaniya qirolichasi Yelizaveta xonim bilan bundan besh yil oldin ko‘rishgandi. Qirolicha yetimlarga xayriya tadbiriga o‘g‘li Charlz bilan kelgan edi. Anna qirolicha yetimlarni erkalab turganida, uning yoniga yaqinlashdi. So‘ng zoti oliylariga xayrli kun tiladi.

Qirolicha unga qarab mayin jilmayib, “Xayrli kun!” – dedi. “Siz bilan suhbatlashsam, maylimi?” – so‘radi Anna shoshib. “Mayli, qizalog‘im. Qanday savollaring bor?” – iltifot qildi Qirolicha. Shu payt Qirolicha xodimlaridan biri paydo bo‘ldi. “Kechirasiz, yosh xonim. Zoti oliylarining dasturida siz bilan suhbat yo‘q”, – dedi u. “Jonatan, qizga ruxsat ber. Zerikib turgandim. Savolini beraqolsin”, – dedi Yelizaveta xonim.

“Ismim Anna, zoti oliylari. Yoshim yigirma yettida. Men hamisha Yer yuzidagi eng donishmand Qirolicha bilan, ya‘ni Siz bilan suhbatlashishni orzu qilganman”, – dedi Anna hayajoni toshib.

“Muhim savolingni beraqol, Anna, dedi Qirolicha. – Yoshim to‘qsonda. Men ham ba‘zida charchayman”.

“Afv eting, zoti oliylari, – o‘zining ezmaligidan uyalib ketdi Anna. – Sizningcha haqiqiy ayol qanday bo‘lishi kerak?”

Qirolicha Annaga tabassum bilan:

“Qizalog‘im, haqiqiy ayol qirolichalardek e‘zozga loyiq bo‘lishi kerak. Hamma qirolicha bo‘lolmaydi, tabiiy. Biroq qirolichalarning ahloqini o‘rganish mumkin. Yevropada qirolichalar, malikalar juda ko‘p. Ularni nasabidan ko‘ra, sulolasining qat’iy qonunga aylangan Ahloqi chinakam qirolichaga aylantiradi. Siz yoshlar esa, ahloqni mensimaysizlar”.

Britaniyaning e‘zozli Onasi bilan bo‘lgan suhbat shu. Anna bu qisqa suhbatdan benihoya ta’sirlangan edi. Shundan keyin u hayotini tartibga solishga ko‘p intildi.

O‘zini pok tutishga harakat qildi. Dugonalaridan farqli o‘laroq erta turmush qurdi. Jozefdagi jiddiyat uni o‘ziga jalb etdi. Yonib sevmasa-da, eriga qalbdan bog‘landi. Oralaridagi iliq mehrni o‘zlari yaxshi his etardilar.

Anna Hojar xonimga boqib, uning so‘zini tinglab, beixtiyor Qirolichani esladi, xayolini shu xotiralar yashindek yoritib o‘tdi.

– Anna, o‘zing bo‘lmagan joy haqida gapirish qiyin, – davom etdi Hojar xonim. – Boshingdan o‘tmasa, iztirobni ham, baxtni ham tanimaysan. Muslimalarga ayol deb qarayotganingiz juda yaxshi. Lekin bu ayollarni Islom sharaflagan, ular o‘zlarini emas, ularni Islom zulmatdan nurga chiqargan, deb fikirlasangiz, eng to‘g‘risi shu bo‘ladi, inshaalloh. Zotan, Islom muhit joriy etgan

majburiyat emas, G'arbda shunday fikr bor, Islom – sof insoniy fitratning sog'lom ehtiyojidir.

Anna so'zlayotgan bu ayol oddiy ayol emasligini tushunib yetdi.

IKKINCHI BOB **VATANDAN HIJRAT**

(Abdulloh Yorqinning hikoyasi)

– O'z nafsini yaxshi bilgan musulmon Islom haqida gapirishdan hayo qiladi, – dedi Allohga hamd, Rasululloh sollallohu alayhi va sallamga salovat aytib, salom berganidan keyin Jozefning birinchi suhbatdoshi. – Kimdan uyaladi deysizmi? Allohdan uyaladi! Zotan, Islom olamlar Robbi Allohning insoniyatga tushirgan dasturidir. Bu dasturni musulmonlar amalga joriy etamiz, shu asosda yashaymiz, deb qabul qildilar. Biroq bu va'da ustida tura olmagach, inson Islom haqida so'zlashga ham hayo qiladi. Shunday: o'zini tanigan mo'min Islom haqida, Allohning dini haqida iztirobsiz, azobsiz gapira olmaydi. Bu Alloh oldidagi javobgarlik, mas'uliyat hissidir.

Jozef bu jo'shqin muqaddima qarshisida ta'sirlanganini sezdi. Kishiga g'amgin boqadigan, yuzlari dumaloqqa moyil, qizg'ishtob soqoli qalin, ko'zlari katta-katta bo'lsa-da, qiyiq, yoshi elliklarga yaqin, o'rtabo'ydan balandroq bu odam hammani bir nafasda jalb etdi. Ilmli ekanligidan, boshidan og'ir sinovlar o'tganidan uning qiyofasining o'zi ham xabar berar edi.

– Ismim Abdulloh Yorqin, uyg'urman, kasbim kompyuter dasturchisi. Kiberjinoyatga qarshi kurashaman. Mening hikoyam juda olisdan boshlanadi. Uyg'uristonning qadim shahrida tug'ildim. Bu shaharni Xo'tan deb ataydilar. Muazzam turkiylarning ming yillik ertak, afsona va dostonlari bor. Baxshilar ularni kuylab tugata olmaslar. Do'mbirlarimiz sayrasa, butun olam sukut ila tinglaydi. Ular ertak emas, afsona emas, doston emas, yuragi qon, yuzlari o'z qonidan alvon xalqimning faryodi, ohu dodi, orzu-armoni, niyatu shonidir. Bu qadim ohanglarda yangraydigan Koshg'ar, Bolosog'un, Yorkent kabilar afsunli qal'alar qatori Xo'tan ham madh etilgan. Bizda g'arbda yashaydigan qondoshlarimiz quyosh Xo'tandan porlaydi, deb yozishgan. Ona tuprog'imni qaysi so'z bilan ta'riflashni bilmayman. Garchi men bu o'lkani to'rt yoshimda tark etgan bo'lsam-da, Xo'tan bog'larining tong nasimlari keltirgan iforlari yodimda. Xo'tanning osmoni yorug'. Tuproqlari qora, qizg'ish, oltinrang, kumushrang! Hidlasang, xushbo'y taraladi. Bu tuproqqa tayoq qadasang, kurtaklaydi. Bog'larimizdagi mevalar jannat mevalaridek bo'lsa, ne ajab. Qur'onda Alloh aytadi: "Iymon keltirib, solih amal qilganlarga jannat xushxabarini bering! U jannatning ostida anhorlar oqib turadi. U yerda biz jannat ahliga mevalarni rizq qilib beramiz. Jannatiylar bu mevalardan yeb ko'rib, "Bu mevalardan ilgari ham yeganmiz", – deyishadi. Ha, ularga ana shunday o'xshash rizqlar beriladi". Bu Baqara surasidan bir iqtibos edi. Men o'ylaymanki, Xo'tan ahlidan jannatga kirgan mo'minlar jannat mevasini tatib ko'rib, Yer yuzidagi makonlarini, bog'larini yod etsalar, ne ajab! Suruvlarimiz, uyurlarimiz ko'p. Podalarimiz barakali. Xalqimiz mehnatkash, kamsuqum. O'z hamshaharlarimni ko'rib qolsam, yugurib borib, peshonasidan o'pgim keladi. Peshonalari ajinli,

qo'llari qadoqli, egnida beqasam to'n, belida qiyiq va pichoq, ko'ngli buloq suvidek musaffo xalqim bor. Har yaxshi so'zga oshufta, aldashni bilmaydigan, bir muhtojni ko'rsa, vujudi ila yordamga shay, qo'nog'ini uch kun emas, o'ttiz kunlab siylaydigan xalqmiz. Bir so'kish so'zni bilmaydi, biror-bir nomahramga tik boqmaydi, jufti halolini go'shangada taniydi, o'g'illarini vorisim, qizlarini nomusim, deydi. Azon ovozi eshitsa, har ne ishini tashlaydi.

Masjidlarini, madrasalarini qanday vasf etay! Masjidlarining devorlari oltinrangda tovlanadi. Gumbazlarida kabutar, musicha, qaldirg'ochlar yashaydi. Minoralari esa bulutlarga sir aytayotgandek. Minoralari muazzin sasini xalq qulog'iga, qulog'i emas, qalbiga yetkazayotganidan baxtiyor! Masjid hovlilarida rayhon isi taraladi. Atirgul hidi ko'ngilni shodlantiradi. Tasbih gullari ochilib, go'yo "Subhonalloh!" deb har ne nuqsondan pok Allohni yod etadi. Masjid yo'laklariga g'isht terilgan. Ayvonlaridan fayz gurkiraydi. Naqshinkor ustunlarida qiroatlarning sasi jilva etadi. Mehroblarida esa nur charaqlaydi. Xonaqohlarida ixlos va sidq ufuradi. Imomlari taqvodan aziz, muazzini ibodatdan sharaflil. Qavmi boshini sajdaga qo'yganda, qalblarda Robbiga taslimiyat va muhabbat to'lqinlanadi. Bu mening ona tuprog'im, Xo'tandir. Ming nadomatlar bo'lsinki, to'rt yoshimda bu jannatni tark etdim. Zotan, oilamiz bilan o'z yurtimizdan qochishga majbur edik.

Otam fizika muallimi edi. U fanni yaxshi bilardi. Davlat idoralarida, chet davlatlarda tanishlari ko'p edi. Xitoy zulmi oshib borgani sayin u o'z oilasini, jonini, iymonini, molini qutqarish uchun avvaldan hijrat xayolida yurgan. Xitoy askarlari Xo'tanga bostirib kirgach, vaziyat qo'ldan ketgani malum bo'ldi. Esimda, otam yarim tunda safar hozirligini ko'rarkan, onamga bunday dedi: "Azizam, Xitoy yurtimizni bosib oldi. Biz vatanni bosqinchiga berib qo'ydik. Endi quvg'indi bo'lamiz yo chuvrindi! Bu yerda qolsak, chuvrindimiz. Qochsak, quvg'indimiz. Farzandlarimiz kelajagi uchun ham, iymon va Islomimizni saqlash uchun ham qochamiz. Tanishlarim bilan gaplashib qo'yganman. Bugun Qirg'izga o'tamiz. U yerdan Kobulga yo'l olamiz. Kobuldan Turkman orqali Mashhadga, Mashhaddan Turkiyaga yetib olamiz. Bundan keyin yo Turkiyada, yo Ovro'poda muhojir bo'lamiz. Chunki Qirg'iz, Turkman Sovetning qo'lida, Afg'on urush ichida, Eron bizga bir qadar begona, u yerda ham vaziyat og'ir. Azizam, yo'limiz mashaqqatli, sabrli bo'lamiz!"

Onam otamga behad itoatli edi. Umrim davomida onamni hamisha otam qarshisida itoatda ko'rdim. Biror marta nologani esimda yo'q. Ochman, non ber, demadi onam. Tilidan chiqqan kalomi "Siz nima desangiz, shu" bo'ldi. Shuning uchunmi, biz farzandlar shuncha ko'ch-ko'ch, shuncha qoch-qoch ichida na qo'rquvni, na bezovtalikni sezmadik. Hijrat paytida oilada ikki farzand bor edi. Akam Solih va men. Ota-onam tongda tayyorgarlikni tugatishdi. Ikkisi namoz o'qishdi. Uzoq duo qildilar. Keyin ot – aravaga chiqib, tong qorong'usida Qirg'iz chegarasiga yo'l oldik.

Otam baquvvat inson edi. Miltig'i bor edi. Barcha yuklarimiz ikki ot-aravani to'ldirdi. Onam va ikki o'g'il uchinchi aravada edik. Otam birinchi aravani boshqarib bordi.

Uch kun tinmay yurdik. Alhamdulilloh, bexatar holda chegaraga yetib oldik. Chegaraning narigi tomoni Qirg'iz yurti. Yuklarimizni yengil tekshirishdi. Otam chegara noziriga ko'p pul berdi. Yurtdan qochayotgan bir biz emasdik. U paytlarda chegaralarga hozirgidek qattiq qaralmasdi. Yo'lini topsang, xorijga o'tish oson edi. Shu tariqa eson-omon Qirg'izga o'tdik. Bizni otamning qirg'iz do'sti kutib turgan ekan. Otam u bilan quchoqlashib ko'rishdi.

– Qudayg'a shukur, o'tip alding'iz, usta, sizin ko'ren kung'a xam jetdiq, Qudayg'a ming shukur, – dedi u quvonib.

Ular o'zaro suhbatga kirishdilar, otam aravada, Baxtmurod u kishiga baqamti xachirida yurib, gaplashgan ko'yi ketaverdik.

Bu joylar tog'li ekan. Tepaliklar, daraxtlar ko'p. Qishloqlar qirlar, xarsang toshlar ichiga sochilib ketgandek. Qirg'izlarning ko'zi qisq, xitoylarga ham o'xshab ketardi. Lekin kulib turishi, bag'ir ochishi xitoydan farqli edi, albatta. Xitoy mening bola tasavvurimda vahshiy maxluq edi. Otam xitoy bosqinchilari deb gapirardi. Ovozida bir nafratni payqardim. Go'dak ongimga ana shu nafrat chuqur singgan edi. Otam yomon ko'rayotgan bu odamlarning hammasi yomon deb ishonganman. Xo'tanda, uyimizga otamning do'stlari yig'ilganlarida, Xitoyning zulmi, haqsizligi haqida o'z uyg'urlarimiz ularga xizmat qilayotganlarini gapirishardi. Men esa mehmonxonamizda bu suhbatlarni eshitib, oxiri uxlab qolardim. O'sha paytda bu gaplardan aytarli jiddiy ma'no anglamasam-da, so'zlar xotiramga mixlanib qolavergan.

Aqlimni tanib, yaxshi-yomonning farqiga borayotganimda, bu so'zlarni xotiram omboridan birma – bir olib, ma'nosini chaqdim, o'rgandim. Ko'p narsalarni tushundim.

Biz yurib ketayotgan Qirg'iz yurtining To'qmoq degan shahri ekan. Bu joyning odamlari ham o'zimizning yurtdoshlarga juda – juda o'xshar edi. Men kichikroqligim uchunmi, hech kimdan begonasiramadim. Akam esa hammaga yotsirab qaraydi. Cho'chiydi. Otam kuladi: "Nega cho'chiyapsan, Solih!" – deydi beozorgina.

Qirg'izga yetib kelguncha yo'lda ko'rganlarim hamon xotiramda. O'rilgan bug'doyzorlardan, serhosil dalalardan, ozoda, ixcham qishloqlar oralab yurganmiz. Otam atrofga qarab, rosa uh tortgani ham yodimda. Qirg'izga o'tishimiz bilan bu g'amginlik yo'qoldi, go'yo. Aslida esa, yo'qolmagan ekan, bu g'amginlik hammamizning ichimizga, ko'nglimizning tub – tubiga cho'kib olgan ekan. Kelajakda ruhiyatimiz chayqalib, vujudimiz larzaga kelgan onlarda bu cho'kindi qalqib yuzaga chiqishini hali yetarli idrok qilmaganmiz o'shanda. Men va akam bu holni aql bilan anglamaganimiz aniq, biroq ruhimizda bir ezginlik borday edi, nazarimda.

Unday bo'lmagandir, balki keyinchalik o'zim bu tuyg'uni mavjud bo'lganiga ishonib qolgandirman. Lekin otam va onam o'z yurtlaridan chiqib ketish iztirobini chuqur his etishgan, shubhasiz. To'qmoq shahrida nafas rostladik, bir kecha bir xonadonda mehmon bo'ldik.

Otlarimizni aravadan bo'shatishdi, yem berishdi. Men esa keng hovlida to'ygunimcha o'ynadim. Biz tushgan hovli katta edi. O'rtasidan ikkiga bo'lingan.

Kichikroq qismini tashqi hovli, kattaroq tomonini ichki hovli deyisharkan. Nomahram erkaklar ichki hovliga kirmaydi, ayollar bu tomonga chiqmas edilar. Biz bolalar uchun bunday chegara yo‘q.

Qo‘noq emasmizmi, hamma ko‘nglimizga qaraydi. Akam mendan odobli va yuvoshroq edi. Shu yerda o‘tir, deyishsa, o‘sha joyda o‘tiraveradi. Bir ish buyurilsa, albatta, e‘tirozsiz bajaradi. Men o‘yingaroq, erkaman.

Ichki hovlining orqa tarafi otxona ekan. Otxonaning tepasiga bedapoya bosilgan. O‘ng tomonida ko‘p tovuq boqisharkan. Hech kimning tanbeh bermasligidan foydalanib, otxonaga kiraman, otlar bilan "gaplashaman", otboqar buni ko‘rib kulib qo‘yadi, tovuqxonaga o‘taman. Tuxum qo‘yayotgan tovuqni cho‘chitaman, bundan jahllanib menga tashlangan xo‘rozga ham hujum qilaman, keyin bedaxonaga ko‘tarilaman. Tepadan atrofga qarab, katta odamlarday qo‘limni orqaga qo‘yaman. Katta odamlarda qorin bo‘lishini hisobga olib, yo‘q qornimni oldinga chiqarmoqchi bo‘laman. Keyin yana ichki hovliga kirdim. Ayvonga bordim. Ko‘p ayollar o‘tirishibti, bir nimalarni gaplashyaptilar, ko‘proq onamga e‘tibor qaratilgan. Bundan xursand bo‘lib, onamga nimadir deb erkalangim keldi.

– Ona holva bering! – deb qichqirdim. Hamma ayollar menga qarashdi. Onam qizarib ketdi:

– Voy, Abdulloh, beodoblik bo‘ladi-ya, bolajonim! – dedi. Onamni yoniga olib o‘tirgan Kayvoni momo kuldi.

– Qizim uyalma. Bala bo‘g‘ani sho‘x bo‘sin-da! Qani, kel beri! – dedi menga. Kayvoni momo keng guldor kiyimli, boshida uzun cho‘girma, cho‘girmasi rangli matolar bilan bezalgan, ustidan esa ro‘mol tashlab tomog‘igacha berkitib olgandi. Oldiga sekin yurib bordim. Momo meni erkalab quchoqladi. Peshonamdan o‘pdi. Momoning qo‘lida bilaguzugi, barmoqlarida ham uzuklari bor ekan.

– Umring uzaq bo‘sin, aynam. Aynalib ketay, ma, ol holva jeysanmi? Je, – dedi.

– Rahmat, katta momo! – deb holvani oldimda shataloq otib tashqi hovli tomon yugurdim.

– Voy, katta momo deydi-ya! – deb ortimdan ayollarning gurillab kulgani eshitildi.

Katta hovli o‘rtasida hovuz bor ekan. Hovuz labida juda bahaybat tut o‘sgan. Shu tutning soyasidagi supada bir qancha erkaklar suhbatlashib o‘tirishibdi. Akam ham shu yerda ekan. Otamning yonida tizzalab, odob bilan huddi suhbatni tushunayotgandek tinglayapti. Buni ko‘rib, mening suhbat tinglagim keldi.

– Ota! – dedim-da, supaga yugurdim. Supada o‘tirganlardan yoshroq yigit tezda meni ko‘tarib, supaga chiqardi. Men otamning yoniga borib, o‘tirib oldim. O‘rtada xontaxta. Dasturxonda meva-cheva. Non. Go‘sht. Supa tepasiga bo‘z tortilgan. Qolgan-qutgan tut yoki qushlardan u-bu tushmasin, deyishgan bo‘lsa kerak. Otam gapirayotgan ekan, qolganlar tinglardi.

– Alixonto‘ra Sog‘uniy janoblari bir suhbatlarida juda achingan ekanlar. Yoqubbek tuzgan Yettishaharning tanazzuli Uyg‘urlar hurriyatining tugashi bo‘ldi, deb. Xitoyda yaqin-yaqingacha ahvol og‘ir edi. Mao Szedun taxtga chiqmasidan avval Uyg‘ur davlati tuzishning qulay fursati bo‘lgan. Afsus, qo‘mondonimiz

Alixonto'ra janoblarning buyuk niyatlari amalga oshmadi. Eshitishimcha, hozir Toshkentda emishlar? – deb so'radi otam.

– Ha, Toshkentda. Ko'kcha mahallasida istiqomat qilayotgan ekanlar, – deb javob berdi iyagida uch-to'rt uzun-uzun tuki bor bir odam.

– Sihatlari qanday ekan? – so'radi yana otam.

– Biroz betob ekanlar. Shunga qaramay ilm berishdan, ijoddan to'xtamayotgan ekanlar. "Tarixi Muhammadiy" nomli siyrat asarini yozibdilar. Temur Ko'ragonning "Tuzuklar" kitobini forsiydan turkiyga o'giribdilar. Shu kunlarda "Turkiston qayg'usi" degan bir asar yozyaptilar, deb eshitaman, – javob berdi boyagi odam.

–Alloh xayrli etsin! – duo qildi otam. –U kishi Sharqiy Turkiston Islom jumhuriyatini e'lon qilganlarida, qo'llarida ellik ming mujohid bor edi. U kishini o'g'irlab ketishgach, ko'p dilxiraliklar bo'ldi. Janobga itoatda yurganlar o'zaro ixtilof etishdi. Xitoy tortib kelgan armiya qarshisida tumtaraqay bo'ldilar. Holbuki, Alixonto'ra bu qo'shinni boshlab chiqqanida, har bir askar bir sher edi. Xitoy armiyasi chumchuqday qochgan edi... U ulug' voqealar bugun bir o'tmish. Bir o'tmish, kelajak undan ibrat olmog'i lozim.

– Biz nima uchun bu imkonni boy berdik, deb ko'p o'ylanaman, – dedi tinglovchilar orasidan yana bir kishi.

– Bu nematga loyiq bo'lmadik, – dedi otam. –Hurriyatga, bir Davlatga, bir Yo'l boshchiga munosib emas edik, Alloh bizni mahrum etdi.

– Qanday qilib munosib bo'lish mumkin? – yana savol berdi boyagi odam. – Allohning dinini o'rganamiz, amal qilamiz, dushmandan qo'rqmaslikni, urushni, xato qilmaslikni, ittifoqni, ahillikni, itoatni, sadoqatni, mardona o'lishni o'rganamiz, shunday yashashni boshlaymiz va o'sha buyuk darajaga chiqamiz, inshaalloh. Yo'qsa, xorlikda qolaveramiz. Sog'unij janoblari shuni ta'lim berdilar. Biroq bu ta'limni olmadik.

...Suhbat cho'zildi. Shom vaqti kirdi. Hamma namoz o'qidi. Men ham, akam ham o'qidik. Kechki taomdan keyin ham gap uzilmadi.

– Alixonto'ra janoblari aytar ekanlarki, xatar bo'lsa, ziyoratimga kelmang, deb. Mahallalarida doimo Sovet josuslari o'ralashib yuradi, – dedi soqoli siyrak odam.

– Kelganni ham, ketganni ham tekshirar emish. Temur Ko'ragonning kitobini tarjima qilib bo'lganlarida, o'g'irlab ham ketishibti, nobakorlar. Ustoz xos suhbatlarda: "Er yuzida Xudoni inkor qilgan birinchi tuzum shu Sovet tuzumi bo'ldi. Rasululloh sollallohu alayhi va sallamning barcha so'zlari haq: xulafoi roshidinlar o'tdilar, sulton amirlar o'tdilar, zolim podshohlar o'tdilar, oxirzamon Islom nusratiga yaqinlashyapmiz", – deb aytar ekanlar.

– Inshaalloh, bu biz mazlumlarga bir hurriyatdir, – dedi otam.

...Ular qancha gaplashib o'tirishdi, bilmayman, chunki toshday qotib uxlab qolibman. Ertalab musichaning "ku-ku"lashi uyg'otdi. Hovlilar supurilgan, rayhon hidlari taralgan, chumchuq, qaldirg'ochlar vijirlaydi, otam esa Qur'on o'qir edi. Nonushta qildik, qaymoqqa issiq nonni botirib yeb oldim, sariyog' qo'shilgan qaynoq sutni ichdim, akam o'z odaticha kam yeb, kam ichdi. Quyosh qizdirmasdan

yo'lga otlandik. Otamning rejasiga ko'ra, Turkman chegarasiga ketayotgan edik. Bizni kutayotgan qanday sinovlar bor, bilmasdik, albatta. Bugun qo'rqmasdan shu safarga otlangan otamning jasoratiga qoyil qolaman. Ot-arava minib minglab chaqirim safarga chiqish uchun inson naqadar botir bo'lmog'i kerak?! Niyat xolis bo'lgan ekan, sanoqsiz sinovlar faqat bizning foydamizga xizmat qildi.

UCHINCHI BOB **MUSLIMANING DUNYO SI**

...Hojar xonim musulmalarning har biriga birma-bir qarab chiqdi. So'ng Annaga qarab:

– Anna, bu yerga o'z hayotimni hikoya qilgani chiqmadim, – dedi u. – Bu yerdagi opa-singillarimda siz kutgan hikoyalar ham bor, shubhasiz. Men Islom haqidagi ba'zi xato tasavvurlaringizni Robbim qodir etgan darajada to'g'rilashni istayman. Islom nuqsondan xoli dindir. Chunki uni nuqsondan xoli bo'lgan Alloh insoniyatga ne'mat, rahmat o'laroq tushirib berdi. Tasavvur qiling, tug'ilganingizdan so'ng ota-onangiz sizni parvarish etmasalar, yashash imkoningiz qay darajada bo'lar edi? Ular sizga yurishni, kiyim kiyishni, ovqat yeyishni, yuvinishni o'rgatishdi. Maktabda o'qish, yozish va boshqa ilmlardan ta'lim berdilar. Go'dak holingizda tashlab qo'yganlarida qanday bo'lardi? Buni o'ylashning o'zi qo'rqinchli. Men insonlar jamiyatining qoidalarini aytmoqdaman. Qaysi din, qaysi irq, qaysi xalqqa mansub bo'lmang, ota-onalarning farzandlariga g'amxo'rlik qilishlari orasida tafovut yo'q. Keling, hayvonot yoki qushlar olamiga boqing. O'z nasli uchun qayg'urmaydigan biror jonzo'tni ko'rmaysiz. Hatto ilon va qumursqalar ham o'z bolalariga ko'p tarbiyatlar beradilar. Tug'ilgan bolasini yalaydi, erkalaydi, boqadi, ovga o'rgatadi va hokazo. Men nima uchun bu misollarni keltirmoqdaman? Odamzodni ham yo'qdan bor qilib, aql, nafs va qalb ila ne'matlantirgan Alloh unga qanday yashashni o'rgatmasmidi? O'rgatardi, albatta, o'rgatdi ham. Payg'ambarlar odamzodga to'g'ri yashash ilmini Allohdan olib keldilar. Alloh Odam ato alayhissalomdan to nabiyyimiz Muhammad sollallohu alayhi va sallamgacha insoniyatga buyuk tarbiyalar berdi, ta'limlar berdi. Uni qabul qilganlar izzat topishdi, rad etganlar xorlandi. Oxir zamon payg'ambari Muhammad Rasululloh sollallohu alayhi va sallam bilan Alloh dinini kamolga yetkazdi. Uni Islom deb atadi. Va Payg'ambarimiz sollallohu alayhi va sallam, u zot alayhissalomning izdoshlari Islomda yashadilar, yashash asnosida Islomda bo'lmoqning go'zalliklarini Yer yuzida namoyish qildilar. Agar Islom bilan ulug'likka erishmasa, bilsinki, u Islomni to'la qabul etmabdi, Islomga to'kis itoat qilmabdi. Kim Islom bilan sharaflansa, bilingki, u bu dinni ruhining chirog'iga, jismining yarog'iga, hayotining bayrog'iga aylantiribdi, ya'ni Islomning ichida yashabdi.

Hojar xonim so'zining shu nuqtasida finjonga suv quyib ichdi. Anna notiq xonim nutqini yakunlaganini sezib, so'radi:

– Xonim, juda go'zal gapirdingiz. Men falsafani yaxshi o'qiganman. Bilsangiz kerak, Yevropada, Amerikada har bir fan falsafa ustiga quriladi. Ilmda falsafa tasdiqlagan nazariyalargina qabul qilinadi. Qadimgi yunon falsafasi juda

jozibali. Suqrotni falsafaning otasi, deb ta'riflaydilar. Uning shogirdi Aflotun, Aflotunning shogirdi Arastu... Umuman, bu masala juda chuqur. Keyin nasroniylik joriy bo'ldi. Nasroniylik falsafani qatag'on qildi. O'rta asr Yevropa Uyg'onish davri namoyandalarining har biri faylasuf edi, ular nasroniylikdan oshib o'tib, yunon falsafasiga tayanadilar. Keyin Injildagi poklanish, tavba, yaxshilik qilish, yomonlikning jazosi haqidagi oyatlar falsafiy metafizika bilan qorishib ketdi. Ya'ni falsafa g'aybni rad etmaydi. Aqldan tashqari hodisalarni ham e'tirof qiladi va buni metafizika deb nomlaydi. Injildagi g'ayb ta'limoti metafizikani boyitdi, desak ham bo'ladi. Men ularni ko'p o'qiganman. Xitoy, Hindistondagi buddaviylik ta'limotlaridan xabarim bor. U yerlarda bo'lganman. Dunyodan voz kechgan, ruh tarbiyasini oliy ish deb biladigan ruhoniylar bilan tanishganman. Injil, Qur'on va bu ta'limotlar orasida umumiyliklar bor. Go'yo ular o'zaro bir-birini to'ldiradi. Ayniqsa, Islomdagi sufi ylikda poklanishga kuchli e'tibor beriladi. Bu ham qaysidir jihatlari bilan menga Tibet rohiblarining e'tiqodini eslatadi. Siz aytyapsizki, Islomni Alloh Yer yuziga insonlar uchun to'g'ri yashash ta'limoti o'laroq tushirdi. Bu bilan siz insoniyat tafakkur va ruhiy dunyosining boshqa barcha xazinasini inkor qilmoqdasiz: metafizika, Sharqdagi buddaviylik g'oyalari, hatto, ezgulik va yovuzlik orasidagi kurashlar haqida so'zlovchi zardushtiylilik, dao, tay szi, kunfu ta'limotlari, badiiy adabiyotlardagi yuksak qarashlarni, san'atni hamma-hammasini rad etyapsiz. Agar Islomni tanlasak, hayotimiz rangini yo'qotib, bir xillikka muhtalo bo'lmaymizmi? Arablardan chiqqan dinning temir qoidalari odamzod erkini cheklab tashlamaydimi? Muhammad insoniyat payg'ambariman deb aytgani bilan Islom arab xalqlari manfaati ustiga qurilgandek tuyuladi menga.

Anna gapini tugatib, Hojar xonimdan javob kuta boshladi. Tinglovchilarning ayrimlari bu nutqni tushundi, ayrimlari esa biroz anglamadi, ayrimlari esa fahm ham etmagandi. Hojar xonim Annaga jilmayib qaradi. Anna nutqi davomida biroz hissiylashdi, natijada, yuzi biroz qizarinquiradi.

– Yevropa universitetlarida, Amerikada ham, o'qitiladigan asosiy kitoblarda Zigmund Freyd, Erix Fromm, Edmund Xusserl, Gadamer, Diltey kabi faylasuflarning qarashlari qonun deb qabul qilingan, to'g'rimi, Anna? – so'radi Hojar xonim. Anna tasdiqladi. – Ular falsafada juda chuqur yondashganlar. G'arb faylasuflari Musulmon Sharqida yetishib chiqqan Ibn Rushd, Ibn Arabiy, al-Forobiy, al-G'azoliy, Ibn Sino, al-Jiliy kabi o'nlab olimlarni ham unutib qo'ymagan. Shu bilan birga, G'arb falsafasining o'zgarmas qoidalari ichida o'zlari uchun bahsli bo'lgan bir xulosa ham bor. Faylasuflar odamzod tabiati, ruhiyati, aqlini tadqiq eta-eta koinotdagi Oliy aql haqida bir gapni o'ylab topdilar. Freyd, Fromm kabi faylasuflar mif degan atamani ko'p tushuntirishdi. Odam ongidagi har qanday xayol mifdir deyishdi. Mif insoniyat genida saqlangan uxloq axborotlardir deyishdi. Inson biologik mayllarini tiysa, hech qachon baxtli bo'la olmaydi deyishdi. Oliy aql o'z-o'zidan bor, u hamma narsaning asosi, u turli shakllarda o'zini namoyish etadi, deyishdi. Mif Oliy Aqlning mevasi deyishdi. Odamzodning ruhoniylar ma'naviy ehtiyojlari Oliy Aqlning bir belgisi deyishdi. Barcha ta'limotlar Oliy Aqlda birlashadi, odamzod Oliy Aql bilan abadiylikka erishadi, hayotdan

keyin boshqa hayot yo‘q deb, o‘lim hayotini inkor qilishdi. To‘g‘rimi Anna? Ehtimol, siz bu haqdagi kitoblarni ham o‘qigandirsiz?

Anna shu yerda dong qotib qoldi. U Hojar xonimning har bir jumlasini aql elagidan o‘tkazib, bu ayol favqulodda xislatli ekanligiga ishonch hosil qildi. Uning nazarida, ro‘mol va hijob o‘ragan ayol bu qadar katta ilmga ega bo‘lishi imkonsiz edi go‘yo. Holbuki, qarshisidagi musulma unga uning hayolidagi axborotlarni ochib berayotgandi. Anna shu choqqacha o‘zi ishonib kelayotgan bu ta‘limotlarni shunday oddiy so‘zlar bilan ifodalash mumkinligidan bexabarligini his qildi. Chunki u falsafaning murakkab g‘oyalarini oson uslubda yetkazib bo‘lmaydi, deb o‘ylardi. Kitoblardagi juda ko‘p qoidalar, bijirlab ketgan misollar uning xotirasiga sig‘may ham qolardi go‘yo. Hozir esa uning tasavvuridagi Islom "zulmati"dagi bir ayol hammasini bir nafasda aytib berdi. Shuncha ilmni bilish uchun, albatta, G‘arbda o‘qish kerak emasmi? Balki, Hojar xonim yangi musulmalardandir?!

– Xonim, – dedi Anna shularni o‘ylab. – To‘g‘ri so‘zladingiz. Garchi fikrlaringiz xulosasini aniq bilmasam-da, so‘ramoqchi edim: Siz Islomni qachon qabul qildingiz?

Hojar xonim Anna nima uchun bu savolni berganini tushundi.

– Anna, men hali Odamzod yaralmasidan avval Islomni qabul qilganman.

– Ha... – Anna bu javobdan so‘ng bir lahza esankirab qoldi.

– Alloh Yer yuzida Odam atodan to qiyomatgacha bo‘lgan oraliqda yaraladigan hammaning ruhini yig‘ib, "Men kimman?" – dedi. Ruhlar: "Sen bizning Robbimizsan!" – deyishdi. "Sizlar Menga taslimmisizlar?" – dedi buyuk Alloh. "Senga maqtovlar bo‘lsin, biz Senga taslimmiz!" – dedi ruhlar. Bu taslimiyat Islom edi. Islomda bo‘lish edi. O‘sha ahd kunida mening ruhim ham Allohga ahd bergan, o‘shanda men musulmon bo‘lganman, – dedi Hojar xonim.

– Hayratlanarli bir e‘tiqod! – deb yubordi Anna. – Musulmonlar ana shunday deb ishonishlarini bilardim. Ammo birinchi marta buni bir tirik musulmadan tingladim. Xonim, siz Islomiy oilada tug‘ilganmisiz?

Maqsadingiz shuni aniqlash edi, Anna, – dedi Hojar xonim. – Islom muhitidagi ayol men aytayotgan ilmlarni sizning nazdingizda bilishi qiyin. Anna, mening ajdodlarim Islomda o‘tdilar. Men ham Islom tarbiyasini olib ulg‘aydim. Bu ilmlarni ham dinim taqozosi o‘laroq o‘rgandim. Ba‘zilar o‘ylaganidek, ayolning Islomda bo‘lishi, hijobda yashashi uni aqlsiz, bandi, mazlumga aylantirmaydi, bil‘aks, uning iffatini, sha‘nini begonalardan himoya etadi.

Annaga bu javob bir tanbehday ta‘sir etdi. U qizarib ketdi. Ochig‘i, u e‘tiroz bildirishni istayotgan esa-da, e‘tirozlarini tartiblab ulgurmayotgani sababli inday olmadi.

– Endi Islom siz aytgandek, insoniyat tafakkuri xazinalarini rad etadimi? Islomning temir qoidalari odamzodni fikr erkidan mahrum qiladi, degan mulohazalaringiz xususida so‘zlaymiz, – Hojar xonim davom etdi. – Azizam Anna! Falsafada chuqur ketish, yaxshi va yomon orasidagi farqni yo‘qqa chiqaradi. Muqaddas deb qabul etilgan hamma qadriyatlarni yanchib tashlaydi. Masalan, insonning biologik mayllarini tiymaslikni erk deb bilsak, inson nimalarni xohlamaydi? To‘g‘ri va noto‘g‘rining orasida chegara bo‘lishi lozim. Bu chegarani

inson topishga qodir emas. Xudoni Oliy Aql deb nomlab, shubha-gumonlar ichida yurish faqat tushkunlik zulmatiga yetaklaydi. Islomni yagona haqiqat deb e'tiqod qilsangiz, undan tashqaridagi hamma narsa yolg'onligini tushunasiz. Bajonidil, – dedi Hojar xonim. – Mening gaplarim shu, hozircha. Siz tinglashni istaydigan hikoyani boshqa musulmalardan eshitamiz, inshaalloh, – Hojar xonim shunday deb o'rnidan turdi.

...Xonimdan so'ng, bu joyga yoshi qirqlarga yaqinlagan bir muslima keldi. U ham Allohga hamd, Rasululloh sollallohu alayhi va sallamga salavot aytib, gapini boshladi.

– Ismim Shafiqa. Pokistondanman. Lahorda tug'ilganman. Muallimamiz Hojar xonim haq gapni aytdilar: mening uzun bir qissam bor. Bu o'z hayotim hikoyasidir. Men buni to'qimaganman, birovdan eshitib olmaganman. O'zim yashab o'tgan bir hayot bu. Uni sizlarga oshkor etaman. Tinglab, albatta, xulosa qiling, – dedi so'zga chiqqan muslima yuzidagi pardaning o'zinigina ochib. Anna bu suhbatdoshining favqulodda go'zalligidan ilhomlanib ketdi.

– Shafiqa xonim, shu qadar latofatlisizki, G'arbda bu go'zallik naqadar qadrlanishini bilasizmi? Siz san'at davralarining ma'budasi bo'la olardingiz! – dedi Anna.

Shafiqa xonim Annaga ma'yus jilmaydi.

– Shunday deng? – dedi mahzun ovozda. – Keling, hikoyamni boshlay qolay.

– Albatta, albatta, – dedi Anna.

– Otam Lahor madrasalaridan birida mudarris, ya'ni o'qituvchi edi. U kishi tabiatan qattiqqo'l bo'lib, hech qachon ko'ngilbo'shlik qilmasdi. Otamning to'rt xotini bor edi. To'rttovi ham bir hovlida yashardi. Aniqrog'i, otam katta hovlini teng to'rt qismga bo'lgandi. Rahmatli bobomdan qolgan daromadli tijorat otamni shunday boy va imkonli bo'lishiga sharoit bergandi. Otam to'rt xotinini birdek nazorat qiladi. Hamma xotinlaridan umumiy hisobda o'ttiz farzandi bor. O'n yetti o'g'il, o'n uch nafar qiz. Otam har bir ayoliga bir nafardan xizmatchi xodima olib bergan. Bunday katta oilani boshqarish, yeb-ichirish oson emas, albatta. O'ttiz farzandning har birini tarbiyalash, ta'lim berish, band qilish ham mashaqqat. Otam shuning uchun bo'lsa kerak, doim vajohatli edi. Hamma farzandlar otamdan qo'rqardik. Otamning ayollarini aytmasa ham bo'ladi. Ular otamdan Azroildan qo'rqqandek qo'rqishardi. Shu qadar ulkan hovli biror marta to'zib yotganini eslay olmayman. Otamning ayollarini hammasini ona deb tanidik. O'z onamizni ona deb chaqirsak, xonadonning katta xonimini katta ona, keyingilarini kichkina ona der edik. Onalarimizga behurmatlik qilmadik. Itoatlaridan chiqmadik. Otamning talabi shu edi. Onalarimiz ham bizga ovoz ko'targanlarini bilmayman. Qarg'ish, nolish, yig'i-sig'i bu xonadonda yo'q. Onalarimiz ham, xizmatchi ayollar ham uy tozalash, ovqat pishirish, kiyim tikish bilan band bo'lishar edi. Har kuni kunduzi soat o'ndan o'n birgacha mutolaa va qiroat vaqti edi. Otam shunday atardi. Har bir onamiz o'z bolalarini yig'ib, kitob o'qitardi. Bu kitoblar har xil bo'lsa-da, tartibi bor edi. Asosan, aqiyda, tarix, ibodat haqida o'qirdik. Maktabga bordik. Madrasaga qatnadik. Otamning talabi bilan onalarimiz o'qishimizga o'ta e'tiborli edilar. Xonadonimizda bir vaqt namoz qazo bo'lmagan, xuftondan so'ng deyarli hamma

uxlaydi, bomdoddan so'ng uyqu mumkin emas. Peshin namozini o'qib ham, biror soat uxlar edik. Otamni har kuni ko'ra olmasak-da, kun ora ko'rardik. To'rt kunda bir bizning dasturxonda o'tirib, kechkilik qilardilar. Lahordan tashqarida yerimiz bor edi. Bu yerning bir qismi meva va uzumli bog', bir qismiga har yili mosh, loviya, no'xot va turli sabzavotlar ekardik. Biz qizlar yerda mehnat qilmasak-da, akalarim, ukalarim ishlashardi. Chorvamiz ham bor edi. Otam hech bir farzandini bekor va e'tiborsiz qo'ymasdi, to'g'ri, biz bilan suhbatlashgani vaqti deyarli yo'q edi. Lekin tarbiyamizni aslo unutmagan. Men otamning kenja ayolidan tug'ilgan kenja qizi edim. Aytishlaricha bobom otamning shogirdi bo'lgan. Eng go'zal qizini ustoziga nikohlab bergan. Onam chindan behad chiroyli ayol edi. Katta onalarimiz onamni biroz suymasliklarini ko'p sezganman. Onam esa buni ko'rmaganga olardi. Hamisha otamni hurmat bilan kutardi. Ongimizda ota deganda Yer yuzidagi eng ulug' inson gavdalangan doim. O'n yoshga to'lganimda, ko'zguda o'zimni ko'p tomosha qilardim. Kundan-kun go'zallashayotganimni yaxshi idrok etganman. O'sha paytlar Pokistonga Amerika madaniyati ko'proq ta'sir etayotgan edi. Ingliz tilini o'rganarkanman, turli jurnallar, gazetalardagi suratlar mening hayolimni o'g'irlyadigan bo'ldi. Ko'chalarimiz Amerika ko'chalari oldida g'arib edi. Odamlarimiz amerikaliklarga qiyoslaganda ko'rimsiz, qoloq edi. Hayotimiz Amerika hayoti oldida o'ta jo'n, o'ta zerikarli edi. O'n to'rt yoshimda shunday ishonch ongimga mustahkam o'rnashib bo'ldi. Biroq onam bilan kam gaplashardim. Menimcha, onam o'ta sodda ayol edi. Opalarim ham ko'zimga o'ta mu'te ko'ringan. O'zimni bu hayot odami deb hisoblamay qo'ydim. **Burqamni** ochib yurishdan qo'rqsam-da, hayolimda sochlarimni g'arbona turmaklab, hammani lol qoldirib yurishni orzu qila boshladim. Uyimizda musiqa tinglanmasdi. Televizorda ham faqat dindorlarning va'zlari qo'yib berilardi. Men esa musiqa oshuftasi bo'lib qoldim. Shunday o'zgarishlar ichida yurar ekanman, menga sovchi keldi...

TO'RTINCHI BOB **OLIJANOBOYO'LTO'SAR VA EHSO** **HAKIM UYIDA**

(Abdulloh Yorqinning hikoyasi)

Abdulloh Yorqin hikoyasini davom ettiradi:

– Turkman chegarasidan o'tdik. Biroz yurdik. Onam, akam va men yo'l chetidagi daraxt tagida qoldik. Otam otga minib, qaergadir ketdi. Akam bilan onam o'ziga ermak topdi. Ariqdan suv olib sepdi. Yuklarni tartiblay boshladi. Biz qo'ngan joydan uch yuz metr narida o'tov ko'rinadi. O'tov atrofida bolalar o'ynab yuribdi. O'tovdan bir juvon chiqib, nimalargadir unnaydi. Keyin yana kirib ketadi. Bir-ikki marta bizga qaradi. Ariq deganim anhordan kichikroq o'zan. Yoqasida tol, majnuntol, na'matak, baqaterak, tut o'sgan. Yo'l shag'alli. Bu yerda o'ziyurar ulovlar o'tib qolarkan. Bunday ulovlarni Xo'tanda kam ko'rganmiz. Darillagan ovoz chiqadi. Katta, yumshoq g'ildiraklari bor. Orqasida tutun chiqaradigan quvur. Atrof biyday dasht. Suv qaerdan kelib, qaerga ketadi – bilib bo'lmaydi. Yaqin orada biror qishloq ko'rinmaydi. Akam bilan men chumolilarni ancha tomosha

qildik. Men chumolilarning suvda suzishini ko'rgim kelib qoldi. Barg olib, chumolilarning karvonini to'sdim. Bir necha chumoli bargga chiqdi. Bargni suvga qo'yib yubordim. Nazarimda, chumolilar uchun barg kema edi. Bu "kema" ning ariqda "suzishi"ni tomosha qilib, oqim bo'ylab yugurdim. Ortimdan onamning xavotirli sasi keldi:

– Abdulloh, uzoqlashma, bolam!

Kema suv o'rtasiga ketib qoldi, men chumolilarni taqdir izmiga qoldirib, onamga qarab yugurdim.

– Ona, non! – dedim.

Onam tugundan qora bug'doy noni olib berdi. Men ariqqa keldim. Nonning yarmini akamga berdim. O'zimning ulushimni suvga botirib, qotgan nonni yumshatib, og'zimga solib chaynay boshladim. O'tovdan bir kampir chiqdi. Ortidan boyagi ayol ko'rindi. Kampir ayoldan nimanidir so'radi. Ayol ham bizni ko'rsatib javob berdi. Kampir biz tomon kela boshladi. Onam unga tomon peshvoz yurdi:

– Assalomu alaykum, ona, – dedi.

Kampir ham o'z qizini ko'rgandek onamni bag'riga bosdi:

– Va alaykum assalom, chirog'im, – dedi. – Qo'noqmisizlar?

– Ha, ona, qo'noqmiz. Uyg'urmiz. O'g'lingiz o'ziyurar ulov axtarib ketdi, – dedi onam. – Yukimiz ko'p. Yo'limiz mo'l.

– Voyyy, chirog'im, – astoydil achindi Turkman ona. Men turkmanlar yurtida ekanligimizni bilganim uchun kampirni hayolimda "Turkman ona" deb atadim. – Musofirlik qursin, chirog'im. Biz turkmanlar cho'lma-cho'l yuramiz. Umrimiz sahroda o'tadi. Bizga buning hech bir og'iri sezilmaydi. Lekin Vatanidan chiqqan odamga qiyin. Yur, chirog'im, o'tovga yur.

Onam taraddudlandi:

– Ona, yuklarimiz bor. O'g'lingiz ham kelib qolsa...

– Yuklaring joyidan qimirlamaydi. O'g'lim kelsa, ana, nevaralarim. Xabar berishadi, yuraqol, – qistadi Turkman ona. Unga ergashib, o'tovga kirdik. O'tov ichi keng va salqin ekan. Yerdagi gulzor, yumshoq gilam yastangan. To'shak o'rnida terilar. Turkman onaning taklifi bilan mayin teriga o'tirdik. Turkman ona duo qildi:

– Xudoyim siz musofirlarni esdan chiqarmasin, cho'llarimiz sero't, qo'ylarimiz sersut, sergo'sht, etli bo'lsin! Omin!

O'rtada dasturxon. Ko'zacha. Non. Qoqi mevalar.

– Chirog'im, uyg'urlar ham ye demasa, ovqat yemaydimi? Turkmanlar ye demaydi. O'zing olib ye. Uyat bo'lmaydi. Yemasang, uyat bo'ladi.

Onam non ushatdi. Ko'zachadan sopol ayron quydi. Akam, menga berdi. O'zi ham ichdi. Turkman ona ham tamaddi qildi. Taom payti hech kim gapirmadi. Taomdan so'ng onam ham Turkman ona bilan gaplashib ketdi. Biz bolalar tashqariga yugurdik. Bolalar bilan tezda tillashib, o'yinga berilib ketdik. Kechga yaqin otam keldi. U otda emas, o'ziyurar ulovda keldi. Yuklarimizni shu ulovga ortdik. Turkman onaning o'g'illari ham kelishdi. Ular bizga ko'maklashdilar. Turkman ona bizga bir nimalar berdi. Onamni quchoqlab, o'pdi. Bizni ham quchoqladi, o'pdi.

– Yo'llaring olis ekan, yaqin bo'lsin! – deb duo qildi.

O'ziyurar ulovning orqasi atrofi o'ralgan supa ekan. Shu supaga yuklarimizni qo'yib, o'zimiz o'tirib ketishga ham joy hozirladik. Hammamiz o'tirdik. Ulov bir silkinib, yurib ketdi. Men otamning pinjiga tiqildim. Akam onamning yonida.

– Otlarni sotdim, – dedi otam. – Bu ulov bilan uch kunda Eronga yetib olamiz.

...Biror shahar yo qishloqda to'xtamadik. Ulov deyarli tinmay yurdi. Bilsak, uni ikki kishi galma-gal yurgizar ekan. Uchinchi kun tunda ulovning silkinishidan uyg'onib ketdim. Qarasam, otam ham, onam ham uyg'onib, nimagadir quloq tutishyapti. Pastdan ovoz keldi:

– Mashinada nima bor? Boringni ber!

– Yo boshingni uzaylikmi? O'liging cho'lda qoladi, bo'rilar yeb ketadi.

– Mashinang ham bizga qoladi.

– Og'am, mashinada hech narsam yo'q. Bir musofirni oilasi bilan manziliga eltyapman.

– Aldama, och yukxonani! Och!

O'tirgan supamizning orqa tomoni eshigi ochildi. Fonus tutgan otliqlar ko'rindi. Ularning qo'lida miltiq ham bor edi. Onam qo'rqib ketdi. Otam bizga:

– Qo'rqmanglar! – dedi. O'zi supadan pastga tushish uchun yurdi.

Osmon tiniq edi. Osmonda to'linoy. Yulduzlar charaqlaydi. Cho'lning izg'irinli shabadasi esadi. Ona bolalar bo'yraga o'randik. Onam ikkimizni mahkam quchoqlab oldi.

– Yo Qodir Egam! Bizni panohingda asra! Yo Mehribon Egam, bizni tashlab qo'yma! Yo Qodir Egam! Yo Rahmli Xudoyim! Bizni himoya qil! – onam tinimsiz pichirlab shunday derdi. Onam bizni shunday qattiq quchoqlab olgandiki, yuragi urishini sezib turdim. Ich-ichimdan qo'rqmasam-da, xatarda ekanligimizni idrok etib, nafas ham chiqarmasdim. Pastda esa otamning yo'lto'sarlar bilan suhbat quloqqa chalinadi:

– Og'alarim, – derdi otam. – Xotinim, ikki bolam bilan ketyapman. Uyg'urman. Xitoy zulmidan qochdim. Borimni yo'lda sarflab kelyapman. Shu ulovni ham bazo'r topdim. Hali manzilim olis.

– Shunday de? Qaerga ketyapsan?

– Og'alar, Eronga o'tishim kerak. Keyin Turkiyaga.

– Turkmanda yuraver! Turkiyada nima qilasan? Kiming bor u yerda?

– Og'alar...

– Ayt, ayt! It egasini tanimaydigan zamonda Turkiyada senga ko'zi uchgan kim ekan?

Otam jim qoldi.

– Ey musofir, isming nima? – bu mutlaqo jiddiy bir ovoz edi.

– Ibrohimman, – dedi otam. – Ibrohim Yorqin.

– Yaxshi, Ibrohim Yorqin. Meni eshit! Sen chiqqan ulovni o'rislar ko'proq minadi. Ular bu ulovda nasha, ko'knori tashib yuradilar. Afg'ondan olib, Eronga, Qirg'izga, Termizga, Toshhovuzga, Xorazmga sotadilar. Biz insofsiz qaroqchi emasmiz. Bu kofirlarni shunday qilib, dodini beramiz. Keyingi paytda ahvol og'irlashdi. O'ris afg'onga qo'shin kiritadi deyishyapti. Sen Xitoy zulmidan

qochdim deyapsan. Men mazlumni talamayman. Rostini ayt, Turkiyada kimni qora qilib ketyapsan? Gaping rost bo'lsa, seni Turkiyagacha eson-omon borishingni ta'minlashga harakat qilaman.

– Og'a, men qora qilib borayotgan odam hayotmi, yo'qmi, bilmayman. U juda taniqli odam. Bobom uning mujohidlaridan bo'lgan, – dedi otam.

– Bobong mujohid bo'lganmi? Yo Qodir Alloh! – yo'lto'sar og'a hayqirib yubordi.

– Bobomning ismi Qilichbek Mujohid bo'lgan. U amirul muslimin Yoqubbek qo'shinida bo'lgan. Yettishaharni barbod etganlaridan keyin bobom Xo'tanga, ona yurtiga qaytadi. U payt yosh, navqiron yigit bo'lgan. Yoshi yetmishga yetganida, Farg'ona kofirga qarshi Ergash qo'rboshi jihod qilyapti deb eshitadi. Farg'onaga kelib, Ergashning G'orbuvadagi qarorgohiga boradi. O'sha yerda Shermuhammadbek qo'rboshiga yordamchi bo'ladi. Bobom askarlar ichida nisbatan yoshi ulug' edi. Yoqubbek Badavlat lashkaridan ham olgan tajribasini ishga soladi. Oppoq soqoli bilan o'risga qarshi ko'p urushib shahid bo'lgan. Shermuhammadbek shunda ko'p mahzun bo'lgan. Bobomning yakkayu yagona o'g'li otasining shahodat topganini eshitib G'orbuva kelgan. U mening otam Xolid Mujohid edi. Uni ham Shermuhammadbek o'z lashkariga olgan. Ko'p urushlardan so'ng har xil sabablar bilan qo'rboshilar lashkari tarqalib ketdi. Kobulga chekinishga majbur bo'lgan Shermuhammadbek qo'rboshi otamga "Yurtingga qayt!" deydi. Otam Xo'tanga keldi. Men o'shanda ancha esimni tanib qolgandim. Keyin otam yana urushga kirdi. Endi u kishi Alixonto'ra Sog'uniyning lashkarida edi. Alixonto'rani yolg'on kelishuv bilan Moskovga olib ketdilar. Lashkar boshsiz qoldi. Xitoy hujumiga dosh bermadi. Otam ana shu janglarda shahid bo'ldi. Og'a, ajdodlarimizning hammasi kofir bosqinchiga qarshi kurashib keldi. Bizni bosqinchi hukumat yaxshi taniydi. Xitoyga Mao Sezdu rais bo'ldi. U oxirgi inqilobda xarob bo'lgan davlatni tiklab oldi. Endi navbat Uyg'ur o'lkasiga keladi. Birinchi ish eski kurashchilar avlodini qirish bo'ladi. Shuning uchun yurtimdan bosh olib chiqdim. Turkiyada men qora qilib ketayotgan odam dongdor qo'rboshi, mujohidlar sardori Shermuhammadbekdir.

Otam gapini tugatdi. Hamma jim bo'lib qoldi. Sukutni Yo'lto'sar og'a buzdi:

– Ibrohim, jigarim! Shuni bilki, men ham g'orbuvalik mujohidning avlodiman. Shermuhammadbek Kobulga o'tganda bizning oila u bilan edi. Qo'rboshi Istanbulga ketdi. Biz Afg'onda qoldik. Bu yerda hayot qildik. Biroq notinchlik to'xtamadi. Har xil bosqinchilarga qarshi urushib yuribmiz. Bir tomondan o'ris, bir tomondan ingliz tahdid qilayotir. Yaqin orada Afg'on yurti ulkan jang maydoniga aylansa kerak. O'ris bizga qo'shin kiritisa, xalq oyoqqa turadi. Afg'on xalqi yuvosh xalq emas. Bosqinchi kelsa, qochadigan bo'lsa, uyini buzib, keyin qochadi. Nima uchun tayyor boshpanani yovga berish kerak? Shuning uchun katta urush ostonasidamiz. Men bu yerda sheryurak yigitlardan jamoa tuzdim. Turkman cho'llarida kofir o'risning molini talayapman. O'ris bu yurti bosib olib, halovat topaman desa, xom o'ylabdi. Buxoroni, Xivani, Qo'qonni kofirga berib qo'ydik. Ammo bu yog'iga qadam bostirmaymiz. Qadam bossa, bu joyni jahannamga aylantirib beramiz.

– Omin! – dedi otam.

– Ibrohim, modomiki, qasding Turkiya hijrati ekan, yo‘ldan qolma. Senga pul beraman. Koringga ishlat. Afg‘onga o‘ris kelsa, Qilichbek va Xolid Mujohidlar izini bosishni istasang, kel!

Men o‘rnimdan turdim-da, taxta to‘siq osha pastga qaradim: bir necha o‘n otliqlar, o‘rtada otam va juda barvasta odam gaplashib turishgan ekan.

– Omon bo‘l, jigarim! – Yo‘lto‘sar og‘a otamni bag‘riga bosdi.

...Sharq osmoni avval kulrang tus oldi. Keyin ko‘kardi, gezardi, oqardi va quyosh chiqdi. Biz allaqachon yo‘lda edik.

...Yo‘lto‘sar og‘a va‘dasiga vafo qildi: Eronga o‘tdik. U yerda ham bizni boshqa o‘ziyurar ulov olib ketdi. Eronda juda ko‘p shaharlardan o‘tdik. Otam aytgandek, ba‘zi shaharlarda notinchlik ko‘rdik. Odamlar ko‘chada to‘planib baqirishardi. Ba‘zi shaharlarda o‘q ovozlari!

Eron ichida o‘n kun yo‘l bosdik.

Istanbulga horg‘in kirib keldik. Keyinchalik onam eslaydiki, yeguligimiz, naqd pulimiz deyarli qolmagan. Hatto yuklarimizni yo‘lda otam sotib yuborishga majbur bo‘lgan. Erondan Iroqqa o‘tishga to‘g‘ri kelibdi. Iroqda mol-mulkimizni pullashni boshlaganmiz. Onam aytadiki, Istanbulga kirishda hushimdan ketibman. Yoz emasmi, havo qaynoq. Dengiz yaqinligi uchun bu issiq harorat odamni lohas etarkan. Otam har tarafga javdirab yordam izlabdi. Ko‘chadagi har bir odamdan shifoxona so‘rabdi, tabib izlabdi. Odamlar Ehson hakim degan insonning manziliga yo‘llashibdi. U paytlarda Istanbulda ham o‘ziyurar ulov kam ekan, shunday bo‘lsa-da, musulmonlar tezda oilamizni Ehson hakimning uyiga yetkazishibdi. Otam meni ko‘tarib, tabibning hovlisiga yugurib kiribdi. Ehson hakim shu tobda bemor ko‘rayotgan ekan.

– Hakim afandim, bolam xasta, bolamga qarang! – debdi otam. Onam esa ro‘molining bir uchini tishlab, bir uchi bilan ko‘zini berkitib, sassiz yig‘larmish. Ehson hakim barvasta, soch-soqoli oppoq, yuzi nurli odam ekan. O‘zi qarayotgan bemorni shogirdiga topshiribdi-da, tezda kelib meni qo‘liga olibdi va debdi:

– Robbim yordamchi bo‘lsin! Qo‘rqma, o‘g‘il, bolang Allohning izni ila shifo topgay!

Keyin meni supaga yotqizibdi, kiyimlarimni yechib, badanimni nam mato bilan artibdi. Ko‘zimning ichiga, og‘zimga qarab, yuragimga quloq tutibdi. Har xil muolajalar qilib, ishi davomida tinimsiz duo o‘qibdi. Burnimga qandaydir paxtani tutibdi, hushimga kelib, g‘ingshibman. Keyin qandaydir damlamadan bir qoshiq ichiribdi. So‘ng ota-onamga qarab, debdi:

– O‘g‘il, kelinni olib musofirxonamizga joylashtir, – so‘ng shogirdlaridan biriga tayinlabdi. – Mehmonni musofirxonaga elt. Xizmatlarida bo‘l. Barcha hojatlarini ravo et!

...Onam aytadiki, musofirxona katta dargoh ekan. Qashshoqlik oilalar, yetimlar, bevalar – hamma uchun alohida-alohida ajratilgan xonalari bor ekan.

Musofirxonada ota-onam yuvini, issiq taom yeyishibdi. Kiyimlar olishibdi. Biroq onamga hech narsa tatimabdi. U faqat meni o‘ylabdi. Biroq Ehson afandi meni bir xonaga olib, hech kimni kiritmabdi. O‘zi davolabdi. Uch kundan keyin

onamga ruxsat beribdi. Onam oldimga kirsam, oyday bo'lib, pokiza to'shaklarda yotgan ekanman. Onam quvonganidan rosa yig'labdi...

BESHINCHI BOB

ERKINLIK ISTAB

(Shafiqaning hikoyasi)

Shafiqa xonim o'z qismati hikoyasini so'zlaydi:

– Sovchilar mening dunyoyimni zulmatga uloqtirdi go'yo. Nahotki shu qora olamda abadul-abad qolib ketaman? Yer yuzida, uzoq o'lkalarda, masalan, Ovrupoda, Amerikada hamma saodatmand yashamoqda. U yerda barcha insonlar shodu-xurram, mening mamlakatimda, mening oilamda esa quldorlik hukm surayotir! Meni majburlab erga berishmoqchi! Qani, mening huquqim! Mening ham orzularim bor, ovozim juda jarangdor, o'zim go'zalman, men mashhur xonanda bo'lishim mumkin! Eronlik Gugushni ko'rmasizmi? Axir, u ham zulm changalidan g'olib chiqdi, Yer yuzi bugun uni taniydi. Men undan kam emasman! Bizning omi xalqimiz san'atni tushunmaydi. Vahshiylar musiqani taqiqlashgan. Inson qalbini azoblashadi. Tuyg'ular uchun sizni jinoyatda ayblaydilar. Bu qanday manfurlik! O'sha payt mana shunday fikrlar miyamni qamrab oldi. Onam sovchi haqida aytganida, baqirib yubordim:

– Tegmayman! Erga tegmayman!

Onam avzoyimni ko'rib, qo'rqib ketdi:

– Shafiqa, qizim, mayli, mayli, – dedi u shoshib. – Nega buncha yig'lading? Erga tegishni istamasang, majburlamaymiz.

Onamning oxirgi gapi meni tinchlantirdi.

– Endi o'n to'rtga kirding. Yoshсан, hayotni bilmaysan, Shafiqa, – onam boshimni silab davom etdi. – Sen yo'q desang, hech kim ho'p deymaydi. O'zingni bu qadar qiynama, iztirobga solma, xo'pmi, ko'zimning nuri?

– Xo'p, ona, – dedim.

Ancha xotirjam esam-da, ko'nglim ozurda edi. Xonadonimizda to'y to'yga ulanib qoldi. Otam hamma farzandlarini uyli-joyli qilishga kirishdi: bir o'g'lini uylantirsa, bir qizini uzatardi. Bu taqdir meni ham kutayotganini bilardim. Uzoq-uzoqlarga qochib ketgim kelardi. Qanday qochaman? Menga kim ham yordam beradi? Shunda menga bir zot yordam bera oladi, deb o'yladim. Bu Alloh edi. Astoydil so'rasang, Alloh so'raganingni beradi. Bizga singdirilgan aqidalardan biri shunday edi. Ibodatga berildim. Tahajjud o'qidim, nafl ro'zalar tutdim, onam bergan pullarni muhtojlarga sadaqa qildim, evaziga Allohdan bir narsani so'radim: “Allohim, meni bu zulmatdan qutqar! O'zim orzu qilgan erkin hayotni tuhfa et!”

Sovchilarning kimligini so'ramay, rad etaveradim. Shu tariqa ikki yil o'tib, o'n oltiga to'ldim. Otam Shafiqani o'n yettiga to'lmay uzataman, qiz bolani bunday uzoq ushlab bo'lmaydi, debdi. Onam mening ibodatgo'yligimni eslatibdi.

“Ibodat yaxshi, – debdi otam, – ammo uy ishlarini ham o'rgating, xonim, erning uyida ibodatga qarab, rahmat deyishmaydi, mehnatiga qarashadi”.

Bu gaplardan juda dilim ozorlandi. Otam meni, o'z qizini begona hisoblayapti, deb o'yladim. Bunga o'zimni mutlaqo inontirib qo'ydim. Navbatdagi sovchi xabarini eshitib, odatdagidek, yo'q, dedim.

– Qizim, endi yo'q deyishing befoyda, – dedi onam. – Otang rozilik berib yuboradi, bu aniq. Kuyov bo'lmish yosh yigit. Yigirmaga kirgan. Birinchi uylanishi.

– Menga bu qiziq emas, – dedim yig'lab. – Men turmushga chiqmayman.

– Har bir qiz erga tegishi shart! – onamning ovozi birdan keskinlashdi. – Senga yomonlikni ravo ko'ramizmi? Kuyov Malayziyada yashaydi. Otangdan o'n besh yoshidan buyon ilm oladi. Otang Shafiqaning qalbi nozik, deb aytadi. Shuning uchun duch kelgan odamga seni uzatmaydi. Ne-ne odamlarni o'zi ham rad etdi. Inshaalloh, baxtli bo'lasan!

...Shafiqa xonim hayotini hikoya qilarkan, u kunlarni hozirgidek esladi: qizning qaysarligi hisobga o'tmadi, nikoh o'qildi.

Shafiqa kuyovning, haqiqatan, juda yosh ekanligini ko'rdi. Ko'zlari dumaloq, soqoli siyrak yigitcha ustoziga juda muxlis edi. U o'z rafiqasini ustozining hurmati bois, o'zgacha ehtirom ila qarshi oldi. Kelin-kuyov bir muddat Lahorda yashadilar. Bu orada kuyov Fotih Karim ta'limni yakunladi. Madrasadan bir qancha ijozalarni oldi, hanafiy mazhabi bo'yicha din mutaxassisi sifatida hujjatga ega bo'ldi va o'z yurtiga – Kuala Lumpurga yosh ayoli bilan qaytdi.

Shafiqa samolyotga chiqdi, osmonga ko'tarildi, o'zini bir qadar shod sezdi. Karim doim ayolining ko'ngliga qaradi. Shafiqa eriga ko'ngli talpinmasa-da, uning poklik ila boqib turgan nigohlaridan uyalardi, biror injiqlik qila olmadi. Bu holni Fotih itoatdan deb bilib, juda mamnun bo'ldi.

Ustozi eng go'zal qizini go'zal tarbiyalab, unga taqdim etganidan Allohga hamd aytdi. Biroq u Shafiqaning qalbidagi tug'yonlardan bexabar edi.

...Kuala Lumpurdan ellik kilometr uzoqlikda bir mavze bor. Bu daryolari mo'l bir hudud. Havosi toza. Tabiati go'zal. O'rmonlari ko'p. Bog'lari sermeva. Hayvonotga boy. Qushlari xilma-xil. Baliqchilik bobida aholisi juda mohir. Dengiz nafasi kezadi. Ikki-uch soatlik yo'lni bosib, sharqda Tinch, g'arbda Hind okeaniga olib chiqadigan istalgan dengizga yetib olsa bo'ladi. Xalqi bag'rikeng. Doim kulib yuradi. Bu yerdagi hayot Shafiqaga ancha ma'qul keldi. Musiqa tinglash mumkin ekan. Televideniyada istalgan dasturni topib, tomosha qilishing mumkin. Avstraliya, Sidney, Tasmaniya, Yangi Zelandiya kanallari ham bor. Hayot Shafiqa orzu qilganidek rangli edi.

Fotih Karim mahalliy masjidga xatib bo'lib ishga kirdi. Mahalliy tele va radio dasturlarda hanafiy mazhabidan dars bera boshladi. Shafiqa bu yerning ayollarini quvnoqligidan mamnun edi. Qizlar er talashib, urishib qolishadi. Ba'zan qizlar onasiga o'zi tanlagan erni aytar edi. Bu hol hech kimni ajablantirmaydi. Yosh yigitlar kemada hajga borib kelishadi. Fotih Shafiqaga ham hajga birga boraylik, dedi. Shafiqa yukli edi.

Oradan besh yil o'tdi. Shafiqa ikki o'g'ilning onasiga aylandi. Lahorga bir necha marta borib keldi. Onasi qizining go'zal uy bekasi bo'lganidan ko'ngli to'q edi. Qaynota-qaynonasi Shafiqani o'z qizlariday ko'rishardi. Biroq Shafiqaning

qalbida hamon eski havas olovi o'chmagan edi. U hamon bu hayotidan to'la rozi emas edi.

– Bilmayman, qalbinga bu shayton qachon kirib o'rnashib olgan edi! – deb buni aytib beradi Shafiqa xonim. – Bolalarimni qoldirib, erimdan ajralishni istab qoldim.

... Fotih quloqlariga inonmay qoldi.

– Xonim, sihatangiz joyidami? Ko'zingizga nimadir ko'rinyaptimi? - dedi qayg'urib.

– Yo'q! – Shafiqa sapchib turib ketdi. – Men soppa-sog'man. Jin tekkani yo'q. Keling, meni siz tinglang, Fotih. Ongli, madaniyatli inson o'laroq qalbimni tushuning.

Fotih qarshisida umr yo'ldoshim deb faxr etib yurgani qo'qqisidan begonaga evrilganini sezdi. Iliq qalbi muzlayotganini idrok qildi. Mutaassir bo'lishni bas qilib, sokin ovozda dedi:

– So'ylang, Shafiqa xonim, sizning dardi olamingizni biz ham bilaylik. Zimistonda qolib ketgan ko'rinasiz!

Erining tovushidagi vajohatdan Shafiqa qo'rqib ketdi. Uni tinglashga shay bo'lib o'tirgan Fotih Karim kutilmaganda Shafiqaning nazarida ulkan haybat kasb etdi. Shu choqqacha tilidan shirin so'z, yuzidan tabassum arimagan musulmonning ichidagi g'azabmi, qahrmi, xullas, shunga o'xshash bir quvvat ajdaho kabi qo'zg'algan edi. Bu ajdahoning dami Shafiqani hayiqishga majbur etdi. Biroq so'z aytilgan edi, ayol bu ajdaho qarshisida tik turib, yonishga mahkum bo'ldi. Aslida, u o'zini o'zi bu baloga duchor etdi.

– Men bu orzu bilan bolaligimdan buyon yashab kelyapman. Fotih, o'zimni zanjir ichida qurbon etolmayman. Bizning Islomiy deb maqtanadigan turmushimiz zanjirdan iborat, xolos.

Fotih o'z xotinini ilk marta ko'rayotgandek qotib qoldi. Eridagi bu o'zgarishdan kuch olib, Shafiqa to'xtamasdan bidirlay boshladi:

– Sizlarning Islomingiz inson qalbini parchalaydi. Inson qalbini o'ldiradi. Erk va hurriyatni bo'g'adi.

Fotih chiday olmadi:

– Sen musulmonmisan? – deb yubordi.

– Alhamdulillah, musulmonman. Siz mening iymonimga shubha qilyapsizmi? Iymonimni biladigan Zot tepada! – dedi Shafiqa. – Islomiy hayot san'atni, madaniyatni rad etmaydi. Alloh bandalariga zulm qilmaydi. Sizlar yettinchi asr Islomini bugungi zamonga tiqishtirasiz. Yo'q! Islom siz, otam aytgandek emas! Sizlar qoloqsizlar! Islomiy qoidalarni yangilash fursati yetdi! Ayol kishi ham jamiyatda, Yer yuzida o'z salohiyatini namoyish etishi lozim. Men xonanda bo'lishni istayman. Butun dunyo mening ovozimni tinglasin! Meni tanisin! Siz esa bunga yo'l bermaysiz. Shuning uchun ajrashaman!

Xotini gapirarkan, Fotih o'zini qo'lga oldi. Tishini tishiga bosdi. Shafiqa gapirib bo'lgach, so'radi:

– Bori shumi?

– Sizga shu yetadi. Men madaniyatli, ongli muslimaman. Dinim meni bo‘g‘maydi, balki menga yo‘l ochadi. Biroq sizlar buni tushunmaysiz.

– Bu vasvasa seni qachon egallab oldi?

– Siz uchun bu vasvasa. Men uchun haqiqat.

– Sening bunday vasvasang uchun taloq ham shart emas, shekilli, – Fotih shunday deb o‘rnidan turdi. – Taloqsan. Uyimdan yo‘qol. Bolalarimdan umidingni uz.

Shafiqa g‘alati bo‘ldi. Eridan bu qadar tez javobni kutmagan edi.

– Siz meni sevmagansiz! – dedi chiranib.

– Hali shu yerdamisan? – Fotih shunday dedi-da, ichkari xonaga kirib ketdi.

Shafiqa ichi bo‘shab qolganini sezdi. Xuddi bir bo‘shliqda muallaq qolgan edi u. Suyanadigan bir tayanchi yo‘q edi atrofida.

– O‘zingni qo‘lga ol, Shafiqa! – dedi o‘ziga o‘zi ovoz chiqarib. – Endi erkin qushsan! O‘z hayoting o‘z qo‘lingda! Bo‘shashma!

... Shafiqa ketish uchun biroz pul, liboslarini hozirlab qo‘ygan edi. Rejasiga muvofiq, Kuala Lumpur markazidagi shohona mehmonxonaga jo‘nadi.

... Ertalab qizil libosini kiydi, yuzini ochib ro‘mol o‘radi va Amerika Qo‘shma Shtatlarining Kuala Lumpurdagi elchixonasiga yo‘l oldi.

– Elchixona meni amaliy qo‘llab-quvvatlashini so‘rayman, – dedi u. Elchixonadagilar ularni yo‘qlab kelgan bu dilbar ayolning dindor oiladan kelganligini eshitib, ruhlanib ketishdi. O‘zgacha ehtirom va iltifot ila suhbat xonasiga taklif etishdi.

– Qahva, choy yoki suv? – deb so‘radi xizmatchi.

– Suv, – dedi Shafiqa. U behad hayajonlanayotgan edi. Bir necha daqiqada uning qarshisiga bir ayol va ikki erkak kelib o‘tirishdi. Ayol qoratanli edi. Ularning uchovi ham juda quvnoq, juda do‘stona, juda muloyim edilar.

– Xayrli kun, xonim, ismi sharifim Jeyn Bronti, siz Jeyn deb chaqiring, shu menga yoqadi, – dedi xayrixohlik ila qoratanli ayol.

– Tanishganimdan xursandman, Jeyn, – dedi Shafiqa. – Men Shafiqaman.

– Shafiqa, ismingiz juda ham go‘zal jaranglar ekan. Xuddi o‘zingiz kabi dilbar ism! – dedi Jeyn. – Tanishang, hamkasblarim Joy va Nikolas. Biz elchixonada gender himoyasi, madaniyat va san‘atni qo‘llab-quvvatlash masalalarida ishlaymiz.

– Xonim, elchixonamizga tashrif buyurib eng to‘g‘ri ishni qilgansiz, – dedi Joy deb tanitilgan erkak. – Sizning hikoyangizni tinglashni istaymiz. Siz o‘z qobig‘ingizdan chiqishga qanday jasorat topdingiz?

– Agar bu haqda biz bilan suhbatlashsangiz, mamnun bo‘lardik, – dedi kulib Jeyn ham.

Shafiqa ularga oilasi, kelib chiqishini aytib berish oson kechmasligini shu onda anglab yetdi. Aytajak hikoyasi go‘yo o‘zi mansub bo‘lgan oila haqida shikoyat qilish edi. – Kechirasiz, men tegishli bo‘lgan oila o‘z hayotidan rozi, men uchun u torlik qildi, xolos, – dedi Shafiqa.

– Tortinmang, azizam! – dedi Jeyn. – Sizga atroflicha yordam berishimiz uchun sizni yaxshiroq tanishimiz kerak.

Shafiqa boshqa chorasi yo'qligini tushundi. Chuqur nafas olib, sekin so'z boshladi:

– Men Islomiy oilada tug'ildim...

Shafiqaning hikoyasi elchixonadagilarga juda yoqdi. Ular ayolni qo'llashga tayyor ekanliklarini bildirishdi.

– Albatta, Islom dini insonlarga taskin beradi, o'zidan qoniqish, Xudoning panohida xavfsiz ekanligiga odamni ishontiradi, – dedi Nikolas. – Bu kishiga psixologik xotirjamlik ato etadi. Biroq dinni – u Islommi, nasroniylikmi – erkimiz zanjiriga aylantirish to'g'ri ish emas. Biz odamzodning hamma huquqlarini himoya qilamiz, xususan, taqvodorlikni ham. Biroq insonlar taqvodorlik bilan o'zlarini cheklab yurishlari juda achinarli. Shafiqa xonim, jasoratingiz tahsinga loyiq. Bu jasorat minglab ayollarni ruhlantiradi, olamga ochiq ko'zlar ila boqishga chorlaydi, shubhasiz.

Shafiqa qaytib bo'lmas yo'lga chiqqandek his etdi o'zini. “Etar! Hadiksirashni bas qil, Shafiqa! – ichida o'ziga o'zi dalda berdi. – Seni otang tushundimi? Seni onang tushundimi? Seni ering tushundimi? Yo'q, ular seni tushunmadi. Endi ortga qaytsang, seni cheksiz xorlik kutyapti. Endi olg'a yur! Sen oilangdan yuz o'girmading, sen o'z yo'lingga chiqding. Sen qoliplarni buzding. Sen kishanlarni parchalading. Shafiqa! Chekinma! Kelib chiqishingni yashirma! Yashirib nima qilasan? Butun olam shunday jasur ayolni bilsin! Jasorat va istak bo'lsa, qanday buyuk marralarga erishmoq mumkinligini isbotla! Otingni, zotingni yashirma, Shafiqa! Din bu eski bir qolip. Eski zanjir. Undan qo'rqma! Alloh marhamatli, u bandalarini bunday azoblamaydi. Axir, san'atning nimasi gunoh? Musiqaning nimasi harom? Inson qalbiga halovat beruvchi ne'matning nimasi yomon? Alloh seni tushunadi, Shafiqa. Alloh seni kechiradi. Asosiysi, qalbingni toza saqla! Ibodatingni qil! Allohni unutib qo'yma! Shafiqa, cho'chima!”

...Oradan bir oy o'tib, Shafiqa haqida xalqaro axborot xizmatlari bir necha dastur tayyorladilar. Ularda Shafiqa erk farishtasi, jasoratli qalb sohibasi kabi sifatlar bilan maqtaldi. Shafiqa o'zining “hayot yo'li” haqida hikoya qildi. Taqiqlangan orzular, soqov qilingan bolalik, gung ayollar qismati bu dasturlar mavzusi edi. Shafiqaga BMT, YUNESKO e'tibor qaratdi. Ovozini tinglashdi. Qo'shiqchilikni o'rganish uchun ta'lim oldi. Shafiqa o'z “muvaffaqiyati”dan mast bo'ldi. Dastlab, sahnalarga chiqishda hayajonlanar edi, asta-sekin bu hayajon yo'qoldi. Olti oy davomida Yer yuzining bir necha nuqtalariga bordi. Afrika, Arab Amirliklari, Singapur, Hindistonda ayollar hurriyati haqida ma'ruzalar o'qidi. BMT Shafiqaga Jeyn Brontini hamroh qilib berdi. U Shafiqa uchun hamma narsani hal qilar edi. Shafiqaning ichida bir tuyg'u uni sezilar-sezilmas azoblardi. Har tomonga boqib, u shahvatparastlik havosini his etardi. Bu istaklarga G'arb odamlarida hech qanday to'siq qo'yilmasligi unga olgan tarbiyasini ko'p bora yodiga soldi. Sha'n va iffatiga millionlab nigohlarning tajovuzi unga og'irlik soldi. Ayniqsa, erkaklarning aksari unga eng yaqin darajada do'stlashishni doimo taklif etishlari uni yerga uraverdi. U baxtiyorlikda deb hisoblayotgan G'arb ayollari, aslida, o'z erkaklari qoshida bir qadr kasb etmasligini tushundi. Sevgi degan tuyg'u

shahvatparastlikni ifoda etardi, xolos. Hech bir ayolda na iffat himoyasi, na sharaf poyasi yo‘q edi. Ayollar hamisha o‘z qomatlarini ko‘z-ko‘z qilishga majbur edilar.

Bu yerga urilishlar Shafiqaga shu qadar og‘ir botdiki, o‘zini aldangan his etdi. Kayfiyati zulmatga cho‘kdi: tabassumlar yolg‘on; moda sahnasidagi latofatu malohat ro‘yo; tuyg‘ularda biror poklik yo‘q; ayol qalbi bu makonlarda o‘zini zinhor ayol deb his etmagay! Ayol erkinlik bahonasida bo‘shliqqa tashlab yuborilgan! Unda na suyanch bor, na tayanch!

Shafiqaning nutqlaridan jo‘shqinlik g‘oyib bo‘ldi. Ovozi so‘ndi. Ko‘zlari ma‘yuslandi.

– Shafiqa! Senga nima bo‘lyapti? – dedi qayta-qayta Jeyn. Shafiqa javob bermadi.

– Boshqa so‘zlay olmayman, – dedi Shafiqa nihoyat.

– Nima uchun? – hayron so‘radi Jeyn.

– Tushuntirib bera olmayman... meni tinch qo‘yinglar! – hazin ohangda gapirdi Shafiqa.

– Kechirasan qizaloq! – dedi Jeyn jahl bilan. – Biz seni izlab topdikmi? Yalinib kelgan o‘zingsan. Senga sharoitlar hozirladik, yo‘lingni ochdik, pul berdik. Dunyoni kezding. Yulduz bo‘lding. Sen bu ishlarni o‘yin deb o‘ylaysanmi? Sening ko‘nglingga qaraydigan hech kim yo‘q. Buyruqni bajar.

Shafiqa quloqlariga ishonolmay qoldi.

OLTINCHI BOB

ASRLAR UCHRASHUVI

(Abdulloh Yorqinning hikoyasi)

Abdulloh Yorqin hikoyasida davom etarkan, ellik yil avvalgi tarix uning xotirasi kitobi qatlaridan tirilayotgan kabi o‘sha onlarning har bir so‘zi, har bir sasi, har bir harakat va sukunati uning uchun behad qiymatli edi.

...Ibrohim Yorqin oilasi Ehson afandining musofirxonasida bir necha kun qoldi. Kelgan kuniyoq Ibrohim bu zot naqshbandiya tariqatining murshidi ekanligini bildi. Xalq bu insonni e‘zozlab, “shayx Ehson hakim hazratlari” deb atar ekan. Ehson afandi tib va hikmat ilmi sohibi bo‘lib, odamlar u haqda “shayx Ehson tariqati ko‘ngil shifosi, tabobati vujud davosi” deb yurisharkan. Shayx Ehson afandining yuzlab shogirdlari bor edi. Har bir shogirdiga turli ilmlarni o‘rgatgan. O‘zi yashaydigan hovli juda kamtarona edi. Biroq shu mahallaga musofirxona, maktabxona, shifoxona qurdirgan. Undan tashqari, xonaqoh ham bor edi. Xonaqohda har kun shayx Ehsonning ilm darslari bo‘ladi. Tushdan so‘ng xordiq chiqargan Ibrohim shayx Ehson ilm suhbatini tinglash uchun xonaqohga keldi. Xonaqoh keng. Devorlari oppoq. Na naqsh, na yozuv, na ziynat bor. Xonaqohning qiblasida mehrob. Mehrobning o‘ng tarafida minbar. Na mehrobda, na minbarda, biroz bo‘lsa-da, ziynat asari ko‘rinmaydi. Shogirdlar, muxlis va muridlar xonaqohni to‘ldirdi. Mehrobning o‘ng yonidagi devorning burchida ixcham eshikdan shayx Ehson biroz egilib, kirib keldi. Xonaqoh sukutga cho‘mdi. Shayx bir-bir qadam bosib, minbarga chiqib o‘tirdi. Liboslari bo‘z, keng, sallasi ixcham va qora. Shayxning qo‘lida tasbih ham ko‘rinmaydi. Shayx Ehson minbarga

chiqqach, bir nuqtaga boqib, biroz sukut saqladi. Ikki-uch daqiqa o'tdi. Shayxning o'ktam sasi xonaqoh bo'ylab tarqaldi:

– Bizni mo'min, muslim qilib yaratgan, Islom uxuvvat orasiga kiritib qo'ygan, "Bo'l!" desa istagan ishi bo'ladigan, har bir ishi hikmati ila go'zal, qudrati ila mukammal bo'lgan, dunyoda jamiki mavjudotga, oxiratda mo'minlargagina rahm etuvchi, ar-Rahmon va ar-Rahim Allohga cheksiz maqtovlarimiz, hamdlarimiz bo'lsin! Bandaning Allohga itoatdan bo'lak, Unga hamd aytishdan bo'lak bir ishi yo'qdir! Yo Robbimiz, bizni O'zingga hamd, tasbih aytib, amrlaring adosida ayla! Amiyn! Butun dunyoga Islom ne'matini keltirgan, olamlarga rahmat bo'lgan, Islomda yashamoqning namunasini o'z hayoti ila ko'rsatib bergan Payg'ambarimiz Muhammad sollallohu alayhi va sallamga, oilayu as'hoblariga salavotu salomlarimiz bo'lsin! Alloh nabiyyimiz, habibing Muhammad mustafo Rasululloh sollallohu alayhi va sallamga munosib ummat bo'lib, dinningda yashab o'tishimizga, diningga xizmat qilishimizda yordam ber! Amiyn!

Ibrohimning butun vujudi quloqqa aylandi. Yaqin orada, yo'q, yaqin orada emas, deyarli bunday sof Islomiy suhbatda bo'lmagan edi. Shayx Ehson afandining har bir kalimasi tashna ruhiga obi hayot, xasta qalbiga murodu qanot bo'layotgan edi.

– Bugun Allohning izni ila abnoul vaqt, ya'ni vaqt o'g'illari haqida suhbat quramiz, – shayx fasohat ila so'zlardi.

– Bilingki, vaqt o'g'illari bir tamsildir. Bir o'xshatishdir. Vaqt Alloh tomonidan yaratildi. Oylarning harakati vaqt uchun o'lchov qilindi. Insoniyatning hayoti vaqt ichida o'tib boradi. Vaqt butun olamni o'z ichiga oldi yohud vaqt ro'y berayotgan hodisotlarning bir suvrati kabidir. Vaqtning o'g'illari – Allohning tavhidini idrok etib, o'zini butkul Allohga baxshida etgan mo'minlardir. Vaqt har neni zavol aylaydi, ammo mo'minlar vaqt o'tgan sayin kamol topajaklar. Vaqt har neni yemirib, ado qiladi, ammo vaqt iymon egasining xizmatkori yanglig', zotan, vaqt o'tgani sayin mo'minning Iymoni pishib, nurlanib, ziyoda bo'lib, quvvatlanib boradi. Vaqtning qarshisida odamzod qo'rqadi, iymonlilar vaqt qoshida mamnundirlar, zotan, vaqt ularni Robbilar tomon eltgay. Odamzod Alloh tomon ketayotgan sayyohdir. Kimdir buni idrok etadi, inonadi, kimdir buni anglamaydi, kufr keltiradi. Kufr keltirganlar ham naqadar qaysarlik etmasinlar, tong-la olamlar Robbi qoshida tik turib hisob berishga majburdir. Kibri, kattataroshligi ularni hech narsadan qutqarib qolmaydi. Nabiyyimiz, habibimiz, Allohning rasuli Muhammad sollallohu alayhi va sallam afandimiz: "Mo'minning ikkinchi kuni birinchi kuniga o'xshamas", – deb marhamat etmishlar!

Naqadar go'zal so'z! Na-da, go'zal, Buyuk So'z! Iymon egalarining yo'lini quyosh yanglig' porlatib, yoritib, charog'on aylayajak So'z! Zotan, mo'min har bir kun xayr faoliyatdadir. Har bir kun o'zi uchun, dini uchun, ummat uchun, oxirati uchun bir xizmat o'tayajak. Bir yangi ilmu hikmat o'rganajak. Bir on zikr xoli bo'lmagan qalbining naqadar yuksalishini idrok eta bilurmisiz? Qur'on tadabburi ila mo'min naqadar balandlarga parvoz etajagini bilurmisiz? Mo'min hargiz dangasa bo'lmas. Mo'min hargiz tanbal bo'lmas! U hamisha shijoat ustida, hamisha g'ayrat va jasorat ustidadir. Uni yenga oluvchi kuch Yer yuzida bo'lmas,

zotan Allohga taslim bandani kim yengmog'i mumkin?! Hech kim! Bugun olamni zulm qoplamish. O'z haqqini so'raganlarning yuzini qora, talonchilar yuzini oq ko'rsaturlar. Dining uchun, erking uchun, yurtning uchun kurashsang, seni adashgan deb ayturlar. Zolimlarni esa e'zoz ko'rsatib, boshga ko'tarurlar. Bilingki, bu shaytonning makri, xolos. Bu makr Allohning qudrati oldida hech narsadir. Mo'minlar esa bu makr qurboni bo'lmasinlar! O'z yurtidan quvilganlar bir emas, mingdir. Dushmandan najot tilab yig'laganlar bir emas, mingdir. Haqni bila turib tark etib, botilni bila turib tutganlar bir emas, mingdir. Biling, ey ahli mo'min, o'z yurtningni vaqtida himoya etsang, surgun bo'larmiding? Dushmaningdan avvalroq Robbingga yig'laganingda, g'anim qo'lida zalil bo'larmiding? Haqni hamisha himoyat etganingda, botil changalida qolarmiding? Zinhor? Zinhor unday bo'lmas edi! Zotan, vaqtini o'z foydasiga qo'llagan mo'min mudom muzaffar bo'lgay! Biz esa unday qilmadik, zikrdan g'ofil bo'ldik, katta gunohlarni kichik, kichik gunohlarni muboh sanadik, nafsimiz istaklariga hiylalar ila yo'llar ochib berdik. G'aflat uyqusida yotdik. Najot qaerda? Najot Islomdadir. Najot Iymondadir. Boshimizdagi halokat bulutlarini, qo'limizdagi qullik kishanlarini, qalbimizdagi zulmat sovug'ini idrok etmasak, biz Vaqtning o'g'li emas, zolimning quli bo'lib qolaveramiz. Hayotimizni Allohning qonuni qolib, uning qoidasi ila quramiz. Allohning so'zini tark etib, uning so'zini gapiramiz. Yurtimiz boyliklarini bosqinchiga tutqazib, o'zimiz uning xizmatkoriga aylanamiz! Hayhot! Robbimiz bizga najot bersin, ey ahli mo'min! Ibodatingiz ilm-la quvvatlansin! Olamga ochiq ko'z ila boqing. Shaytonning o'rgimchak to'ri bilan qo'ygan tuzoqlarida pashsha kabi to'lg'anishni bas qiling! Qalbingizni Allohga bog'lang, yuzingizni Allohga qarating, oyog'ingizni Rasululloh sollallohu alayhi va sallamning izlariga bosing! Vassalamu alaykum va rahmatullohi va barakotuh!

Shayx Ehson afandi va'zni yakunladi. Ibrohim Yorqinning ko'zlaridan shashqator yosh oqdi. Tilib tashlangan qalbiga bir malham qo'yildi, go'yo. U manzilda yanglishtirmagan Allohga hamd aytdi. Ertalab tongda uni Ehson afandi o'z uyiga chorladi. O'rtacha xona. Na ziynati, na bezagi bor. Shayx bolishga suyanib o'tirgan ekan. O'rta dasturxon yozilgan. Dasturxonda mayiz, meva qoqilari va non bor.

– Vaalaykum assalom, o'g'il kel, o'tir, –deb o'z qarshisidan joy ko'rsatdi shayx.

– Xush kelding, safo keltirding, Ibrohim. Birga nonushta etaylik, so'ngra o'zing haqingda menga so'ylab berajaksan. Senga yordam bera olsam, bir baxtiyorlikni topardim.

Nonushtadan keyin Ibrohim Yorqin o'zini batafsil tanishtirdi, kasbini aytdi, og'ir yo'l hikoyasini bayon qildi.

– Sen Shermuhammadbek mujohidni izlayapsanmi? – deb so'radi uni diqqat bilan tinglagan shayx.

– Xuddi shunday, – dedi Ibrohim. – Ziyorat qilsam, suhbatlashsam...

– Yaxshi niyat, inshaalloh, – dedi Ehson afandi. – Mening bobolarim Xo'qand shahridan bu yerlarga kelib yerlashmishlar. Men ham asli turkistonlikman, o'g'il. Shermuhammadbek kabi mujohidlar millatning yo'lbarslaridir. Turkiyadan

Turkiston mujohidlariga ko‘mak bergani Anvar poshsho bormishdi. Robbim uni shahodat sharbati ila siyladi. Islom o‘lkalari bu asrda butkul kufr qo‘liga o‘tdi. Movarounnahrni o‘ris bosdi. Boburiylar saltanatini inglizlar egallab oldi. Usmonlilarni-da, iqtidordan ketkazdilar. Shimoliy Afrika yerlarini istibdodga tortdilar. Libya yerlariga Musollining qo‘shini kirmishdi. Umar Muxtordek zotlar italiyon bosqinchilarga qarshi turib, ularni titratib yubordi.

Turkistonda esa xudosiz sovetlarga oyoqda turgan zotlar ushbu Shermuhammadbek kabi sherlar edi. Ming yilda tiklangan saltanatlarni dushmanga topshirdik, endi uni qaytarib olishga birgina Shermuhammadbek yohud birgina Umar Muxtor kifoya etgaymi, o‘g‘il? Axir, bu saltanatlar Rasululloh sollallohu alayhi va sallamning risolatlari qudrati ila barpo bo‘lmishdi. To o‘sha qudratni topmasak, qullikdan xalos bo‘la olmasmiz! Men Shermuhammadbekni taniyman. U bilan ko‘p musohib bo‘ldim. Ahvolidan xabaring bormi?

– Yo‘q, xabarsizman, – dedi Ibrohim.

– Alloh Shermuhammadbekning ko‘zidan nurini olib sinadi. Hozir uning sog‘ qolgan bitta ko‘zi ham hech narsani ko‘rmay qoldi. Sihatiga ham keksalik ta’sir etmoqda. Biroq hamon qalbi bedor, hamon fikrati teran, hamon shijoati jo‘shqin.

Shermuhammadbek yashaydigan mahallada, asosan, turkistonliklar yashar ekan. Mujohidning hovlisi boshqalarnikidan qaysidir jihatlari bilan farqlanardi. Chunki Shermuhammadbek o‘z uyini Farg‘ona xalqining hovlilari bilan bir xil qurdirgan edi. Albatta, Ibrohim Yorqin buni keyinroq bilib oldi.

... Xonaga kirganlarida, mujohid past ovoza yoddan Qur‘on tilovat etayotgan edi. Odam kirganini payqab qiroatni yakunladi.

– Assalomu alaykum va rahmatullohi va barakatuh, mujohid bey! – tezda borib Ehson afandi Shermuhammadbekning ikki qo‘lini ushladi. Shermuhammadbekning yelkalari keng, ko‘ziga qora ko‘zoynak taqqan, soch-soqoli butkul oqargan edi. Boshida yengil do‘ppi. Egnida bo‘z ko‘ylak. Keksa mujohid ozgan, biroq zabardast jussasi uning o‘tmishidagi haybatidan darak berardi.

– Vaalaykum assalom va rahmatullohi va barakotuhu va mag‘firatuh, afandim! Xush keldingiz, safolar keltirdingiz, – dedi Shermuhammadbek chehrasiga tabassum yoyilib. U Ehson afandining tashrifidan quvongani yaqqol namoyon edi. Keksa jangchining ovozi guldirab jarangladi.

– Ota yurtimizdan bir muhojirimiz ziyoratingizga kelmish, ismi shariflari Ibrohim Xolid Yorqin o‘g‘li, – tanishtirdi Ehson afandi.

– Xolid Yorqin! – Shermuhammadbekning ovozi titrab ketdi. Ibrohim qo‘l uzatgan edi uning qo‘lini mahkam ushlab oldi.

– Ey Ibrohim, sen Qilichbek Mujohidning nevarasimisan? Xolid Mujohidning o‘g‘limisan?

– Xuddi shunday, beyim, – dedi Ibrohim.

– Subhanalloh! Xush kelding, o‘g‘lim, safolar keltirding! O‘tir, bu yerga o‘tir! – Mujohid yonidan Ibrohimga joy ko‘rsatdi.

Ehson afandi Shermuhammadbekning go'dak singari shodlanib ketganidan qalbida bir mamnuniyat uyg'onganini sezdi.

– Ehson afandim, siz-da, bu yerga o'tiring! – to'rga taklif qildi Shermuhammadbek. – Alloh Sizdan rozi bo'lsin, afandim! G'arib ko'nglimizga farah keltirdingiz, Ehson hakim xazratlari.

Ibrohim kekxa jangchini uning kelishi bu qadar quvontirganidan hijolat tortdi, o'zini noqulay sezdi. Mujohid unga yana qaradi:

– Ko'zlarim ko'rmasa-da, sendan ota yurtim nafasini tuymoqdaman Ibrohim, – dedi u. – Sening bobong Qilichbek katta xizmatlar etdi. Yetmish yoshida shijoati vujudiga sig'mas edi. Uning ilmi, tajribasi bizning miltiq tutmagan jangchilarni tarbiyalashda asqotdi. Robbim uni jannati ila mukofotlagan bo'lsin! Amiyn!

– Amiyn, – dedi Ehson afandi.

– Amiyn, – dedi Ibrohim ham sidqidildan.

– So'yla, Ibrohim, ota yurtimda ne gaplar? Ko'p xabarlar eshitaman. Ko'zlarim ko'rsa edi, bu oyoqlar yursa edi, Allohim shohid, o'ris kofirni Vatanimdan quvib chiqarmoq uchun qo'limdan kelganini qilardim! – dedi Shermuhammadbek chuqur qayg'uda.

– Ota yurtimizning ahvolini qanday bayon qilay, beyim? – dedi Ibrohim iztirob ila. – Qadim Buxoro, Samarqand, Xo'qand, Xiva dinsizlar qo'lida qoldi. Gitlarga qarshi urushda yuz minglab yigitlar o'ris tomondan jangga chiqib, halok bo'ldilar. Hozir davlatni kommunistlar boshqarmoqdalar. Oddiy xalq daladan chiqmaydi. Sovetning cho'ntagi uchun ishlaydi, biroq o'zi buni bilmaydi. Din taqiqda. Musulmonlar ham qora mehnatdan bosh ko'tarmaydilar. Na ilm, na irfonni bilarlar! Oriflarning bag'ri qon. Zaiflik ila Allohga duo etishdan bo'lak ilojimiz qolmadi. Koshki, duo qilsaydik! Meni eng qo'rqitgani shuki, xalq hurriyat, erk neligini mutlaqo unutdimi ekan!

Butun Turkiston o'z nomini qo'yib, o'z Robbisini esdan chiqarib, bosqinchi o'risga hamd aytadi, Lenin atalmish tog'utni zikr etadi. Butun millat ruhi o'ldirilgan, fikratsiz qoldirilgan qullar to'dasiga evrilmish go'yo! Alloh o'z hikmati va marhamati ila bu diyorga Islom ne'matini qaytarmasa, hurriyat nafasini yetkazmasa, chiqib bo'lmas botqoqqa cho'kdik.

Shermuhammadbek boshini egib, chehrasi to'la mung, Ibrohim Yorqinni tinglardi.

– Sharqiy Turkiston esa Xitoy changalida qoldi, beyim, – deb davom etdi Ibrohim. – Uyg'ur xalqi-da, boshidan oyogiga qadar kishanband etilmish. O'lik singari yotgan millatni uyg'otishdan ojiz bo'ldik. Bir inson yo'qki, bu dardni anglasa, idrok etsa! Yo'q, barcha odamlar o'z jonlari kayg'usidan bo'yinlariga bo'yinturuq kiyishga rozi bo'lgan jonivorlarni eslatadi. Ba'zilar burunlaridan xalqa o'tkazib, dushmanga jilovlarini tutqazdilar. Yer yuzini titratgan millat bugun darbadar bir olomon bo'ldi. O'z oyog'i ostidan narini ko'rmaydi. Dushmanlar esa och shoqolday bu muborak o'lkani tishlab, ikki tomonga tortib, parchalab tashladilar. Biz esa hamon o'zimiz bilan xusumatlashamiz.

Ibrohim gapirarkan, ko'zidan yosh chiqib ketdi. Ehson hakim, Shermuhammadbek ham sukut saqlar edilar.

– Yo‘lda afg‘onistonlik o‘zbeklarni ko‘rdim, – Ibrohim yo‘ldagi hodisani esladi. – Ular sahroda kofirlarni talab yurishibdi. Ularning aytishicha, Afg‘onga o‘ris qo‘shin kiritish arafasida ekan. Afg‘on katta jang maydoni bo‘ladi, yurtni kofirga bermaymiz deyishdi.

– Inshaalloh, – dedilar ikki mo‘ysafid bir vaqtda.

YETTINCHI BOB TIRILGAN QALB

(Shafiqaning hikoyasi)

Shafiqa ko‘chada behol turib qoldi. Gender “himoyachilari” undan osongina yuz o‘girdilar.

– Kechirasiz, Shafiqa, – dedi Nikolas muloyimlik bilan. – Bizda har bir ish xohishga suyanadi. Sizda xohish bo‘lmasa, biz majburlay olmaymiz. Jeyn qizishibdi, uni kechiring. Psixologlarimizning aytishicha, sizda beqarorlik kuchli ekan. Beqaror odamlar bilan ishlay olmaymiz. Taklif sizdan chiqqan edi, qabul qildik, sizni mudhish qismatdan xalos etdik. Dunyo ayollari himoyasiz emasligini isbotladik. Biroq siz o‘zingiz biz bilan boshqa hamkorlik qilishni istamadingiz. Qolaversa, olti oy davomida bizning madaniyatga singib keta olmadingiz. Hamon erkaklar bilan tortinib gaplashasiz. Suhbatni qisqa qilasiz. Nutqda ham ko‘zingizni odamlardan chetda tutasiz. Ichingizda qandaydir kuch sizni qo‘yib yubormadi. Mayli, bu bizning xulosamiz. Biroq endi mustaqilsiz. Hayotingizni erkin davom ettiring. Birga ishlaganingiz uchun rahmat. Sizni soqchilar kuzatib qo‘yishadi.

– Yo‘q, o‘zim... – Shafiqa shunday deb binoni tark etdi.

“Shafiqa, bu nimasi bo‘ldi?”

U o‘ziga savol bersa-da, nima bo‘lganini bilardi. Olti oy juda ham tadbirlarga boy o‘tdi, lekin Shafiqadagi “yovvoyilik” yo‘qolmadi. U itoat bilan matnlarni o‘qib berdi, aytilgan joylarga bordi, ko‘rsatilgan mehmonxonalarda yashadi, holbuki, na bir ayol, na bir erkak ila do‘stlashdi. Bu Gender “himoyachilari” ni taajjubga soldi. Shafiqa navbatdagi tadbirni rad etgach, u bilan orani ochiq qilish qarori chiqarildi. Bunday tabiatli insonlar bilan ishlash gender “himoyachilari” uchun imkonsiz. Ularga quvnoq, kirishimli, sevgiga boy, haroratli, qaynoq yurakli odamlar zarur.

Shafiqa ko‘chada qoldi. Hamyonida yegulikka bir sent ham yo‘q. Telefon hisobi bo‘sh. Shafiqa bu xatar haqida mutlaqo o‘ylab ko‘rmagan edi. Yuklari bilan ko‘cha bo‘ylab yurarkan, yig‘lashni ham, kulishni ham bilmadi. Yuragi kuydi. U bolaligidan orzu qilgani Amerikada edi. Amerika esa uni ko‘chada qoldirdi. Kimga murojaat etishini bilmasdi Shafiqa. Olti oy u biror marta mustaqil holda ko‘chaga chiqmagan edi. Uni Jeynning maxsus dasturlari boshqardi.

“Musulmonlarni topishim kerak... Qanday qilib?! Men musulmonlardan yuz burgan edim-ku! Kecha televidenie va radioda an‘anaviy Islomning qoloqligini butun dunyoga e‘lon qildim-ku! Buni ko‘rgan millionlab musulmonlar nima degan ekan? Nahotki ko‘chada qolib o‘lib ketsam?!”

Shafiqa tuyqus qo‘rqdi. “Allohim” deya qalbidan nido qildi-yu, bu nidoga “Labbayka” javobini his etmadi.

“Xudbinlashib ketibman! Boshimga mushkul tushganda, musulmonlarni esladim. Allohni esladim... Naqadar xudbin, naqadar munofiqman!”

Bu o‘ylar jonsiz edi, zotan, bu o‘ylar qalbini kuydirishi kerak edi, Shafiqaning qalbi “miq” etmadi. Qalb na qo‘rquvni, na xavfni sezdi. Shafiqa o‘zini o‘lib qolgandek his etdi.

Erini, farzandlarini esladi. Ajabo! Ularni unutib yuboribdi! Nahotki o‘z bag‘rida olib yurgan jigargo‘shasini yodidan faromush etdi?!

“Ahvolim naqadar og‘ir! Men qanday ahvolga tushdim?! Shafiqa, xarob bo‘libsana, Shafiqa!”

Ayolning boshi aylandi. U ortiq o‘ylashni istamadi. U bu hayotni tezroq tark etishni xohladi. Afsuski, vujudi holsizlandi, ko‘z o‘ngi qorong‘ilashdi, quvvati qaergadir, bir qora, mavhum bo‘shliqqa so‘rilib borardi go‘yo. Shafiqa gandrakladi. Qandaydir o‘rindiqqa yetib oldi, o‘tirdi, suyandi, nafasi siqildi, hushini yo‘qotayotganini sezdi. Shu on bir ayolning ovozi eshitildi:

– Qizim, senga nima bo‘ldi, hoy qiz?

Shafiqa bu mehrli sas sohibasining chehrasini ko‘rmadi, u butkul hushdan ayrilgandi.

...Deraza ochiq. Quyosh nuri harir pardadan o‘tib, alvon gilamda jilvalanadi.

Yengil shabada. Gullar ifori. Javon to‘la arab va turk tilida chop etilgan kitoblar.

Mus‘haf! Qur‘oni Karim! Shafiqa shuursiz holda Kalomullohga talpindi.

Hamon kuchsiz edi. Boshi zilday og‘ir. Xonaning bir qismigina namoyon.

– Qizim, o‘zingga keldingmi?

Shafiqa tepasida ko‘zlari katta va moviy, chehrasida nur jilvalangan, ro‘moli o‘ziga behad yarashgan ayolni ko‘rdi.

– Assalomu alaykum... – bazo‘r shivirladi.

– Vaalaykum assalom. Zinhor urinma!

Ayolning sasi iliq edi.

– Kamina Roziya Muhsin. Senga tovuqli sho‘rva qaynatdim. Ichib ol. Allohning izni ila quvvat bo‘ladi.

Shafiqa javob berolmadi. Kichkina chinni kosani ko‘tarib, Roziya xonim uning yoniga cho‘kdi. Kosani yonidagi g‘ildirakli stolga qo‘ydi. Ikkita yostiq bilan Shafiqaning boshini biroz balandlatdi. Yog‘och qoshiqda Shafiqaning labiga sho‘rvani tutdi. Sho‘rva iliq, xushbo‘y edi. Ikki ho‘plamdan so‘ng, Shafiqaning tanasiga yengil harorat yoyildi. Boshidagi og‘riq tarqagandek bo‘ldi.

– Sho‘rvaga shifobaxsh giyohlar soldim, inshaalloh ichingdagi dardlarni aritadi.

– Koshki, ariydigan dard bo‘lsa edi ular... – Shafiqaning ko‘zidan yosh oqa boshladi.

– Hech bir dard davosiz yaralmagan, qizim, – dedi Roziya xonim. – Bu qadar umidsizlanma. Tinglay olasanmi?

– Albatta, xonim... – dedi Shafiqa. – Qancha vaqt yotdim?

– Yigirma to‘rt soat, – javob berdi Roziya xonim. – Tibbun nabaviyadan biroz xabarim bor. Darding xafaqonlikning ibtidosi. Yengib yuborasan, inshaalloh.

Shuning uchun doktorga yugurmadim. O‘zim muolaja qildim. Ikki oyki, Amerikadaman. Bu ukamning uyi. O‘zim Turkiyada yashayman. Bir haftadan so‘ng safarim qariydi. Robbim bu safarni sen ila xayrli etdi. Ya‘ni, senga yaxshilik qilishdek imkon qo‘limga kirdi. Alxamdulillah.

– Meni qanday topdingiz?.. – so‘radi Shafiqa.

– Xarid uchun chiqqan edim. Seni ko‘rdim. Hushing boshingda emasligini angladim. Sen tomon kelaverdim. Hijobli bir musulmaning qo‘lida yuk aravachasi ila parishon turishidan ko‘z yumib bo‘lurmi? Haqiqatan, o‘rindiqa cho‘kding. Yetib keldim. Ne ko‘z ila ko‘rayki, ko‘zlaring yumuq! Tezda taksida uyga keltirdim. Bori shu.

– Men ham muslima bo‘ldimmi?.. – iztirobda gapirdi Shafiqa. – Kimligimni bilganingizda o‘lib, qumursqalarga yem bo‘l, deb ketib qolar edingiz...

Roziya xonim Shafiqaqaga qarab qoldi. Nigohidagi achinish emas, shunchaki ixlos edi.

– Ismingni aytasanmi? Seni qanday chaqirishni bilib olay, qizim, – dedi xonim xuddi Shafiqaning shikoyatini eshitmaganday.

Shafiqa ismini aytdi.

– Shafiqa, sen oyoqqa tur. Yoshing nechada?

– Yigirma uchda...

– Juda ham yoshsan, jon qizim, – dedi Roziya xonim. – Hayotda nimani ko‘ribsanki, bunchalik noliysan? Robbimning yordamidan, marhamatidan umidingni uzma. Uying qaerda?

– Uyim yo‘q... Boradigan joyim yo‘q...

– Unday dema. Mo‘minning borar joyi Allohning huzuridir. O‘kinma. Istasang, seni Turkiyaga olib ketaman. Hujjatlaring to‘kismi? – so‘radi Roziya xonim.

– Yo‘q, yo‘q! Hech qaerga ketmayman. O‘zimni dengizga tashlayman, – dedi Shafiqa.

Roziya xonim hayron bo‘ldi:

– Nega?

– Chunki o‘ligim har odamlarga yuk bo‘lmasin. Yer yuzida meni izlaydigan inson yo‘q. O‘ligim begonalar qo‘lida xorlanmasin. Nahanglar havzasiga o‘zimni cho‘ktiraman, – Shafiqaning qarori qat‘iy edi.

Roziya xonim tik holda Shafiqani tinglayotgan edi. Bu da‘vodan keyin yana o‘tirishga majbur bo‘ldi.

– O‘ligingni begonalarga qoldirmasliging yaxshi ish, – dedi ma‘qullab. – Lekin o‘lishga nega shoshilyapsan? Kimdir quvyaptimi?

Shafiqa o‘ylanib qoldi. Nima uchun shoshyapti, axir?

– Men o‘lishim kerak... – dedi javob topa olmagach. – Yer yuzida menga joy yo‘q.

– Shafiqa, insonlarning barchasi bir kuni, albatta, o‘ladilar, desam, ishonasanmi? – so‘radi Roziya xonim.

– Albatta, – dedi Shafiqa.

– Sen-chi? Sen ham o‘lasanmi? Yoki hamma o‘lib, birgina sen tirik qolib ketyapsanmi, Shafiqa? Yo o‘zingni dengizga otmasang, o‘lmas ekansanmi?

– Yo‘q, nega... – Shafiqa taraddudlanib qoldi.

– Yer yuzida qancha inson yashayapti, bilasanmi?

– Sakkiz milliardga yaqin...

– O‘shalarning ichida eng baxtsiz senmisan?

Shafiqa bir necha soniya jim bo‘lib, so‘ng sekin shivirladi:

– Bilmayman...

– O‘zingni o‘ldirish eng muhim ish bo‘lsa, nima ham qilardim, Shafiqa! – dedi Roziya xonim.

Shafiqa jim. Yugurib xonadan qochib chiqar edi, biroq madori yo‘q.

Roziya xonim esa Shafiqaning ko‘ziga qaradi:

– Kenja qizim sen bilan teng. Agar qizimning o‘rnida bo‘lganingda, seni, albatta, jazolardim. Qanday jazolayman, bilasanmi? Suv to‘ldirilgan idishga yuzingni bosish kerak! Jon berish oson, deb o‘ylayapsanmi? O‘n soniya nafas ololmasang, qanday azob chekishingni bilasanmi? Bilmaysan! Jon berish eng og‘ir azobdir. O‘limdan keyin hammasi tugaydimi? Iymoning qaerda? Oxiratga bo‘lgan iymoning qani? Qabr azobiga iymoning qani? Shunchalar zaif bo‘lurmi musulima? Dunyo hayoti oxirat qoshida bir nafasdir! Bir nafasdan ham qisqadir! Bir nafasni joningni qatl etib, abadiy azobga ayirboshlaysanmi?

Roziya xonimning ovozi ko‘tarilib ketdi, yuzi qizardi. Shafiqa xonimning g‘azabidan qo‘rqdi. Bu shunday qo‘rquv ediki, uning mohiyatini ayol bilmasdi, shunchaki, Roziya xonim uning qalbiga hayiqish olib kirdi.

– Agar yana o‘zimni o‘ldirajakman desang, senga o‘lim azobini o‘zim tottiraman! – Roziya xonim bu tahdidni Shafiqaning yuziga yuzini eng yaqin masofaga keltirib e‘lon etdi. Shafiqaning qo‘rquvi ko‘paydi. Qo‘rquvi ko‘paygani sayin yashash ishtiyoqi tirildi.

– Shafiqa, seni uyimga – Turkiyaga eltaman. Sen tarbiyatga muhtojsan!

...Shafiqa Roziya xonimning ortidan yosh boladay ergashdi. Xonimning Istanbul tashqarisida, Qora dengiz bo‘yidagi hovlisi so‘lim ekan. Chor-atrofi ko‘m-ko‘k. Bu Shafiqaga Kuala Lumpurni eslatdi. Biroq u Kuala Lumpurni, eri Fotih Karimni eslashni istamasdi, zotan, bu eslash unga o‘zining noshukurligini namoyish etadi. Boy berilgan ne‘matlarning azobi achchiq. Ayniqsa, bu azobning ortida o‘z xatoying tog‘dek qad rostlab turgan bo‘lsa! Roziya xonim xonasi yonidan Shafiqaga bir xonani berdi. Xonaning yuzi kunchiqarga qaragan. Derazaning tagida sopol yo‘lak. Yo‘lakdan so‘ng gulzor. Gulning adadsiz turlari o‘sadi go‘yo. Roziya xonim bir necha kun Shafiqani o‘z holiga qo‘ydi. Lekin uch kundan so‘ng Shafiqa, xonimga uy ishlarida ko‘maklashishni istashini aytdi. Xonim qabul etdi. Keliniga Shafiqaga qilajak ishlarini ko‘rsatishni buyurdi.

Oradan bir oy o‘tdi. Shafiqa Roziya xonimni muttasil mutolaa, tilovat, ibodat ustida ko‘rdi. Xonim na ovozingor tinglaydi, na oynayi jahon ko‘radi. Bog‘ o‘rtasidagi ayvonda tong va oqshomda Qur‘on, tafsir, hadis o‘qiydi. Xonim shu qadar sokin, shu qadar bama‘ni ediki, Shafiqa u bilan ko‘proq suhbatlashmoqni xohladi. Oqshomlarning birida ayvonga bordi, xonim o‘tirgan so‘riga chiqib, tiz

cho'kdi. Roziya xonim kitobdan ko'zini olib, Shafiqaga boqdi, ko'zoynagini ko'zidan tushirdi.

– Men Pokistonlikman. Lahordanman, – deb so'z boshladi Shafiq. U o'z hayotining sahifalarini varaqladi. Har bir varaqda u o'qishni istamaydigan iztirobli satrlar bor, biroq u o'qidi. Hammasini Roziya xonim qarshisida o'qidi.

Shafiqaning dardli qissasi yarim tungacha cho'zildi. Roziya xonim uni katta e'tibor ila tingladi, so'zlarini bo'lmadi, so'ngra dediki:

– Xato qilish Odam atodan meros, Shafiq. Tavba qilish ham uning sunnati. Robbisining qoshiga siniq qalb ila borish beayblik da'vosi ila borishdan ko'ra yaxshiroqdir, inshaalloh. Nadomat xanjari qalbingga naqadar chuqur botganini Allox bilguvchi. Bu jarohat qalbingni Allohga butkul taslim etsin! Bilurmisan, hidoyat yo'lini topish unda yurishdan og'irroq zotan, shayton hamisha yo'ldan ozdirmoq qasdida. Bugun biz dajjol madaniyati davrini boshdan kechirmoqdamiz. Dajjolning bir ko'zi bor. Dajjol madaniyati insoniyatni bir zalolat botqog'iga botirdi. Bundan qirq yil oldin har bir xalqning o'z urfi bor edi. O'z qoidasi, o'z libosi, o'z niyati, o'z taqvosi bor edi. Bugun dunyoning hamma xalqi bu boylikni boy berdi. Hech bir millatning asliyati qolmadi. Odamzod o'z asliyatidan yuz o'girdi. O'z ildizidan uzildi. Asliyatda qolaman deganlarni qoloq deyish urf bo'ldi. Asliyatga talpinganlarni dushman deb bilish qoidaga aylandi. Bugun Yer yuzining qaysi nuqtasiga qadam bosma, bir xil narsani ko'rasan: yechinishga, semirishga, yeb-ichishga, kayfu safoga mukkasidan ketganlar Yer yuzini egalladilar. Hech birida muqaddas e'tiqod yo'q. Erning ayoldan, ayolning erdan farqi qolmadi. Katta va kichik orasidagi hadlar barbod bo'ldi. Bu shayton o'yini, bu dajjol madaniyatidir. Odamzodning asliyati – Allohga bo'lgan komil Iymondir. Shafiq, sen komil iymonga erishmog'ing lozim.

– Qanday? Men din olimining farzandiman. Din nafasi ichida ulg'ayib, siz aytayotgan ne'matni topmadim. Yod olganim aqida matnlari, Qur'on oyatlari, hadislar mening dardimga davo bo'lmadi, – dedi Shafiq qayg'uda. – Siz yana qanday iymonni aytmoqdasiz?

– Inshaalloh, buni o'zing kashf etajaksan, qizim, – dedi Roziya xonim.

Subhi sodiq kirgan edi. Bomdod namozini ado etdilar. Shafiq tobora o'zi istagan bir Hidoyatga yaqinlashayotganini sezdi.

Keyingi suhbatda Roziya xonim Shafiqani yana savolga tutdi:

– Musulmonmisan?

– Alhamdulillah, musulmonman, – dedi Shafiq.

– Musulmon ekanligingni qay tariqa bildirasan? – so'radi Roziya xonim.

– Shahodat kalimasi ila, – dedi Shafiq. – Ashhadu an laa ilaha illallohu va ashhadu anna Muhammadan abduhu va rasuluh.

– Subhonalloh, – dedi Roziya xonim. – Shahodat kalimasining ma'nosi nedir?

– Allohdan bo'lak Iloh yo'q deb guvohlik beraman, – dedi Shafiq. – Va Muhammad Uning bandasi va elchisidir deb guvohlik beraman.

– Subhonalloh, – dedi yana Roziya xonim. – Guvohlik bermoq nedir? Tushunurmisan?

Shafiq o'yga toldi.

– Guvohlik aniq bilganing xususda o‘rtaga chiqajak bir haqiqatdir, – dedi Roziya xonim. – Allohning yagona iloh ekanligi xususda guvohlik berish zimmangga qanday vazifalar yuklashini anglaysanmi? Har bir so‘z yurakdan chiqmog‘i shart. Har bir kalima qalb tubidan yangrash lozim. Qalb qa‘ridan porlab chiqqan so‘z hayotimizni yoritadi. O‘ylab ko‘r, shahodat kalimasini aytar ekansan, uning qudrati sening qalbing, ruhing, hayotingga naqadar ta’sir etajagi haqida tafakkur qilganmisan? Shahodat kalimasi seni dunyo zindonidan oxirat saodatiga olib chiqajak Nur ekanligini tasavvuringdan o‘tkazmishmisan?

Shafiqa sukutda edi. U bolaligidan o‘ziga berilgan ta’limni eslashga tirishdi. Bunday so‘zlar nahot unga zinhor aytilmagan bo‘lsa?!

– Shafiqa, Robbimizni tanish so‘zlarni yod olish bilan amalga oshsa, koshkiydi! Qur’onni, Eng Buyuk Kalomni hifz etamiz, tinglaymiz, holbuki nechun bu qadar halovatsizmiz? Iymon kalimasi ortidagi kashfga qadar uzun bir yo‘l bor, zotan.

Sakkizinchi bob **BUYuK FARYoD**

(Abdulloh Yorqinning hikoyasi)

Ibrohim Yorqin Shermuhammadbekdan so‘radi:

– Beyim, Turkiston mujohidlari o‘risga, o‘risning kofiriga nima uchun taslim bo‘ldilar? Hamisha shu azobli tariximiz haqida o‘ylayman va bu o‘ylar menga tinchlik bermaydi...

Shermuhammadbek xo‘rsindi. Ehson afandiga qarab dedi:

– Kelajak avlod, albatta, shu savolni berishini bilardim. Bu so‘rovga javob berish oson emas. Inson qoshida oson emaski, Robbimiz tergovida qanday javob berajakmiz? Axir, biz millat va din himoyasini yelkamizga olib edik. Holbuki, kurashni boy berdik. Qaniydi, avlodlarimizga Allohning bizga bergan nusrati haqida xotiralar qoldirsak! Yo‘q, biz yurakning qop-qora qoni tomchilab turadigan bir alamli hikoyalarni, qalblarni o‘rtaydigan mag‘lubiyat tajribalarni bayon etishga majburmiz. Bayon etaylikki, bolalarimiz biz tushgan chohlarga qayta yiqilmasinlar, balki u chohlardan qutulsinlar. Biz bosgan tikanlarni bosib, zulm daraxtlarini qonlari ila sug‘ormasinlar, zolimlarning changalida shoqolning tishi orasiga tushgandek ingranmasinlar! Ibrohim, aytajagim so‘zlarni naqsh kabi qalbingga jo et. Bu so‘zlarni farzandlar bilmoqlari lozim, shubhasiz. Ko‘p xato qildik. Birinchi xatoyimiz g‘aflatimiz edi. O‘ris yurtimizga kelganida, dunyoda ne bo‘layotganidan bexabar edik. Qudratli davlatlar Yer yuzini o‘zlari uchun tomorqa kabi bo‘lishib olayotganlarini hech birimiz bilmasdik. Vatanimizdagi boyliklar hisobini biz bilmasdik, dushman bilar edi. Biz bilsak-da, uni qandoq istifoda etish ilmidan bebahra edik. Hayotimiz o‘zaro jiqqamusht o‘tdi. Sen sart, sen tojik; sen qiyot, sen qo‘ng‘irot; sen nayman, sen uyg‘ur deb bahslashdik. Koshki, ilm ila bahslashsak! Koshki, taqvoda musobaqalashsak! Yo‘q, biz to‘y qilishda tengsizmiz. Biz g‘iybatda kuchlimiz. Mansabparastlikda g‘ayratlimiz. Holbuki, inglizlar, fransuzlar, nemis va ruslar Islom saltanatlarini yemirib kelar edilar. Jannatmakon Osiyoni

jahannamga evridilar. Unday emas, aslida, o'zimiz o'zimizga go'r qazidik. Ovrupoda miltiq, zambarak, snaryad bilan jang qilganlarida, biz kamon va qilichni changalladik. Ovrupo, Amirqo o'z hayotini tartiblash qayg'usida qonunlar yozar ekanlar, biz ming yillik qonunlarimizga tupurdik. G'ayridinlar qonunni u asosda yashamak uchun tuzsalar, biz o'z mukammal qoidalarimizni amal etmaslik qasdida buzdik. G'ayridinlar, kofirlar Islom dunyosini yer bilan yakson etishni rejalashtirdilar. Podshohlarimiz o'risning podshohiga qullik va qulluq qilib, sovg'a-salom bilan yugurdilar. Ulug' deb bilganlarimiz yurt deb, millat deb, din deb g'am chekmaganlaridan so'ng, biz erylitlar, bo'zyigitlar qo'lga qurol oldik. O'risga bilganimizcha qarshi chiqdik. Biroq bizda na harbiy ilm, na e'tiqodiy bir ta'lim bor edi. Ustoz deb borganlarimiz qo'rqdilar, do'st deb o'ylaganlarimiz sotdilar. Bizning yagona maqsadimiz yurtdan kofirni haydab chiqarmoq edi. Shu qadar sodda bo'ldikki, kofir o'zimiz chiqib ketamiz, bizni o'ldirmanglar desa, oson aldandik. Mujohid birodarlarimiz bilan oramizga fitna solsa, aldandik. Bir-birimizga ishonish o'rniga kofirga ishondik. Bizga bir zot bo'lmadiki, urushimizning mohiyatini anglatsa! Dastavval, yurtni kofirdan tozalaymiz, deya maydonda edik. Qurollarimiz eski, o'q topolmaymiz. Xoinlar poda-poda bo'lib, kofirga taslimiyat keltirdi. Jon saqlash qiyinlashdi. Oqibat, jon saqlash uchun o'q otdik, keyin jon saqlash uchun o'q otish shart emas, deb o'yladik. Ming afsus, ming afsus, ming afsus! U kunlarni eslasam, yuragim qonga to'ladi. Qanday chora qo'llashni bilmasdik. Qochishdan, ba'zilarimiz qurolini topshirishdan bo'lak chora topmadik. O'z do'stlarimiz bizni bosmachi deb, qonimizni to'kdi. Birodar, nega men bosmachi bo'lay? Axir, men o'z yurtimdaman. Otam, bobom yashagan tuproqdaman. Bu tuproqda bosmachi o'ris emasmi? Kofir emasmi? Shunday, bosmachi kim, himoyachi kim – farqlay olmas holga tushdik. Biz ko'p narsani anglamaganmiz. Qarshimizdagi g'animni tanimasdik. G'animni tanimasak-da, mayli, biz o'zimizni tanimasdik, jigarim. Bundan dahshatli ne bor jahonda? O'zing boq: o'risni haydab solsak, keyin nima qilishni bilmasdik! Yurti idora qilish ilmidan bexabar edik. O'zini millatparvar deb bilganlarning esa, o'zaro nizolashmoqdan bo'lak ishlari yo'q. Senga bir voqeani aytib beray. Kofirga jehod boshlaganimizning ilk vaqtlarida olovdek yondik. Kuchimiz, g'ayratimiz tanaga sig'maydi. Kommunistlarni vodiyan haydab chiqara boshladik. Ergash qo'rboshi rahbarimiz. Madaminbek va meni o'ziga eng yaqin yordamchi bilib, kofirdan ozod etganimiz yerlarni qo'riqlashni, hujumni davom ettirmoqni amr etdi. Robbim nusrat berib, ikki kunda o'n qishloqdan bolshovoylarni quvdim, qolganini o'ldirdim. Qo'limda besh yuz yigitim bor. O'zim kofirlardan qutqargan qishloqlardan birida tunab qoldim. Ertalab qarorgohim oldida olomon. Bir yigitning qo'lini bog'lab, yerga tashlab qo'yishibdi. Bu yigit shu tunda o'g'irlik ustida ushlanibdi. Ilk mahkama. Xalq ilk da'fa dardini aytib qoshimda turibdi. El orasida qo'rboshilar, mujohidlar haqida ko'p gap tarqalgan. Endi adolat lozim. Qishloq odamlari juda sodda, yoshi ulug'laridan biri menga vaziyatni tushuntira ketdi:

– Bek, qishloqlarimizda o'g'irlik bo'lmas edi. Kofir keldi – o'g'irlik keldi. Ko'z oldimizda muloyim odamlar bolshovoyman deb, quturib ketdi. Olti oy

ularning qo'liga qoldik. Hammaning molini tortib oldi. Birovning dodini birov tinglamay qo'ydi. O'g'irlik ham boshlandi, beadablik boshlandi. Yoshlarimizni bazo'r ushlab o'tiribmiz. Siz bu qo'li egrilarni shariat bilan jazolang, hammaga ibrat bo'lsin. Cholning tinglay turib, hukmni men bera olmasligimni esladim. Menda ilm bo'lmasa! To'g'ri, Qur'ondan bir necha porani yod olganman. So'fi Olloyorni o'qiganman, lekin qozi emasman-ku!

– Qozi bormi? – so'radim qariyadan.

– Kofir hujumi boshlanganda qozimiz hammadan avval hijrat qildi. Chunki bolshovoylar qozilarni avval o'ldirishayotgan ekan. Qozimiz shu muzofotning chorak qismiga mas'ul edi, – javob berdi chol.

– Imom bormi? – so'radim yana.

– Qishloqda bir imom bor. U kishi masjididan chiqmaydi. Kofirlar imom bilan rosa gaplashishibdi.

– Chaqiringlar imomni, – buyurdim.

Imom yoshi qirqlardagi chuvakkina kishi ekan. Bo'yi pakana, ko'sa, qandaydir qo'rqinchi borday tuyuldi.

– Keling, mulla, – deb uni ichkariga taklif qildim. Imom egilib salom berdi, ikki qo'llab so'rashib, ichkariga yugurib kirdi. Men undan so'radim.

– Qaerda o'qigansiz, mulla buva?

– Buxoroi sharifda tahsil ko'rganmiz, – dedi imom.

– Yaxshi, mulla buva, – dedim. Vaqtim ziq, tezroq hukm zarur. – Bir o'g'rini keltirishibdi. Shariat bilan hukm chiqarib bering.

Imomning ko'zi o'ynab ketdi:

– Unday qilolmayman!

Unday qilolmayman!

Men juda hayron qoldim.

– Nimaga, mulla buva? – so'radim.

– Bolshovoylar ertaga qaytsa, dodimni kim eshitadi? – ko'zi chaqchaydi imomning. G'azabim qaynab ketdi. Belimdagi to'pponchaga beixtiyor qo'lim yugurdi. Biroq olmadim.

– Hoy munofiq! – deb qaltiragancha uning yoqasidan tutib siltadim. – Menga qara, pakana! Xudodan qo'rqmasdan kofirdan qo'rqasanmi? Kofir qaytib kelmaydi! Bildingmi? Kelmaydi!

Imom adoyi tamom bo'ldi. Rangi o'chib, labi pirpiradi, peshonasi terladi.

– Bildim, bildim, – dedi yalingansimon yig'lamsirab.

– Istasangiz, hukm chiqarib beraman, bek. Qanday hukm chiqaray?

Bu gapidan qonim qaynab ketdi. Men bu itdan shariat hukmini so'rasam, mening ra'yimga qarayapti? Urib, basharasini qonga belashdan o'zimni bazo'r tiydim. Siltab, itarib yubordim. Pakana imom gandaraklab turib qoldi. Sallasi boshidan chuvalashib yerga tushdi. Shahd bilan tashqari chiqdim. Olomon tinchidi. O'g'rining tepasiga keldim.

- Isming nima? – so‘radim undan.
- O‘roz, begim, – dedi o‘g‘ri. Turqidan nashavandligini sezdim.
- Nima o‘g‘irlading? – vajohatim yomon edi, shekilli, o‘g‘ri tipirchilab dedi:
- Men... Men... Haligi...
- Nima o‘g‘irlading, it! Kazzob! – hayqirib yubordim.

Shunday hayqirdimki, ovozimda qahrimning hamma alangasi bor edi. Odamlar cho‘chib ketganini yaqqol sezdim.

- Qo‘y... Qo‘y oldim, begim...
- Chap qo‘lini yechinglar, – dedim. O‘g‘ri yalina boshladi:
- Rahm qiling, begim, rahm qiling! Shayton yo‘ldan urdi.

Bir zumda chap qo‘lini yechib, o‘ngini tanasi bilan qo‘shib mahkamroq bog‘lashdi. O‘g‘ri chiyilladi:

- Rahm qiling... Rahm qiling...

Men odamlardan so‘radim:

- Kimning uyiga tushdi bu it?
- Qotmadan kelgan, qora bir odam chiqdi:
- Mening uyimga tushgan, bek.
- Kasbi koringiz nima?
- Dehqonman.
- Nechta qo‘yingiz bor?
- Bitta oriq qo‘yim bor, xolos. Kofirlar mollarim bilan qo‘shib tortib oldi.

Qizil askarlarni boqarmish.

O‘g‘riga qaradim:

– Sen it bir kambag‘alning sho‘rini quritmoqchi bo‘libsan-ku! Qo‘lingni cho‘z! O‘g‘ri tiz cho‘kdi, chap qo‘lini qaerga yashirishni bilmay menga yalinib uzatgan edi, qilichimni ko‘z yumib ochguncha bir fursatda qindan sug‘urdim, bilagidan chopdim. O‘g‘ri chinqirib, qoniga belanib yiqildi.

– Kigiz kuydirib bosinglar, – dedim. Bir zumda aytganimni bajarishdi, qon to‘xtadi. O‘g‘rining oyoq-qo‘lini yechishdi, u hamon hushsiz edi, zambilga solib, olib ketishdi. Odamlar mendan qandaydir gap kutayotganini bildim.

– Kofir bilan urushdamiz, – dedim. Ochig‘i, chiroyli gapira olmasdim. – Kim yana shunday ish qilsa, shariatga ko‘ra qo‘lini kesaman, kerak bo‘lsa, boshini uzaman. Biz Xudo yo‘lida xalq himoyasiga chiqdik. Bu kofirga qarshi g‘azovot deyiladi. Qo‘rqmanglar, kofirni yurtdan quvamiz! Musulmonlar! Unutib qo‘ymang, Xudo bir, Rasul barhaq! Odamlar tarqaldi. Mening kayfiyatim yo‘q edi. Qizillar bu yerdan yigirma chaqirim nariga joylashayotganini eshitib, yigitlarim bilan ketarkanman, imomning so‘zlarini hamon hazm etolmasdim. Jigarim, bu biz ichida bo‘lgan muammolarning eng maydasi edi. Lashkarni boshqarish, lashkar ichidagi nizoni hal etish, ta‘minot, kofirdan qaytarib olingan hududlarni saqlab qolish, asosiysi, lashkarning ruhiyatini ko‘tarib turish kabi ishlarning cheki yo‘q edi. Yigitlarim ko‘paydi. Ikki mingdan oshganimizdan so‘ng, Ergash qo‘rboshi maslahat soldi, lashkarimizni Islom lashkari deb e‘lon qildik. Harbiy tayyorgarligimiz baribir sust edi. Yigitlarning qoni qaynoq, biroq ko‘pi hayot ko‘rmagan, shijoati bor, tajribasi yo‘q. Kalta o‘ylaydi. Ba‘zilari bilib-bilmay

xatolar qildi. Kofirni vodiyaning uloqtirganimizda, ularning sarkardalari sulh taklifi bilan chiqdi. Bu hol obro'mizni oshirib yubordi. Safimizga odam oqib keldi, afsuski, kelayotganlarni tekshirishga, ular bilan batafsil suhbatlashishga vaqt ham, imkon ham, olimlarimiz ham yo'q edi. **Haftiyak o'qigan, So'fi Olloyorni yodlaganlarni** lashkar ichidan toptirdim. Yigitlar ibodatga mustahkam turishlari shartligini tushuntirdim. Har xil gunohlardan qaytish kerakligini uqtirdim. Sonimiz ko'paydi, sifatimiz oshmadi. Ergash, Madaminbek va menda umumiy hisobda o'n besh mingga qo'shin yig'ilgani aniq yodimda. Uchovimiz ham biroz havolandik. Ergashni amirul muslimin deb tan olsak-da, ichimizdan unga bo'yusmaganimizni bilaman. Ergash ham buni sezib yurardi. Lashkar ham bundan ogoh edi. Hozirgi aqlim o'shanda bo'lganida edi, hammani Ergashga majburlab itoat qildirgan bo'lardim. Itoatsizlarni o'ldirib, butun vodiyaning temir intizom joriy etardim. Biroz ilmimiz, aqlimiz bo'lganida, o'zaro adovatlashmasdan, kofirni tag-tugi bilan quritardik, albatta. Kofirning Frunze degan sarkardasi katta fitna qildi. Biz aldandik. Ergash bir jangda yaralandi, esini yo'qotdi, Madaminbekka meni xoin o'laroq ko'rsatdilar, menga esa Madaminbekni yomonladilar. Bu alamli va uzun hikoya. Harakatimiz bilan Farg'onani emas, butun Turkistonni larzaga soldik. Keyin eshitdimki, o'ris kofir bu yerlardan umid ham uzgan. Holbuki, biz g'ofil edik. Na o'ris ichida josusimiz, na bir ruhoniyo'ylabshimiz yo'q edi. Qizillarga qarshi Oq podshoning eski harbiylaridan lashkarimizga ta'lim ham o'rgatdik. Oramizga xoinlar kirdi. Dinidan, iymonidan yuz o'g'irganlar bizni sotdi. Minglab yigitlarimiz shahid bo'ldi. Kofir yurtimizni bo'g'ma ilon kabi bo'g'ib, bosib oldi. Biz borimizni boy berib, qon yig'lab chiqib ketdik. Alloh bizga o'z Vatanimizni qayta ravo ko'rmadi. Biz Amudaryoning narigi tomonida, afg'on shamolida qum yutib, kufr xalqimizni qay tariqa xorlaganini jim tomosha qildik.

– Ey Shermuhammad, – degan edi amir Olimxon menga. – Alloh bergan Islom saltanatini men qo'ldan chiqardim. Necha asrlik musulmon yurtini kofirga topshirdim. Buning uchun Mahsharda Allohga qanday javob berajakman?!

To'qqizinchi bob **YO'LGA QAYTISH** *(Shafiqa*ning hikoyasi*)*

Roziya xonim Shafiqa bilan ko'p suhbatlashdi. Dengiz bo'yiga olib chiqdi. Bomdod namozini o'qiydilar, tilovat va zikr ila o'tiradilar, so'ng ufq qirmizi tus olish arafasida sohilga yo'l oladilar.

– Inson o'zini tanib, o'zini yenga olishidan kattaroq ish yo'q, Shafiqa, – dedi Roziya xonim. – Bu nafs bilan kurashmoqdir. Allohga ibodat va itoatda bo'larkanmiz, nafsimizni sindirishimiz, uni taslim etishimiz eng mashaqqatli kurashga aylanadi. Dunyo va uning ichidagi narsalarga muhabbat bilan qaraganing sayin Allohdan yiroqlashasan. Allohdan yiroqlashganda banda hech bir haqiqatni idrok etmas, uning tafakkuri haqni anglashdan ojiz qolajak. Iymon kalimasini aytasang-da, besh mahal namozni ado etsang-da, zakotingni musofirlarga tutqizsang-da, Ramazonda ro'zali yurib, haj niyati ila Ka'baning ziyoratida bo'lsang-da, nafsingdan g'olib kelmaguningcha bu amallar seni yaxshi tomonga

o'zgartirmagay. Hatto, jihat maydoniga chiqqan mujohidning nafsiga unga iymonidan ko'ra kuchliroq ta'sir o'tkazsa, kofirning qonini to'kib, jonini olishdan kimga naf bo'lgay?! Zotan, jihatning asli nafsiga qarshi jihat qilmoqdir. Nafs ko'zni ko'r etadi, haqiqiy ishqdan ayiradi, ro'yolarga asir etadi. Mushriklar "Laa ilaha illalloh" demadilar, chunki Allohga sig'inmoq ila nafslarining xohishlariga yuz o'girishga majbur bo'lishlarini ular bizdan teranroq tushungan edilar. Bugunning musulmonlari iymonga olib kirajak kalimalar mohiyatiga Makkaning o'sha mushriklari qadar ham nazar sola bilmaymiz. Islomga bir shakl o'laroq boqdik. Uning ichiga qiziqmaymiz. Qalbingni tarbiyalab, ruhingni kirlardan poklaydigan Islomni emas, qonun-qoidalardagina Islomni ushladik. Holbuki, Islomning mohiyati insonni Robbiga yetaklashdan iborat, bizning islomimiz esa, aksincha, Xudodan teskariga olib ketmoqda. Chunki biz Islom ila yashamayapmiz. Islom ila yashash o'g'rining qo'lini kesib, fohishani toshbo'ron qilishgina bo'lsaydi, bundan oson ish topilmas edi, shubhasiz. Islom ila har bir mo'minning ichki olami, hammadan berkitadigan yashirin hayoti, qalbidagi o'ylari, hissiyoti, aqlining xulosalari – hamma-hammasi islomiy bo'lmog'i lozim. Robbimning qoshida bu niyatim uchun qanday javob berajakman? Bu amalim sababli Allohning muhabbatidan mahrum bo'lmasmanmi? Qaysi ishlarim Robbimga xush keladi? Axir, men Allohga taslimman, uning amrlarini so'zsiz bajarishga qasam ichdim, menda zarracha shubha bo'lmasin, ikki dunyo bo'lurmi-bo'lmasmi, Robbimning amrlarida sobit turishim kerak, lekin bu mening qo'limdan kelsa, koshki! Na niyatlarimni o'nglay olaman, na amallarimni isloh etaman! Har biri Robbimning iznida. U xohlasa, men hidoyatdaman, u xohlasa, men yaxshi ishga qodirman, "yo Robbim, menga yordam ber, bizni o'z holimizga tashlab qo'yma!" Bizning borlig'imizda shu qoidalar ishlashi kerak. Har bir ishni Alloh amrlari asosida bajarish kerak, Allohning buyruqlari, taqiq va ijozatlaridan kattaroq kenglik yo'q, erkinlik, hurriyat yo'q. Buni iymon egalari kashf etadilar, xolos. Alloh iymon keltirgan va hidoyatlangan har bir odamga o'z amrlarini juda osonlashtirib beradi. Lekin shayton boshqalarning ko'ziga Allohning shariatini og'ir va qiyin ko'rsatadi. Shafiqa, shunday – iymon kalimasini tilingda aytar ekansan, qalbingda tasdiq, yaqiyin, muhabbat, ixlos va sidqni top. Aks holda, xuddi ilgari holatingdan xalos bo'lmaysan. Yoki dunyo hayotiga boshi bilan cho'kkan odamlar kabi Alloh uchun bir daqiqangni ajrata olmay o'lib ketasan. Xuddi bo'shliqda qolib ketgan bir ma'nosizlik singari. Shayton ma'nosizlik ichidadir. U boshidan oyog'iga qadar umidsizlik va isyon ila o'ralgan. Islom esa umid va muhabbat, ishonch va ixlos yo'lidir.

Shafiqa dengiz sohilida uzoq sayr qildi. Bir necha kun tonglarini, oqshomlarini dengizga termilib o'tkazdi. Azim to'lqinlarning so'zlarini tingladi. Quyoshning sokin suv ichiga atrof-javonibni oltinlantirib botishini ko'rdi. Qum ichida yalangoyoq yurdi.

Bir kuni Roziya xonim o'limdan so'z ochdi:

– O'lim oxirat uchun eshik kabidir. Har qanday nafs bu eshikdan o'tishga majbur. Istaganlar ham, istamaganlar ham Allohning qadariga muvofiq holda, shubhasiz, o'lim sharbatini ichadi. O'lim biz uchun uzoqdagi bir manzil singari

tuyuladi, afsuski, bu eng katta nuqsonimizdir. O'lim, qosh va qovoq qanchalik bo'lsa, bizga ana shu qadar yaqindir.

Roziya xonimning ko'p takrorlaydigani: "Biz go'zal o'limga tayyorgarlik ko'rish uchun yashamoqdamiz", – edi. Xonim deyarli hamisha ro'zador edi.

– Shuni bilki, Shafiqa, Allohning dini insoniyat uchun osonlik va halovat dinidir, – der edi Roziya xonim. – Musulmonning hayotida qiyinchilik bo'lishi mumkin emas. Chunki Alloh, mening amrlarimni bajarish hidoyatlanganlar uchun katta ish emas, deb aytgan. Modomiki, din arkonlarini bajarishda biz qiyinchilik topayotgan bo'lsak, bu bizning aybimiz. Zotan, Alloh va'dasiga hargiz xilof etmas, banda o'z vazifasini mukammal bajara olmaydi. Qo'limizda Qur'on, dilimizda Iymon, yo'limizda Islom bo'la turib, bizning, mo'min va musulmonlarning xorlikda yashashi mumkinmi?! Mumkin emas, biroq nochor ahvoldamiz, nechun? Chunki dinimizga amal qilmayapmiz. Allohdan yiroqlashganmiz. Ixlosdan mosuvo bo'lganmiz. Qalbimiz kuyib, Allohga qachon yuzlandig-u, Alloh bizni noumid qoldirdimi? Yo'q, biz Allohga yuzlanmadik. Qiblaga yuzlanib, o'zimizni Allohga yuzlangandek tutmoqdamiz, xolos. Qalbimizda na ishq, na shavq bor! Ustiga-ustak, xorlanishimizga dinimizni aybdor qiladigan darajada mardudmiz, astag'firulloh!

Shafiqa zikrlarni qayta yod oldi. Qur'onni yangidan o'qishga kirishdi. Farzlar adosidan ortib, nafl ibodatlarini lozim tutdi. U go'yo Islomni endi kashf etdi. U go'yo Islomda emas edi-yu, endi musulmon bo'ldi.

Har bir qadamida tasbih, tahmid, takbir, istig'for aytar ekan, tiliga begona so'z, diliga begona o'y kelishidan uyala boshladi.

– Islom kamolot dinidir, – dedi Roziya xonim. – Dinimizda qalbdan, ixlos ila mahkam tutish va ma'rifatini anglash ila biz har kuni kamol topamiz. Musulmonning hayotida xorlik, tanazzul bo'lishi mumkin emas. Musulmon yuksalsa yuksaladiki, tubanlikka tushmaydi. Chunki bu yuksaltiradigan yo'l. Chunki Alloh yig'lab sig'inayotgan, muxlis va muslim bandasini yordamisiz tashlab qo'ymagay. Yonida bir do'sti, ishida bir unumi, boshida bir himoyasi, sa'ylarida parvozi bo'lmagan musulmon avvalo, o'z qalbiga nazar solsin, so'ng amallariga boqsin. Albatta, nuqsonini topadi. Yo qalbida Allohga to'la taslim emas, yo amallarida ixlossizlik borligini anglab yetadi. Seni uyingdan chiqargan, eringdan ajratgan, bolalaringdan yuz o'girtirgan sabab shu. Aks holda, ona o'z jigargo'shasidan voz kechadimi?

Shafiqa naqadar zikrga, ibodatga chulg'ansa, shu qadar nadomatga, afsusga cho'kdi. O'tmish xatolari qarshisidan chiqaverdi. Eri Fotih Karim, ikki farzandi, otasi, onasi, aka-ukalari ko'z o'ngidan ketmay qoldi. Chunki Shafiqa o'zini ularga nohaqlik qilgan odamdek his etdi. Ulardan afv tilab, ko'ngillaridagi norizolik tugunlarini yechib yubormagunicha zinhor xotirjam bo'la olmasligiga iqror edi u.

– Men Malayziyaga qaytishim kerak, – dedi bir kuni Roziya xonimga. – Istixoralar qildim, Robbim qalbinga erimning huzuriga qaytish niyatini soldi.

Roziya xonim tabassum qildi:

– Alhamdulillah, – dedi mamnun. – Seni o'zim olib boraman.

...Kuala Lumpurga borgunlaricha, undan keyin ham Shafiqa bir og'iz gapirmadi. U ajib bir qo'rquv, shuningdek, to'g'ri ish qilayotganiga aniq ishonch ichida edi.

Shafiqa boshidan oyog'iga qadar qora chodraga o'raldi, erining hovlisiga kelib, mashinadan tushganlarida, Roziya xonimning ortidan ergashdi. Eshikni uy xizmatchisi ochdi:

– Assalomu alaykum, keling, xonim, marhabo, – dedi u ochiq yuz ila.

– Vaalaykum assalom va rahmatulloh, – alik oldi xonim. – Xatib Fotih Karim janoblari uydami?

– Uyda, ilm ila mashg'ul, – dedi xizmatchi.

– Agar ijozat bersalar, suhbatlariga kirishni istaymiz, biz Istanbuldan keldik, ismim Roziya Muhsin, bu esa mening singlim, – deb o'zini tanishtirdi xonim.

– Marhabo, bu yerda biroz dam oling, men janobimizga xabar beraman, – deb xizmatchi ularni ichkariga taklif etdi.

Mehmonlar uchun mo'ljallangan xona keng, shinam edi. Xizmatchi Fotih Karimning xonasiga ketarkan, istarali bir ayol kirdi.

– Bekam, Istanbuldan mehmonlar kelishibdi, xatibimizni so'ramoqdalar, men u kishidan ijozat olay, – dedi xizmatchi yo'l-yo'lakay.

Uning "Bekam" degan so'zi Shafiqaqa chaqmoq urgandek ta'sir etdi. Beixtiyor ayolga qaradi. Ayol kelib, ularga salom berdi.

– Kelib, ko'zimizni nurga to'ldirdingiz, – dedi mezbon xonim ochiq yuz ila. – Kamina Amina Karim, Fotih Karim janoblarining zavjalariman.

Shafiqa muzdek suv ichiga cho'kkandek seskanib ketdi, xayriyatki, u paranji ichida edi, yuzlarini parda yopib turibdi, aks holda, Amina bu ayolning nima uchun bu qadar oqarib ketganidan taajjubga tushar edi, albatta.

– Juda ham mamnunmiz, – dedi Roziya xonim. – Fotih Karimdek olim insonga sizdek mutohhara zavja behad yarashadi. Allohim turmushingizni xayrli, barakatli qilsin, amiyn!

– Amiyn, – dedi Amina.

– Amiyn, – dedi eshitilar-eshitilmas ohangda Shafiqa. Ko'zlarini to'sib turgan qora to'rli parda uning ko'z yoshini ham yashirdi.

– Mening ismim Roziya Muhsin, – deb o'zini tanishtirdi xonim. – Bu mening singlim. Fotih janoblariga bir masalada murojaat etmoqchi edik.

Shu payt tashqaridan biri besh, biri uch yoshli ikki bolakay chug'urlashib kirib keldi. Shafiqa o'rnidan turib ketdi. Ortiq o'zini ushlay olmadi. Yugurib borib bolalarni quchoqladi. Buni ko'rib, Amina ham, Roziya xonim ham tezda turdilar. Shu onda xizmatchining ovozi keldi:

– Ustoz Fotih Karim aziz mehmonlarimizni kutmoqdalar.

Roziya xonim Shafiqaning qo'lidani ushladi. Shafiqa sassiz-sadosiz holda ikki bolani yana bir marta bag'riga bosib, keyin Roziya xonimning izidan yurdi.

– Amina xonim, – dedi Roziya xonim xijolatomuz. – Bizni afv etasiz...

– Nega unday deysiz? – dedi shoshib Amina taskin va tasalli ila. – Xijolat bo'lmang...

– Oyi, akam bilan uy qurdik, – deb kenjatoyning maqtanayotgani eshitildi ortdan...

– Voy, ko‘zimning qorasi, u uyda kimlar yashaydi? – degani quloqqa chalindi Aminaning...

Fotih Karimning ijodxonasi keng, yorug‘. U mehmonlarni o‘rnidan turib kutib oldi, xonimlarga yumshoq o‘rindiqlardan joy ko‘rsatib, o‘zi to‘rdagi yozuv stoliga cho‘kdi. Xonaning devorlariga suyangan javonlar turfa kitoblar ila to‘la.

Duodan so‘ng, Fotih Karim mehmonlarga savolomuz boqdi.

– Fotih janoblari, – deb so‘z boshladi Roziya xonim. – Bir gunohkor o‘z xatosini tushunib, tavba etsa, Alloh uni o‘z marhamati, fazli ila afv etadi.

– Inshaalloh, – dedi Fotih Karim. U mehmonning muddaosini hamon anglamayotgan edi.

– Biz dinimizni, nabiyyimiz Rasululloh sollallohu alayhi va sallam keltirgan dinni to‘g‘ri tushuna olmayapmiz, tushunmaganimiz uchun uni to‘g‘ri tatbiq eta bilmayapmiz, – so‘zida davom etdi Roziya xonim. – Alloh al-Kariym, Alloh al-Hakiym, Alloh al-Muiz, Alloh al-Hodiydir. U biz bandalarga so‘ramasak-da, ko‘pdan-ko‘p, sanoqsiz ne‘matlar beradi. U o‘z ishini buyuk hikmati ila qilguvchidir. U xorlikdan izzatga ko‘tarib, bandasini hidoyatga yo‘llovchi yagona Zotdir. Alloh Robbimizdir, u bizning Tarbiyachimizdir. O‘ziga iymon keltirgan har bir bandani tarbiyalaydi, kamolga yetkazadi.

– Haq so‘zlarni aytmoqdasiz, – dedi Fotih Karim.

– Sizning birinchi zavjangiz Shafiqa Karim yodingizdami? – savol berdi Roziya xonim.

– Shafiqa?! – cho‘chib ketgandek bo‘ldi Fotih. – Shafiqa mening sobiq xotinim, unga taloq berganman.

– Taloq berdingiz-u, uning keyinchalik qanday ahvolga tushganidan xabaringiz bormi? – so‘radi Roziya xonim.

Fotih Karim bu savoldan noqulay bo‘ldi, qizarinqirab dedi:

– Begona ayol bilan mening qanday ishim bo‘lsin, xonim?

“Begona ayol” ta’rifi Shafiqaning yuragiga o‘qday qadaldi.

– Taloq bilan u begonaga aylanadi, biroq bir muslima sifatida musulmonlarning himoyasiga u muhtoj emasmi? Sizlar biz musulmonmiz deb aytasiz, biroq adashsa ham, adashmasa ham dindoshingiz bo‘lgan bir zaifani himoyasiz, chorasiz tashlab qo‘yishlaringizdan ozordaman, – dedi biroz qizishib Roziya xonim.

– Bu kechirilmas xatoyimiz, – dedi Fotih Karim. – Shafiqadan ranjigandim. Shu bois, uni qalbidan yulib otdim. Uni qanday taniysiz? U qaerda? Yaxshimi?

– Qalbdan yulib otish ojizlarning ishi, mo‘minning ishi emas, – dedi Roziya xonim keskin. – Mo‘min dunyo muhabbatini qalbdan yulib otsin, kofirdan qo‘rqishni qalbdan yulib otsin! Xato ustidagi muslimani isloh etish o‘rniga uni qalbdan yulib otish naqadar to‘g‘ri ish deb o‘ylaysiz? Qalbini Allohga topshirish o‘rniga bir ayolga berib qo‘yish ham musulmon erga yarashadimi?

Fotih Karim mum tishladi.

– Sizdek sohibi ilmga tanbeh berish uchun kelmadim, – dedi Roziya xonim. – Shafiqa bilan orangizdagi ahdni qayta tiklashingizni istab keldim.

– Shafiqa qaerda? U keldimi? – deb so‘rarkan Fotih Karim chodra ichida o‘tirgan ayolga ko‘z qiri bilan qarab qo‘ydi.

– Amina xonimdek dilbar muslimani nikohingizga olibsiz, – dedi Roziya xonim.

– Albatta, – tasdiqladi Fotih Karim. – Bolalarimni qarovsiz qoldira olmas edim.

– Shafiqaning ota-onasiga nima dedingiz?

– Ustozimga buni aytishga jur‘at etmadim, – dedi Fotih. – U kishining oriyati bu hodisani qabul etmaydi. Biror kun Allohning tavfiqi yetib, Shafiqa tavba qilib qaytishi mumkin, deb hamisha ishonchda edim. O‘shanda men uni afv etsam-da, otasi kechirmaydi, deb xavotir olganim uchun bu to‘g‘rida u insondan sir tutdim.

– Siz nima uchun Shafiqa tavba bilan qaytib keladi, deb ishondingiz? – so‘radi Roziya xonim.

– Chunki... – biroz jim qoldi Fotih. – Chunki u ketganidan buyon Robbimdan unga tavfiq so‘rab, duo qilmoqdaman.

– U holda, Shafiqani qalbimdan yulib otdim, deganingizni qanday tushunay? – dedi Roziya xonim.

– Shafiqa ketgach, – dedi Fotih Karim bir iztirob ila. – Uni haddan ortiq yaxshi ko‘rishimni angladim. Shu qadar yaxshi ko‘ribmanki, unga bo‘lgan muhabbatim qalbimni butkul egallagan ekan. Mo‘mindan u nimani ko‘p sevsa, olib qo‘yilgan. Men Shafiqaning ketishini ana shu hikmatdan deb bilib, istig‘for va duoda edim.

Roziya xonim Fotih Karimning javobidan mutaassir bo‘ldi.

– Fotih janoblari, – dedi u. – Sizni o‘g‘lim deb chaqirsam ham haqim bor, chunki kenja o‘g‘lim siz ila tengdosh. Men boray, Shafiqa bilan gaplashay, unga asl holatdan xabar beraman. Agar u rozi bo‘lsa, siz rozi bo‘lsangiz, nikohingizni o‘qisinlar.

– Inshaalloh, – dedi Fotih Karim. – Agar Shafiqa kelsa, uni nikohimga olaman. Bolalarimning yonida o‘z onalari bo‘lishini istayman.

Roziya xonim taklif etilgan qahvani ham, choyni ham nazokat ila rad etdi. Er-xotin Fotih va Amina Karim ularni kuzatib, ostonaga chiqdilar.

– Mashinada ketarkanlar, Shafiqa bir og‘iz ham gapirmadi. Mehmonxonaga borib, o‘z xonalariga kirganlarida Roziya xonim Shafiqaning yuziga qarab qo‘rqib ketdi:

– Yo Allohim! Shafiqa, nega o‘zingni bunchalik qiynayapsan, qizim? Shafiqaning ikki ko‘zi yig‘idan qizarib, hatto, shishib ketgan edi.

O‘ninch bob **AVLODLARNI O‘RTAGAN DARD** *(Abdulloh Yorqinning hikoyasi)*

Shermuhammadbek Amir Olimxon bilan bo'lgan suhbatni eslash asnosida bir on o'ygacha cho'ndi. Ehson Hakim afandi va Ibrohim Yorqin uni diqqat ila tinglar edilar.

– Amirni men shunday qayg'uda ko'rdimki, umrim bino bo'lib, u kabi anduhli boshqani uchratmadim, – deb o'tmish xotiralariga yana sho'ng'idi Shermuhammadbek. – Men o'z yelkamdagi vazifani bajara olmaganimdan ozurda edim. Kofirga yurtni berib qo'ydim. Bu sharmandalik edi. Shundan keyin ham tirik yurish iztirobli. Biroq mening g'amim amir Olimxonning hasrati oldida dengiz tubidagi mushtumdek bir toshga aylanib qoldi. Amirning vujudidan bir alam harorati tarqar edi. Bildimki, u deyarli hech bir kishi bilan so'zlashmay qo'ygan. Sodiq xizmatchisi unga taom keltiradi, yuvinishi uchun yordamlashadi. Amir ertadan kechgacha, oqshomdan tonggacha Qur'on o'qiydi. Mening kelganimni aytishganida: “Kim u?” – deb so'rabdi. “Shermuhammadbek, mujohid”, – deb meni tariflaganlaridan keyin, huzuriga kirishim uchun izn beribdi. “Shermuhammadbek, – dedi menga Amir Olimxon, – Bizning xalqimiz o'zi ham anglab yeta olmaydigan bir buyuklikdan anglab yetganida nadomati yurakni parchalaydigan tubanlikka cho'kmoqda. Bu shunday tubanlikki, unda odamzod yashashning maqsadini unutadi. Hayvon maqomiga, hayvondan ham pastroqqa tushadi. Qudsiyatdan aql bovar etmas darajada yiroqlashib, nahsiyatga shu qadar yaqinlashadi, natijada inson va nahsiyatni ajratishga qiynalib qolasan. Shermuhammad, hamma narsani boy berdik: dinni, iymonni, islomni kofirga berdik, yurtni, vatanni bosqinchiga tekindan tekin taqdim etdik, xalqni zolimlarga qulikka topshirdik, undan ham mudhishrog'ini aytaymi? Mudhishi shuki, kelajak nasllarni dushmanlar qo'lida qoldirmoqdamiz. Tug'iladigan bolalarimiz Alloh deb, Muhammad Rasululloh sollallohu alayhi va sallam deb, millatim, davlatim, xalqim deb til chiqarmaydi. Ularni tili tog'utning ismini takrorlash ila chiqadi, oyogi shaytonni qadami bilan bosiladi. O'zligidan yiroqlashib, Allohga munkar bo'ladigan, biri ikkinchisini vahshiylarcha qiradigan, eng dahshatli qiynoqlarga soladigan bir avlod dunyoga keladi. Bu avlod o'tmishga tupuradi, kelajakni ko'rmaydi, o'zini maqtab, xudo deb ataydi. Olimlari jaholatni, qozilari razolatni tutadi. Voliylari hiyonat-la, mirshablari jinoyat-la tirikchilik o'tkazadi. Shoirlari munofiq, adiblari kazzobdir. Voizlarining yagona ishi xalqni aldashdan iborat. Bu avlod haqgo'ylarni o'ldiradi, mo'minlarni azobga soladi, taqvo ahlini yolg'onchiga chiqaradi. Katta izzatni, kichigi hurmatni bilmaydi. Ayoli erlikni, erlari ayollikni xohlaydi. Bu avlod o'z halokatini ko'radi, biroq his etmaydi. O'z saodatini angelaydi, lekin intilmaydi.

Hamma chiroyli ishlarni ziynat uchun bajaradilar, biror kas qalbini isloh etishga ishtiyoq topmaydi. Bu avlodning biri ikkinchisini sotadi, boshqasi boshqasiga firib beradi, hargiz boshi birikmagay, hargiz ahillik neligini bilmagay!”

Amir Olimxon shunday gapirdiki, ranglari oqarib, soqollariga qadar qaltirab ketdi, ojiz ko'zlaridan hatto yosh sizib chiqdi, nafas olishi-da qiyinlashdi. Men esa shu qadar mutaassir bo'ldimki, ixtiyorimni yo'qotib:

“Astag'firulloh aliyyil aziym! Va atubu ilayh!” – dedim. “Astag'firulloh, de mujohid! Astag'firullohni ayt! Shanimga ko'p nojoiz so'zlar yog'ildi, behad ko'p

ayblar ila ayblandim. Hayriyatki, u ayblarim o‘zimda bor gunohlarning oldida hech narsa! Men taxtda o‘n yil o‘tirdim. O‘n yilni men Buxoroi sharifning sharafini tiklashga sarf etdim. O‘n yil tin olmadim, o‘n yilim behalovat o‘tdi, nurab bo‘lgan azim davlat imorati poydevorini qayta tiklashga Alloh qodir qilgan darajada azim etdim, mujohid. Raiyatni bilmasmidim? Bilar edim. Dindorligimiz holini bilmasmidim? Bilar edim. Tashqaridan kelayotgan balo naqadar ulkan bo‘lsa, ichimizdagi ofat undan ikki barobar ulkan edi. O‘ris bizdan qaviy edi, biz esa zaif edik. O‘ylama, Shermuhammad, jismda zaif edilar, qurolsiz zaif edilar, deb o‘ylama. Jismga quvvat beradigan, qurolga qudrat ato etadigan narsadan ayrilgan edik. Bu Dinimiz edi. Ulamolar, sadrlar, beklar, qozilar, lashkar, tolibi ilmlar, yo Robbim, hammamiz ko‘rlar podasi edik go‘yo. Olovdek yonasan, so‘zingni his etmaydilar, shijoatdan ayro o‘likka o‘xshaydilar. Hammamiz oxiratni unutib, dunyo zindonining eng tubiga, zulmatning zulmatiga o‘zimizni o‘zimiz zanjirband etgan edik...”

Men lol edim. Amirning nuqtasiga ko‘tarilmoqqa tirishdim. U muammoga qay nuqtadan qarayotganini bilgim kelar edi.

“Shermuhammad, – deb davom etdi amir. – Muhojirotida yillarki, ro‘zadorman. Islom kishvarini kofirga boy bergan bir amirning bu dunyoda to‘yib ovqat yemoqqa haqqi yo‘q, zotan. Ochlik ruhingni tozalaydi. O‘zgalarga ko‘rinmagan sarhadlar senga ko‘rinadi. Men bu sarhadlarda ana shu aytganlarimni idrok etmoqdaman”.

“Amir hazratlari, – dedim men iztirob ila. – Siz shunday narsalarni bayon etdingizki, go‘yo jahannamga ro‘baro‘ keldim. Nahot, bizning yurtga, xalqqa bir imdod bo‘lmasa?! Bir najot yo‘li topilmasmi?!”

“Imdod – Allohning Kalomi, Rasululloh sollallohu alayhi va sallamning sunnatidir. Najot shu ikkisiga ergashmoq bilan paydo bo‘lajak, – deb javob berdi amir. – Biroq bu haqiqatni anglab yetgunimizcha bizga necha o‘n yil, yo‘q, necha yuz yil kerak? Buni bilmayman. Millat o‘zini xorlikda ekanligini anglamaguncha, u najot haqida zinhor o‘ylamagay. Shermuhammad, qadim sharafimiz, qadim buyukligimiz o‘z-o‘zidan qaytadi, deb hayol qilma. Bu hayol bir xomtama, xolos. Qadim qudratimiz ortida bobolarimizning ming chaqirimlik yo‘llari bor. Otlarning kishnashlari, qilichlarning jarangi, qonlar to‘lib oqqan daryolar bor. Biz bu qudratni g‘aflatimiz sababli yo‘qotdik. Buyuk davlatimiz o‘zimizga sezdirmasdan nurab, yer bilan yakson bo‘lib yiqildi. Uni yana asliday tiklamoq uchun ajdodlar bosib o‘tgan yo‘lni xuddi ular kabi bosib o‘tmoq lozim. Bobolarimiz azim qudratga erishib, oliy davlatni qurish uchun naqadar mashaqqat chekkan bo‘lsalar, xuddi o‘sha mashaqqatlar kutib turibdi. Biroq bu sharafni his etadigan, bu azamatni, bu qudratni taniydigan nasllar qachon tug‘ilib, bu yo‘lga jonlarini tikib otlanishlari yolg‘iz Robbimizga ayon!”

Amir Olimxon ana shularni so‘yladi. Men amirga u ko‘rsatgan ulug‘ yo‘ldan yurishimni aytdim. U Alloh yordamchi bo‘lsin, dedi. Men afg‘on tog‘larida, turkman sahrolarida lashkar yig‘ib, kofir o‘risga qarshi jihad qilib, yurtimni uning xarom oyog‘idan poklamoqchi edim. Shu maqsadda Istanbulga keldim. Bu yerda

esa, qazoi qadarda bor ekan, ikkinchi ko‘zimdan ham ayrildim. Shu yerda qolib ketdim.

Shermuhammadbekning qayg‘uli qissasi Ehson afandiga ham Ibrohim Yorqinga ham kuchli tasir etdi. Qarshilarida o‘tirgan keksa pahlavon qanoti kesilgan, ko‘zlaridan mahrum qilingan burgutga o‘xshaydi. Uning yuragi yonyapti, shijoati vujudiga sig‘maydi, biroq yurishni istamay qolgan oyoqlar, ko‘rishni xohlamayotgan ko‘zlar u shijoatning namoyon bo‘lishiga izn etmaydi.

– Ibrohim, basharti, ko‘zlarim ko‘r bo‘lib, oyoqlarim yurib turganda edi, otinga minib, ota Turkistonimga ketar edim, – dedi u yana bir xiyol jimlikdan keyin.

– Subhonalloh, – dedi Ibrohim Yorqin.

– Ot ustida jangchilarga xos sharaf ila shahid bo‘lmoq orzuyimdir, Robbim bu orzuyimni ijobat etgaymi, yo‘qmi, bilmayman, – deb qo‘ydi Shermuhammadbek.

Ular kechgacha keksa mujohidning ziyoratida qoldilar. Kenja o‘g‘il Abdulloh tuzaldi, u yangi mahallani ham tezda “o‘zlashtirdi”: tengdoshlarining tilini topdi, o‘zidan katta bolalarga qo‘shilib maktablarga ham borib yurdi. Ibrohim Yorqinga Shermuhammadbekning mahallasi yaqinidan hovli topib berishdi. Ixcham, uchta xonasi, oshxona, hammomlari bor, asosiysi, hovlining etagidan ariqda suv oqadi. Ibrohimning ayoli Robiyaning qalbi shodlikka to‘ldi. U salkam bir oyga cho‘zilgan safarning mashaqqatlari tugab, Alloh ularga gulday maskan ato etgani uchun shukronalar keltirdi. Qisqa fursatda Ibrohim Yorqin xonadoni eng fayzli, eng barakali xonadonlardan biriga aylandi. Robiya ertadan kechgacha hovlini obod qilish, ro‘zg‘orini tartiblash uchun kuymanadi, Ibrohim esa shu yerlik yordamchilar ko‘magida kichik do‘kon ochdi.

Oradan yillar o‘tdi. Avval Shermuhammadbek, keyin Ehson hakim afandi vafot etdilar. Zamon o‘zgardi, odamlar o‘zgardi. Yer shari bo‘ylab bir shamol esardi go‘yo. U shamol qaysi insonning tanasini silab o‘tsa, o‘sha inson faqatgina rohat va farog‘at muxlisiga aylandi. Rohat va farog‘at oliy qadriyat maqomiga ko‘tarildi. Insoniyat qiziq tomoshalarni, yoqimli ohanglarni, maqtovu fahrni, lazzat va huzurni, nafis qomat va go‘zal chehralarni, ehtirosli nafas va tuganmas shodlik talabgori bo‘lib qoldi. Hayot shu talab ustiga qurila boshlandi, maqsadlar, niyatlar faqat shu manzillarga qanot qoqdi. O‘tmishning ruhoniyaat olamidagi soflik irsiyatini saqlagan ildizlar qirqildi, zamin hayoti tomiri qurib, shamol o‘ynab yurgan qoqshol daraxt qiyofasiga kirdi. Hamma yangi rang izlaydi, yangi shakl qidiradi, eski ranglar zerikarli, qadim shakllar keraksiz, go‘yo. Rang va shakllar ahamiyatga aylandi, uning ichi unutildi. Harakatlar manodan, so‘zlar haqiqatdan ayrildi. Zamon ana shunday o‘zgardi. Ajdodlar orzusi avlodlar nazdida qadrsizlandi. Ajdodlar yo‘lidan yurilmay qo‘ydi. Yurilmagan yo‘lni tikan bosdi. Nasllar to‘da-to‘da bo‘lib, har tomonga sochdilar-da, yurayotgan joylarini Yo‘l, deb atadilar. Biroq bu holni idrok etuvchilar kam edi, zotan, hamma shu iqlim asiri, undan tashqarida nafas olmagach, toza havoni tanimoq mumkinmi?

Ibrohim Yorqin xonadoni kengaydi. U turmushga kirib kelayotgan har bir yangilikka teran razm solar edi. Odamlarning shoshib, qaygadir chopishlariga qarab, oynayi jahon tasvirlarini ko‘rib, ovoznigor sasini tinglab, insoniyatga ulkan

to'fon yaqin qolganini sezar edi. Bu albatta, rosmana to'fon emas, ramziy bir to'fon edi. Qalblarni mahv etadigan, mehru oqibatni o'ldirib, barchani xudbinlik zindoniga yakka-yakka qamaydigan To'fon edi bu.

Ibrohim Yorqin ruhniy o'tmishning eng so'nggi vakili edi. U farzandlariga o'zi ko'rayotgan haqiqatlarni anglatishga tirishdi, ko'p tirishdi, shunda tuyqus angladiki, jigargo'shalari go'dak ekanidayoq ularning ongi va qalbiga begona urug'lar kelib tushibdi. Ibrohim Yorqinning to'ng'ichi savdoni tutdi, keyingisi, yani Abdulloh Yorqin yangi sohaga – kompyuter ilmiga qiziqdi, to'rt nafar qiz ko'rgan edi, ularning biri shifokor, biri muallima, qolgani uy bekasi bo'ldi. O'tmishdagi Toza Dard yuki, Shan Qayg'usi Abdullohning yelksiga ortilgan edi. Biroq u buni bilmasdi. Uning qalbi tubida o'zlik ehtiyoji deb atalgan vulqon yashirin edi. Bu vulqon otilsa, o'z sohibini hammadan avval kuydirishi muqarrar. Ana shu muqarrar hodisa Abdulloh Yorqin Urumchiga borganida sodir bo'ldi. Bu paytga kelib, Ibrohim Yorqinning yoshi oltmishga yetgan, Abdulloh uylanib, bir o'g'il ko'rib, uni katta bobosining ismi bilan Qilichbek, deb chaqirgan edi. Xitoyda, ayniqsa, Shinjondagi voqealar daragi Yer yuzi bo'ylab tarqalayotgan pallada Abdulloh Yorqin Urumchiga borishini otasiga aytdi.

– Nima qilasan u yerda, bolam? – deb so'radi otasi.

– Uyg'urlar uchun talim dasturi ishlab chiqdik, u yerdan bu dasturga munosiblar tanlandi. So'nggi sinovga meni taklif qilishdi, hakamlik uchun, – sababini izohladi o'g'il. Ibrohim Yorqin chuqur o'yga botdi va dedi:

– Xalqimiz hozir qullikda yashamoqda, o'g'lim. Qul bo'lgan xalqning ichidagi munosiblar rag'bat va imkoniyatdan mudom mahrumdirlar, senga u joylarda ziyon yetishidan qo'rqaman, – deb xavotirini bayon etdi ota.

– Ruxsat bersangiz, ota yurtga borsam, Xo'tan, Yorkent, Koshg'arni ziyorat etsam. Yurak-yuragimda nimadir o'sha tuproqlarga tortayotir, – dedi Abdulloh.

– Bolam, o'sha tanlov sensiz ham bitar, – dedi Ibrohim Yorqin o'g'lini yuborgisi kelmay. – Zulm makoniga kirishga bu sabab arzimaydi.

Abdulloh indamadi. Uyg'ur yurtiga borish istagi uni qamrab olganini otasi sezdi. Sezdi-da noiloj dedi:

– Mayli. Juda ham borging kelibdi. Borib kelaqol, Allohning panohida bo'l.

Abdullohning yuzi yashnadi. Astoydil hozirlik ko'rdi. Bir haftadan so'ng, otasidan duo so'radi, xotini Rohila bilan xayrlashdi, o'g'li Qilichbekni ko'tarib, peshonasidan o'pdi. U o'n kunda qaytishi kerak edi. Shuning uchun safarini hammaga bildirmadi. Bu safar uzoqlarga cho'zilmog'idan, ota-onasini, oilasini, bu kunlarini chuqur mung ichida eslashidan u bexabar edi, zotan.

O'N BIRINCHI BOB **HAQNI TOPISH VA HAQ TOMON YUL**

*(Shafiqa hikoyasining oxiri,
Anjelina hikoyasining boshlanishi)*

Tong nasimi dengiz havosini olib keldi. Bu havo namchil, hatto, sho'rtak edi go'yo. Sharqqa qaragan ochiq deraza oldida Roziya xonim Quron o'qiydi.

Derazadan dengiz juda yaqin ko‘rinadi. Jimirlayotgan bahr, dastavval, ol tusga kirdi, keyin olovlandi, so‘ng oftob oltin qosh kabi ko‘tarila boshladi.

Roziya xonim Shafiqaning muammosini hal etib, bugun Istanbulga uchish niyatida edi.

Kecha Shafiqani yig‘idan to‘solmadi. U na gapirdi, na so‘zladi, faqat siqtadi. U o‘z ichidagini bayon etishga bir so‘z topmasdi.

Yo‘q, so‘z emas, so‘z topsa-da, holi yo‘q edi, zotan. Nadomat, tavba, istig‘for, qayta diydor, taqdir qoshidagi taslimiyat Shafiqani ajib kayfiyatga tutib berdi. Roziya xonim buni yaxshi tushundi. Uni o‘z holiga qo‘ydi.

Fotih Karimnikiga borganlarida, xonadon sohibi qaygadir ketibdi, tezda qaytaman, debdi. Ularni Amina ochiq yuz ila kutib oldi.

Bir finjon choy ichisharkan, Roziya xonim vaziyatdan Aminaning xabari bor-yo‘qligini bilishni istadi.

– Amina xonim, – dedi u. – Biz kecha ham keldik. Bugun yana uyingizdamiz. Bu sizni ajablantirmayaptimi? Sohibingiz bu xususda gapirdimi?

Amina chiroyli ko‘zlarini dasturxondan uzmay dedi:

– Erim gapirmadi, men ham so‘ramadim. Sohibim munosib bilgan gapni aytadi, munosib bilmasa aytmaydi. Men esa talab qilmayman, – Amina shunday deb, biroz sukut saqladi, so‘ng davom etdi. – Biroq erimning ilk zavjasi Shafiqa xonim tashrif buyurganini juda yaxshi bilaman.

Roziya xonim ham ajabladi, ham xotirjam tortdi. Ajablanishi ehtiromdan, xotirjamligi shukrdan iborat edi. Shafiqaning esa ichi kuydi. Negadir qizarib ketdi. Yuzidagi parda buni oshkor etmadi, berkitdi.

– Erim uylansa, monelik qilolmayman, bu uning haqqi, – dedi Amina. Garchi u mardona so‘zlasa-da, sasida bir alam jizilladiki, sezmaslik mumkin emasdi.

Shafiqa yuzidagi pardani ko‘tardi, chehrasini go‘zalligi uyni yoritdi go‘yo, u ikki qo‘li bilan Aminaning qo‘llarini tutdi:

– Amina, men Shafiqaman, – dedi dona-dona qilib. – Robbim erimga sizdek solihani nasib etganidan behad shodman, men ham o‘zimni Alloh yo‘lida Fotih Karim va bolalrim xizmatiga bag‘ishlamoq uchun keldim. Biz ayollar rashk va makrdan zinhor xoli emasmiz. Allohdan qo‘rqishgina bizni rashk va makr azobidan ozod etadi. Fotih Karim nikohiga o‘tar ekanman, Amina, sizni singlim kabi ko‘rishga ahd beraman. Sizga hargiz yomonlik tilamasman. Balki, haqqingizga duo qilgayman.

– Shafiqa xonim, bizning yurtida erlarning ikki ayolga uylanishi g‘ayritabiiy hol emas-ku, – deb kuldi Amina. – Kundoshlar o‘rtasidagi janjallar naqadar tabiiy bo‘lsa, ularning o‘zaro sabrli bo‘lishlari shu qadar majburiy. Allohim bergan ruxsat bo‘lmasa edi, erini baham ko‘radigan muslima Yer yuzida topilmasdi, vallohu alam. Sizning farzandlaringiz mening farzandlarimdir. Ular sizning yo‘qligingizni sezmasliklariga intildim. Robbimiz rizoligi yo‘lida ularga mehr ko‘rsatishimdan norizo bo‘lmaysiz, deb inonaman.

– Bolalarimga rahm etganingiz kabi Allohim hamisha sizga rahmat va mag‘firat ravo ko‘rsin! – duo qildi Shafiqa ko‘zida yosh yiltirab. – O‘g‘illarimni ko‘rsam bo‘ladimi?

...Shafiqa hikoyasini deyarli yakunladi.

– Erimga ikkinchi xotin o‘laroq nikohlandim, – dedi u tinglovchilarga boqib.
– Bu voqealarga ham o‘n yildan oshdi. O‘g‘illarim o‘n besh, o‘n oltiga to‘ldi. Robbim menga ham, Aminaga ham yana farzandlar ato etdi. Xulosa qilib aytmoqchimanki, goho din muhiti insonga yetarli emas, inson tabiatini Allohim sirli yaratgan, odam bolasi xatolari ortidan aniq haqiqatlarni kashf etmasa, qalban taskin topmas ekan.

– Hayratlanarli! – o‘rnidan turib ketdi Anna. – Men zinhor aqlimga sig‘dira olmaydigan bir voqea! Hikoyangiz ertak kabi jozibador. Agar o‘z og‘zingizdan buni tinglamasam edi, hech ishona olmasdim. Fikrimcha, ayol tabiati Yer yuzining hech bir iqlimida o‘zgarmaydi. Islomda bo‘lishi yoki bo‘lmasligidan qat’iy nazar, ayol, avvalo, Ona. Uning fitratidagi onalik tuyg‘usi buyuk in‘om. So‘ng u sadoqatli va muhabbatga tashna xilqat. Qizig‘i shundaki, ayolga muhabbatning ziyodasi malol keladi, ozi esa yetmaydi. Ayol o‘zini tushunishdan zaif bo‘lgan yaratiq. Shafiqa xonim, siz bolalaringizni-da faromush etdingiz, qalbingizda uyg‘ongan g‘ayritabiiy qudrat esa sizni tarbiyaladi deb o‘ylayman.

Anna taassurotlarini izhor etib tugata olmasdi, biroq uning rejasi bo‘yicha yana boshqa musulmalarni tinglash kerak edi.

– Men bolalikda din tarbiyasini olmaganman, – deb so‘z boshladi navbatdagi suhbatdosh. U o‘rta yoshli muslima edi, ovozidan cho‘rtkesarligi birdan sezildi. Harakatlari ham dadil edi. – Ota-onam qo‘ygan ism Anjelina, Islomni qabul etganimda, o‘zimni Mubina deb atadim. Anna, siz juda yoshsiz. Mening yoshligimni yodimga soldingiz. Men Avstriyada, nemis muhojiri oilasida tug‘ildim. Otam vino sotardi. Onam unga ko‘makdosh edi. Akalarim, ukalarim ham mehnatkash, urushqoq edilar. Oilada yagona qiz edim. Ikkinchi jahon urushida yetim qolgan ota-onam turmush qurib, tirikchilik ilinjida Avstriyaga kelib qolishgan.

Ota-onam muhojirlar mavzesidagi xaroba kulbaga bir amallab joylashishgan. Ochlik, kambag‘allik kuchli edi. Yevropa o‘sha paytlar ham aksar qitalarda jannatdek ko‘ringan. Biroq asl hayotning kinofilm va teleko‘rsatuvlardan farqli jihatlari juda ko‘p. Haqiqatan Yevropada odamlarning erkin va farovon hayoti uchun kurashgan qahramonlar ko‘p. Bu qahramonlar, avvalo, g‘oya egalaridir. Ularning g‘oyalari xalqlarni oyoqqa turg‘izgan. Hurriyati, naslining kelajagi, daxlsiz hayoti uchun kurashga otlantirgan. Biz yevropaliklar uchun o‘tgan asrning o‘rtalarida inson qadr-qimmatini birlamchi masala bo‘lgan.

Inson qadri oldida biz kurashdan ham, o‘limdan ham qo‘rqmaganmiz. Har birimiz, avvalo, o‘z erkimiz yo‘lida qat’iy edik. Jinoyatchilar ham ko‘p edi. Poraxo‘rlik ham. Qiynoqlar ham. Biz jinoyatdan habar topsak, ko‘chaga chiqardik-da, politsiyadan ishlashni talab etardik. Hukumat bizni aldasa, yana ko‘chaga chiqib, boshqa rahbar kelishini talab qildik. Hayot shunday edi. Ong, tafakkur shunday edi. Qo‘shnimga bo‘layotgan zulm ertaga mening boshimga kelishi aniq bo‘lgani uchun, uni himoya qilganman. Menga bo‘layotgan zulm avlodimga bo‘lishini tushunganim uchun, kurashdan hayiqmaganman.

Bizning yoshligimizda ongimizga singdirilgan g'oya shu edi. Biz kabi muhojirlar yashaydigan mavzalar aslo xafvsiz bo'lmagan. Ko'cha bezorilari izg'ib yurishardi. Biroq ular ham insofsiz emasdilar. Qashshoq va begunohlarga tegmasdilar.

Gazeta-jurnallar, kino va teatrlar, kitoblar bizga ana shu g'oyani singdirdi. Bu g'oya, shunchaki, nazariya emas, hayot edi. Bizning turmush tarzimiz edi. Haqqimizni birovga bermaslik uchun o'lib-tirilganmiz. Har qanday so'zimizni ochiq aytishdan cho'chimadik.

Xullas, otam kekxa fransuz vinochiga shogird tushgan.

– Fransiyani Gitler boshliq nemislar bosib oldi, lekin ayb nemislarda emas, Gitlerda, – der ekan u fransuz.

– Biz birinchi jahon urushida bu yerga kelganmiz. Lekin men qalban fransiyalikman. Sharl de Goll fashistlarga qarshi partizan urushi qilganida bormoqchi edim, o'zlari ishni mensiz ham amallashdi, azamatlar!

Vinochi deganim vino ishlab chiqarmaydi, vino savdosi bu. Yevropada fransuz vinolari mashhur. Bandargohga kemalar Fransiyadan vino keltirishadi, otam ustoz bilan birga olib keladi, savdosiga hamisha yordam bergan. Kekxa vinochi uni hech qachon quruq qo'ymagan. Yaxshi to'lagan. Shuning uchun ham ota-onam qisqa yillarda kulbalarini shinam uyga aylantirishgan. Akalarim, men, ukalarim – hammamiz ketma-ket tug'ildik. U paytlar ayollar oilani, farzandni, erni muqaddas bilgan, hayot mazmuni sanagan. Tug'ishdan qochmagan. Hozir esa vaziyat juda boshqacha. Men bugun hayotimizga qarab, begona dunyoga tushganday his qilaman o'zimni.

Biz tug'ilib, ulg'aygan muhit o'zgacha edi. To'g'ri mehnatdan boshimiz chiqmasdi, biroq dam ham olardik, dalalarga borardik, sohillarni aylanardik. G'amgin va mamnun kunlarni o'tkazdik.

Bizning oilada din qoidalari zaif edi. Otam deyarli cho'qinmasdi. Demak, cherkovga borishini tasavvur etish qiyin. Onam esa buvisidan qolgan Injilni bazida o'qirdi, ikonalarga qarab cho'qinardi, bizga ham Iso haqida, Maryam haqida, avliyolar haqida rivoyatlar aytib berardi.

Biz ham qiziqib tinglardik. Shunday bo'lsa-da, bizdan ibodat talab qilganini eslay olmayman. Muammolarimizni Xudoning ishtirokisiz hal qilishga o'rgangandik. Bo'ynimizdagi xoch, qalbimizdagi bu etiqod bilan bog'liq emasdi. Aqlimizni tanib, oiladagi har bir farzandning hayot haqida aniq tasavvuri shakllandi. Bu tasavvurda Xudo ko'rinmasdi. Xudo biz uchun qayg'uli kunlarimizda tasalli beruvchi Zot edi, xolos. Uning zimmasiga boshqa vazifa yuklamagandik. O'rta asrlar katolik cherkovi istibdodi, inkvizitsiya kirdikorlari hamda indulgensiya tijorati haqidagi tarix bizning ongimizda g'alati bir tushuncha uyg'otgan edi. Unga ko'ra, Xudoning qonunlari insonlar hayotida unchalik qat'iy emas, agar u qat'iy tus olsa, demak, unga odam bolasidan kimningdir manfaati aralashgani aniq.

Shunday ekan, Xudoning qonunlariga yopishib olish shart emas, biz o'z xohishlarimizga nazar solaylik. Basharti, kimningdir tabiatida xudojo'ylik oshib-toshib ketayotgan bo'lsa, marhamat, cherkovga borsin, monastirda yashasin, Injil

yodlasin, rohiblikni tanlab, avliyo ota kasbini o'zlashtirsin. Harqalay, avliyo otalarga ham jamiyatning bazi qatlamlarida ehtiyoj katta bo'ladi. Men adabiyotga, sanatga qiziqib qoldim. Roman o'qishga mukkasidan ketdim. Bizning davrimizda maksimalist yoshlar orasida Kafka, Kamyu, Xeminguey, Folkner, Markes kabilar urf edi.

Ruslardan Dostoevskiyi suyib o'qiganman. Yevropada yozuvchilar o'sha paytda ham ko'p edi. Amerikada ham minglab qalamkashlar topilardi. Voqea bayonidan iborat romanlarning adadi ko'rinmasdi. Ommaning katta qismi voqeiy romanlarni, detektivni sevadi. Sentimental, syurrealist va modern asarlarni esa olifta yoshlar yaxshi ko'rishadi.

Men ham o'shalar safida edim. Zalsburg universitetida o'qishni istashimni aytgandim, ota-onam bajonidil qo'llab-quvvatlashdi. Falsafa yo'nalishida o'qiy boshladim.

Bakalavr darajasini oldim, keyin magistr diplomiga ega chiqish istagi paydo bo'ldi. Tahsilni davom ettirdim.

Yoshim o'ttizga kirganida onam: "Yigiting bormi?" – deb so'radi. Men hayron bo'lib, "Yo'q", – dedim.

O'shanda onam turmush qurishimni istayotganini ilk dafa sezdim.

Magistrlik ishim yunon miflari va falsafa mavzusida bo'ldi. Mif, din va falsafa orasidagi bog'lanishni tadqiq etdim. Inson ongidagi erk, ruhning anglamsizligi, bunda mifning yagona yechimligini tushuntirishga intildim.

Endi olim sifatida talabalarga maruza o'qishim uchun doktor darajasi zarur edi. Negadir, buni istamadim. To'satdan universitet hayotidan chiqishni istab qoldim. Qiziqarli, Yer yuzining hamma burchaklariga eltadigan, turfa el va elatlar hayotini tanishtiradigan kasb izlay boshladim.

Bu istagim o'zinga malum edi, xolos. Zerikishimni bartaraf etish uchun yigitlar bilan tanishdim, ko'pincha sigaret chekdim, vino, viski ichdim, klublarda ko'ngil yozdim.

Biroq turmush qurish rejasda yo'q edi.

Bu vaqt orasida bir tanishim ilmiy filmlar suratga oladigan kompaniyada bo'sh ish o'rni borligini aytdi. Ssenariynavis kerak ekan. Rezyume topshirdim. Suhbatga chaqirishdi. Ishga kirdim. Ishxonam uyimdan uzoqda – Germaniyada edi. Ota-onam bilan xayrlashib, Berlinga yo'l oldim.

Bu yoshimda ham men qayg'usiz edim. Hayotda meni Xudo haqida o'ylashga majburlaydigan bir voqeaga duch kelmagan edim.

Birinchi ishim Bolqonda boshlanadigan bo'ldi. Bolqon tarixda uzoq yillar turk fotihlari qo'l ostida bo'lgan. Bu yurtlarga turklar majburan Islom dinini singdirganlar. Biz suratga oladigan film serblarning turklarga qarshi ayovsiz kurashlariga bag'ishlanishi lozim edi. Men yo'l-yo'lakay tarixchi olimlar, arxeologlar bilan ko'p suhbatlashdim, ilmiy-hujjatli filmning ssenariy g'oyasini miyamda pishitib, sinopsis qoralashga kirishdim.

Saraevoga joylashdik. Aytishlaricha, shu shahardagi arxeologik yodgorliklar bizning bosh ob'ektimiz, tasvirlar, dalillar shu yerdan yig'iladi, mahalliy xalq bilan, mutaxassislar bilan suhbat qilinadi, men ishga sho'ng'idim. Saraevo juda go'zal

shahar ekan. Havosi yoqdi. Odamlari kamsuqum, Yevropaning boshqa shaharlari aholisidan keskin farqli edi. Masalan, g'arbiy va janubiy Yevropada erkinlik qonunga aylangan. Shahar ko'chalari naqadar go'zal va sokin bo'lmasin, sassiz shovqinni tinglaysan, ko'rinmas isyonni ko'rasan. Bolqon esa mutlaqo boshqa dunyo edi. Musulmonlar ko'p. Hammasi serb. Hayotlaridan mamnun. Menga berilgan faktlarga ko'ra, serblarni turklarga qarshi kurashini yoritishim kerak edi, biroq serblarning turmushida buni sezmadim.

– Yo'nalishni o'zgartirish kerak, – dedim ijodiy guruh majlisida. – Masalan, Bolqonga Islomning kirib kelishi, serb va turk munosabatlari masalalarini asosiy o'ringa chiqarishimiz kerak.

– Nima uchun? – dedi loyiha rahbari.

Men dalillarimni taqdim etdim. Tarix haqiqatini xolis yetkazmoq uchun serb va turk xalqi orasida musulmonlar va g'ayrimusulmonlar o'rtasida ziddiyat uyg'otadigan jummalarni qo'llash shart emas, balki bu kabi so'zlardan qochish zarur dedim.

Bahs boshlandi. Kimdir meni rad etdi, kimdir maqulladi. Vaqt esa ziq.

– Bizning maqsadimiz turklarni bosqinchi, Islomni esa zulmkor din sifatida ko'rsatish emas-ku! – dedim men. – Balki tarixiy haqiqatni xolis yoritish, yani turklar Bolqonga nima uchun, qanday kirib keldi, oqibati qanday kechdi, degan savolga zamon nigohi bilan boqib, atroflicha javob berish bosh maqsadimiz-ku!

Fikrlarim qiyinchilik bilan bo'lsa-da, qabul etildi, men taklif etgan yunalish bo'yicha tasvirga olish ishlari boshlandi.

O'shanda ilk bor Islom dini bilan uchrashdim. Bolqon musulmonlari hayoti menga jozibali, yorug' ko'rindi. Muslimalarning soddaligi ajoyib edi. Ular men kabi miflar haqida bosh qotirishmasdi, falsafaning ming bir qoidasi haqida o'ylamasdilar, besh mahal ibodatlarini ado etib, er va farzandlarga g'amxo'rlik ila mashg'ul edilar. Birgina erga itoat etishadi, er ham ayolini himoyalaydi, menga bu juda ajib tuyuldi. O'zimning almashib turadigan yigitlarim, ichkilik hamda tamaki ila o'tayotgan hayotim ko'z oldimda g'ariblashdi go'yo.

Keyin esimni yig'ib olib, bu holatimni o'ta emotsionallik deb baholadim. Ezoterikaga berilish yaxshi emas, dedim. Keyin o'zingni baxtiyor sezish uchun ezoterikaning nimasi yomon, dedim.

Suratga olish davomida bir serb oilasi bilan yaqindan tanishdim. Ular chinakam musulmon edilar. Oila butkul islomiy urf-odatlar asosida yashar edi.

Bu oila meni mehmonga chaqirdi. Hovli baland devor bilan o'ralgan. Baland va naqshinkor eshigi sharqona sanattan darak beradi. Ichkari kirdim. Meni xonadon bekasi kutib oldi. Boshida pushti ro'mol, yuzi kulib turgan bu ayolning jozibasiga bir lahzada maftun bo'ldim. Uning nemischa lahjasi ham yoqimli edi. Kelganimdan juda xursand edi.

O'N IKKINCHI BOB
ISTIBDOD O'LKASI
(Abdulloh Yorqinning hikoyasi)

Abdulloh Yorqin Uyg'ur diyoriga uchib borarkan, ota yurt diydoridan biroz bo'lsa-da, hayajonga tushdi. Har xil ma'lumotlar uning tasavvur dunyosida Vatan qiyofasini mujmal holga keltirgan edi.

Uchoqdagi yo'lovchilarning xotirjam chehralari Xitoy tomonga yaqinlashganlari sayin xavotirga chulg'anayotganini Abdulloh yaqqol sezdi. Kulib turgan ko'zlar ma'yuslashdi, o'z-o'zidan boshlar egildi, odamlar o'ychanlashdi, yuzlardagi ajinlar ham quyuqlashib, ko'payib ham ketdi, go'yo.

O'ttiz yilki, bu makonlardan yiroqda suv ichgan, go'dakligidayoq qardoshlar o'lkasiga taqdiri olib ketgan bir farzand o'laroq Abdulloh bu holdan ajablendi. Zotan, u hali haqsizlik ta'mini totgani yo'q, zotan, u zulm changalida hargiz ingranib ko'zyosh to'kkan emas. Muhtarib va mazlumning olamini iztirob chekmagan, zulm ko'rmagan zot qaerdan bilsin?!

Uchoq bir silkinib pastlay boshladi. Tuyqus Abdulloh o'z kayfiyatida og'ir havoni sezdi. Uchoqning g'ildiraklari yerga tekkan ondan e'tiboran u vujudini g'alati huzun butkul egallaganiga iqror bo'ldi, holbuki, ko'ngilni xira qilgulik biror voqea hali ro'y bermadi. Holatini tahlil qilishga ulgurmay, Abdulloh o'zini uchoq eshiklari yonida ko'rdi, dimog'iga Urumchi nafasi urildi. Yo'lovchilar shoshilib, nimadandir qo'rqqandek zinadan pala-partish tushar edi.

Abdulloh ham ularning bu holatini ko'rib g'ayriixtiyoriy tezlashdi. Tezlashdiyu, "Bizni hech kim quvmayapti-ku!" – degan o'y ongida "yilt" etdi.

Uchoqmaydon ari uyasini eslatdi: hech kimning hech kim bilan ishi yo'q, turfa odamlar yukaravachalarini sudrab yuguradi, xitoycha baqir-chaqirlar quloqqa chalinadi.

Abdullohning xayolini band etgani insonlarning yuzlari edi. Barchaning qiyofasi bir xil! E'tibor bersangiz, unday emas: kimdir baland, kimdir pakana; kimdir qorako'z, kimdir qo'yko'z, kimdir qirg'izqovoq; kimdir yapaloqburun, kimdir qirraburun; birov cho'zinchoqyuz, birov yumaloqbashara; ayrimlar soqoldor, ayrimlar ko'sa. Ularni bir xil ko'rsatgan umumiy sifat qon-qonga, zehnu zehniyatga, jonu ruhga, aqlu qalbga singib, o'rnashib ketgan qo'rquv hamda tobelik mungi edi.

Bu mung ularning o'zlaridan yashirin, biroq Abdulloh kabi hurriyatli o'lkadan kelgan har kimga peshvoz chiqadi. Bu mung achchiq tutun kabi dimoqni achishtiradi. Hammadan ana shu tutun taralib, atrofni qoplagan.

Tiqilinchda yukaravachasini bazo'r olishi bilan Abdullohning qarshisida po'rim kiyingan, yoshi o'ttiz besh va qirq o'rtasidagi bir kishi paydo bo'ldi. Ko'zi qiyiq, jigarrang, yuzi yumaloqtob, soqoli qirtishlangan, kastim-shim kiygan bu odamning uyg'ur ekanligi aniq edi.

– Salom alaykum, xush keldingiz, mehmon! – dedi Abdullohga mamnun qo'l cho'zib. – Ismi sharifim Moyimxon Sotim. Uyg'ur yoshlar tashkilotining yetakchi faoliman, kommunistik partiya a'zosiman. Kommunistman, ya'ni. Partiyamiz rahbari ko'rsatgan yo'ldan yurib bormoqdaman. Sizni kutib olish menga buyurilgan. Siz – turkiyalik Abdulloh Yorqinsiz! Qadim Uyg'ur diyoriga xush keldingiz!

Abdulloh unga peshvoz chiqajak mezbon haqida ogohlantirilgan edi.

Demak, shu silliq nazarda tutilgan ekan. Garchi, Abdulloh Moyimxonning xushchaqchqligidan ensasi qotsa-da, sezdimadi, chunki unga bu lutf juda soxta ko'rindi.

Moyimxon tinimsiz gapirib, Abdullohning diqqatini boshqa narsalardan asramoqchiday edi, go'yo: uchoqmaydondan katta, keng, ammo isqirt ko'chaga chiqishdi. Ko'chaning isqirtligi bo'shagan yelim suvidishlar, xaltalarning sochilib yotishi, ariqlarning axlatga to'laligi, ovozini "vang" qo'yib tinmayotgan katta-kichik, eski-yangi, rangli-rangsiz o'ziyurar ulovlardan chiqayotgan burqsiq tutunlar bilangina emas, bulutli osmon, nafasni ham, ko'krakni ham qisadigan "dim" havo hamda qora-qura, sariq-suruq, pakana-novcha, semiz-ozg'in odamlarning har qayoqqa olazarak shoshishi bilan ham namoyon edi.

Yo'l yoqalarida tund binolari qalashib turibdi, binolarning manglayiga xitoycha harflar yozilgan harxil peshlavhalar osib tashlangan, quyisida do'konlar qaynaydi. Ayolu erkak, yoshu qari, bolayu baqra do'konlarga kiradi, chiqadi, soqoli o'sgan tilanchilar qo'l cho'zib bir nima tilanadi, yo'l o'rtasidan qandaydir temir izlar o'tgan, yo'lehiroqlar yonadi, o'chadi.

Moyimxon Abdullohni xitoycha rusumli ulovga taklif etdi, ulov qo'zg'aldi, bir necha daqiqadan so'ng, diqqinafas va xo'mraygan ko'cha ortda qoldi, uylar siyraklashib yo'l yanada kengaygandek bo'ldi, o'ydim-chuqurlar kamayib, ulov ham qoqilmay qo'ydi.

– Uchoqmaydonimz shaharning chetrog'ida joylashgan, sizni markazga olib ketyapman, markaz madaniyatli, osoyishta. Buyuk Xitoy va kommunistik siyosatning asl qudratini ko'rasiz, bunyodkorligiga guvoh bo'lasiz, – derdi Moyimxon Sotim. – Vatanparvar yoshlarimizning xorijda o'qishi – yutug'imiz. Biz katta rivojlanish yo'lidamiz. Xitoy Yer yuzini lol qoldiryapti. Xitoyga kamarbasta uyg'ur xalqi, Shinjon o'lkasi ham buyuk yo'ldan buyuk kelajakka bormoqda. Siz yoshlarimiz ichidan asl iqtidorlarni saralab olishingizga ishonchim komil!

Abdulloh Moyimxonni bosh silkib, ma'qullagandek o'tirsa-da, zerikib ketdi. Universitetda o'zini bozorga soladigan jipiriq yoshlar bo'lardi.

Hammaga yaxshi ko'rinishni istaydigan bu toifadan Abdullohning doim ko'ngli aynigan, Moyimxon esa o'sha yoshlardan ham o'tib tushdi. Kommunistlar yig'inida minbarga yopishib olgan vaysaqi notiqlarning hammasiga xos holat edi bu, ular, odatda, miyasiga payvandlangan yasama g'oyaviy jumalari bilan boshni og'ritib yuboradilar. Moyimxon kommunistik jamiyat qurayotgan siyosatning eng ko'p uchraydigan vakillaridan biri edi. Ular joriy etilgan hamma qonunlarga rioya etadilar, qayishuvchanligi uchun hamma teshikka sig'adilar, qoidalarda axlat yeyish yozilsa, albatta, ishtaha bilan faqat axlat yeyishadi.

Ularda shaxsiy did mavjud emas: katta rahbarlarga taqlidan kiyinishadi, masalan, poyabzal va kastim-shimning rangi, galstukning ko'rinishi, sochni qay tarafga yotqizib tarash kabilarda ham ergashiladi.

Abdullohga bunday madaniyat yot edi, chunki u kelayotgan o'lkada kommunizmning "hayotbaxsh" nafasi yo'q, dindan erkin bo'lishdek

“taraqqiyparvar” g‘oyalar Turkiyada ham ustuvor esa-da, dinning fayzi odamlardagi samimiyatni hamon ta’minlayotgan edi, harqalay.

Moyimxonning vaysashlariga bosh silkisa-da, xayoli boshqa joylarda yurgan Abdulloh yo‘lining qaysidir qismida o‘rgimchak to‘ridek qavatlashgan ko‘priklardan o‘tisharkan, “Qoyil!” deb yubordi.

Bundan Moyimxon ilhomlanib ketdi:

– Bu kabi ko‘priklar Buyuk Xitoy qudratidan bir darak, yo‘lboshchisi kommunistik partiya millatning ijodi! Bunday inshootlarning sanog‘i yo‘q!

Kommunistlarning bunyodkorligi haqidagi hayajonli qissalardan Abdullohning qulog‘i batang bo‘lishi arafasida ulov Urumchi markaziga kirdi. Mehmon uni tinglash ishtiyoqidan yiroqligini, nihoyat, anglab yetgach, Moyimxon ham sekin jim bo‘la qoldi. Markaziy ko‘cha orasta edi, albatta, har xil ulovlar, mutaharrik yozuvli peshlavhalar, shakl berilgan daraxtlar ko‘chaga chiroy bag‘ishlaydi, xitoycha va inglizcha bitiklar ko‘p, odamlar ham yurish-turishda, rasm-rusumda ovrupocha bo‘lishga talpinishida Abdulloh yaxshi idrok etdi.

– Kechirasiz, Moyimxon, – dedi Abdulloh. – Bir savolim bor edi.

Gapirolmay ma’yus o‘tirgan Moyimxon mehmonning murojaatidan shodlanib ketdi:

– Bemalol, mehmon! Bajonudil!

– Men namoz o‘qiyman, boradigan joylarimizda ibodatga sharoit bo‘ladimi?

Moyimxon “namoz”, “ibodat” so‘zlaridan g‘ayriixtiyoriy bezovtalandi, lekin tezda javob berdi:

– Kommunistik partiya dindan voz kechgan, xudo haqidagi safsatalarga men ham ishonmayman, biroq mehonimiz dinga moyil bo‘lsa, bemalol namoz o‘qishi, cho‘qinib, yukinishi mumkin.

Moyimxon bu gaplarini kulimsirab gapirdi, bu hol Abdullohga og‘ir botdi.

– Dinga bunday behurmatlik qilmang! – dedi keskin. Hatto, ovozi titrab ketdi.

Moyimxon musohibini tinchlantirishga shoshildi:

– Aziz mehmon, bu haqorat emas, qizishmang! Kommunistik partiya insoniyat ongining eng yuksak kashfiyoti, bemisl yutug‘idir. Din ham odamzod aqli topgan topilmalardan biri. Kommunizm insonlarni ongli bo‘lishga chorlaydi, din ongsizlikka da’vat etadi. Ong bilan yondashsak, din haqidagi tanqidiy fikrimdan siz nima uchun asabiylashyapsiz, mehmon? Hamma dinlarda radikalizm bor, bu, ayniqsa, Islomda kuchli. Musulmonlarning hammasida radikallik unsurlari mavjud. Mehmon, men din haqida tanqid qilyapman, sizning shaxsiyatingizni emas. Demak, ranjishingizga hojat yo‘q. Keling, hamma narsani mana shunday ongli hal qilamiz.

Abdulloh Moyimxon o‘zi o‘ylaganchalik go‘l emasligini tushundi. Moyimxon kommunistlik va dahriylik g‘oyalarini o‘ziga chuqur singdirgan noyob mutaxassis edi, aslida. Uning oldida asabiylashish zaiflikdan bo‘lishini Abdulloh angladi, ichida: “Astag‘firulloh”, – deb takrorlay-takrorlay o‘zini bosishga urindi.

– Ajoyib mantiq, – deb jilmaydi u. – To‘g‘ri aytasiz. Har bir masalaga ong ila yondashsak. Siz dinni, aynan, Islomni ilohiyot dasturi ekanligini rad etyapsiz, bu

fikringiz sababli jahli chiqayotgan musulmonni radikal, deb ta'riflayapsiz, shundaymi?

– Shunday, – javob berdi Moyimxon mamnuniyatdan yal-yal yonib. – Dindorlik va tajovuzkorlik hamisha yonma-yon yuradi. Dindan qutulish hamma yovuzlikdan qutulish demakdir.

– Buni qarang, shunga sira ham aqlim yetmayotgan ekan, – zaharxanda qildi Abdulloh. – Kommunizmni eng ahmoqona g'oya, odamzod uchun zararli, deb o'ylasam va aytsam, bundan g'azablanmang! Aks holda, siz ham, o'z mantig'ingizga ko'ra, radikalizmni yuzaga chiqarasiz. Kommunistlar radikal emas, to'g'rimi, axir?!

Birdan Moyimxonning tusi o'zgardi.

– Siz... Siz buyuk kommunizm haqida bunday deya olmaysiz! – dedi kuchanib.

– Kechirasiz, qizishmang, radikal bo'lmang! – dedi Abdulloh. – Kommunizmni siz Islomni rad etganingiz kabi rad etib, tahqirlaganingizdek, tahqirlayman. Biroq siz musulmonlar g'azablangani kabi g'azablanmang, bu radikalizmga aylanib qoladi.

Moyimxon “mum” tishladi, lekin o'zini tezda qo'lga oldi:

– Tilingizga erk bermang, mehmon, siz kommunistik davlatdasiz! – dedi tish orasidan.

– Tahdid qilyapsizmi? – so'radi Abdulloh. – Hamma mehmonlarni tahdid bilan kutib olasizlarmi?

– Siz turkiyaliksiz, mehmon, – dedi Moyimxon. – Biroq uyg'ursiz! Turkiya vatandoshi bo'lsangiz-da, uyg'ursiz! Bu sizni buyuk kommunistik Xitoy davlatiga bog'lab tashlaydi!

– Kechirasiz! – rosmama qizishdi Abdulloh. – Men hoziroq Istanbulga qaytaman. Menga qilingan bu tahdid sababli barcha dasturlarni bekor qilaman. Meni uchoqmaydonga qaytaring!

Bu keskin qarorni eshitib, Moyimxon o'zini yo'qotgandek bo'ldi.

– O'zingizni bosing, mehmon, ming bora uzr, – dedi muloyimlashib. – Dasturni amalga oshirish kerak. Axir, bahs o'ta tabiiy jarayon-ku! Men hazillashdim! Nega, jahlingiz chiqadi, axir?

Moyimxon shunday deb, qah-qah otib kuldi, shunday kuldiki, ko'zidan yosh chiqib ketdi, Abdulloh uning, haqiqatan ham, hazillashganiga ishonib qoldi.

– Obbo, mehmon! – derdi tizzasiga qo'lini urib kularkan Moyimxon. – Arzimagan gaplarga xafa bo'lmang! Siz bu yerda, avvalo, buyuk kommunizm himoyasidasiz! Bir tola sochingiz to'kilmaydi! Zinhor xavotirlanmang! Mana, manzilga yetib keldik! “Abadiy do'stlik” mehmonxonasi xizmatigizda!

Ular ulovdan tushishdi. To'qqiz qavatli bino. Manglayiga xitoychalab yozilgan. Barzangi qo'riqchilar. Kirdi-chiqdi ko'p. Xorijliklar. Oynavand eshikdan xizmatchi yugurib kelib, Moyimxonga ta'zim qildi. Xitoychalab bir nimalar dedi. Moyimxon ulov yukxonasiga ishora qilib, yukni ol, deb buyurdi, chog'i, xizmatchi shunday qildi.

Mehmonxonaning qabulgoi keng, yorug‘, serhasham, qizil ziynatlar haddan tashqari ko‘p; salqin, qahva isi; yumshoq kursilar, xushmuomala xodimlar.

Kelganlarga navbatchi ma’murlar jilmayadi, kalit uzatishadi, maslahat berishadi.

– Beshinchi qavatdagi yigirma birinchi maxsus xona oldindan buyurilgan, – dedi Moyimxon ma’murlardan biriga.

– Xush kelibsiz! – dedi jilmaygancha ma’mur ham uyg‘urchalab va kompyuter oynasiga qarab, buyurtmani topdi. – Ha, mana, 521-xona, Turkiya vatandoshi Abdulloh Yorqin uchun band etilgan. Marhamat, kalitni oling!

Kalitni olib, ko‘tarmada beshinchi qavatga ko‘tarildilar.

Xona shinam, derazalari shimolga qaragan, hamma sharoit muhayyo.

– Yoqimli hordiq! – dedi Moyimxon iltifot ila. – Mana bu telefon raqamim, zarurat tug‘ilsa, tezda qo‘ng‘iroq qiling! Ertalab soat to‘qqizda sizni birinchi qavatda kutaman. Soat o‘nda tadbirga boramiz. Safaringiz dasturini ham o‘shanda beraman. Oqshomingiz xayrli o‘tsin!

Moyimxon ketdi. Abdulloh juda toliqqanini bildi. Boshi ichiga ari kirib olganday, g‘uvillaydi.

Pardani ochdi: shaharning qovog‘i soliq qiyofasi namoyon bo‘ldi. Quyosh kunbotarga oqqan.

Abdulloh telefon raqamlarini terdi va go‘shakka dedi:

– Meni Istanbulga ulang, – so‘ng uyining raqamlarini aytdi. Ikki marta chaqiruv sasidan keyin kimdir go‘shakni oldi. – Assalom alaykum!

Nariga tomondan otasining tovushi keldi:

– Va alaykum assalom. Abdulloh, senmisan, o‘g‘lim?

– Ha, ota, Abdullohman, Urumchidaman. Yaxshi mehmonxonaga joylashtirishdi. Hammasi yaxshi, alhamdulillah.

Ota-bola biroz gaplashishgach, xayrlashdilar.

... Ertalab Abdulloh bomdodga uxlab qoldi. Uyg‘onganida kun yoyilib ketgan edi. Shoshib, tahorat oldi, fajrni ado etdi. Biroq ko‘ngli g‘ashlik changalida edi.

Nonushtadan so‘ng, ko‘tarmada pastga tushdi.

Odam siyrak. Ko‘pchilik uxlayapti, shekilli. Abdulloh yumshoq o‘rindiqlardan biriga o‘tirdi, stolga tashlab qo‘yilgan gazetalardan birini oldi: ham uyg‘urcha, ham xitoycha. Birinchi sahifasida qirmizi sahnda Xitoy raisi savlat to‘kib turibdi, yonida daftarcha changallab, boshi egilgan bir necha kishi, xuddi eng muhim ishlari raisning nutqini yozib olishdangina iboratdek turishibdi. Abdullohga bu erish tuyulishi kerak edi, biroq Urumchi havosi uning o‘pkasiga kirib, qoniga singib ulgurgani uchunmi, negadir ajablanmadi. Go‘yo shunday bo‘lishi kerak, degan axborot uning miyasiga avvaldan quyib qo‘yilgan edi.

Tuyqus bir chinqiriqdan Abdullohning hushi boshidan uchib, sakrab ketdi: ma’muriyat oldida bir xitoylik yosh xizmatchini tepib, baqirar edi. Abdulloh hayron qoldi, xizmatchiga biror tepki qattiq tegdi, shekilli, bukchayib hiqillab qoldi. Abdulloh ularning oldiga yugurdi. Xitoyi odam yerda yotganning yuzini majaqlamoqchidek oyog‘ini ko‘targan edi, Abdulloh uni itarib yubordi.

Sahnda odam siyrak edi, biroq ko'pchilik bu holga indamayotgandilar. Abdullohning himoyaga otilgani bir necha soniyada ro'y berib, hamma qotib qoldi.

Kutilmagan turtkidan yiqilgan xitoyi o'rnidan turib, hezlanib keldi-da, Abdullohning jag'iga musht soldi.

Abdullohning ko'zidan o't chaqnadi, g'azabi miyasini qaynatdi, endi u ham o'zini ushlay olmadi, bor kuchi bilan xitoyining iyagiga musht urdi. Xitoyi "g'iyq" deb ovoz chiqardiyu, yerga yiqildi, yiqilarkan, boshi devor qirrasiga tushib, yorildi, bir zumda qon oqdi.

Mehmonxonada qiyomat qo'pgandek shovqin ko'tarildi, politsiya yetib keldi, kirish-chiqish eshiklari qat'iyon yopildi.

Kaltak yegan xizmatchi murdadek oppoq edi, xitoyini "Tez yordam" olib ketdi, Abdullohning qo'liga kishan solishdi.

O'N UCHINCHI BOB **BOLQON: BITMAYDIGAN JAROHAT**

(Anjelinaning hikoyasi)

Anjelina, Alloh hidoyat bergach, ismini Mubina, deb o'zgartirgan musulma o'z hayotini hikoya etmoqda:

– Ha, kechagidek yodida: ilmiy filmlar ssenaristi o'laroq boshlagan ilk loyihasi "Bolqon: bitmaydigan jarohat; uxlamaydigan vulqon", – deb atalgandi. Bu nomni Anjelinaning o'zi topdi. U Bolqon tarixini o'rganib, bu o'lka Ovruponing Buyuk Og'rig'i, Achchiq Iztirobi ekanligini bilib oldi.

Bolqon baland tog'lar, yashil o'rmonlar, musaffo daryolar diyori. Bo'ysunmas odamlarining ko'zida chaqmoq chaqadi, ovozida momaguldirak gumbirlaydi. Seryomg'ir ko'klam, xushhavo yoz, oltinrang kuz, kumushday oppoq qish yarimorol jozibasiga joziba qo'shadi.

Chapdast, malla, baquvvat, mushakdor, yelkador, daroz xalqi mehnatdan qochmaydi, biroq or masalasi o'rta qisqa, ularning yo'lida turib bo'lmaydi. Bu insonlardagi zarda, vajohat oldida markaziy va g'arbiy Ovrupodagilar muloyimdan muloyim ko'rinadilar.

Bir qancha fazilatga boy bu jasur elning zaifligi – sodda va ishonuvchanligida edi. Biri xorvat, biri serb, biri bosnian bo'lsa-da, yana qanchadir urug'larga ajralsada, gohida bir shohtomirning daraxtlari ekanligini unutib, bir-birlariga qurol o'qalishlarining yagona sababi shu edi.

Anjelinani Saraevoda obro'li insonlardan biri o'z uyiga mehmonga chaqirgan edi. Bu odam asli serb bo'lib, ismi Umar, ajdodlari turk fothihlarining ilk kelishidayoq Islomni qabul etishgan. Mahalliy insonlar bilan suhbatlashish asnosida Anjelina Umarga duch keldi. Umar Anjelina o'z ishiga ixlos bilan qarayotganini sezdi, masalaga tarafkashlarcha emas, xolis yondashayotganiga ishonchi hosil bo'lgach, "Xonim, xonadonimizga keling, yoshi ulug' volidam bor, suhbatlashsangiz, ishingizga yordam bo'ladi", – dedi.

Bu taklif Anjelinaga jo'yali tuyuldi. U mehmonga borib, avvalgi boblarda aytganimizdek, fusunkor bir maskanga tushib qoldi, go'yo. Qadim musulmon

madaniyati, urf-odati, e'tiqodiga muvofiq qurilgan hovli Anjelinani maftun etdi-qo'ydi.

– Boshimizdan o'tgan ishlarni eslash ham og'ir, – dedi Umarbeyning volidasi salomlashuvdan so'ng bir finjon qahva ustida. – Bizning bobolarimiz Usmonlilar saltanatiga xizmat qilganlar. O'g'lim Umarning ajdodlari sulton Sulaymonxon, sulton Ahmadxon, sulton Salimxon davrlarida poshsho maqomida edilar. Keyin dini Islomning ravnaqi, shariati Muhammadning himoyasi uchun ota yurtga – Vatanga yuborildilar. Bolqon qadimda Rim imperiyasiga tobe edi. Nasroniylik dini xalq ichida yoyildi. Keyin turklar Islomni keltirdilar. Shuni yaxshi bilinki, Bolqonda hech kim Islomga majburan kiritilmadi. Musulmonlarining ulug' olimlari da'vati, fotihlarning yerlashib, go'zal hayot namunasini ko'rsatishlari natijasida odamlar Islomni qabul etdilar.

Diqqatingizni bir haqiqatga qaratay: Bolqon Usmonlilar qo'l ostida bo'lgan paytlarda xalq juda osoyishta yashadi. Zotan, Islom zamonamizning ayrim "madaniyatli" va "ilg'or" insonlari kabi terining rangi, tilga, nasl-nasabingga qaramaydi, o'z nafsiga yoqmagan birovni yerga urib, o'ziga mahbub birovni ko'kka ko'tarmaydi. Islom qandaydir zo'ravonlarning ra'yi, kayfiyati, tuyg'usi, istaklariga boqib yashash emas, balki har ishni ilohiy qonunga muvofiq bajaradigan dindir.

Anjelina xonim, mening erimni, o'g'lim Umarning otasini Muso poshsho, deyishardi. U o'lkamizdagi musulmonlarning rahnamosi edi. U barcha ichki diniy masalalarni hal etardi, hukumat ham u kishi bilan hisoblashib ish tutardi. Muso poshshoning biror gapi yerda qolmagan. Borgan joyida boshga ko'tarib kutib olardilar.

Nasroniylar ham, zo'ravonlar ham, Muso poshsho bor ekan, o'zboshimchalik qilishga jur'at etmadilar.

U paytlari biz juda muhtasham uyda yashardik. Umarning yetti akasi, ikki opasi bor edi. Nevaralarim quchog'imda, kelinlar xizmatimda edi. U paytlar oftob boshqacha porlab, oqshomlar o'zgacha tarovat kasb etardi. Kunlardan bir kuni Muso poshsho uyga har kungidan erta qaytdi. Biz endi peshin namozini o'qib bo'lgandik...

Go'yo bir shamol yeldiyu, Zaynab xonimning xotira kitobini varaqladi. Balki, bu varaqlarni ko'tarib, har yoqqa sochdi. Xonim erining o'sha qayg'uli kundagi holatini hozirgidek yaqqol eslaydi.

Muso poshshoning rangi oqargan, peshonasidan reza-reza ter oqardi. Bazo'r o'z o'rniga yotdi -da, tepasida unga xavotir-la qarab turgan ayoliga dedi:

– Xonim, menga suiqasd qildilar, Sen aqlli, esli xotinsan. Dod-voy solib, faryod urganing befoyda. Xorvatiyada emas, Bosniyada emas, Belgradda emas, butun Bolqonda ulkan fitna olovini yoqmoqdalar, xonim!

– Poshshom, – qo'rqib ketdi Zaynab. – Qanday fitna? Bu nima deganingiz? Sizga kim qasd qiladi?

– O'g'illarimizga odam yubordim. Tabib ham chorlatdim. Biroq ular yetib kelishganida tirik bo'lamanmi, yo'qmi, bilmayman. Xonim, men qon isini sezmoqdaman. Minglab begunohlar qiriladi, bir millatni qiradilar.

– Yo Alloh! – deb yubordi Zaynab xonim. – Millatni qiradilar! Kimni o‘ldirishadi? Nima uchun?

– Xonim, safar tadorigini ko‘r. Bolalarga e‘tiborli bo‘linglar, ayniqsa, o‘g‘il bolalarga! Men o‘lishim bilan janozamni o‘qinglar va hovliga ko‘minglar! Hammangiz keting! Odamlarga aytinglar, ketishsin! Jonlarini saqlasinlar!

Zaynab xonim karaxt edi. Eri alahlayotgandek gapirmoqda.

– Alahlamayapman! – dedi Muso poshsho xuddi xotinining fikrini o‘qigandek. – Va eng muhimini yodda tutinglar! Hamisha Allohning zikrida bo‘ling. Har qanday holda ham ibodatni unutmang! Boshingizga kelajak har ishni Allohdan deb biling va taqdir ishiga isyon etmang! Zolimga bosh egmanglar, bu najotga yetaklaydi. Zolimga yolvorsangiz, xorlikka yuz tutasizlar. Guvohlik beramanki, Allohdan boshqa iloh yo‘q! Va yana guvohlik beramanki, Muhammad sollallohu alayhi va sallam Allohning bandasi va elchisidir!

Tamom. Zabardast Muso poshshoning joni uzildi. Joni uzilishi asnosida xonaga sakkiz o‘g‘il birin-ketin shoshib kirib keldilar. Ular otalarining boshida ko‘zda yosh ila turib qoldilar.

– O‘g‘illarim, – dedi ko‘zidagi yoshini artib Zaynab xonim. U, nihoyat, gapirishga kuch topdi. – Shunday qayg‘udamanki, tilimga na bir so‘z, dilimga na bir o‘y sig‘maydi! Biroq otangizning vasiyatini aytish bo‘ynimdagi qarz. Otangiz esini yo‘qotmadi, qo‘rqmadi, talvasaga tushmadi, mardona turib o‘limni qarshi oldi, iymon kalimasini aytib, Robbisiga qovushdi. Biroq u shunday gaplarni vasiyat etdiki, u meni juda hayron qoldirdi...

Zaynab xonim Muso poshshoning har bir so‘zini o‘g‘illariga yetkazdi. O‘g‘illar esa hayratga tushdilar.

– Qanday qilib, otamizni hovliga dafn etamiz? – dedi to‘ng‘ichi. – Nima uchun qochishimiz kerak? Odamlarga nima uchun qochinglar, deb aytamiz? Axir, bunga asos yo‘q! Undan ko‘ra, otamizning janozalarini e‘lon qilaylik!

Umardan boshqa hamma shu fikrda edi. Umar hali o‘smir, undan hech kim: “Sen nima deysan?” – deb so‘ramadi. Zaynab xonim esa ikkilanayotgan edi:

– Otangiz vasiyatiga muvofiq ish tutaylik, bolalarim, – dedi. – Shuncha gapni bekor aytmagandir, axir.

Xonim shunday desa-da, ovozida qat‘iyat yo‘q edi. Shu payt tabib keldi. U jasadni tekshirib ko‘rishini aytdi.

– Kerak emas, – dedi yana katta o‘g‘il. – Otamning tanasini qiynamaymiz!

– Yengil ko‘rik o‘tkazaman, xolos, – dedi tabib hurmat bilan. – Muso poshsho hammamizga qadrli edilar. O‘limlari sababini aniqlab qo‘ysak, buning yomon tomoni yo‘q, deb o‘ylayman.

Kenja o‘g‘illarga ham tabibning talabi ma‘qul keldi. Ular otalarini ko‘rikdan o‘tkazishga rozi bo‘lishdi.

Tabib jasadning tanasi rangiga, qovog‘ini ko‘tarib, ko‘z ichiga, milklariga qaradi va dedi:

– Muso poshshoni zaharlashgan, ammo buni hech kim isbotlay olmaydi, poshshomizga eng qimmat zahar ichirishgan. U zahar alomatlari o‘limdan so‘ng

darhol yuzaga chiqadi, o'n besh daqiqada yana g'oyib bo'ladi. Men zahar belgilari yo'qolishining so'nggi bosqichida, ya'ni hozir buni aniqladim.

– Bu yerda katta fitnani sezmoqdaman, – dedi katta o'g'il. – Hukumatga yoki politsiyaga xabar berish foydasiz, chunki davlat idoralari uyushgan guruhlarining josuslari bilan to'ldirilgan. Otam aynan kimlar bilan ziddiyatga borganini bilmaymiz. Agar zaharlanish haqida xabar bersak, bu qotillikni yopish uchun oilamizga ham, tabibga ham hujum qiladilar. Hozircha o'zimizni tag'ofulga solamiz, zimdan otamning qotillarini topishga kirishamiz.

– Tashqarida odam ko'payib ketdi, – dedi uy xizmatchisi kirib. O'g'illar hovliga chiqishdi. Tashqi hovli, darvozaxona va ko'chada odam ko'p edi. Hamma Muso poshshoning sihhati haqida gaplashardi. Poshshoning o'g'illarini ko'rib, hamma jim bo'ldi.

– Insonni yo'qdan bor qilgan, Yer yuzida yashatib, so'ng jonini oladigan, oxiratda qayta tiriltiradigan Allohga cheksiz hamdu maqtovlarimiz bo'lsin! – deb so'z boshladi to'ng'ich o'g'il. U otasiga juda ham o'xshardi. – Islom dinini go'zal bir tarzda bizga yetkazgan habibimiz Muhammad Rasululloh sollallohu alayhi va sallamga, oilayu as'hoblariga, avlodu atbolariga durdudlar, salovat va salomlar bo'lsin! Aziz musulmon do'stlar! Akalar, ukalar! Hammamiz Allohnikimiz va, albatta, Unga qaytajakmiz! Otamiz Muso poshsho Mahmud poshsho o'g'li bir necha daqiqa oldin jon omonatini Allohga topshirib, iymon kalimasini aytib, boqiy olamga rixlat etdi.

Olomon guvilladi.

– Inna lillahi va inna ilayhi rojiun!

– Alloh rahmatiga olsin!

– Alloh gunohlarini kechirsin!

– Qanday buyuk odam edi!

– Axir, soppa-sog' yurgan edi-ku!

– Allohning taqdiri!

Odamlar ichidan yonoqlari va iyagi turtib chiqqan, kulrang ko'zi chuqur botiq, sariq qoshlari siyrak, yakkam-dukkam soqolli, suyagi buzuq bir nusxa baqirib so'radi:

– Poshshomiz bizga nimani vasiyat qildilar?

Tovush sovuq va juda baland yangragani uchun birdan shovqin bosildi. Muso poshshoning katta o'g'li so'rovchini ko'zlari bilan topdi, negadir, bu afti angorni yaxshi eslab qolishga tirishdi, so'ng javob berdi:

– Otamiz Allohdan qo'rqinglar, gunohdan chetda bo'linglar, shariatni mahkam ushlanglar, deb vasiyat qildi.

– Subhanalloh!

– Alloh Muso poshshomizdan rozi bo'lsin!

– Oxiratlari obod bo'lsin!

To'ng'ich o'g'il g'ovur tinishini kutdi, nigohini savol beruvchidan uzmagan holda dona-dona qilib dedi:

– Va yana... Fitna qilmanglar, fitnachining joyi – jahannam, deb vasiyat qildi otam.

Dafn uchun harakat boshlanib ketdi. G'assol keldi, kafanlikni hozirlab, jasadni yuvishga kirishdi, go'rkov go'r kavlagani ketdi, qorilar Qur'on o'qiydi, ta'ziyachilar, hamdardlarning qadami uzilmaydi, butun shahar Muso poshshoning janozasiga yig'ilib kelayotgan edi.

Bomdoddan so'ng, tobutni ko'chaga chiqarib, qibla tarafga qaratib qo'yishdi.

Odam ko'pligidan igna otsang, yerga tushmaydi. Hukumat odamlari, politsiya har yer, har yerda ko'rinadi. Quyosh mashriqdan qon kabi qizarib ko'tarilayotganda imom janoza o'qish uchun saflarni tekislashni buyurdi.

Qisqa ma'ruza ila marhum yaxshi sifatlar ila yodga olindi, so'ng janozaning birinchi takbiri uchun qo'llar ko'tarildi, ayni shu lahza kunchiqar va kunbotardan ikkita parrakli uchoq paydo bo'ldi va olomon ustiga tobora yaqinlab kelaverdi. Janozaning uchinchi takbirida odamlar namozni unutib, osmonga qaradilar, parrakli uchoqdan ular ustiga o'q yog'ildi. Bu hech kim kutmaganda sodir bo'ldi, chalg'i o'rgan g'alladek hamma yerga yiqila boshladi, odamlar tutdek to'kildi, qochish imkonsiz edi: o'liklar ayqash-uyqash yerda yotar, o'q esa to'xtay demaydi, olomon birini bir bosib dovdiraydi, nihoyat qiy-chuv ko'tarildi. Parrakli uchoqlar o'n daqiqada ko'chani qonga to'ldirib, yerga qo'ndi, ichidan niqoblangan barzangilar otilib tushib, insonlarni beayov o'ldirishda davom etdilar.

Vahshiylar ichidan biri o'z soqchilari bilan Muso poshshoning hovlisiga yurdi, darvoza tagida poshshoning yetti o'g'li qonga belanib, jonsiz yotardi.

Ichki hovlida hamma dahshatga tushgan edi, Zaynab xonim erining vasiyatini endi tushundi. U bosqinchilar uyga kirib kelishlarini bildi, ta'ziyaga kelgan ayollarni va kelinlarini yig'ib dedi:

– Hozir shovqin-surondan bizga naf yo'q, qizlarim, mardona bo'ling! O'g'illaringizni berkiting! Muso poshshoning amri shunday edi!

O'q ovozlari yaqinroqdan eshitildi. Zaynab xonim rangi oqarib titrayotgan Umarni va o'g'il nevaralarini uy ostidagi yerto'laga olib tushdi.

– Nima bo'lsa, joyingizdan jilmang!

Umar jiyanlarini quchoqladi. Zaynab xonim devorni paypaslab, qandaydir g'ishtni bor kuchi bilan itardi, yerto'laning pishiq g'ishtli sharqiy devori odam sig'ar darajada qiya ochildi.

– Kiringlar! Umar, jiyanlaringni olib kir! – dedi shoshib. Umar ikki go'dak jiyanini ko'tarib ichkariga qo'ydi. Ular esa qorong'udan qo'rqib, yig'lay boshladi. Qolgan nevaralarini Umarga uzatishga ulgurmay yerto'laning tashqi eshigi qarsillab ochildi. Bosqinchilar qulfni sindirganlari aniq. Zinalardan oyoq tovushi va "Qaerdasanlar, itvachchalar!" degan bo'kirik eshitildi. Zaynab xonim boshqa chorasi qolmaganini bildi: qiya devorni yopdi. Umar: "Ona! Ona!" – dediyu, biroq endi ichkaridan chiqolmasdi.

Keyinroq Zaynab xonim bu sovuqqonlikni qanday topganiga o'zi ko'p ajablendi.

Kenja o'g'li va ikki nevarasini yashirishga ulgurdi, o'n uch nevarasi esa qaltirab-qaqshab turishardi. Sharqiy devor zichlashib yopilishi bilan, yerto'laning eshigi ichkariga quladi: zinadan niqoblangan to'rt barzangi avtomat bilan tushib keldi. Ular yerto'lada nevaralarini quchoqlab turgan yoshi ulug' ayolni ko'rishdi.

– Ey kampir! Tepaga chiq! – dedi ulardan biri. Zaynab xonim o‘ziga o‘qtaligan avtomat uchiga xotirjam boqdi-da, ikki nevarasini dast ko‘tarib, qolganlariga dedi:

– Men bilan yuringlar! Qo‘rqmanglar!

Hovlida ayollar tiz cho‘kib, yig‘lab o‘tirishardi, Muso poshshoning jasada tobutdan olinibdi, yetti o‘g‘lining o‘ligi bilan birga terib qo‘yilibdi.

Zaynab xonim endi chiday olmadi:

– Allohim, zolimlarga kifoya et! – deb hayqirib yubordi.

– O‘chir ovozingni, kampir! – bosqinchilardan bir xonimning bo‘yniga avtomatning qo‘ndog‘i bilan turtdi, ayol munkidi, lekin yiqilmadi, qo‘lidagi bolalarni ham tushirib yubormadi. Biroq vahshiylar tortib olishdi, xonimning qo‘lini boylab, ayollar qatoriga o‘tqazishdi. O‘n uch nafar o‘g‘il nevarani o‘lik bobo va otalari tepasiga saflantirishdi.

– Nima qilyapsanlar! – ayollarning faryodi falakka chiqdi.

Bosqinchilar ichidan biri, u boshliq edi, shekilli, o‘lik otalar va go‘dak bolalarning tepasiga borib, ayollarga yuzlandi:

– Ayollar! Eshit! – dedi. – Senlarga tahdid yo‘q. Biroq erlaring va o‘g‘illaring o‘ladi!

Kenja kelin ko‘zida yosh ila baqirdi:

– Meni ham o‘ldir, vahshiy!

Vahshiy:

– Xo‘p, – dedi-da, juvonning peshonasiga qo‘rg‘oshin joyladi. Ayollarning uni o‘chdi.

“Bunday dahshatni hech kimga ravo ko‘rmayman, – deydi Zaynab xonim ayni shu voqea haqida iztirobdan kuyib. – Biz muzlab qoldik. O‘likmizmi, tirikmizmi, bilmas edik. Inson zoti bunday yukni ko‘tarishi qiyindir, Alloh esa bizga matonat beribdi, sabr beribdi”.

Vahshiy so‘zida davom etdi:

– Bizga Muso poshshoning sakkiz o‘g‘li va o‘n besh o‘g‘il nevarasini o‘ldirish buyurilgan, biroq bizda yettita ota jasadi va o‘n ikki o‘g‘ilning tirigi bor. Kenja o‘g‘il va ikki nevara qani?! Qani! Qaerda!

Vahshiy shunday deb bo‘kirgan ko‘yi avtomatini bolalarga qaratdi va tepkini bosib turdi. Begunoh norasidalar sassiz-sadosiz otalarining ustiga yiqildilar. Onalar o‘rinlaridan turib o‘zlarini farzandlariga otdilar.

Ularning ohu nolasidan bosqinchilar mast bo‘lishdi. Ko‘chadan ham to‘xtovsiz o‘q ovozi eshitilib, dahshatli qatliom avjga chiqmoqda edi.

– O‘liklarga to‘yib ol! – dedi vahshiy. – Hozir ular uylaring xarobasi ostida qolib ketishi mumkin.

Zaynab xonimda mador qolmadi, tomog‘i quridi: bosqinchilar hovli va uyga, yerto‘la ichiga benzin separ edilar.

Biri gugurt chaqib yubordi: muhtasham hovli, uy alanga ichida qoldi.

Bosqinchilar qah-qah otib, hovlini tark etdilar. Uy esa gurillab yonar edi.

Zaynab xonim yerto'laga otildi. Yerto'la ichida olov lang'illar, tutun ham burqsib chiqardi. Kelinlar o'lik bolalarini quchoqlab, ingrab, mungrab es-hushlarini yo'qotib bo'ldilar.

“Hozir uy qulab tushadi! Bolalarim yerto'lada!”

Zaynab xonim butun olamni unutib, alanga atrofida charx urib yugurardi.

Bir necha daqiqada tomlar quladi, atrofni quyuk chang, qurum, tutun qopladi, nafas olish, biror narsani ko'rish imkonsiz edi.

Zaynab xonim kelinlarini ko'chaga sudradi. Uyning yonishiga ma'nosiz va o'ta horg'in qarab o'tirishdi. Chunki butun olamda ularga yordam beradigan hech kim qolmadi. Yordam beradigan hamma o'lib yotibdi. Ko'chalar o'likka to'ldi. Ariqlarda qonlar oqdi. Osmonni qora tutun va murda isini sezgan o'laksaxo'rlar egallab oldi. Muso poshsho xonadonining beva ayollari liboslari kir, yuzlari qora kuya, o'zlari ozurdahol o'tirardilar.

“O'shanda qalbmni ezgan azobning ta'rifi yo'q, – deydi Zaynab xonim. – U og'riqni boshdan o'tkazmagan biror zot bila olmasa kerak. Qanday tirik qoldik – bilmayman! Alloh, Alloh deb faryod chekardimu, bo'g'zimdan bir sas chiqmasdi. Miyamda biror fikr, qalbimda biror tuyg'u qolmadi, go'yo. Aqlim hodisotlarni miyamga muhrlashdan to'xtamaganini bilaman... Ehtimol, hamon tirikligim Robbimning bir hikmati va rahmatidir”.

Zaynab xonim kuch topib, o'rnidan turdi. Yer bilan yakson bo'lgan hovlisiga qarab talpindi. Yerto'lani topmoqchi edi. Biroq olov hamon haroratli, tafti terini kuydirgulik edi. Biroq ayolni bu to'xtata olmadi. U issiqqa ham, kuyayotgan qo'llariga ham, achimsiq tutunga ham parvo etmay olazarak qarab, yerto'lani izlayotgan edi...

O'N TO'RTINCHI BOB **XOIN VA ZOLIM QARSHISIDA**

(Abdulloh Yorqinning hikoyasi)

Bu voqealar o'ngda sodir bo'lmoqdam yoxud tushda?! Abdulloh Yorqin garangsib qoldi: mirshab ulovining chinqirig'i va mehmonxona halokat qo'ng'irog'ining shovqini qorishib ketdi, Abdullohni bir zumda yerga yotqizib, qo'llarini qayirib kishanladilar, oyog'ini yerga tegizmasdan temir bilan o'ralgan ulov ichiga uloqtirdilar. Abdulloh boshini ko'tarib o'zini hibs etganlarni ko'rmoqchi bo'lgan edi, boshiga kelgan qattiq zarb uni hushdan ayirdi.

U ko'zini ochib, olti tomoni tosh devor, bir tomonida qalin temir eshik, bir tomonida kalladek tuynugi panjaralangan xonada o'zining yotganini ko'rdi. Kishanlarni yechishibdi, biroq bilaklari og'riyapti.

Xona uzunasiga to'rt, eniga bir yarim, balandligi olti qadam chiqsa kerak. Nim qorong'u. Eshik tepasida xira chiroq. Eshikning chap tomonida xojat uchun chuqurcha, undan bir quloq tepada suv oqadigan temir quvur, ammo suvni ochish uchun burama quloq ko'rinmadi. Xonaning chap devoriga yopishtirilgan ikki qavatli ikkita temir o'rin, bosh tomoni tayin bo'lsin uchun bir yog'i sal qiyalatilgan; yuqorisiga chiqish uchun oyoq qo'yiladigan zina vazifasida ikkitadan uch burchak temir payvandlangan. Bu o'rinlarda to'rt kishi yotishi mumkin.

Biroq o‘rinlarda na to‘shak, na boshqa narsa yo‘q. Temir.

Abdulloh o‘rnidan turdi, tomog‘i qaqrabdi, boshi ham sezilar-sezilmas aylandi, eshikka yaqinlashdi.

Xojatxona teshigidan chiqayotgan sassiqdan o‘qchidi, eshikni taqillatdi, hech kim javob bermadi. Abdulloh hayron bo‘ldi. Eshikka suyandi. Eshikning o‘rtasida to‘rt burchak darcha bor edi. Ehtimol, shu darcha ochilsa kerak.

Abdulloh benihoya tashna bo‘lganini yana his etdi. Ayni shu payt zahar tang qildi. Xojatxonaga qaradi-da, boshqa iloji yo‘qligini bildi...

Endi o‘tirgan lahzada tashqarida xitoycha baqir-chaqir eshitildi, cho‘chib ketib, shimini yuqori ko‘tarib, tezda o‘rnidan turdiyu, “Oh!” deb yubordi, ikki kuraging o‘rtasini xojat teshigi tepasidagi quvurga urgan edi, suyak -suyagiga og‘riq tarqalib, ixrab, temir o‘ringa o‘tirib qoldi. Jarohatlangan joyini qo‘li bilan paypasladi, barmog‘i namlandi, yumshoq go‘shtga tegdi, shoshib qo‘liga qaradi: umurtqa suyagining yoni qonabdi.

Azob zo‘ridan chanqoq ham, zahar tang ham g‘oyib bo‘ldi, xitoycha ovozlari eshikka yaqinlab keldi, sharaqa-shuruq ovozlari eshitildi, qulfga kalit urildi, shekilli, temir tamba surildi, og‘ir g‘irchillagan sasi barobarida eshik qiya ochildi, xitoybashara mirshabning qalpoqli boshi ko‘rindi, u uyg‘urchalab buyurdi:

– Chiq! Tez bo‘l!

Tishini tishiga qo‘yib, og‘riqni yenggandek bo‘ldi-da, Abdulloh eshikka qarab yurdi. Chiqishi bilan yana buyruq bo‘ldi:

– Engashib yugur! Boshingni ko‘tarma!

Abdulloh yo amrni anglamadi, yo dovdiradi boshini beixtiyor ko‘tarib: “A?” – dediyu, yelkasiga tushgan mirshab tayog‘i darrasidan yerga cho‘kkalab qoldi. Ikkinchi zarba bo‘yniga tushib, uni cho‘ziltirdi. Boyagi xitoybashara Abdullohning yoqasidan dast ko‘tarib, devorga tirab vishillaadi:

– Menga qara, it! Engash, boshini ko‘tarma! Yugur, maymun!

Mirshabning ichidan o‘likning isidek badbo‘y xid kelarkan, Abdulloh o‘zi istamay yuzini burishtirdi.

– Nega turqingni bujmaytirasan? To‘ng‘iz! – mirshab tayog‘ini ishga soldi. Abdulloh g‘ujanak bo‘lib oldi.

– O‘rningdan tur! Tur, deyapman! To‘nqayib yugur!

Abdulloh o‘rnidan turmasa, kaltak to‘xtmasligini bildi va bir amallab turdiyu, engashgan ko‘yi aytilgan tarafga yugurdi.

– Nega qo‘lingni tushirasan! Qo‘lingni orqaga qil, ahmoq!

Abdulloh ikki qo‘li orqada, chopishda davom etdi. Uning miyasi shang‘illar, isitmasi ko‘tarilib, ko‘zi hech narsani ko‘rmay qoldi. Shu yugurishida borib, boshi bilan hibs xonalarini ma‘muriyatdan ajratish uchun o‘rnatilgan po‘lat panjaraga urilib, orqasiga chalqancha yiqildi, yiqilarkan boshini changalladi.

Mirshablarning xoxolagani qamoq bo‘ylab aks-sado berdi. Abdulloh shoshib, yana o‘rnidan turdi. Xitoybashara sekin yurib kelib, baqirdi:

– Devorga o‘gril! Engash!

Abdulloh devorga yuzini burib, engashdi. O‘rtadagi panjara eshik ochildi:

– Yur!

Biroz yurishgach, qora temir eshik oldida to'xtashdi. Mirshab eshikni qiya ochib, xitoychalab ruxsat so'radi, chog'i, Abdullohga dedi:

– Ichkari kir!

Abdulloh hadiksirab, yelkasini qisib ichkariga kirdi. Xona keng edi, o'rtada uzun stol, to'lda bir kishi, stolning ikki yonida uch kishi o'tirardi. Abdulloh ularning qarshisida qo'lini orqasiga qo'yib, anglamsiz bir holda mutelarcha turib qoldi.

– Xitoy fuqarosini urdingiz, boshini yordingiz, qani o'sha jasorat?

Savol bergan ovoz juda tanish edi, Abdulloh ko'zlariga ishonmay qoldi. o'tirganlarning biri Moyimxon Sotim edi!

– Moyimxon! – Abdulloh g'ayritabiiy ovozda hayqirib yubordi.

– Mahbus, o'zingizni asrang! – Moyimxonning sasi o'ta jiddiy, hokimona va siyosiy jarangladi. – Siz kecha kommunistik partiyaning haqoratladigiz, Islom terrorini esa maqtab, unga da'vat etdingiz. Bu jinoyat jazolanishi shart!

Abdullohning tili tutildi. Kecha aytganlarining badali shu qadar qimmatmi edi? Umri va joni ila narxlanajak so'zlarni izhor etibmi edi?!

O'tirganlardan ikkisinin xitoy millatiga mansub ekanligi ko'rinib turibdi. Ikki uyg'urning biri Moyimxon, biri notanish.

– Keling, yaqindan tanishib olamiz, Abdulloh Yorqin janoblari, – dedi aynan o'sha Notanish. – Oldimizda ikki yo'l bor, ochiq va samimiy suhbat. Bu birinchi yo'l.

Abdulloh tomog'i qurib, yutindi. Kaltaklangan oyoqlari – soni, boldiri og'ridi. Notanish o'ziga shishadan finjonga suv quydi, ho'pladi, so'ng erinib, o'ta sokin ohangda davom etdi:

– Birinchi yo'lni tanlasak, unda xotirjamlik, xavfsizlik, amniyat bor! Amniyat arabiy so'zmi? Siz islomchi ekstremistlar arabiy so'zlarni sevasizlar-ku! Amniyat! Xullas, kamgina muddatga qamaymiz, yaxshi qamoqqa jo'natamiz, hamkorligimiz bardavom bo'lsa, balki, jazoni tugatib, qamoqdan chiqish ham nasib etadi, albatta!

Abdulloh tergov mushtlashuv ustida ketmayotganiga mutlaqo amin bo'ldi, biroq tergovchi undan nimani xohlayapti?!

– Endi ikkinchi yo'lni tushuntiraman, – dedi Notanish salmoqlab. – Bu jahannamdan o'tadigan yo'l. Musulmon jahannamga ishonasizlar-ku, to'g'rimi?

Abdulloh savol mohiyatini anglamay hayron qaradi.

– Jahannamga ishonasizmi? Ya'ni, do'zax bormi? – takror so'radi Notanish.

– Albatta, bor, – javob berdi Abdulloh.

– Ammo jahannamga kirib chiqqanlar bormi? – ko'zini lo'q qildi tergovchi. – Yo'q! Demak, do'zax yo'q narsa. To'qima! Ahmoqlar to'dasini vasvasaga solib, yo'q kuch bilan boshqarish, deyiladi bu. Adashdim, nodon galani xayolot vositasida maymunday o'ynatib, eshakday ishlatish uchun jahannamni to'qib chiqargansanlar!

– Unday emas! – dedi darhol Abdulloh. – Jahannam kofirlar, zolimlar va xoinlar uchun tayyorlab qo'yilgan ulkan azobdir!

Moyimxon Sotim ikki kaftini uch-to'rt urib qarsak chaldi:

– Ofarin! Tasanno! E’tiqodingizga qoyil qoldik! Xuddi kechagidek diningiz himoyasidasiz! Sizdan sobit musulmon chiqadi, shekilli.

Abdulloh hech so‘z demadi, faqat bor kuchini ko‘ziga yig‘ib, o‘qraydi.

– Xoy, bunchalik g‘azablanmang! – uni ko‘rib xiringladi Notanish. – Moyimxonni ko‘zingiz bilan qatl qilib yubormang, iltimos. U bizga kerak. Ha, darvoqe, jahannamga ishonavering. Bizning ikkinchi yo‘limiz o‘sha ishonchingizni mahkamlab, mustahkamlaydi. Bilasizmi, bu qanday ro‘y beradi?

Abdulloh nigohini bir nuqtadan uzmadi, indamadi. Notanish ovozi tahdidomuz ko‘tarib, dedi:

– Bilasizmi, deya pman!

– Bilmayman, – dedi Abdulloh.

– Unda eshiting, – deb tirjaydi Notanish. – Sizga shunday qiynoq taqdim etamizki, haqiqatan, u dunyoda jahannam bor ekan, azobi juda kuchli bo‘lar ekan, deb iymoningiz ziyoda bo‘ladi!

Notanish sovuq iljayib, stol ustiga duradgorlar asboblarini saqlaydigan quti kabi bir qutini qo‘yib, ochdi. Unda bir necha xil bigiz, pichoqlar, qaychilar, omburlar, har xil mix, bir o‘rama arqon, sim bor edi.

– Menimcha, hammasi tushunarli, – dedi Notanish. So‘ng stol qarshisidagi kursiga ishora qildi.

– O‘tiring.

Abdulloh kursiga o‘tirdi. Moyimxon finjonga suv quyib, uzatdi:

– Iching, tashnadirsiz.

Abdullohga suv juda orombaxsh tuyuldi, miriqib sipqordi va: “Alhamdulillah”, – dedi. Moyimxon bo‘shagan finjonni yana to‘ldirdi. Abdulloh buni ham oxirigacha ichdi. Uchinchi finjonga kelganda chanqog‘i qondi, fikri ravshanlashdi. Tergovchilar undan ko‘z uzishmas, har bir harakati, yuz ifodalarini ham kuzatayotgan edilar.

– Suvday serob bo‘ling! – dedi Notanish kesatib. Chunki Abdulloh suvni ichdi, ichdiyu, na soqiyga, na boshqaga rahmat, demadi, “Alhamdulillah”, – dedi, bo‘ldi. Notanishning kesatig‘ini tushunmaganday Abdulloh ularga qarab talmovsiradi.

– Endi ishga o‘tamiz, – Notanish qovog‘ini solib, Abdullohga tikildi. – Qani, hammasini bir boshdan gapiring. Biz tinglaymiz.

– Nimani gapiray? – hayron so‘radi Abdulloh.

– Nega Turkiyadan Urumchiga keldingiz? Sizni kim yubordi? Qanday maqsad-muddaoingiz bor? Hammasini ayting, – tushuntirdi Notanish. – Har bir so‘zingizni o‘ylab, keyin gapiring. Aldamang. Yolg‘oningiz, albatta, boshingizga balo bo‘ladi. Borini, ro‘y-rost so‘ylang. O‘zingiz uchun mana shu yordam bo‘ladi.

– Uyg‘ur yoshlarini Yevropada o‘qitish dasturi bo‘yicha keldim, – deb so‘z boshladi Abdulloh.

– Bizning ortiqcha vaqtimiz yo‘q, – dedi shart kesib Moyimxon vajohat bilan. – Ertakni nevara ko‘rsangiz, ularga aytasiz. Qaysi terror tashkilotining buyurtmasini bajaryapsiz? Biz hammasini bilamiz. O‘z og‘zingizdan eshitmoqchimiz.

– Terror tashkiloti? – miyasi shang‘illadi Abdullohning. – Men hech qanday terror tashkilotini bilmayman.

– Siz terror, deb o‘ylamaysiz-ku! – dedi Notanish. – Siz uni Ixvanul muslimin, ya‘ni Musulmon birodarlar, deb ataysiz.

– Adashyapsiz! – dedi keskin Abdulloh. – Mening unday tashkilotlarga aloqam yo‘q.

– Shundaymi? – mug‘ombirlarcha iljaydi Notanish. – Otangiz Ibrohim Yorqin Istanbulga borgandayoq yugurib kimning uyiga borganini bilasizmi?

Abdulloh o‘ttiz yil avvalgi voqea titkilanayotganidan hayratlandi.

– Bilmayman, – dedi u.

– Bilmayman, deb turavering, hozircha, – dedi Notanish. – Otangiz turkistonlik terrorist, buyuk Sovet davlatining dushmani ko‘r Shermuhammadning uyiga borgan, oyog‘ini o‘pgan, terroristlar sardori o‘lgunicha uning xizmatini qilgan. To‘g‘rimi? Bularni bilasiz-ku!

– Shermuhammadbey terrorist emasdi, – dedi Abdulloh. – U keksa, bemor bir musulmon edi, xolos.

– Ha-ha-ha! – zaharxanda kuldi Notanish. – Balki quyonday beozor musulmondir, a? U qizil askarlarni, sadoqatli kommunistlarni o‘ldirgan qotil! Pushtun jangarilarini qo‘llab-quvvatlagan. U bilan hamkorlik qilish uchun avval, Germaniya maxsus xizmati, keyin Ixvanul muslimin terrorchilari aloqaga chiqishgan. Shermuhammadbek arab davlatlarini Isroilga qarshi urushini yoqlagan. Umar Muxtor haqida doim to‘lqinlanib gapirgan. Siz va otangiz esa uning xizmatida bo‘lgansizlar. Endi ochig‘ini aytavering, Shermuhammadbekning qaysi terrorini amalga oshirish uchun topshiriq olgansiz? Bu yerda kimlar bilan uchrashmoqchisiz?

Abdulloh quloqlariga ishonmas edi, dong qotdi.

Biroq endi gapirish kerak edi. – Men sizlarga Shermuhammadbey haqida rostini aytaman, – dedi jiddiyat ila. – Gaplaringa ishonib. Zarracha yolg‘on aralashtirmayman.

– Juda soz, qani, boshlang! – dedi Notanish.

– Haqiqatan, biz Turkiyada Shermuhammadbey himoyasida edik, biroq u allaqachon siyosiy va harbiy faoliyatini to‘xtatib bo‘lgan edi. Oyog‘i ishlamasdi, ko‘zi ko‘rmasdi. Gitler Olmoniyasi unga maxsus harakat rejasini taqdim qilgan, lekin u inson bu rejani qabul etmagan. Va siz aytgandek, Ixvanul muslimindan ham vakillar kelgan, Shermuhammadbey istasa, bu harakatda ishtirok qilsa bo‘lardi, biroq unga taklifni batafsil o‘rganib rad etdi, bu ishlarda fitna bor, deb aytgan. To‘g‘ri, u inson Turkistonni Sovet davlatidan ajratib olishni istardi, biroq amaliy harakat qiladigan darajada imkoniyati bo‘lmagan. Men tanigan Shermuhammadbey ibodatgo‘y qariya edi, xolos. Undan hech kimga, biror davlatga, ayniqsa, Xitoy kabi katta davlatga ziyon yetishi mumkin emasdi.

Abdulloh gapini tugatib, suvdan ho‘pladi. Uning gapini diqqat bilan eshitgan ikki xitoyi ham bir-biriga nimadir deyishdi, keyin Notanish savol berishdi.

– Abdulloh Yorqin, – dedi Notanish ularning savolini tushunib olgach.

– Siz o‘z ota-bobolaringizni bilasizmi?

– Ha, – dedi Abdulloh. – Otam Ibrohim, bobom Xolid, katta bobom Qilichbek, undan kattasi ham Ibrohim.

– Bizni zeriktiryapsiz, do‘stim, – dedi Notanish. – Nega faxrlanib Xolid mujohid, Qilichbek mujohid, demayapsiz? Bobolaringiz so‘nggi tomchi qoni qolgunicha buyuk Xitoy davlatiga qarshi urushganini yashiryapsizmi? Amir Yoqubbek, marshal Alixonto‘raning askarlari edilar-ku ular! Buni bilmayman, deb bizni ishontirmoqchimisiz?

– Buni bilaman, albatta, – dedi Abdulloh.

– Nega u holda yashirmoqdasiz, Abdulloh bey? – so‘radi Notanish. – Qo‘rqyapsizmi?

– Qo‘rqmayman! – tuyqus Abdullohning ichidagi qo‘rquv tag-tugi bilan qo‘porilib, g‘oyib bo‘ldi. – Qo‘rqmayman, Alhamdulillah. Bobolarim Xitoy mustabidiga, xitoy bosqinchilariga qarshi urushdilar. Xitoy bosqinchilarining boshini uzishdi, yuragini sug‘urishdi. Ming afsuski, biz noshud avlod bo‘ldik! O‘z yurtimizdan qochdik, yovuz dushmanga Vatanni qoldirdik. O‘z o‘lkamizga qadam qo‘ya olmayapmiz. O‘z diyorimizda qullarga aylandik. Imkonim bo‘lsa edi, sizlar o‘lgudek qo‘rqadigan terrorchilar ichida bo‘lardim! Ming afsus, unday emas!

Abdulloh bu gaplarni aytarkan, qizishib ketdi, yuzi qizarib, bo‘yin tomirlari bo‘rti. Dong qotish navbati tergovchilarga kelgan edi.

Ular bir-birlariga qarab qolishdi. Notanish tergovchi va Moyimxon ikki xitoyiga hadiksirab tikildilar. Ular sapchib o‘rinlaridan turdilar va g‘azab bilan, lekin past tovushda tahdidomuz gapirdilar va tergovxonani tark etdilar. Notanish jirakanish bilan Abdullohga boqdi:

– Juda jasur ekansiz! Har bir aytgan so‘zingiz uchun cheksiz uqubatlar tortasiz! Buni kafolatlayman!

– Imkoniyat eshiklarini umrbod yopdingiz, Abdulloh bey, – dedi Moyimxon achingansimon. – O‘lguningizcha qamoqdan chiqmaysiz, deb xavotirdaman.

– Oldindan aytib qo‘yay, – dedi Notanish. – Siz qamoqqa emas, ulkan tergovxonaga kirmoqdasiz. Bu yerda endi sizni biz kabi insofli mutaxassislar emas, o‘z otasini o‘ldirishdan toymagan manfurlar tergov qilishadi.

... Kameraga Abdullohni qanday ur-sur qilib olib ketgan bo‘lsa, xuddi shunday holda qaytarib keltirishdi.

Ichkari kirib, Abdullohning ko‘zi tindi, qorong‘uga ko‘zi ko‘nikib ulgurmay, kimdir uning jag‘iga musht urdi, kimdir biqiniga, kimdir qo‘lidan tortib yiqitdi. Abdullohning ovoz chiqarishga holi qolmay, g‘ujanak bo‘ldi, boshi, yelkasi, beli, oyoqlari – butun a‘zoyi badaniga ayovsiz tepki yog‘ilaverdi. Bu Abdulloh hushini yo‘qotgunicha davom etdi.

... Yuziga sepilgan suvdan Abdulloh ko‘zini ochdi. Qovurg‘asi, peshonasi, boshi, har bir suyagi, har bir bo‘g‘imi qaqshab og‘riyotgan edi. Abdulloh turishga tirishdi, yo‘q, quvvati yetmadi, tepasida o‘ziga tikilayotgan oytovoqday ikki basharani g‘ira-shira ilg‘adi va “Kamida to‘rtta qovurg‘asi singan, tepaga ko‘tarish kerak”, – degan bo‘g‘iq ovoznı elas-elas eshitdi.

Ikki kishi Abdullohni dast ko‘tarib, o‘rinning ikkinchi qavatiga itqitdi, Abdulloh temir yuzaga “gurs” etib tushdi, qovurg‘asining singan suyaklari qirrali

uchi bilan ichaklariga sanchilgandek bo‘lib, ixrab yubordi. Ixradiyu, og‘zidan oqayotgan so‘lakni ham ushlab qolishga madori yetmadi. Abdulloh shu yotgancha ko‘zlarini yumdi, yo‘q, uning joni uzilmadi, balki kun bo‘yi to kechgacha davom etgan kaltak uning bor quvvatini so‘rib olgani uchun uyqu bosib keldi.

Bu shunday uyqu ediki, keyinchalik Abdulloh Yorqin uni: “Rahmat uyqusi”, – deb aytib yurdi.

“As‘hobi Kahf hikoyasini o‘qib, Alloh taolo mo‘minlarni uch yuz to‘qqiz yil uxlatib qo‘yganidan doim hayratlanardim. Uch asr orom uyqusida bo‘lgan yigitlar juda kam uxladik, deb o‘ylashgan, uyg‘onib shahar tushib, ne ko‘z ila ko‘rsinlarki, tavid zamonasi ekan! Xalqning hammasi muvahhid, hammasi yakka Allohga sig‘inarkan, g‘ordagi birodarlarning yodida qolgan mudhish davr – iymon egalari qatl etiladigan, azobga solinadigan davr intiho topgan ekan. O‘shanda yigitlar g‘orga qaytib, abadiy uyquga ketadilar, Alloh ularni jannat ila mukofotladi, ularga ergashgan bir it bor edi, u ham jannatga kiradi. Alloh taolo bu qissani biz musulmonlarga ibrat o‘laroq Qur‘onda bayon qildi. Vallohu a‘lam, meni o‘shanda qamrab olgan uyqu as‘hobi kahfga orom bergan o‘sha uyqu bo‘lsa, ne ajab! Zotan, u uyqu tanimga shifo, qalbinga sakinat, ruhimga halovat bag‘ishladi. Shunday uxlabmanki, zolimlar nima uchundir meni uyg‘otib qayta do‘pposlamadilar, uyg‘onishimni kutdilar”, – deydi Abdulloh Yorqin.

Bu hikoyani aytib berishi uchun u yana uzoq yo‘l bosishi kerak. Suubatli, uqubatli yo‘l!

Abdulloh bir kechayu bir kunduz to‘liq uxlati, qamoq nazoratchilari uning boshiga tushayotgan ko‘rgilikdan boxabar edilar, tekshiruvlarda ham uyg‘otib o‘tirishmadi. Aslida, uyg‘otish bir oz mulohazali edi: Abdulloh yarim chalgancha yotib uxlar, kiyimining tugmalari yulib olingani uchun qontalash, ko‘kargan va qoraygan qorni, ko‘kragi ochilib yotardi. Ko‘rgan kishining seskanmasligi qiyin edi.

Mahbusning yuzi ham shishib, ko‘kimtir tus olgan, lablari, yonoqlarida qotgan qon parchalari ko‘zga tashlanadi.

Abdulloh erta sahar uyg‘ondi. Shiftga, kamera devorlariga qaradi, qaerda ekanligini idrok eta olmay, gangidi, bir necha lahzadayoq hamma voqeani esladi. Sekin yonboshlab, pastga qaradi: biri chalgancha, bir to‘ntarilib ikki mahbus uxlaydi, biri hurrak otadi. Eshik tepasida chiroq xira miltiraydi. Abdulloh Allohga duo qilishi zarurligini bildi, qo‘lini ko‘tarib, devorga surdi va tayammum qildi. Namozga niyat qildi, shiftga qarab yotgan ko‘yi ikki qulog‘ining yumshog‘iga bosh barmog‘ini tekizdi, so‘ng ikki qo‘lini qorni ustida bog‘lab, pichirlagan ko‘yi sanoni o‘qidi: “Subhanaka Allohumma va bihamdika va tabarokasmuka va ta’ala jadduka va la Ilaha g‘oyruk!”

Bismillahga kelgandayoq Abdullohning ashki ko‘zidan toshdi, ichida to‘fon yanglig‘ yig‘i tashqariga qarab yopirildi, u faryod solib yig‘lashni istardi, biroq bu imkonsiz edi.

“Allohim! Allohim! Allohim! Meni o‘z holimga tashlab qo‘yma!”

Uning butun vujudini titratayotgan iltijo shu edi.

“Ey olamlar Robbisi! O‘zingga hamd bo‘lsin! Maqtovgga faqat Sen loyiqsan! Senga ibodat qilaman! Sendangina yordam so‘rayman! Meni ne‘mat etilganlarning Yo‘liga, Iymonga hidoyat et! Adashganlar, g‘azab uchraganlar yo‘lida qilma, Allohim! Buyuk sinov berding, Robbim! Bu sinovdan yorug‘ yuz ila meni chiqar! Oxiratda Senga ro‘baro‘ turganimda yuzimni qora qilajak xatolardan meni omon saqla, Allohim! Sen madad bermasang, Sen saqlamasang, na shayton hiylasiga bas kelmayman, na nafsimdan g‘olib bo‘la olmayajakman!

Robbim, meni zolim zulmidan xalos et, ofiyatu omonlik ber! Iymonimni salomat et! Rasuling Muhammad sollallohu alayhi va sallamga munosib ummat et, Robbim!”

... Biror soatlar o‘tib, kamera darchasidan quyoshning bir tutam nuri kirdi. Mirshablar tashqari yo‘lakda kezib, “Uyg‘on! Uyg‘on!” – deb baqira boshlashdi.

Mahbuslar birma-bir turib, xojatga chiqishdi, yuvinishdi...

Abdulloh ham qiynala-qiynala tepadan pastga tushdi, bo‘shandi, yuvindi, keyin o‘ziga baqrayib o‘tirganlar qarshisiga keldi. Ular uch kishi edi: birinchisi pakana, qoshi qalin, oqargan, tepakal, do‘rdoq lab, manglayining chap yoni tirtiqli; ikkinchisi bo‘yi baland, ozg‘in, yonog‘i yong‘oqdek turtib chiqqan, aftini cho‘tir bosgan, yelkasi tor, boshi va iyagi uch burchakni yodga soladi, umuman, turqi konus shaklida edi; uchinchisi esa yoshroq yigit, yuzi oq, qosh-ko‘zi kelishgan, o‘zi ham barvasta, biroq nigohida qandaydir beshafqatlik va behayolik ufuradi.

– Menga qara, – deb pakana gap boshladi. – Seni bilamiz, terroristsan, bizni tanib ol: meni Aydar killer, deyishadi. Ellik yetti kishini so‘yganman, davlat bor-yo‘g‘i yigirma uchtasini biladi, qisqasi, men bilan hazillashma, gapimni ikki qilma, shu kameraning egasi menman. Manavi shunchaki, Naynov. Ismi ham shu, laqabi ham shu. Bu Olifta tirriq. Sen meni Aydar og‘a, deb, bularni esa Naynov og‘a, Olifta og‘a, deb chaqirasan. Kameraning qoidalarini bilib ol: Xudo, payg‘ambar deyish mumkinmas, duo, namoz ta‘qiqlanadi. Pichirlab duo qilsang yo ishora bilan namoz o‘qisang, o‘zingdan ko‘r! Tahorat olib yurma! Yuzingni ham, og‘zingni ham, qo‘lingni ham bir marta yuvishga ruxsat. Ko‘tingni esa umuman yuvish yo‘q. Qog‘ozga artasan. Ovqatni chap qo‘lda yeysan! Yuziga fotiha tortsang, ikki qo‘lingni sindiraman, qanday tushunding?

Abdulloh Aydarning gapini jim eshitdi, ichidan zil ketsa-da, o‘zini bosdi, titrog‘ini yengib dedi:

– Umuman tushunmadim!

Aydarning ko‘zi kosasidan chiqqudek bo‘ldi:

– Tushunmadingmi!

Qo‘lini musht qilib, Abdullohning yuziga urmoqchi edi, Abdulloh chaqqonlik qilib oyog‘ini ko‘tarib, uning qorniga tepdi. Aydar o‘rinning ichiga buklanib kirib, devorga urildi. Zarba kutmagan Naynov va Olifta bir on ajabsinib qoldilar va birvarakayiga Abdullohning ustiga shoqoldek chiyillab otildilar. Ularga qarshi oyoqda turish ham mumkin emasdi, Abdulloh yana yiqildi, tepki va kaltak avvalgidan ikki karra ko‘paydi, urayotganlar hansirab qolishdi.

Bu safar Abdulloh hushini yo‘qotmadi, tanasi qattiq og‘risa-da, devorga suyanib oyoqqa qalqdi. Aydar qornini changallab o‘tirardi, u hoziroq Abdullohning

jonini olishga shay ediyu, tepki zarbi favqulodda kuchli bo'lib, uni behol qilib qo'ygan edi.

Abdullohning oyoqqa turayotganini ko'rib, biroz kuch to'plab olgan Naynov va Olifta yana hujumga hozirlandilar. Shu payt eshik sharaqlab ochildi va buyruq yangradi:

– Hamma tashqariga! Tekshiruv!

O'N BESHINCHI BOB **ZAHARLANGAN SUV** *(Anjelinaning hikoyasi)*

Zaynab xonim o'z oilasidagi erlarning qatli haqida gapirarkan, nuroniy chehrasiga qayg'u buluti soya soldi. Bu soya Anjelinaning ham qalbiga ko'chib o'tdi. Nohaq qonlari to'kilgan maqtullar ahliga hamdardu ularni kiprik qoqmay qirgan va xonadonlarni kuydirib, xonumonlar kulini ko'kka sovurganlar qarshisida qasoskor bo'lib qoldi beixtiyor. Keksa xonimning hikoyasi ularni o'tmishning qonli hududlariga yetakladi. Anjelina bu voqea tafsilotini matbuotda o'qigan edi, marhumlarga qalbida rahmu shafqat uyg'ongan edi, sakkiz ming qurolsiz insonning shunchaki o'ldirib yuborilishidan, bugun anglab yetdiki, yetarlicha larzaga tushmagan ekan. Axir, begunohlarning jonini olib, qonini to'kib, ularning ayollariga zulm qilishdan ulkanrok qabohat bormi? Bu qabohat haqida eshitib, bilib, hamdard bo'lmaslik insofdanmi? Hamdard bo'lsa-da, ul bechoralar himoyasi uchun bir so'z aytishga-da qodir bo'lmaslikdan kattaroq noinsoflik bo'lurmi?! Nadomatlar bo'lsinki, insoniyatning aksari o'zgalarning iztirobi, o'limi va fojiasidan zarra qadar g'am chekmay qo'ydi. Nahot, qalblar o'lib, ruhlar so'ndi? Nahotki, odamiylik unutildi?!

Anjelina bu ehtiros uning ichida ilk bor to'lqinlanganini keyinchalik eslaydi. U odamzod chekayotgan mung, e'tiqodi, dini uchun azobga mahkum etilganlar, tili, irqi va fikri uchun qatag'on bo'lganlarning o'nlab, yuzlab misollari bilan yuzlashgach, betoqat holga tushdi. Ayniqsa, zulm qarshisida befarq qaraydigan toifalardan ko'p ajablandi, o'zi ham ularning ichida ekanligidan qo'rqib ketdi. Yangi tuyg'ular uning fitratan toza qalbini Haqiqat sari boshlayotgan edi. Hali chinakam Haqiqatga uchrashmoq uchun uzoq yo'lni bosib o'tmoq lozim. Zaynab xonim hikoyasi Haqiqatning zaif, biroq uyg'otishga qodir sasi edi, aslida. Anjelina duch keladigan, o'zi ham ishtirokchi bo'ladigan yurakni tirnovchi hodisotlarni mavridi bilan o'qiymiz, hozir esa Zaynab xonimning holatiga nazar solaylik.

... Qonli hodisa xabari shamoldek butun dunyo bo'ylab yeldi. Shu kun kech bo'lmay har tarafdan yordam kela boshladi. Televideniya, radio, qirg'in tafsilotlarini e'lon qildi, aybdorlarni topib jazolash talab etila boshlandi. Zaynab xonim esa bulardan xabarsiz, uning bu xabarlarini bilishga ham xohishi yo'q. Vayronaga aylangan xonadoni uzra polaponidan ayrilgan burgutdek charx urdi, ko'makka kelgan harbiylarga yerto'laning joyini ko'rsatdi.

U yerda odam borligi aytilgach, bir necha o'n kishi ishga kirishdi. Yarim soatlarda yerto'la ochildi, behush yotgan o'smir va bolakayni ko'tarib chiqdilar...

Shu tundayoq butun Bolqon yig'i va o'q ovozlari to'ldi. Ko'miladigan murdalarning sanog'i ko'rinmasdi. Qarindoshi, yoru birodari o'ldirilgan har kim qasos o'tida yonardi. Voqeaning asl sabablari haqida tahlilchilar, siyosatchilar tinimsiz gapirishdi. Muso poshsho bolalariga, xotiniga quyidagi voqeani aytib ulgurmagan edi: Oxirgi bir yilda onda-sonda har xil qotilliklar haqida noxush xabarlar tarqaldi. Matbuotda tashvishli maqolalar e'lon etildi, biroq ko'pchilik holatni butunicha idrok etmayotgandi. Muso poshsho ba'zi nasroniylar va musulmonlarning orasida ro'y berayotgan ziddiyatlardan xavotirga tushdi. Na hukumat, na boshqa biror kuch bu ziddiyatni yechish haqida o'ylamas edi. Muso poshshoning fikricha, millatchilik adovatidan ko'ra diniy adovat xatarliroq. Yerli musulmonlarga provaslav hamda katolik cherkovi peshvolari: "Ota-bobolaringiz bosqinchi turklarga dinini, yurtini sotgan, sizlar xoinlar avlodisiz, aslingizga qayting! Nasroniy bo'ling!" mazmunida oshkora sha'ma qilishga o'tdilar. Masjidlarda esa bu sha'malarga nisbatan og'irroq kinoyalar yangradi. Muso poshsho bu fitnaning ildizi chuqurligini angladi. Cherkov peshvosi yoxud masjid imomi o'z fikridan, tuyg'usidan kelib chiqib, g'ayridinni tahqirlamaydi, musulmonlar qudratli Turk sultonlari davrida g'ayridinlarni besabab chertgan emas. Nasroniy va yahudiylar ham shunga muqobil darajada adabli edilar. Muso poshsho fitna ildizini topishga qat'iy qaror qildi, shogird va yordamchilariga cherkov ruhoniylarini kuzatishni buyurdi. U ishning boshida turganlar kimligini shu yo'l bilan aniqlayman, deb o'yladi. Hukumatdagi tanishlarini yuzaga kelayotgan xavf haqida ogohlantirdi.

– Ortiqcha xavotirga tushyapsiz, – dedi hudud hokimining yordamchisi. – Mavjud bo'lmagan xatar haqida gapiryapsiz.

Muso poshshoning odamlari cherkovning xorijliklar notanishlar bilan bir marta uchrashgani haqida xabar keltirishdi. Xorijliklar deb aytilgan kishilar esa Amerikadagi noma'lum guruhlar bilan shubhali tijorat qilishlarini bilgach, Muso poshshoning shubhasi kuchaydi, u Bolqonda qandaydir larzaga hozirlik ko'rilayotganini tushundi. Aynan qanday reja uchun tayyorgarlik ko'rilayotgani uning uchun hamon mavhum edi. Oxirgi vaqtlarda uch-to'rt marta nasroniy va musulmonlar o'rtasida janjal chiqdi, ba'zi mahalliy urug'lar ham bir-birini ko'p marta haqoratladilar. Masala haqida uzil-kesil xulosaga kelish uchun Muso poshsho cherkovga ta'sir o'tkazishga urinayotgan guruhning shahar tashqarisidagi manziliga yo'l oldi. Daryo yoqasi bo'ylab minglab tanob hududga yoyilgan o'rmonda ajib tarovat va sehr bor. Tog' bag'ridagi daraxtlar o'rmonning cho'qqiga uzangan qo'lini eslatadi. Muazzam daraxtzorning ichiga qadam bosish ko'pchilikka qiziq emas, chunki adashib qolish o'lim bilan barobar. Muso poshsho esa o'rmon ichidagi ko'l yoqasida joylashgan pinhona qarorgohga yetib bordi. Qarorgoh behad muhtasham, o'z sahibining qudratini ko'z-ko'z qiladi. Baland devorlar, har tomonni tasvirga muhrlayotgan "ko'zlar", o'nlab devqomat va xo'mraygan, qurolli soqchilar bu makonni sirli, qo'rqinchli ko'rsatadi. Muso poshsho darvoza qo'riqchisiga shaxd bilan gapirdi:

– Ser Archibaldga Muso poshsho keldi, deb ayt!

Soqchi e'tirozsiz xabar bergani jo'nadi. Zotan, ser Archibaldning ismini biladiganlar Ovruponing o'zida sanoqli edi. Modomiki, soch-soqoli oppoq va uzun, egnida musulmonlar yaktagini kiygan, o'rta bo'y, chehrasida jiddiyat yog'ilayotgan bu chol ser Archibald ismini tilga oldimi, u haqda zudlik ila ma'lumot bermoq zarur.

Javob hayallamadi: ser Archibald Muso poshshoni darhol huzuriga chorladi. Muso poshsho shunday bo'lishini taxmin qilgan edi, Allohga duo qilgan ko'yi soqchilar qurshovida qarorgohning yunon marmarlari yotqizilgan yo'lagidan Archibaldning xos qabulxonasiga yo'l oldi.

Ser Archibaldning qabulxonasi keng, bezaksiz edi: oq stol, bir necha stullar, oq devor, o'rmonga yuzlangan deraza. Devorlarda surat yoki ziynat yo'q. Kirishdan o'ng tomonda ulkan javon, unga mingga yaqin kitob taxlangan: falsafa, miflar, dinlar, janglar va tarix haqidagi ilmiy, nazariy va badiiy asarlar, risolalar.

Xona yorug', Archibald yoqasi bo'ynini siqib turadigan jigarrang, tugmasiz sviter ustidan kulrang kastim kiygan, stolning ustida bir necha oq qog'oz, ruchka va telefon bor. Muso poshsho qabulxonaga kirishi bilan ser Archibald o'rnidan turdi, tez yurib keldi va ochiq yuz ila Muso poshshoning qo'lini siqdi:

– Kuningiz xayrli bo'lsin, Muso poshsho, – dedi qo'li bilan kursini ko'rsatib.
– Marhamat, o'tiring. Men iste'dodli insonlarni yaxshi ko'raman. Iste'dod – Tangrining san'ati. U odamning ichidan vulqonday otiladi, buloqday qaynaydi, boshqalarni maftun etadi. Siz bag'oyat iste'dodli insonsiz, Bolqon musulmonlari sizni norasmiy siyosiy yo'lboshchi, deb biladi, turk diasporasi, Turkiyadagi turli klanlar orasida juda mavqeingiz baland. Mening ismimni Yevropadagi katta-katta amaldorlar ham bila olishmaydi, faqat olamshumul ishlarimdan hayratga tushib o'tiradilar, siz esa mening ismimni bilish ham kamday, makonimni topib, yakka o'zingiz kelishga jasorat topdingiz, ofarin!

Ser Archibald gapirish asnosida Muso poshshoning ro'parasiga o'tirdi va:

– Poshshom, qahva buyuraymi, choymi? – deb so'radi.

– Men suv ichaman, – dedi Muso poshsho.

– Juda soz, – ser Archibald telefon go'shagini olib, buyurdi. – Ikkita finjon va suv. – So'ng yana poshshoga yuzlandi. – Men Bolqonda ulkan loyihani boshladim. O'zim ishni shaxsan boshqarish uchun bu yerga keldim. Hali ishim loyiha ekanligidayoq kimlar qarshi chiqishi mumkin, degan savolni o'zimga berdim. Nasl-nasabingiz, tarixingiz, faoliyatingizni o'rganib, garovga olish mumkin bo'lgan biror yashirin yo oshkor jinoyatingizni topolmadim. Hukumat rahbarlari, amaldorlar, din peshvolari – ularning hammasining ko'targan qoplari yirtiq, ya'ni o'zlaridan qo'rqadigan joylari bor, fosh bo'lishdan cho'chiydigan ishlari ko'p. Tajribam davomida, ishoning, siz singari shaxsiyatga ilk bor uchradim. Mening loyihamning yakkayu yagona to'sig'i shu odam bo'lajak, deganman. O'tkir aqlim yanglishmadi: Muso poshsho bugun ro'paramda turibdi. Ochig'i, Bolqondagi notinchlik sabab kazo-kazolar bilan uchrashdingiz, Yevropa hukumatlaridagi tanishlaringizga xabarlar yubordingiz, mening hamma odamlarimning ortidan kuzatuvchilar qo'ydingiz, biroq uyimgacha kelishingizni kutmagandim. Ofarin va yana ofarin!

Muso poshsho Archibaldning gapini bo'lmadi, hamsuhbati kulib gapirsa -da, o'zini bir pog'ona baland tutayotgani kunday ravshan edi. Shuning uchun, Muso poshsho Archibaldga tik qaradi, optik linza yiltirayotgan kulrang ko'zlarga o'qrayib dedi:

– Ser Archibald, maqto'vni sevadigan yoshdan o'tganman. Har qanday mulozamat ensamni qotiradi. Meni yosh bolani alqagandek alqashingizga umuman hojat yo'q. Ertaklaringizni boshqalarga saqlab qo'ying. Fitnangizga sotilayotgan mutaassiblarni shunday maqtasangiz, chalgan nog'orangizga o'ynaydilar, lekin men emas!

Shu payt xizmatchi patnisda grafinda suv va ikkita finjon keltirdi. Archibald Muso poshshoning gaplariga jiddiy quloq tutarkan, finjonlarga suv quydi, birini o'z oldiga, birini Muso poshshoning oldiga qo'ydi.

– Yaxshisi, mening savolimga javob bering, ser! Bolqonda diniy va milliy nizoni qo'zg'ab, nima uchun fuqarolar urushini uyushtirmoqchisiz?

Suvdan ho'plab, Archibald ajablangannamo qoshini chimirdi:

– Bu qanday safsata? Asosingiz bormi? Balki, mening Bolqondagi amaliyotim xayrlidir!

– Xayrli?! Siz provaslav va katolik cherkovlaridagi yepiskoplarga katta miqdorda pul berdingiz, ularni musulmonlarning bosimidan himoya qilishga, Isoning dinini nafaqat Bolqonda, balki Yer yuzi bo'ylab, tarqatishlarini istashingizni aytdingiz. Sotib olgan muxbirlaringiz yerli musulmonlar va musulmon muhojirlarini g'ayridinlarga e'tiqod sababli tajovuz qilganlari haqida xabarni tarqatdilar. Holbuki, bu xabarlar soxta edi! Serblar va xorvatlarni, bosnianlar va serblarni bir-biriga qayrash uchun hukumat ichidagi xoinlardan foydalandingiz. Bolqonda har bir dindorni, har bir insonni o'zaro adovatlantirish uchun hamma ishni qilib kelyapsiz. Musulmonlar ichidagi johillarni ham foydasiz to'qnashuvlarga ilhomlantiryapsiz. Keyingi paytda Belgradda, Saraevoda, yana boshqa o'nlab hudud masjidlaridan har xil odamlar: dahriylar, mushriklar, kofirlarning Islomga kirishi urfga aylandi. Ayniqsa, oxirgi olti oyda bu hol ko'paydi. Sodda musulmonlar yangi dindoshini quchoq ochib qabul etmoqda. Biroq ularning bir qismi musulmonlar ichida ixtilof va fitna urug'ini sochyapti, bir qismi dindan qaytib, musulmonlarning ichki hayotiga tuhmatlar yog'diryapti, bir qismi esa, haqiqatan, xolis musulmonlardir. Men munofiqlarni tekshirdim, hammasi sizning homiyligingizda Islomga dushmanlik qiladigan universitetlarda yetishtirilgan. Hammasiga nifoq "ilmi" o'rgatilgan. Ana o'shalar xuddi "islomshunos"dek ming yillik ixtilofni qo'zg'ayapti, Alloh haqida kufroniy savollarni bermoqdalar. Ser Archibald, siz nima qilmoqchisiz? Ortingizda kimlar turibdi?!

Archibald Muso poshshoga qarab xoxolab kuldi.

– Siz ajoyib ekansiz! O'ylaganimdan ko'proq narsani bilib olibsiz-ku! – dedi. Keyin jiddiylashdi, ovozida tahdid paydo bo'ldi. – Sizning esingiz joyidami, poshshom? Shunday xatarli ma'lumotlarni yig'ibsiz, hayot uchun xavfli xulosalarga kelibsiz, qoyil qoldim! Nima deb o'ylaysiz, endi kelajakdagi rejalarim

va siz bilmaydigan yana boshqa ishlarim haqida sizga tik oyoqda turib, ma'lumot berishim kerakdir!

Muso poshshoning rangi gezardi, ko'zining oqi qontalash tusga kirdi, asabiyligini yengish uchun finjondagi suvdan ichdi.

– Ser Archibald, kerak bo'lsa, aytasiz! – dedi shaxd bilan. – Men esa sizni ogohlantiraman! Shaytonga xizmatkorlik qilishni bas qiling! Iste'foga chiqib, Bolqonni esa tezda tark eting! Men butun kuchimni sizni tor-mor qilish uchun safarbar etganman.

Muso poshshoning tahdidi Archibaldning achchig'ini keltirdi, kibri qo'zg'aldi.

– Ey Muso poshsho! Ikki qulog'ingiz bilan eshitib oling, maylimi? Yodingizdan ko'tarilib ketmasin, yana! – dedi darg'azab bo'lib. – Mutlaqo to'g'ri fahmlabsiz! Bolqon yaqinda yonadi! Hamma bir-birini otadi, o'ldiradi. Hech kim omon qolmaydi! Amerika va Rossiyaga qarshi birlashib, ittifoqqa aylanishni istayotgan Yevropa yana Bolqon bilan ovora bo'lib qoladi. Men esa bu yo'lda nasroniy va musulmonlardan hamda mahalliychi ahmoqlardan foydalaman. Ular bir-birlarini qonlarini to'kar ekan, mening qudratim oshadi. Ular bir-birlarining uylarini yoqar ekanlar, bu olovda mening qozonim qaynaydi. Bilasizmi, poshshom, men butun Bolqonni to'r bilan o'radim, o'tin g'arami ustiga o'tqazdim, yoqilg'i sepdim, gugurt chaqsam, kifoya!

Muso poshsho sapchib o'rnidan turdi, turdiyu, chap ko'ksi sanchdi, nafas siqdi, stolga suyanib, finjondan suvni oxirigacha simirdi.

– Bunday tipirchilamang, poshshom, – zaharxanda qildi Archibald. – Sizning salobatingizga yarashmaydi. Finjonni menga otib o'tirmang, bu uyat bo'ladi.

– Menga uyatni o'rgatma! Archibald, butun dunyoni senga qarshi oyoqqa qo'yaman! – dedi Muso poshsho.

– Butun dunyoni? Kulgimni qistatmang, poshshom! – dedi Archibald labini masxaraomuz qiyshaytirib. – Birinchidan, meni hech qaerdan topib bo'lmaydi, ikkinchidan, meni o'ldira olmaysiz, chunki sizni oilangiz bilan ertaga qirib tashlashadi. Dunyo esa arzimagan narsa uchun oyoqqa turavermaydi. Dunyoni arziydigan manfaatga ishontirish oson emas. Oxirgi gapim shuki, Bolqonda, albatta, genotsid bo'ladi, davlatlar maydalanadi, eski hukumatlar ketib, yangilari – bizning o'yinimizni o'ynaydiganlari tashkil bo'ladi, ittifoqqa birlashayotgan Yevropa, qadim oligarx, aristokrat va monarx sulolalarining Yevropa birligi haqidagi xomxayollari, shubhasiz, chippakka chiqajak. Bechora musulmonlar bu qirg'inda ko'p aziyat chekishadi, men esa ularga hamdard bo'lib, qurol beraman, ular qurol bilan ko'proq qon to'kishadi va tag'in mening oldimda qaram bo'lib qolishadi. Siz esa buni ko'ra olmaysiz, bir soatdan so'ng o'lasiz, chunki suv ichgan finjoningizni zaharlatib qo'ygandim.

Muso poshsho oyoqlaridan madori qochib, isitmasi ko'tarilganini, terlayotganini sezayotgan edi. Bor kuchini to'plab, dedi:

– Ey shaytonning quli! Ehtimol, sen aytgandek bo'lar, sen iblis minglab odamlarni vasvasa etib, qonlar oqizarsan, Alloh nomi ila qasam ichamanki, albatta, bu qon ichida o'zing cho'kib o'lasan. Har bir zulm uchun ham, har bir adolat

uchun ham Allohning hisobi bor. Sen dunyoda hadsiz xorlik changalida o'lasan, qiyomatda jahannamda abadiy yonajaksan!

Muso poshsho quvvatini jamlab, tashqariga chiqib, eshikni qarsillatib yopdi va tez-tez qadam bosib darvozadan chiqdi, ulovga yetib borib, o'tirdi, haydovchisiga buyurdi:

– Eng katta tezlik bilan uyimga hayda!

Archibald Muso poshshoning yuzida ajal belgilarini ko'rdi, biroq raqibining oxirgi gaplari uni muvozanatdan chiqardi. Garchi, u har qanday diniy e'tiqodga kufr keltirib yashasa-da, Muso poshshoning dunyodagi xorlik va jahannamdagi abadiy azob haqidagi tahdidi uni qo'rqitib yubordi. “Yo'q, hammasi yolg'on! Din – vasvasa, dindorlar gallisyunatsiyadagi tentaklar-ku! – dedi ichida. – Ammo aytayotganlari rost bo'lsa-chi! Mumkin emas, yolg'on! Basharti, rost bo'lsa ham, bizni gunohkor, deb do'zaxga qarshi urush e'lon qilaman!” Archibald o'zini shunday deb ovutgan bo'ldi-da, baqirdi:

– Viski keltiringlar menga!

Muso poshsho uyiga kelgani, xotini Zaynab xonimga nimalarni aytishga ulgurgani kitobxonga ma'lum. Zaynab xonim esa qirg'indan keyin behush o'g'li Umar va nevarasini yerto'ladan chiqarib olgach, suv purkab hushiga keltirdi.

Shifoxonalar ham vayron bo'lgan edi, shaharda qon hidi kuyuk isi bilan qorishib, anqib ketdi. Tomoqlar, dimoqlar bu hiddan bo'g'ildi, tirik qolgan ayollar shahar tashqarisidagi dalaga olib chiqildi, tikilgan chodirlarga joylashtirildi. Yevropaning turli burchaklaridan, Turkiyadan ko'ngilli yordamchilar ko'makka yetib keldilar, murdalarning shaxsini aniqlash, ularni ko'mish ishlari boshlandi. Bu ishlar payti hammayoq talato'p bo'ldi, hamma charchagan, hamma asabiy, hamma qayg'uda, hamma qo'rquvda edi. Bolqonni hali u nuqtasida, hali bu nuqtasida namoyishlar, qurolli to'qnashuvlar boshlandi, kimlardir qasos talab qildi, kimdir hukumatlar iste'fosini.

Go'yo hamma aybdor, hamma jinoyatchi edi, qo'li qonga botmagan odam qolmagandek tuyulardi. Zaynab xonimning u kunlar iztirobidan hamma kabi yuragi sanchadi:

– Qur'onda Alloh taolo marhamat qiladi: “Biz sizlarni xavf-xatar, ochlik, mollaringizga, joningizga, mevalaringizga ziyon yetkazish bilan imtihon qilamiz. Sabrlilarga xushxabarlar bo'lsin! Ular boshlariga musibatlar kelganda: “Biz Allohnikimiz va, albatta, Unga qaytajakmiz!» deydiganlardir. Ularga Robbilaridan najot, rahmat bor. Ular hidoyat topganlardir!” Bu Baqara surasidagi oyati karimadir.

– Imtihon shunday og'ir kechdi biz uchun, biroq toqatimiz uni ko'tardi. Sabr qila oldikmi, yo'qmi, bilmaymiz, – dedi Zaynab xonim Anjelinaga. – Islom yagona yaratgan zot Allohga taslim bo'lish dinidir. Inson, nafaqat, Allohning amru farmonlariga, balki, taqdiriga-da, taslim bo'lmog'i lozim. Ana shunday musibatlardan chin taslimiyat, chin iymon o'rtaga chiqadi, o'zini namoyon etadi. Alloh, shubhasiz, najot beradi, o'z rahmatini yog'diradi, musibatni mo'min uchun yengillashtirib qo'yadi, musibat ustidan musulmonni muzaffar aylaydi. Biroq musibatni sog'inmaslik lozim. Musibat tilamaslik shart. Allohga duo ila yolvorib,

hamisha najot va nusrat so‘ramoqlik darkor. Zotan, musibatlar bir tig‘, u kesgan joyning chandig‘i, albatta, saqlanadi.

Anjelina Zaynab xonim suhbatidan so‘ng chindan parishon bo‘ldi. U o‘zi turgan bu yashil maskan, suhbatlashayotgani odamlarning tarixida bu qadar ulkan fojialar borligidan bir hayrat barobarida qo‘rquvga tushib yuragi orqaga tortsa, shuncha yo‘qotish va iztiroblardan keyin ham qaddini tik tutib, ibodat to‘la nurlı hayotini Robbisiga shukrona ila kechirayotganlaridan ularga ehtiromi ko‘payardi.

– Kelinlaringiz taqdiri qanday kechdi? – deb so‘radi Anjelina.

– Kelinlarimni uzatdim, – dedi Zaynab xonim. – Yo‘q deyishlariga qo‘ymadim. Ayolning dini oldidagi burchi o‘lgan eri va bolalariga motam tutib, umrini isrof qilish emas, balki, solih bir musulmonga, xoh birinchi, xoh ikkinchi xotin sifatida turmushga chiqib, farzand dunyoga keltirib, tarbiyalashdir, Islom uchun yetuk musulmonni kamol toptirishdir. Men shunday tushunaman. Shaytoniy tuyg‘ularga, tushkunlikka aldanib, o‘zini jabrdiyda ko‘rsatib yashaydigan ayollarning kuchli bo‘lishlarini istardim. Bunday kuchning manbai esa Islomdir, sof Iymondir.

Anjelina uchun bu yangi mezon edi. U o‘qigan falsafa kitoblari o‘zing uchun yasha, deb uqtiradi. Zaynab xonim esa boshqa bir hadafni, umr va jonni baxshida etishga arziydigan Yuksaklikni ko‘rsatayotir. Xonim Anjelina uchun mavhum bir ruhoniyl mulkning malikasi o‘laroq tuyuldi; bu malika o‘z mulkida zerikmayapti, shikoyat etmayapti, u halovatda, ta‘rifga sig‘mas sakinatning taxtida ulug‘vor yashamoqda. Anjelina aynan ana shu ruhoniyl mulkka mansub bo‘lishni istay boshladi.

U ishiga qaytdi, loyihadagi film suratga olindi, namoyish etildi. Anjelina yana jo‘shqin hayot bag‘riga kirdi. Zaynab xonim suhbatining ta‘siri xiralashdi. Biroq Anjelina xiyonatga, qayg‘uga duch kelganida Zaynab xonimni, uning gaplarini beixtiyor eslardi. Bir necha filmlardan keyin galdagi loyiha Anjelinada o‘zgacha ishtiyoq uyg‘otdi. Bu O‘rta Osiyodan Hindistonga borib, saltanat qurgan Muhammad Zahiriddin Bobur ismli musulmon podshohi haqidagi yirik loyiha edi. Anjelina ijodiy guruh bilan podshoh Bobur va uning sulolasi haqida bir necha qismli ilmiy film tasvirga olish uchun Hindistonga uchib ketdi. Bu yangi sahifa. Anjelina ko‘p ta‘sirlantirgan, hatto, uni yig‘lashga majburlagan voqealar Hindistonda kutayotganidan u mutlaqo bexabar edi shu onda.

O‘N OLTINCHI BOB

IBLISLAR ISKANJASI

(Abdulloh Yorqinning hikoyasi)

...Abdulloh tekshiruvga hammadan keyin oqsoqlanib chiqdi. Aydar, Naynov va Oliftaning qatorida safga turdi. Tekshiruvni olti mirshab o‘tkazar ekan. Ular iskovuch it ham yetaklab olishgan edi. Ikki mirshab iskovuch it bilan kameraga kirib ketdi. Mirshablarning kattasi buyurdi:

– Hammang kiyimingni yech!

Abdulloh ko‘rdiki, sheriklari bir zumda lungidan bo‘lak hamma liboslarini yechishdi.

Mirshablar har bir mahbusning ism-shariflarini o'qib, yo'qlama o'tkazdilar. Abdullohning nazdida hamma mirshablar bir xil edi, go'yo ularning hech birida biror xos farq yo'q. Aslida, qamoq ko'rmagan inson uchun dastlab shunday tuyuladi.

– Qanday muammolar bor? – so'radi bir mirshab. Mahbuslar bir ovozdan:

– Muammo yo'q! – deyishdi va jo'r bo'lib baqirishdi. – Buyuk Xitoy, olg'a bos! Buyuk Xitoy, olg'a bos! Kommunizm, olg'a bos!

Mirshablarning kattasi mahbuslarga ruxsat berishga shoshmayotgan edi. U har bir mahbusning yalang'och tanasiga diqqat bilan razm soldi, Abdullohning ro'parasida to'xtadi.

– Menimcha, yangi mahbusimizda muammo bor, – dedi yelintayog'i bilan uning tanasini ko'rsatib. – Bu o'rtoqning badanida ko'karmagan joy qolmabdi-ku! Bashara ham shishib ketibdi! Bu nimasi?

Abdulloh kalovlanib qoldi. Chunki mirshabboshi savolni azbaroyi g'amxo'rlikdan emas, mazax qilish maqsadida berayotgani uning aftidan, ovoz ohangidan ma'lum. Kameradagi olishuvni aytishdan qanday naf? Ularning o'ziga hammasi ayon-ku!

– Yangi mahbus yiqilib tushgan, – dedi Aydar.

Mirshabboshi Aydarga qaradi:

– Yiqilib tushgan?! – mahbusning gapini xuddi ajabsingandek takrorladi. – Yomon yiqilibdi-da! Qaerda yiqilding, ey mahbus?

Abdulloh dam mirshabboshiga, dam Aydarga qaradi. Bu o'yindan asabi buzilayotganini sezdi.

– Tegirmonning parragiga yiqilibdi, – dedi Aydar yana. – Shuning uchun, tanasida ko'karmagan joy yo'q.

– Shunday demaysanmi, axir, – dedi mirshabboshi xotirjam bo'lgandek. – Qamog'imizda tegirmon yo'q, demak, boshqa joyda yiqilgan.

U shunday deb mahbuslarga kameraga qaytish uchun ruxsat berishga chog'landiyu, to'satdan yana bir nima esiga keldi.

– Menga qara, yangi mahbus, – dedi Abdullohga.

– Qamoq qoidalarini bilib oldingmi? Shiorlarni yodladingmi?

– O'rgatamiz, yaxshi bilib oladi, – dedi Aydar.

– Juda soz, – dedi mirshabboshi tahdidomuz, Abdullohdan ko'z uzmay. – Kameraga kir hammang!

Kameraning temir eshigi zanjirlangach, Aydar o'rnidan turib Abdullohning qarshisiga keldi.

– Ha, botir! – dedi tirjayib. – Daming juda baland-ku!

– Senlar bilan ochiq gaplashaman! – dedi Abdulloh o'zini yo'qotmay. – Erkakka o'xshab gaplashib olishimiz kerak.

– Nima, sen zo'rmisan? – xezlandi Aydar.

– Zo'r emasmanu, meni do'pposlayman, desanglar, kafolat beraman: uchovingdan biringni shu yerda o'ldiraman! – dedi Abdulloh ko'zi qonga to'lib. Uning shu turishi hujumga shaylangan ilonga o'xshardi. – Senlar shoqoldek

to‘dalashib urushar ekansanlar. Bir kishiga uch kishi! O‘zlaringa shuni ravo ko‘ryapsanlarmi?

– Aqllimisan? Shu qadar aqllimisan? – dedi Aydar. Unga Abdullohning gapi nashtardek botgan edi.

– Ha, aqlliman! – dedi Abdulloh past ketmay. – Juda ham aqlliman!

– Ahmoq o‘zini aqlli, der ekan, – dedi Naynov.

– Ahmoq ko‘chada, – dedi Aydar Naynovga. U bir nimalarni o‘ylab ulgurgan edi. Shuning uchun, Abdullohga iljayib o‘girildi. – Odatda, ko‘pchilik yangi mahbuslar qopdagi mushukday pitirlaydi. Musht urishing shart emas, bir marta so‘ksang, xizimatingga shay bo‘lishadi. Sen esa qaytmas ekansan! Yuraging bor ekan.

– Bir boshga bir o‘lim! – dedi Abdulloh. U hamon himoya hamda hujumga shay edi.

– Gap yo‘q! Erkak ekansan, – dedi Aydar. – Senga tan berdim. Endi kameraning teng huquqli a‘zosisan.

Naynov va Olifta Aydarining bu himmatidan hayron holda bir-birlariga qarab qo‘yishdi.

– Sendan bir iltimosim bor, faqat to‘g‘ri tushun, maylimi? – dedi Aydar.

– Qanday iltimos? – so‘radi Abdulloh.

– Namozni ishora bilan o‘qiysan, chunki qamoqda ibodat taqiqlangan. Namoz o‘qishing hamon seni ma‘muriyat jazolaydi. Bizni ham. Ishora bilan ibodat qilasanu, savol-javob bo‘lsa, namoz o‘qimayapman, deysan, – tushuntirdi Aydar. – Aks holda, seni namoz o‘qish tugul, oyoqda turolmaydigan qilib qo‘yishadi. Bizning kameradan boshqa joyga o‘tsang, gapingni eshitib ham o‘tirishmaydi.

Aydarining ovozi muloyim va samimiy edi, go‘yo. Abdulloh bu iltimosni qabul qildi.

– Yaxshi. Endi bir achchiq choy ichaylik, – dedi Aydar va eshikka borib, taqillatdi. Darcha ochilmadi, balki eshik ochildi.

Navbatchi mirshab ko‘rindi:

– Aydar, bu yoqqa chiq! – dedi u. Aydar kameradoshlariga hozir qaytaman, degandek qo‘lini ko‘tarib qo‘ydi-da, eshikdan chiqdi. Uni mirshabboshining xonasiga olib borishdi.

– Aydar, yangi mahbusga kuching yetmadimi? – dedi mirshabboshi Aydar kirishi hamonoq.

– O‘ldirishga kuchim yetadi, – dedi Aydar darhol. – Ammo itday qaysar ekan. Eshakday oyog‘ini tirab turibdi. Bo‘ysundira olmadim. O‘zingiz o‘ldirma, oyoqda yursin, dedingiz. Ruxsat bersangiz, tiz cho‘ktiraman. Biroq unda u o‘lgan bo‘ladi.

– Yo‘q, o‘ldirma. U o‘zini qanday tutyapti, birma-bir ayt-chi, – so‘radi mirshabboshi.

– Urib, ichini to‘kdim, lekin dadil, – dedi Aydar. – Bir boshga bir o‘lim, deydi. Ishora bilan namoz o‘qishga ko‘ndirdim.

– Mayli. Erta-indin uning tergovni bo‘ladi, tezda suddan nasibasini olib, jamloqqa yuboriladi. U yerda xudo deyish tugul xudoning kimligini unutadi. Biroq terroristni o‘z holiga tashlab qo‘ya olmaymiz.

– Nima qilishim kerak? – so‘radi Aydar.

– Ertalabdan kechgacha behayo hikoyalarga zo‘r berasanlar, – yo‘l-yo‘riq berdi mirshabboshi. – Fohishalar haqida tinimsiz gapirasanlar. Ayniqsa, namoz o‘qishni boshlasa, ko‘proq so‘kininglar. Hammang ovqatni chap qo‘lda yenglar. Sigaretning ko‘tini ko‘tiga ulab chekinglar. Kamerani tutunga to‘ldirib yuboringlar. Sigaret chekmagan paytlaringda nos chekib tufla. Anavi xudojo‘yga ham sevgan qizi yoki o‘ynashlari haqida savol beringlar. Meni tushunding-a?

– Albatta, – hiringladi Aydar.

– Bu ishni qoyillatamiz. Lekin sigaret, nos, choy kerak.

– Undan xavotir olma, – dedi mirshabboshi va tortmasidan bir yelimxalta tamaki va nosni olib, Aydarga surdi. – Mana, tamakini qog‘ozga o‘rab chekasanlar, nos ham yetib ortadi. Choyni esa navbatchidan so‘raysan.

– Rahmat, boshliq, – dedi tamaki va nosni olib og‘zi qulog‘iga yetib Aydar va xonadan chiqdi.

Aydar kameraga katta ishni do‘ndirgandek kerilib kirib keldi.

– Tamaki, nos, – deb ikkita yelimxaltani devorga va yerga payvandlab mahkamlangan stolga qo‘ydi. – Mirshabboshidan undirdim. Yigitlarga ber, dedim.

Abdulloh zikrda edi. Aydarga e‘tibor ham bermadi. Eshik ochildi va mirshab chaqirdi:

– Naynov!

...Naynovni ham mirshabboshi huzuriga keltirdilar. Mirshabboshi Naynovga savol berdi:

– Kamerada nima gap?

– Terrorist o‘zinikini qo‘ydi, – dedi Naynov norozi bo‘lib. – Aydarning unga kuchi yetmadi. Hatto, namoz o‘qishiga ruxsat berdi.

– Namozga ruxsat berdi?! – hayron bo‘ldi mirshabboshi. – Yana nima gap?

– Terroristni nima uchun erkalayapmiz? Shunga tushunmayapman! Uning jur‘ati juda baland, – dedi Naynov.

– Hech kim erkalayotgani yo‘q, – dedi mirshabboshi. – Har bir ishning o‘z vaqti bor. Senlarga jiddiy topshiriq: terroristni jig‘iga teg, unga yoqmaydigan hamma ishni qil. Kambag‘alni urma-tepma, yoqasini yirt.

– Agar menga aytsangiz, u dushmanning tezda esini kiritaman.

– Qizishma, – dedi mirshabboshi. – Senga jiddiy bir gapni aytay. Sen bilan qiladigan ishlarimiz ko‘p. Sen davlatga katta xizmatlar qilishga qodirsan. Shuning uchun, shoshma. Bu terrorist oddiy nusxa emas, u chet el vatandoshi. Shu bois, uni ortiqcha kaltaklay olmaymiz. Faqat ruhiy sindirishimiz kerak. Qonun bilan uni ezamiz. Tushundingmi?

– Tushundim, – dedi Naynov.

– Suding o‘tgach, jamloqda ham yaxshi yashashingga sharoit hozirlatib beraman, – va‘da qildi mirshabboshi, – seni unutib qo‘ymayman.

– Rahmat, boshliq, – minnatdor bo‘ldi Naynov chiqib ketarkan.

Mirshabboshi Oliftani chaqirishni lozim topmadi, biroq Abdulloh Yorqin bilan suhbat o‘tkazmoqchi edi. Navbatchi mirshab Abdullohni yetaklab keldi. Abdulloh qo‘lini orqasiga qo‘yib, eshik oldida mirshabboshiga qarab turib qoldi.

Mirshabboshi esa xuddi xonada hech kim yo‘qdek qandaydir qog‘ozlarni titkilab o‘qiy boshladi. Bir necha daqiqani o‘tkazib, Abdullohga qaradi.

– Mahbus, o‘zingizni tanishtiring, – dedi.

Abdulloh ism-sharifini aytdi.

– Shinjon provinsiyasi fuqarosimisiz? – deb so‘radi.

– Yo‘q, – dedi Abdulloh.

– Qaerning fuqarosisiz?

– Turkiya Respublikasi vatandoshiman.

– Faxrlanasizmi bu bilan?

– Albatta, – dedi ishonch bilan Abdulloh.

– O‘z vataningizga xoinlik qilib, qochib ketgach, faxrlanasiz-da, boshqa nima ham qilardingiz! – dedi nafrat bilan mirshabboshi. Abdullohning miyasida harorati oshdi.

– Turkiya ham, uyg‘ur ham qondosh, – dedi asabiylashib. – Biri og‘a, biri ini. O‘rtada hech qanday xiyonat yo‘q!

– Juda ham aqlli ekansizmi! – hirlingladi mirshabboshi. Bu hirlinglash zamirida vahshiylikning hidi anqirdi. – Siz qamoq qoidasini bilmaysizmi?

– Bilmayman. Qanday qoida? – dedi Abdulloh.

– Mirshabning huzurida o‘zingizni to‘liq tanitishingiz shart, – dedi mirshabboshi.

– Buni hech kim aytmadi, – dedi Abdulloh.

– Aytishadi, juda tushuntirib aytishadi, – dedi mirshabboshi. – Qanday jinoyat bilan keldingiz?

Abdullohning ensasi qotdi, mirshabboshi hamma gapdan xabardor ekanligiga uning ishonchi komil edi. Bila turib so‘rash, albatta, masxara va yerga urish ekanligi aniq. Shunday bo‘lsa-da, o‘zini qo‘lga olib javob berdi:

– Mushtlashuv.

– Qanday mushtlashuv? – anqovsiradi mirshabboshi.

– Mazlum uyg‘urni himoyalab, zolim xitoyni urdim. Shunga qamashdi, – dedi Abdulloh.

– Bu jinoyatingiz uchun necha yil qamoqda o‘tirishingizni bilasizmi? – dedi mirshabboshi.

– Men jinoyat qilmaganman, – dedi Abdulloh keskin. – Men himoyachi talab qilaman!

– Himoyachi? – hayron bo‘ldi mirshabboshi.

– Ha, meni sudsiz bir necha kunki, ushlab turibsiz! – dedi Abdulloh. – Men uyimga xabar berishim kerak.

– Sud?! – mirshabboshi bu so‘zni umrida ilk marta eshitayotgandek edi. – Huquqiy, qonuniy ishlardan xavotirlanmang, mahbus. Biz bunday ishlarni juda maromiga yetkazamiz. Tergovchilaringiz kelsa, qolgan talablaringizni aytarsiz.

– Men bu yerda na qonunni, na huquqni ko‘rmayapman! – dedi Abdulloh.

– Kuyinmang, mahbus, – taskin berdi mirshabboshi. – Bu yerda ko‘rganlaringizning ko‘pini ko‘rmaysiz. Ko‘rmaganlaringizning esa juda ko‘pini ko‘rasiz. Endi esa kamerangizga boring-da, tergovchingizni kuting.

– Hibsga olinganim haqida oilamga xabar berishingizni talab qilaman! – dedi Abdulloh oyoq tirab.

– Siz bu hayotda talab va istaklarsiz yashashni tezda o‘rganib ketasiz, mahbus, – faylasuflik qildi mirshabboshi. – Sizga juda foydali maslahatni beraman, oling va foydalaning, maylimi? O‘ng qulog‘ingiz bilan ham, chap qulog‘ingiz bilan eshiting: ikki jag‘ orasidagi laxtak go‘shni ko‘p ishlatmang. Tartibga bo‘ysuning. Isyon qilmang. Tortishmang, aks holda, halok bo‘lasiz. Bu yerda manaman degan pahlavonlar yer chizadi, yo‘lbarsman deganlar, sichqon bo‘lib chiyillaydi. Aytgan har bir gapingiz, qilgan har bir ishingiz boshingizga shunday balolarni keltiradiki, tug‘ilganingizga pushaymon bo‘lasiz. Osmondagi xudoyingizning bu qamoqda gapi o‘tmaydi, duolaringiz shu qamoq devorlari ichida qolib ketadi. Bu jirrakiligingiz bilan hamon tirik ekaningizga hayron qoling. Shundoq ham, siz katta xavf ostidasiz!

Abdulloh mirshabboshining tahdidlaridan kulgisi keldi, qasdlashib kulmoqchi edi, kula olmadi. Lekin gapirdi:

– Meni qo‘rqitmang!..

– Biz qo‘rqitmaymiz, ishlarimizni ko‘rib, o‘zingiz qo‘rqasiz. Boring kamerangizga, mahbus!

Mirshabboshi juda muloyim, hatto, biroz cho‘zibroq so‘zlarkan. Abdullohni bir oy ichida hech kim yo‘qlamadi. Bir oy uning uchun juda og‘ir o‘tdi: kameradoshlarining behayo gaplaridan ko‘ngli aynidi, ular esa bu masalada sira to‘xtamas edilar, mana shunday buzuq gaplar ichidan chiqayotgan bu odamlar Abdullohning ko‘ziga shu qadar jirkanch tuyula boshladiki, ularga na amri ma’ruf, na nahyi munkar kor qilmasligini angladi. Bunday shaloq so‘z odamlar, bunday fasod fikrli kaslar, bunday axloqsiz kimsalar bilan bir havodan nafas olish jahannam azobi kabi tuyuldi, shubhasiz, bu toifa tubanlarning qo‘lidan har qanday yovuzlik, har qanday pastkash ishlar kelishiga ishonmoq mumkin. Abdullohning xavotiri oilasidan edi: otasi ne ahvolga tushdi ekan? Onasi-chi? Agar uzoq yilga qamalib ketsa, zavjasining holi ne kecharkin?

“Taqqdirning yaxshisi ham, yomoni ham Alloh dandir! – der edi xayolan o‘ziga Abdulloh. – Allohdan keladigan har qanday qadar ishiga rozi bo‘lish bandaning adabidir. Allohim, menga xayrlar yo‘lla! Meni noshukurlaring safidan aylama, Robbim! Iymonimni salomat qil, agar Sen yordam bermasang, mening holim voy! Allohim, gunohlarim behad ko‘p! Meni kechir va boshimdan bu mushkulotni ko‘tar!”

Bir oy ichida Abdullohning tanasidagi kaltak izlari batamom yo‘qoldi. Buni mirshabboshi har kuni tekshirdi. Uning o‘zi tish yuvadigan pastani berdi va ko‘kargan joylarga surishni buyurdi. Abdulloh shunday qildi. Kameradoshlarning axloqsiz suhbatlari, axloqsiz savollari bir jihatdan uni ko‘p behuzur etsa, boshqa tomondan asr vaqtidan to yarim tungacha davom etadigan nolayu faryodlar ezib yubordi. Orada Oliftani olib ketib, o‘rniga yoshroq yigitni keltirishdi. U amakisini pichoqlab qo‘yibdi.

– Eshagim amakimning bog‘iga kirib, ekinlarini yeb qo‘ydi. Amakim esa meni haqoratladı. Jahlim chiqib yuragiga oshpichoq tiqib qo‘ydim.

Bolaning yoshi yigirma ikkida edi. Jinnidek o'tirardi. Aydar va Naynov esa uning ustidan kulishdi:

– Hammasiga eshak aybdor! – deb hukm qildi Naynov.

– Eshak qochgan, – xoxoladi Aydar. – Qidiruvda!

U bolani olib ketishdi. Uning yoshidagi yana bir yigitni shu kameraga qamadilar. U esa sheriklari bilan oltmish yoshli cholning uyiga o'g'irlikka kiribdi. Cholni uyida yo'q, deb o'ylashibdi, afsus, uyida ekan. Uyg'onib qolgan ekan, guldon bilan boshiga urib tinchitishibdi.

– Xafa bo'lma, – deb unga taskin berdi Aydar. – Men o'n olti yoshimda birinchi marta odam o'ldirganman. Qorniga o'roq sanchganman. Qamalish masalasida tajribam oshib ketdi. Qo'rqadigan joyi yo'q.

– Qamoq biz uchun uy, – deb maqtandi Naynov. – Ko'chaga chiqsak, uyidan haydalgan odamday his qilaman o'zimni.

– Senga ham bu joy yoqib qoladi, – dedi Aydar.

– Yo'g'e, – yigitcha bu gaplardan qo'rqib ketdi. – Advokatlarim bor. Eng kam muddatni olib berishadi. Qamoqdan chiqsam, halol yashayman.

– Xixixi! – hirlingladi Naynov.

– Voxaxaxa, – yotib qornini changallab kuldi Aydar. – Hali qamoqqa kirmabsan, dunyoga kelmabsan! Bo'yningga yana besh-o'nta jinoyatni qo'yishadi, hammasi zo'r bo'ladi!

– Advokatlari kam muddat olib berarmish! – kulgidan o'zini to'xtata olmasdi Naynov. – Advokatlar bor-ku!..

U shunday deb so'kindi.

Yigitchaning rangi oqarib gapirolmay qoldi. Abdulloh esa biror suhbatga aralashmay jim o'tirardi. Ikki kundan keyin yigitchani asr vaqti tergovga chaqirishdi.

– Ado bo'ladi, – fol ochdi Naynov. – Yo kaltak yeydi, yo hamma jinoyatni bo'yniga oladi.

– Kaltak ham yeydi, tan ham oladi, – dedi Aydar beparvo.

Odatdagidek, faryodlar yerto'ladan chiqib, qamoq devorlariga urilib, tepaga o'rlarkan, Abdulloh qaysi chinqiriq anavi yigitchaga tegishli ekanligini bilmoqchi, xayolan unga hamdard bo'lmoqchi edi. Vaqt xuftondan oshdi. Uxlash buyrug'i berildi. Shu payt kamera eshigi ochildi va yigitchani ichkariga itarib yuborishdi. U emaklab kiridiyu, beton polga yotib qoldi.

– Hey, tura olasanmi? – dedi Aydar yotgan joyida yonboshlab. Abdulloh tepadan tushdi,

Naynov o'z o'rnini yigitchaga berib turishga qaror qildi: birgalashib uni yotqizishdi. Yigitchaning oyog'i dahshatli darajada qontalash bo'lib shishib ketgan, o'zi esa isitmasi ko'tarilib:

– Urmang! Urmang! Tan olaman, urmang, – deb yig'lamsirab alahlardi. Alahlaganda esa ovozi shivirlab chiqardi.

Abdulloh tepa o'ringa chiqib yotarkan, uyqusi qochdi.

“Allohim, bu azoblar qachon tugaydi?” – dedi ichida. Uning ruhi sinayotgandi, qalbi umidsizlanib, ko‘zlari quvonchni unutdi. Ertalab yigitcha oyoqqa turdi. Tekshiruvdan keyin Aydar uni gapga tutdi.

– Nima bo‘ldi? – deb so‘radi.

– Menga boshqa yashirgan jinoyatlaringni ayt, deyishyapti, – dedi u hazin. Yigitchaning ruhi batamom sinib, na kurashishga, na o‘zini himoya qilishga kuchi ham, ishonchi ham qolmagani kunday ravshan edi. – Boshqa jinoyatim yo‘q-ku, axir. O‘rtoqlarimga ergashib, shu uyga kirgandim-da.

– Mayli, siqilma, – taskin berdi Naynov. – Yashirganing bo‘lsa, aytaver o‘zingga yaxshi bo‘ladi.

– Nimani yashiraman! – dedi yigitcha qo‘rquvga to‘lib.

– Unda boshqa oson yo‘li bor, – dedi Aydar. – Xohlasang, aytaman, kaltak yeb yurmaysan.

– Qanday yo‘l? – taniga jon kirganday bo‘ldi yigitchaning.

– Tergovchiga: “Og‘a, qaysi jinoyatlarni tan olay? Qanday qog‘ozlarga qo‘l qo‘yay? Faqat meni urmang”, degin. Maylimi? – tushuntirdi Aydar.

– Nega, axir... Bu yolg‘on bo‘ladi-ku, – dedi yigitcha ko‘zlari pirlirib.

– Nima o‘zi rost? Dunyoda hamma narsa yolg‘on, ukam, – dedi Aydar. – Shunday qilsang, ko‘p foydalar topasan. Kaltak to‘xtaydi, bu bir. Ayblaringga iqror bo‘lganing uchun kamroq yilga qamalasan, bu ikki.

– Advokatlaringdan shimildiriq ham kutma, – dedi Naynov. – Sen o‘zingga faqat o‘zing yordam bera olasan.

– Bu uch, – deb qo‘shib qo‘ydi Aydar.

Yigitcha o‘ylanib qoldi. Ertasi kuni uni yana chaqirishdi. U bu safar chehrasi ochilib qaytib kirdi:

– Tergovchi gapimdan xursand bo‘ldi, – dedi u. – Erkak ekansan, deb shirinlik bilan meni siyladi. Men har qanday qog‘ozga qo‘l qo‘yaman, dedim.

Qisqa vaqt ichida yigitcha Aydar va Naynov bilan chiqishib ketdi, o‘zi sigareta chekarkan, ulardan tamakini qog‘ozga o‘rashni va nos otishni o‘rganib oldi. Behayo hikoyalar esa uni juda maftun qildi. Abdulloh bu holning chorasiz guvohiga aylanarkan, iblis hiylasining bu qadar turfaligini ko‘rib, o‘zi uchun tinimsiz istig‘for aytardi. Shu tariqa, bir oy o‘tgach, uni rasmiy tergovga chaqirishdi.

– Keling, – dedi tergovchi. Uning yonida bir kekxa kishi ham bor edi. – Men tergovchingizman. Bu kishi advokatingiz.

– Salom, – dedi advokat ochiq chehra bilan qo‘l uzatib. – Ismim Tublibek. Sizning himoyachingizman. Mening haqimni davlat to‘layapti.

– Shunday, – dedi tergovchi.

– Davlatimiz tergovda ham, sudda ham adolat, qonun bo‘lishini istaydi. Siz chet ellik ekansiz. Advokatga pul berolmaysiz. Shuning uchun, Tublibek og‘a sizni davlat hisobidan himoya qiladi. Endi tergovni boshlasak ham bo‘ladi.

– Ha, ha, albatta, – dedi advokat Tublibek. – Qani, himoyamdagi mahbus Abdulloh Yorqinga qo‘yilayotgan ayblovl bilan tanishtiring-chi.

– Siz Abdulloh Yorqin, – deb gap boshladi tergovchi. – Xitoy fuqarosini sababsiz urishda, qasddan tan jarohati yetkazishda ayblanmoqdasiz. Endi ishga oydinlik kiritish uchun siz bilan har bir holat yuzasidan suhbatlashamiz.

Abdulloh o‘ziga qo‘yilayotgan ayblovlar ichida siyosiy ayblov yo‘qligini bilib, beixtiyor xotirjam tortgandek bo‘ldi. U xitoylikni sababsiz urmaganini tushuntirsa, ozod bo‘lib ketadigandek edi, go‘yo.

Kutilmagan qayg‘u insonni bir tola nurga ham quyoshga talpingandek talpintiradi. Ammo bu nur emas, yiltirayotgan muz bo‘lsa-chi!?

O‘N YeTTINChI BOB **“HIND SORI YuZLANDIM”¹**

(Anjelinaning hikoyasi)

– Yevropada Yevropa xalqi uchun hurriyat bor, adolat bor, – dedi Mubina xonim, ya‘ni sobiq Anjelina. – Hukumat tepasidagi siyosatchilarning xudbinliklarini inkor etmayman. Biroq xalq demokratiyaga ishonadi. Mehnat va iqtidor munosib baholanadi. Sharq odami uchun g‘ayritabiiy tuyuladigan o‘zsevarlik bu yerda juda ham tabiiy. Kayfiyating, xohishlaring, fikr va so‘zlaringga o‘zing egalik qilasan. Boshqalarda ham bu egalik huquqi bor. Unga daxl qilmaysan. Ana shu bosh qoida.

Men Sharqning musulmonlar ko‘p yashaydigan hududlarida bo‘lganimda ularning Yevropa haqidagi qarashlari ikki xil ekanligini ko‘rdim. Bir toifa odamlar Yevropani nuqul tanqid qiladi. Holbuki, ularning birortasi bizning Vatanda yashamagan, sayohat ham qilmagan. Bu tanqid hukmron hukumatning bir yoqlama mafkurasining mevasi, xolos. Bunday mafkuralar, odatda, millionlab odamlarning manfaati, erkini himoya qilmaydi, balki, davlat tepasidagi guruhlarining shaxsiy farovonligini ta‘minlaydi.

Odamlar quloqlari bilan shunday katta da‘volarni eshitadilar. Ular eshitishga majbur etiladilar. Mafkuraning baland ovozi chor-atrofni shu qadar qoplab oladiki, quloqlar batang bo‘ladi. Insonlar, natijada, shaxsiy hayotlarida na farovonlik, na hurriyatni ko‘rmasalar-da, ruhiyatlariga g‘alati, hech tark etmaydigan qo‘rquv singib ketsa-da, o‘zini baxtli yashayotgan ishonadi, umrini baxtli yashayotgani haqidagi argumentlarni izlash bilan o‘tkazib yuboradi. Yevropada esa odamlar baxtli yoki baxtsiz ekanliklari haqida ko‘p ham bosh qotirishmaydi. Ular uchun, o‘zlari istagan ishni qila olyaptilarmi, shu muhim. Zotan, senga bu masalada tashqi to‘siq yo‘q. Davlat ham xalq uchun sharoit yaratib beryapman, behayolarcha deb ko‘ksiga uravermaydi, buning imkoni yo‘q. Chunki yolg‘on gapirsa, xalq hukumatning esini kiritib qo‘yadi. Chunki davlatning majburiyati shu. Hukumatning yakkayu yagona vazifasi shu. Agar hokimiyat shu vazifasini bajara olmasa, istalgan odam unga qarata: “Hey hukumatdagilar! Ishlaringni eplolmayapsizlar, qani, o‘rningizni eplaydigan odamlarga bo‘shatib beringlar!” – deyishga haqqi bor. Bu sira ham ajablanarli yoxud qo‘rqinchli holat emas. Sharqda, Osiyoda esa buni hech o‘zlariga singdira olishmas ekan, ayniqsa, musulmonlardan

---

¹ Шох ва шоир Захириддин Мухаммад Бобур (1483 – 1530) сатри.

iborat mamlakatlarda hukumatdan yaxshi ishlashni talab qilganlarni jazolashadi, holbuki, ular Yevropadagi kabi hukumatdan iste'fo so'rashmaydi ham.

Keyinroq Islom tarixini batafsil o'rganib, bizdagi bu erkinlik Islom ta'limotining asosi ekanligini ko'rdim. Gap shundaki, payg'ambarimiz Muhammad sollallohu alayhi va sallamdan keyingi Abu Bakr, Umar, Usmon, Ali roziyallohu anhum davrlarida ularni, jamiyatning sa'viyali insonlari: agar adolat qilmasang, seni o'ldiramiz, deb ogohlantirishgan. Oddiy odamlar davlat rahbarining qaroriga, agar unda xatolik bo'lsa, e'tiroz bildirishgan. Bu uchun hech kim qoralanmagan, aksincha, olqishlangan.

Yevropa Islomning shakli, qolipi bilan o'z hayotini qurdi. Biroq Islom aqiydasini qabul etmadi, aqiydasiz islomiy qolip Yevropani hurriyat va adolat o'lkasiga aylantirdi. Sharq va Osiyo esa islomiy aqiydani ham, islomiy qoidalarni ham buzib yubordi. Mayli, bu chuqur masala. Ko'p jihatlari bor, keyinroq to'xtalamiz.

Yevropaga nisbatan sharqliklarning yana bir munosabati butkul taqliddan iborat. Ko'p Osiyo odamlari parvonalar chiroqqa qanday talpinsa, Yevropaga shunday talpinadi. Yevropaga ergashadi. Ajablanarli jihati shuki, osiyoliklar ham, sharqliklar ham Yevropaga eng birinchi bo'lib, kiyinishda, maishiy turmush uslublarida taqlid qilishadi. Shaxsan, bu menga biroz erish tuyuladi. Axir, Yevropa xalqi ochiq kiyinsa, stolda ovqatlansa, ichki, intim hayotida qandaydir qoidalarga amal qilsa yoki bir jinsli nikohni tasdiqlasa, shularni butunicha qabul qilsangiz, Yevropadek taraqqiyotga erishib qolmaysiz-ku!

Men o'z o'lkamning Yer yuzining boshqa hududlaridan ustunligini taqliddan yiroqligida, odamlari o'z ichidagini boricha taqdim etishida hamda insonlar o'z millatdoshlari ustidan hukm yuritishga intilmasliklarida, deb bilaman. Chunki shu asosida hamma yutuqni qo'lga kiritish mumkin. Osiyo musulmonlari esa aksincha: ular nima uchundir, qudratlilarning xohishi uchun yashashadi, boshqalarning oldida mute holda turadilar, oshkor etolmagan istaklarini pinhona amalga oshirishga urinishadi. Holbuki, tillarida yolg'iz Allohning roziligi haqida gapirishadi. Aslida, inson yolg'iz Allohning roziligi uchun yashaganida Yer yuzida zarracha zulm bo'lmasdi, biror odamning ko'zidan bir tomchi yosh behuda to'kilmasdi, hatto, chumoli ham oyoq ostida qolib ezilmasdi, chunki Islom nafaqat odamzodning, balki, jonli va jonsiz jamiki mavjudotning huquqini, hurriyatini mukammal himoyalaydi. Shunday himoyalaydiki, birovning haqqini ado etish bilan boshqaning haqqi poymol bo'lmaydi. Basharti, insonlar Islomda yashayapman, deb hayotlariga Islomni tatbiq etmasalar, tillarida diyonatdan so'zlab, dillarida xiyonatni odat etsalar, ularning ustidan zulm toshlari yog'adi, zolimlar hamisha qoyim bo'ladilar. Chunki bu Allohning qonunini o'yin qilishdir. Alloh O'z Qonunini o'yin qilganlarni esa, albatta, jazolaydi. Masalan, zolimlarning qo'li bilan.

Menga O'rta Osiyoda tug'ilib, Hindistonda saltanat barpo etgan bir podshoh tarixi haqida aytishdi. U haqdagi ilmiy film loyihasi tasdiqlanibdi. Men ssenariynavis o'laroq bu podshoh tarixini o'qishga kirishdim. Uning ismi Muhammad Zahiriddin Bobur edi.

Yuqorida aytganlarimning aksari podshoh Bobur faoliyatiga ham tegishli, chunki u Islomning asl qudratini o'rta asrlarda namoyish eta olgan kam sonli hukmdorlardan biridir.

U haqida sizlarga batafsil gapirishga vaqt yetishmaydi, biroq bir necha muhim nuqtalar borki, shu nuqtalar sababli men Boburshohga mahliyo bo'ldim. Bu Boburshohning tugamas shijoati, qat'iy irodasi, aqlni lol etadigan g'ayratidir.

Uning tarjimai holiga boqib, chinakam Erni, muxlis musulmonni, Robbisiga bog'lanib, Undan cheksiz quvvat olishga erishgan Bandani, buyuk maqsad yo'lida o'zini qurbon etishga tayyor Ulkan Shaxsiyatni ko'rasiz. Uning o'tkir aqli, mustahkam e'tiqodi, behad keng tafakkuri, kuchli xotirasi, siyosat va harb ilmidagi mahorati sabab men Boburshohga oshiq bo'ldim.

Dastlab, uning "Boburnoma" kitobini o'qidim. O'qiganim sari qarshimdan juda g'ayritabiiy, ayni paytda, xislat va fazilatleri odamni sehrlab qo'yadigan bir Inson paydo bo'ldi. Xohlasangiz ham, xohlamasangiz ham, Boburshohni hurmat qilib boraverasiz. Men bunday shijoatning, bunday jozibaning manbasiga ko'prok qiziqdim, o'rgandim. Xulosam shu bo'ldiki, Boburshohning qudrati Islom ekan. O'n ikki ming lashkar bilan yuz ming qo'shin qarshisiga chiqish uchun, o'ylab ko'ring, inson kim bo'lishi kerak? Yoki bu qanday odam bo'lishi mumkin? Yoki o'n ikki ming odam yuz ming kishilik qo'shin bilan jang qilishga rozi. Ularni qanday qilib bu yo'lga boshlash mumkin, axir? O'n ikki ming inson yuz ming nafar askar ro'parasiga chiqar ekan, ularni qanday ishonch vositasida tarbiyalagan ekan? Meni shu lol qoldirdi.

Eng hayratlanarlisi, ana shu o'n ikki ming yuz mingni tor-mor qildi. Aminmanki, Boburshoh ham, uning qo'shini ham o'limni bo'yinga olib urushga chiqqan edilar. Ular bu urushda o'lish orqali dunyo hayotidagi ne'matlardan ko'ra ulkan ne'matga erishmoqlariga inonmaganlarida bu yo'lga azm qilarmidilar? Yo'q. Ular uchun urushning natijasidan ko'ra urushning Maqsadi qiymatli bo'lgani aniq. Ana shu Maqsad ularni muzaffar etdi. Bu Maqsadni Boburshoh o'z qalbiga jo etib, lashkarini ham shu Maqsad kuchi bilan maydonga olib chiqqan edi.

Men bu Maqsadni Allohning roziligi bo'lganiga ishonaman. Boburshoh Alloh uchun Islom fathini amalga oshirishni istadi, niyati to'g'ri ekan, Alloh unga bu sharafni berdi.

Ana shunday xayollar, xulosalar meni to'lqinlantirib yubordi, Hindistonga shunday zavq va ishtiyoq ila uchdim...

Anjelina Hindistonga ucharkan, u faqatgina Boburshoh emas, balki, hind madaniyati va zamonaviy siyosati haqida ham o'ziga yetarli ma'lumotlarni ham o'rgandi.

Uchoq Yangi Dehliga qo'ndi.

Oqshom. Anjelinaga aytishganidek, havo qo'rqinchli darajada bo'g'uvchan yoki issiq tuyulmadi, lekin iqlim o'zgarishini yaqqol sezish mumkin.

Shu kuniyoq kechqurun Hindistonning qaysi shaharlari bo'ylab sayohat qilishlari haqida qayta eslatma berildi. Sayohatlarning hammasi avtobus hamda poezdlarda bo'ladi.

Ilk manzil Agra shahri. Keyin Fayzobodagi Ayodhiya, Haydarobod, Ahmadobod va hakoza. Har bir shaharda Bobur va boburiy podshohlar qurdirgan masjid, madrasa, saroy va boshqa inshootlar suratga olinadi, mahalliy tadqiqotchi olimlar, jurnalistlar, tarixchilar va yerli odamlar bilan suhbat olib boriladi. Ssenariyda “Boburnoma”da aks etgan jo‘g‘rofiya, hayvonot, nabodot va iqlimshunoslikka oid ma’lumotlarni bugungi sharoit bilan qiyoslash xam nazarda tutilgan.

Toj Mahal hamda ba’zi qadimiy masjidlar bilan bog‘liq tasvir ishlari ikki hafta davom etdi. Anjelina qadimgi hind me’morchiligi va san’ati bilan Movarounnahr Islom me’morchiligining uyg‘unligiga duch keldi. U nafis naqshlar, ranglar, bezaklar, bino tuzilishlari, qurilish uslublari, foydalanilgan xom-ashyolar, hashamat va ulug‘vorlikka boqib, Boburiylar saltanatining qudratga to‘la, dorilomon davrlariga tushib qolgandek edi.

O‘z ishi bilan ovora, lekin odamga kulib qaraydigan qorachadan kelgan hind erlari, sariga o‘rangan ayollar, soqol o‘stirib, salla o‘ragan, tiriklik mehnatiga g‘arq bo‘lgan musulmonlar...

Sharqu G‘arbdan kelib, atrof-javonibni to‘ldirgan turli rangli va turfa tilli sayyohlar...

Qaynoq ob-havo...

Odamlari zich ko‘chalar, insonlarning dardu hasrati, quvonchu shodligi, xayru sharri, savobu gunohi, itoatu isyoni, sadoqatu xiyonati, diyonatu dahriyligi ko‘zgusi bo‘lgan pastu baland, rango rang, xarobu obod binolar, uylar, makonlar, ehtiromga sazovor sigirlar, muhabbatga loyiq ilonlar, ta’zimga arziydigan maymunlar...

Isoning haykali o‘rnatilgan, qo‘ng‘iroqlari jaranglab turadigan, devorlarida nasroniy rivoyatlari tasvirlangan cherkovlar...

Brahma, Shiva, Indra, Ganesha, Ram va hokazo ma’budlarning butlari uchun qurilgan butxonalar...

Azonlari qalbni titratib, qiroatlari insonni larzaga soladigan masjidlar – bularning hammasi Anjelinani maftun etdi.

Qadimdan hindlar o‘z yurtlarini Bxarat, deb atasharkan, Hindiston so‘zi esa musulmonlar tomonidan ko‘p qo‘llangan. “Panchatantra”, “Mahabhorat”, “Ramayana” va “Vedalar” Anjelina uchun buyuk tafakkur, yuksak gumanizm, chuqur falsafa o‘laroq tuyuldi.

Islom tarixida aytilishicha, Odam ato va Momo havo ham Hindistondagi tog‘larda yashab o‘tishgan.

Bir oylar o‘tib, Anjelina Hindistonga moslashib qoldi. Hindiy salomlashuv, muomala, ba’zi so‘z va iboralarni o‘rgandi. Hindlarning toifalari, qadimdan qolgan brahmanchilik, tabaqalanish haqida nafaqat, eshitib, o‘z ko‘zlari ila ko‘ra boshladi. Garchi, shimoliy va markaziy Hindistonda odamlarning brahmanlar, kshatriylar, shudralar, hatto, chandallar kabi tabaqalarga ajralishi u qadar sezilmasa-da, chekka hududlar, ayniqsa, sharqiy va janubiy Hindistonda faqat shu qoidalar ustunligini bilib oldi.

Boburshoh va uning avlodlari ana shu tabaqalanishga qarshi kurashgani, musulmon bo'lmaganlardan jizya ham olganlari o'rtaga chiqdi. Boburiy podshohlar qudrat va ta'sir masalasida turlicha edilar. Ularning ba'zilar jizya olishda bee'tibor bo'lgan, ammo Avrangzeb Olamgir ikkinchi Hindistonni butunicha itoatga keltirgan, tabaqalanishga, o'liklarni yoqishga, qaroqchilikka, o'zboshimchalikka qarshi qat'iy kurashgan, mamlakatning har bir nuqtasida Islomiy qoidalarni joriy qilishga tirishgan, biroq bu hamisha ham samara bermagan.

Hindlar ichida o'z butlariga sadoqatli hamda jangari qabilalar ko'p bo'lgan. Ular aksar hollarda taslim bo'lib, shartlarni qabul qilishardi, so'ng yana tezda o'z bilganlaricha yashardilar. Ana shunday hududlarda Islomga ham, musulmonlarga ham, Boburshohga ham, boburiylarga ham behad kuchli adovat borligini Anjelina anglay boshladi.

Ayodhiyaga borganida qadimiy Bobur masjidi buzib tashlanganligini ko'rdi. Shu masjidga yaqin musulmon mahallasidagi odamlar bilan suhbatlashish istagi uyg'ondi. Bu yerda boburiylar, deb ataladigan bir urug' bor ekan. Ular bevosita Boburshohning naslidan emas, faqat Boburiylar davlatining Movarounnahrda kelgan xizmatchilari ekan.

Anjelinaga mahalliy mutaxassislardan ikki kishi: Ashoka va Guru biriktirilgan edi.

Ashoka Londonda tarix va san'at yo'nalishida ta'lim olgan, Yangi Dehlida shaxsiy maktabi bor, juda madaniyatli, millatparvar odam edi. U o'zini yozuvchi Rabindranth Thakurga qarindoshligini aytib faxrlanardi.

Guru esa Yangi Dehlidagi Banoras shtatidan kelgan. U shu yerda ta'lim olgan. Hind tili, lahjalari, urf-odatlarini mukammal biladi, lekin har qanday gapining ohangida Bobur, boburiylar va musulmonlar haqida biror salbiy fikr aytishga o'ch edi, buni Anjelina sezdi.

– Musulmonlar gaplashishga arzimaydi, deb o'ylayman, xonim, – dedi Guru. – Sizga aytganimdek, ularning dini bosqinchilikka buyuradi. Ular yurtimizni bosib olishgan. Dinlarini majburan tiqishtirishgan. Shuning uchun, ularning bizning yurta gapirish tugul, yashashga ham haqlari yo'q. Ulardan qanday ma'lumot olishingiz mumkin, axir? Mana, biz hammasini sizga batafsil tushuntiryapmiz-ku!

– Guru sohib, – dedi Anjelina. – Fikrlaringizga e'tirozim bor. Insonlarni bunday tahqirlash to'g'ri emas. Men ular bilan gaplashishim shart.

– Guru, do'stim, – dedi Ashoka yumshoqlik bilan. – Qo'y, shu gaplaringni. Xonim o'z loyihasi asosida ishlashi kerak. – Ashoka shunday deb, Anjelinaga qaradi. – Xonim, siz istagan joyingizga borishingiz mumkin. Sizga o'zim hamrohlik qilaman. Odamlar bilan tanishtiraman.

Musulmonlar mavzesi boshqa ko'chalardan ajralib turishi sezildi: tozaligi, tartibi, odamlarining yurish-turishi g'ayridin hindlardan farqli, albatta.

Ashoka Anjelinani Boburiylar xonadoniga taklif qildi. Xonadon sohiblari qandolatfurushtur ekan. Hovlining atrofidayoq shirin ta'm, yoqimli iforlar kezadi. Kiraverishda bir qancha mijozlar ko'rindi. Ularning ba'zilar qog'oz qutilarni o'z ulovlariga yuklashmoqda, ba'zilar o'rta bo'yi, qorachadan kelgan, oq salla o'rab,

uzun kulrang ko‘ylagi ustidan yengsiz jigarrang nimcha kiygan, moshkichiri soqolli, ko‘z oynak taqqan, yoshi elliklar atrofida bir odam bilan suhbatlashmoqda.

Ashoka va boshiga pushti guldor ro‘mol o‘ragan ajnabiy ayolni ko‘rib, u odam hamsuhbatlariga uzr, aytdi-da, ular tomonga yurdi.

– Ashoka, seni bizning uyga qaysi shamollar uchirdi? – dedi kulib. – Xush kelibsan!

Ular so‘rashishgach, Ashoka Anjelinaga musulmon do‘stini tanishtirdi:

– Anjelina xonim, bu insonning ismi Xo‘ja Ali og‘a. Musulmonlar mavzesi oqsoqoli. Bu kishining bobolarining otalari so‘nggi Boburiy hukmdor Bahodirshoh Zafar saroyida munshiy bo‘lib xizmat qilganlar.

– Siz bilan tanishish men uchun sharaf! – dedi Anjelina xursand bo‘lib.

– Rahmat, xonim, xush keldingiz, – dedi Xo‘ja Ali, biroq xonimni tanimagani uchun Ashokaga savol nazari bilan qaradi.

– Bu Anjelina xonim, Boburiylarning muxlisi, sizlarga juda qiziqyapti, – dedi Ashoka.

– Xo‘ja Ali janoblari, – dedi Anjelina. – Men uchun Islom, musulmonlar tarixi, hayoti qiziqarli mavzu, boburiylar yo‘li esa juda jozibali. Men uchun kitoblardagi ma‘lumotlar ham, hatto, tarixiy yodgorliklar ham tirik tarix bo‘lgan insonlar bilan suhbatlashishdek muhim va zavkli emas. Aminmanki, sizda meni jalb etadigan ajoyib haqiqatlar bor.

Xo‘ja Ali mehmonlarni ichkariga taklif qildi, o‘g‘illaridan biriga ishini topshirdi, choy keltirdi.

– Ehtiromingiz va adolatingiz ehtiromga loyiq, – dedi mehmonlarga shirinlik va choy uzatib. – Biroq maqsadingizni bilishni istardim, chunki biz musulmonlar Hindistonda ko‘rayotgan zulmlarning chegarasi bo‘lmayapti. Shunday holda, Anjelina xonimning tashriflaridan hayronman, ochig‘i.

– Xo‘ja Ali janoblari, mening maqsadim haqiqatdir, – dedi Anjelina. – Ko‘zbo‘yamachilik, yolg‘on, soxtalikni yoqtirmayman. Men sizlar bilan xolis tanishmoqchiman. Kerak bo‘lsa, buyuk sulola haqiqatini butun dunyoga yetkazishga harakat qilaman.

– Juda yaxshi niyat, insha Alloh, – dedi Xo‘ja Ali jiddiy. – Biroq bizning hayotimiz, taqdirimiz yo‘li sizni larzaga soladi, deb qo‘rqaman. Va bu masalada, avvalo, xonadonimiz ayollari bilan dillashsangiz, maqbul ish, nazarimda. Chunki ayolning tilini ayol biladi, keyin qo‘shimcha savollaringizga o‘zim javob beraman.

Anjelina tashakkur aytdi. Aslida ham, uning niyati xonadon ichidagi xonimlar bilan suhbatlashmoq edi. Chunki chodralar ichidagi musulmalarning ichki dunyosi uni tobora o‘ziga tortyapti, axir, Muhammad Zahiriddin Bobur va u kabi yuzlab fotihlarni tarbiyalagan muslima ayollarning bugungi siyratlari qanday ekan?!

O‘N SAKKIZINCHI BOB

“ROBBIM, KO‘KSIMNI OCH!”²

(Abdulloh Yorqinning hikoyasi)

---

² Тоҳа сурасининг 25-ояти мазмуни.

Tergovchi Abdullohga mushtlashuv yuzasidan bir necha savollar berdi. Ajabki, so‘roq yarim soatda tugadi. Tergovchi ayblanuvchiga qog‘oz va qalam tutqazdi.

– Abdulloh, – dedi u. – Mana shu qog‘ozga menga aytganlaringizni batafsil yozing. Eng mayda jihatlariga ham diqqat qarating.

Abdulloh advokati Tublibekka savolomuz qaradi.

– Shunday, qonunga ko‘ra tushuntirish xati yoziladi, – deb tushuntirdi advokat. – Unutmang, Abdullohbey, bu xat jinoiy ishning yuragi hisoblanadi.

– Tushundim, – dedi Abdulloh va: “Bismillah”, – deya yozishga kirisharkan, ichida duo o‘qidi: “Robbi ishrohli sodri, va yassirli amri, vahlul u‘qdatan min lisani, yafqohu qovli”.

Abdulloh o‘qigan bu duo Toha surasining 25 – 26-oyatidir.

Aytiladiki, Muso alayhissalom fir‘avn huzuriga Allohning amrini bajarmoq uchun – Tavhidni yetkazmoq uchun yo‘l oldi.

Va mazkur duoni o‘qidi: “Robbim, O‘zing qalbmni keng qilgin, ishimni oson ayla! Tilimdagi tugunni yech: so‘zimni anglasinlar!”

Alloh taolo payg‘ambarimiz Muhammad sollallohu alayhi va sallamga vahiy yo‘li ila Muso alayhissalom qissasini bildirdi, Muso alayhissalom o‘qigan buyuk duoni o‘rgatdi. Qur‘oniy bu duo katta va mushkul ish qarshisida turgan har bir mo‘min uchun Allohga yolvorish, Undan yordam so‘rashning eng to‘g‘ri, eng ishonchli yo‘li bo‘lib qoldi.

Abdulloh ham bo‘lib o‘tgan voqeani bayon etishga kirishar ekan, shu duoni o‘qidi, qalban Allohga tavajjuh etdi.

Abdulloh tergovchining ta‘limiga tayanib, tushuntirish xatida dastlab o‘zini tanishtirdi, soxta guvohlik yoki ko‘rsatma bermasligini aytdi, keyin voqeani bayon qildi. Voqea juda qisqa edi, cho‘zib yozishning imkoni bo‘lmadi: “Bir uyg‘urni bir xitoyi urdi, men mazlumni himoya qildim, xolos”.

Tergovchi tafsilotlarni batafsil o‘rganishini ma‘lum qildi, da‘vogar jabrlanuvchi hamda guvohlar bilan yuzlashtirishini ta‘kidladi, imzolash ishlarini yakunlagach, hujjatlarni papkaga joyladi, advokat bilan Abdullohni qoldirib, xonani tark etdi.

– Tublibey, – dedi Abdulloh. – Sizga telefon raqam beraman, iltimos, uyimga qo‘ng‘iroq qiling. Ota-onamga vaziyatni ayting. Xavotir olmasinlar. O‘g‘lingiz tezda qaytadi, deng, maylimi?

– Albatta, shunday deyman, – dedi Tublibek ko‘zoynagini ro‘molchasi bilan artib. – Mana bu varaqqa raqamlarni yozing.

... Abdulloh kameraga qaytib, o‘z o‘rniga chiqib o‘tirarkan, juda charchaganini his etdi. Sheriklari Aydar va Naynov esa, negadir, o‘zgarib qolgan edilar. Ular Abdullohga ko‘p e‘tibor berishmadi.

“Keldingmi?” – ham demadilar. Ularning suhbat mavzularida o‘zgarish bor edi.

Aydar yosh kameradoshga “Kichkina” deb laqab qo‘ydi.

Darhaqiqat, Kichkinaning bo‘yi ham, o‘yi ham, yoshi ham kichkina edi. U Aydar va Naynovning yo‘rig‘idan chiqmay qoldi. Aydar unga juda “g‘amxo‘r” edi:

qamoq hayotidagi “qahramonliklar”, o‘g‘rilik “sirlari”, firib berish “mahorati”dan juda ko‘p ma’ruza o‘qirdi, qamoq jargonlarini qo‘llash qoida va o‘rinlarini o‘rgatardi.

Kichkinaning nazarida, Aydar eng aqlli, ustomon odamga aylandi. Naynovning yakkayu yagona muhim ishi Aydarni tasdiqlashdan iborat.

Abdulloh bu davraning odami emasligi avvaldan ma’lum bo‘lgan. Biror “suhbat”ga aralashmagani bois kamera ahliga begonalashdi. Hozir ham tergovdan qaytdi, unga sovuqqon munosabat ana shu begonalik bilan sharhlansa-da, bu boshqa aniq sababga bog‘lanadi. Abdulloh tergov berarkan, Aydar mirshabboshining qabulida navbatdagi “maxsus” topshiriqni oldi.

Jamloqlarda mahkumlar ikki toifaga ajratilgan: terrorchi va jinoyatchi.

Terrorchilarning umumiy ravishda ikki xil sifatlanadi: yuvosh va ashaddiy. Yuvosh terrorchilar tartibotga qat’iy itoatkor, qamoq “bayram” tadbirlarida juda faol, qamoq ishlab chiqarishida jonini berib ishlaydi, namozu ibodatdan oshkora voz kechgan. Ularning eng “namunali”lari mirshablar bilan hamkorlik qiladi va ochiq kufr yoki shirk ila dindan yuz o‘g‘irgan. Yuvoshlar uchun ancha yengilliklar bor, buning tafsilotini keyingi boblarda, Alloh nasib etsa, kitobxonlar bilib olishadi.

Ashaddiy terrorchilar esa qamoqda odam sonidan chiqarilgan mahkumlardir. Ularni mirshablar ham, boshqalar ham oddiy hayvon yoxud zararkunanda hasharot kabi ko‘radi. Hasharot bo‘lganda ham, ko‘proq suvarak, deb o‘ylashadi. Chunki ular ashaddiy terrorist!

Ularning ashaddiyligining birinchi belgisi – mirshablar bilan hamkorlik qilishmaydi. Bu yerda esa: “Menga do‘st emasman, demak, dushmanimsan!” qonuni ishlaydi.

Ashaddiylar tamaki, nos chekmaydi, so‘kinmaydi, dindan ham chiqmagan, hamisha ozoda yuradi, mehnatdan bo‘yin tovlamaydi, faqat eng xavfli ishlari: ular bir-birlari bilan gaplashishadi, bir-birlariga qayg‘urishadi, bir burda nonini ham sherigiga ilinadi, ustiga ustak, pichirlab, imo-ishora bilan namoz o‘qiydi, Qur‘on qiroat qiladi, bir nuqtaga tikilib qoldimi, tamom, qandaydir zikr bilan mashg‘ul!

Jinoyatchilar va yuvoshlarning qamoq hayotidagi eng muhim vazifasi, aniqroq aytsak, umrining mazmuni ashaddiylarning har daqiqasini mirshablarga yetkazib berishdir. Har bir ashaddiyga biriktirilgan yuvoshlar, jinoyatchilar bor. Ular o‘z nishonlarining uyqudagi xurragi, yel chiqargandagi ovoz desibali, peshob payti necha daqiqa sarflanishi va hakozi daqiq ma’lumotlarni xotiralariga, qalblariga joylab, mirshablarni bundan, albatta, ogoh etishlari shart. Bu ular uchun “farz”, ular uchun “vojib”.

Jinoyatchilarning deyarli hammasi mirshablar bilan hamkorlikda yashaydi. Yashaydi deyapmiz, chunki hayotlari shunday o‘tadi. Bu hamkorlik mahkumlar hayotining iker-chikirlaridan mirshabni xabardor qilib turishdir. Bu ishni jinoyatchilar yo ochiq, yo pinhon bajarishadi. Ochiq bajaruvchilar hammaga ayon, pinhon faoliyatdagilar esa noma’lum.

Ashaddiy terrorchilar siyosiy va islomiy degan ikki sinfga ajraladi. Ularga belgilangan kundalik maxsus jazolar haqida bizga “qahramonlarimiz” so‘zlashadi, biz esa eng og‘ir azob islomiylarga yo‘naltirilganligini ayta olamiz. Shu sababli,

barcha jamloqlarda “islomiy” so‘zi mudhish jaranglaydi, insoniy azoblanishning jami turi shu so‘zga singdirib yuborilgan.

“Islomiy”, “terroristlar” ta‘rifi vabodek dahshatli edi. Har bir mahkum ular haqidagi afsonalarni eshitadi va ularni, shubhasiz, tahqirlashi shart. Tahqirlashning eng yumshoq shakli oddiygina so‘kishdir.

Aydar mirshabboshidan kamerada islomiylar haqida gapirish hamda Abdullohni ajratib qo‘yish haqida buyruq olgan edi. Shuning uchun, Aydar Abdullohdan avvalroq kameraga qaytib, xuddi eng kerakli, olamshumul yangilikni bilib olgandek e‘lon qildi:

– Anavi Abdulloh islomiy ekan!

Kichkina bu so‘zning dahshatini hali umuman anglamasdi. Shuning uchun angraydi. Naynov esa go‘yo “ajablanib”, qattiq “qo‘rqib”, o‘rnidan sapchib ketdi:

– Yo‘g‘e, rostanmi? Voy ...! – deb so‘kindi. – Uning turqiga qarab, odam debman-a! Hayvon ekan-ku! Cho‘chqa ekan-ku! To‘ng‘iz! Maymun!

Kichkina Naynovning bu “mutaassirligi”dan cho‘chib ketib, shoshib so‘radi:

– Islomiy nima degani? Shunaqa qo‘rqinchlimi?

Aydar Kichkinaga juda “ma‘noli”, “ezgin” nigohlar bilan boqdi.

– Bilmasang, o‘zingga yaxshi, – deb “xo‘rsindi”.

– Nega unday deysiz? – deb “astoydil kuyindi” Naynov. – Bola bilsin, kim bilan o‘tiribdi, atrofida kim bor, hammasini bilsin!

Aydar “g‘am”ga botib, javob berishga ulgurmay Abdulloh kelib qoldi. Shu bois, hech kim unga salom ham bermadi, bir so‘z aytmadi. Bir ozdan keyin Aydar temir finjoniga achchiq choy damladi, choy dam yeb, rangi chiqqunicha gazetaga tamaki o‘radi, tamakini yoqdi, ikki marta chuqur tortib, Abdulloh tarafga sezilar-sezilmas tutun pufladi, tamakini esa Naynovga berdi, Naynov ham yutoqib tortdi va Kichkinaga tutqazdi, Kichkina ham faxr bilan tamakini qabul qilib, ehtirom ko‘rsatib, xuddi Aydar va Naynovga o‘xshashga tirishib, tutunni ichiga so‘rdi.

Bu orada “choy ham ko‘tarildi”, shekilli, Aydar o‘z qo‘li bilan quyuq qaynoq choyni finjondan finjonga tashlab, shopirdi. Kamerani choy hidi qopladi, biroq buni mahbuslar sezmasdi: bo‘g‘iq havo, tamaki tutuni bilan bitgan dimoqlar hidlarni ham farqlamay qo‘ygan edi, zotan.

Choyni biroz tindirib, Aydarning o‘zi ho‘pladi, orqasidan tamakini so‘rdi va ko‘zini yumib, juda “huzurlanib” “Oh, oh!” dedi. Undan keyin Naynov va Kichkina ham achchiq choydan ichishdi.

– Bilasanmi, Kichkina, – dedi Aydar salmoqlab. – Men to‘rtinchi o‘tirishimni Rossiyada o‘tkazganman. Tomsk degan joyda bir qamoq bor. E, juda ajoyib u qamoq! Mahkumlar jannatda yashaydi. Qora dori, nasha, aroq, qizlar – hammasi bemalol. Mirshablar mahkumlardan qo‘rqadi. Mahkumlarning kattasini o‘rischalab, bratuxa deyishadi. Bratuxa o‘g‘ridan kelgan buyruqlarni bajaradi. Bratuxaga gap yo‘q! U yerda mahkumlarni mujik deyishadi. Qamoqda hamma narsa mujiklar uchun. Gref, skachuxa, teplota! Iya, sizlar bu gaplarni qaerdan ham tushunardinglar! Bizning qamoqlar unday emas. Tomskdagi qamoqni qora deyishadi. Chunki bratuxa polojenienga qaraydi. Polojeniени ham bilmaysan-ku, a? Tushuntiraman, desam, sochim oqaradi. Xullas, mana bu achchiq choyni Tomskda

chifir, deyishadi. ChIFIR degani chay – istochnik filosofii i razuma, degani. Ma’nosi choy falsafa hamda aql manbasi, deganidir.

Aydar gapirarkan, Kichkina unga lol bo’lib tikilib o’tirardi. Naynov esa Aydarning bu “hikoya”ga umuman aloqasi yo’qligini yaxshi bilardi, chunki Aydar hech qachon Tomskdagi bo’lmagan, u ham qaysidir kazzobdan shu rivoyatni eshitib, yodlab olgan edi. U bu “rivoyat”dan yangi qamalganlarni aldash uchun foydalanadi.

– Shunaqa, – deb Aydar ni ma’qulladi Naynov. – Bizning qamoqlar ham qachondir qorayarmikin?

– Yo‘q, bu juda qiyin, – dedi “qayg‘u” bilan Aydar.

– Nega, axir? – dedi bu holdan chindan achinib Kichkina.

– Chunki bunga islomiylar aybdor, – dedi Aydar, nihoyat.

Abdulloh hali qamoqda “islomiy” so‘zini mahbusning tilidan eshitmagan edi. Hozir bu so‘zdan seskanib, “yarq” etib, Aydarga qaradi.

Aydar buni sezdi, Abdullohni bezovtalantirganidan ichida xursand bo’ldi, lekin o‘zini bilmaganga olib, davom etdi:

– Islomiylar davlatning dushmani, xalq xoini, – dedi u ovozigaga jiddiy tus berib. – Ular biz uyg‘urlarni ko‘ra olmaydi, buyuk Xitoyga qarshi kurashib, davlatni egallashni istashadi.

– Islomiylar ham odammi? – deb so‘radi Kichkina. U savolni shunday berdiki, Aydar ham, Naynov ham kulgidan o‘zlarini bazo‘r to‘xtatishdi.

– Odam, albatta, o‘zimizning uyg‘ur ular ham, – deb javob berdi Aydar. – Faqat tashi odam, ichi hayvon. Vahshiy. Odamxo‘r. Qonxo‘r.

– Yo‘g‘e! – dedi ko‘zlarini katta-katta ochib Kichkina. Ayni paytda u ham, Aydar ham o‘zlarining odam o‘ldirib, qamoqqa tushishganini unutgandilar, go‘yo. Islomiylar, ularning nazdida, odamxo‘r, bu jinoyatchi qotillar esa qanotsiz farishtaning o‘zginasi!

– Ularni qattiq qiynashadi, chunki ular shu qiynoqlarga loyiq, – dedi ishonch bilan Aydar. So‘ng maroq bilan gapirishga kirishib ketdi. Shunday maroq bilan gapirdiki, biror gapini u shu qadar lazzatlanib aytmagan edi. – Islomiylarni azoblash tergovda boshlanadi. Ularning dumi juda uzun. Bittasini qo‘lga olsang, mingta sherigi chiqadi isqirtlarning. Tergovda tovoniga urishadi. Yelimxalta kiydirishadi, avval qo‘lidan, keyin oyog‘idan osib, kaltaklashadi. Boshidan ossa ham bo‘lardi, xaxaxaxa! Agar sheriklarini aytmasa, jinoyatini tan olmasa, oyog‘ining orasidagi ikkita tuxumini aylantirib, qattiq ip bilan bog‘lashadi, u ipni esa kalta qilib, orqasiga kishanlangan qo‘lining barmoqlariga ulashadi. Qani, keyin ham jinoyatga iqror bo‘lmay ko‘rsin-chi! Iqror bo‘ladi, onasini emib yotgan paytidan boshlab, so‘nggi nafasigacha bo‘lgan har daqiqani eslab, tergovchiga sayraydi. Yana bir yo‘li: ularning orqa teshigiga yelimtayoq tiqishadi. Yoki mirshabtayoqqa achchiq qalampir yoki yopishqoq yelim surib qo‘yilsa, nima bo‘ladi, bilasanmi? Dod, deydi-da! Tergovda ularning qovurg‘alari, oyoq-qo‘li, burni sinishi, boshi yorilishi eng yaxshi qiynoq. Ana shunaqa!

Abdulloh bu gaplarni eshitib, nafasi siqa boshladi, qo‘llari qaltiray boshladi. Aydar esa zavqu shavqqa to‘lib vaysardi:

– Islomiylarning tergovi bir taraf, kamera va jamloq bir taraf, – deb Aydar gazeta parchasiga yangitdan tamaki o‘rashga kirishdi. – Kamerada yigitlar ularni tepib tashlashadi, xojatxonani tozalashadi, idish-tovoq yuvadi. Jamloqda esa eng og‘ir ishlarni qilishadi: g‘isht quyishadi, pishirishadi, yuklashadi. Ohak tayyorlashadi, rangli bo‘yoq tayyorlashadi, beton quyishadi. Har kuni va har hafta, albatta, belgilangan alohida kaltaklari bor. Ularga gaplashish, boshlarini ko‘tarish, osmonga, yon-atrofga qarash mumkin emas. Bir o‘zi yurishlari ta‘qiqlangan. Safda yonma-yon o‘tirib qolishsa, tamom! Hollariga maymunlar yig‘laydi. Chunki islomiylar shunga munosib! Ular xalq dushmani! Kommunistmga xiyonat qilishgan! Xudo, Alloh, deb odamlar ongini zaharlashadi. Eng yomoni, ana shu maymunlar sababli bizning qamoqlarda mahkumlar azobda. Hozir jamloqlarda bir million mahkum saqlanadi. Besh yuz mingi islomiy. Qolgan besh yuz ming aybsiz o‘tiribdi. Chunki islomiylarni boshqarish uchun biz kabi tarbiyali odamlar kerak. Shuning uchun, ko‘chada mirshablar har oyda yigirmata odamni, albatta, qamashi kerak. Shunga majbur. Bunga esa islomiylar aybdor.

Kichkinaning og‘zi lang ochildi. Abdulloh esa har bir gapi uchun Aydarni bo‘g‘ib o‘ldirishga hozir edi, biroq u kutilmaganda xuzunga cho‘kdi, o‘zini bu xuzundan qutqara olmay qoldi.

Faqat: “Allohumakfiniy bi ma shi’ta!” der edi ichida.

Sahih hadisda aytilishicha, bir necha ming yillar avval bir voqea sodir bo‘lgan. Bu voqea payg‘ambarimiz Muhammad sollallohu alayhi va sallamdan ham ilgari yuz bergan.

Rasululloh sollallohu alayhi va sallamning aytishlaricha, qadimda bir podshohning sehgari bor edi. Sehrgar qarib qolgach, podshohga dedi:

– Hukmdorim, men keksaydim, bir shogird bering, unga sehr ilmini o‘rgataman, o‘lsam, xizmatigizni qiladi.

Podshohning amri bilan bir yosh bolani sehrgarga shogirdlikka berdilar.

Sehr shunday ilm ediki, uni osmondan Bobil shahriga tushgan ikkita farishta odamlarga o‘rgatishgan. Farishtalarning ismi Horut va Morut edi. Ular sehr ilmini o‘rgatishdan oldin: “Bu katta gunoh, uni o‘rganish, sehr qilish kufrdir. Bizning ishimiz fitna qilishdan iborat”, – deyishardi. Biroq odamlarning kofirlari sehrni o‘rganaverishdi, Allohga kufr keltirishdan qo‘rqmadilar. Ular sehr vositasida, asosan, er-xotinlarni bir-biridan sovtushardi, ajratishardi. Allohning izni bilan sehr orqali insonlarga biroz ziyon-zahmat yetkazishardi.

Maqsadlari odamlar ustidan hokim bo‘lish edi. Bu hodisa Sulaymon alayhissalom davrlarida sodir bo‘ldi. Alloh taolo Sulaymon alayhissalomga barcha dev va jinlarni bo‘ysundirib berib, sehrgarlarning naqadar zaifligini odamzodga yaqqol ko‘rsatib qo‘ydi. Lekin qalbi kufr sababli qulflanganlar sehr bilan mashg‘ul bo‘lishardi, ba‘zi kofir podshohlar esa maxsus sehrgar xizmatidan foydalanganlar.

Hadisi sharifda aytilayotgan hikoyatda ham bir kofir podshohning sehgari haqida gap boryapti.

Sehrgarning shogirdi har kuni darsga borib yurdi. Bir kuni yo‘lda rohibga uchradi. Rohib mo‘min edi. U bolaga Allohning dinini, tavhidni o‘rgata boshladi. Bola sehrgardan ham, rohibdan ham bir xilda ilm olib yurdi.

Bir kuni bola rohibning suhbatida uzoqroq qolib ketdi. Sehrgar: “Nega kechikding?” – deb so‘radi. Bola javob bermadi, sehrgar darg‘azab holda bolani urdi. Ertasi kuni bola rohibga bo‘lgan voqeani aytib berdi.

“Ozurda bo‘lma, – dedi rohib. – Yana kechiksang, sehrarga uyimda ushlanib qoldim, de. Ota-onang nega kech kelding, deb so‘rasa, sehrgarning huzurida qolib ketdim, degin”.

Shu tariqa, bola sehr va tavhidni bir vaqtda uzoq vaqt o‘rgandi. U bu ikki yo‘lning qaysi biri haqligi to‘g‘risida bosh qotirar edi. Bola yo tavhid, yo sehr yo‘lidan ketishi kerakligini qat‘iyan tushunayotgan edi. Ana shunday ziddiyat ichida yurganida unda bu ikkidan birini tanlashiga yordam beradigan voqea sodir bo‘ldi.

Shahar ko‘chalaridan birini juda bahaybat bir maxluq to‘sib qo‘ydi. Bu maxluqni ba‘zilar ho‘kiz edi, deyishadi. Odamlar maxluqdan qo‘rqib, ko‘chadan o‘ta olmay qolishdi.

O‘sha payt bola darsga ketayotgan edi. U maxluqqa duch kelgach, qalbida zarracha ham qo‘rquv yo‘qligini bildi. Yerdan kichkina toshni oldi-da, Allohga duo qilib: “Allohim, menga haqni ko‘rsat! Rohib yoki sehrgardan qaysi biri to‘g‘ri yo‘ldaligini namoyon et! Agar rohibning yo‘li to‘g‘ri bo‘lsa, shu maxluq yo‘lni bo‘shatsin va bu yerni tark etsin!” – dedi-da, toshni maxluqqa otdi. Maxluq esa indamadi, balki, ko‘chani bo‘shatdi, sekin yurib, shahardan tashqariga chiqib ketdi. Bolaning bu ishi shov-shuv bo‘ldi. Odamlar uning qoshiga har xil muammolar bilan kela boshladilar. Kimdir pes, kimdir shol, kimdir ko‘r, kimdir kar bo‘lsa, bola Allohning nomi bilan ularni davolayverdi. Rohib bolaning oldiga kelib: “Ey shogirdim, sen mendan o‘zib ketding, juda baland maqomga erishding, endi boshingga juda ko‘p sinovlar, balolar keladi, hech kimga mening ismimni ayta ko‘rma!” – deb tayinladi.

Yurt podshohining yaqinlaridan birining ko‘zi ko‘rmay qoldi. Unga bola haqida aytishdi. Podshohning qarindoshi bolaning oldiga kelib: “Iltimos, ko‘zimni davola”, – dedi. Bola: “U holda, olamlarning yakka Robbisi, sherigi, o‘xshashi, tengi bo‘lmagan, har bir ishning Egasi Allohga iymon keltir! Shundagina men seni davolay olaman”, – dedi. Ko‘r odam darhol iymon keltirdi, koinotni, butun borliqni yolg‘iz Alloh yaratgani va insonlar Allohning yo‘lidan yurishlari shart ekanligiga iymon keltirdi. Bola esa Allohning nomini aytib, uni davoladi.

Podshoh ko‘r bo‘lgan qarindoshining ko‘zlari qayta ko‘rayotganidan xabar topdi. Uni chaqirib, bu ishni kim qilganligini so‘radi. Qarindoshi aytishni istamadi, biroq qiynoqdan qo‘rqib: “Meni bir yosh bolaning Robbisi davoladi”, – deb sirni aytib qo‘ydi. Podshoh bolani huzuriga chorlatdi.

“Sen juda kuchli sehrgar bo‘lib yetishibsan!” – dedi bolaga.

“Bu sehr emas, – dedi bola. – Bu Allohning marhamati, zotan, kasallikni beradigan ham Alloh, shifo ato etadigan ham Allohdir!”

Podshohga bu gap yoqmadi.

“Men sening Robbingman, – dedi qahr bilan. – Allohdan voz kech!”

“Yo‘q, – dedi bola. – Sen oddiy bandasan, Alloh esa butun olamning yakka Robbisidir. Uning sherigi yo‘q!”

Podshoh bolani qo'yib, o'z qarindoshiga yuzlandi: "Sen ham shu bolaning Robbisiga iymon keltirdingmi?" – deb so'radi. "Ha", – dedi qarindoshi.

"Tezda bu dindan qayt! – deb buyurdi podshoh. – Aks holda, seni o'ldiraman!"

Biroq podshohning yaqini dinidan qaytmadi, podshoh jallodlarni chaqirib, uni arralashni amr etdi. Jallodlar uni arralab, bir necha bo'lakka bo'lib tashlashdi, hammayoq qonga belandi.

Podshoh yana bolaga qarab: "Senga Alloh haqida kim gapirib berdi?" – deb so'radi. Bola: "Aytmayman", – dedi. Podshoh bolani azoblashni buyurdi. Bola qiynoqlarga chidolmay rohibning ismini aytib qo'ydi.

Rohibni tezda podshoh saroyiga keltirdilar. Podshoh unga ham dindan qaytishni buyurdi. Rohib esa: "Allohdan bo'lak iloh yo'q!" – dedi. Podshohning buyrug'i bilan uni ham azoblashdi va arralab o'ldirishdi. Yerda rohibning qonga g'arq bo'lgan, parchalangan badani, suyaklari yotardi. Podshoh esa bolaga: "Ko'rdingmi? – dedi. – Sen ham dindand qaytmasang, shu ahvolga tushasan!"

Bola esa: "Allohdan bo'lak iloh yo'q!" – dedi. Podshoh g'azab otiga mindi, u, albatta, bolani dindan qaytarishga qasd qildi. Chunki butun mamlakatga bolaning dovrug'i tarqalib, Allohni tanitotganlar ko'payib borayotgan edi. Podshohning nazdida, bolani o'ldirishdan ko'ra qo'rqitib, o'ziga bo'ysundirish maqbul ko'rindi. Shuning uchun o'z askarlaridan bir nechasini chaqirib, amr qildi: "Bolani toqqa olib chiqing, yaxshi gapiring, qo'rqiting, dindan qaytsin, qaysarlik qilsa, cho'qqidan pastga uloqtirib yuboringlar!"

O'N TO'QQIZINCHI BOB

FITNA OTASHI

(Anjelinaning hikoyasi)

– Bilasizmi, xonim, – dedi Xo'ja Alining xotini Anjelinani diqqat bilan tinglagach. – Biz uy ayollarimiz. Siz aytayotgan ko'p gaplarga aqlimiz yetmaydi, erimiz so'ramasa, biror masalada maslahat ham berolmaymiz. Chunki biz ayollarning farz ibodatdan keyingi eng muhim ishi – farzand dunyoga keltirish, uni parvarishlash, tarbiyalash, urning xizmatini qilish va uy ichini ozoda, batartib, sarishta saqlab, borni oshirib, yo'qni yo'ndirishdir. Ayollarning jamiyatdagi o'rni, ularning huquqini ta'minlash kabi tumtaroq safsatalardan shaxsan mening ensam qotadi. Huquq talab qilib ko'chaga chiqqan xotin shu qadar oqila, shu qadar jasur ekan, nima uchun bir erni eplay olmabdi? Hayronman. Unday ayollarning ichiga shayton uya qurib olgani aniq.

Anjelina Zaynab xonim suhbatidan so'ng, musulmalarga chuqur ehtirom ila qaray boshlagan edi. Shuning uchun, Xo'ja Alining zavjasi aytayotgan fikrlarda asos bor, deb o'yladi.

Holvaning xamirini qorib suhbatlashayotgan xonimdan so'radi:

– Sabriniso xonim, siz mening nazdimda juda keskin fikrlamoqdasi, – dedi nim tabassum bilan. – Axir, ayollarga ham juda noyob salohiyat ato etiladi. Nahotki, bu salohiyat uy ichida uvol bo'lishi kerak? Ayollar ichida juda ham ilmi shifokorlar, adibalar, muallimalar, hatto, harbiylar yetishib chiqqan. Siz bu

haqiqatni inkor etyapsiz. Bu gaplar shaxsiy fikringizmi yoki diningiz shuni talab etadimi?

– Dinim har muslim va muslimaga ilm olishni farz etgan. Islom olamidagi ayollarning fahmu farosati, ilmu ma’rifati tufayli ham Yer yuzini zabt etgan, insoniyatga najot yo’lini yetkazgan daholar, ulug’ fotihlar, buyuk mutafakkirlar yetishib chiqdilar, – dedi Sabriniso xonim keliniga tayyor holvani berib yuborarkan. – Ayolning ichki dunyosidagi g’ayritabiiy quvvatni inkor etmayapman. Mening e’tiqodim shuki, nomahram erlar orasida yurgan ayol juda katta yo’qotishlarga yo’liqadi. U, avvalo, hayosidan ayriladi. Alloh berkitishni buyurgan a’zolarini begona erkaklarga ko’z-ko’z etib, Robbisini norozi qiladi. Onasi ochiq boldir va sonlar, yalang’och yelka, o’ralmagan bo’yin, ro’molsiz bosh bilan, shahvat uyg’otuvchi atirlar sepkan holda begona erlar orasida yurganini ko’rgan o’g’illar mardlikni, rashkni, hamiyatni boy beradi, qizlar esa oilaga mehr berishdek ichki, tabiiy zavqdan ayrilib, umrini ko’cha uchun ziynatlanib o’tkazadi. Qarang, bugun yigitlar xotinchalish, qizlar erkakshoda! Chunki jamiyatda nomahram er va xotinlar aralashib ketdi. Ayollar o’z salohiyatlarini, kim bo’lishlaridan qat’iy nazar, islomiy ruxsatlar hududida namoyon etsin. Tabib bo’lsin, olima bo’lsin, tijorat qilsin, biroq Allohning chegaralarini buzmasin. Hozir odamlarga bu to’g’rida gapirish juda ham erish tuyuladi. Hatto, musulmonlar bu qonunni qabul qila olishmaydi. Ayollar erkini bo’g’yapsanmi, deyishadi. O’rta asrlarda yoki g’orda yashashni istaysanmi, deyishadi. Unday emas, har qanday muslima o’z qobiliyatini Allohning amriga muvofiq yuzaga chiqarsin, kuchini er, farzand g’amxo’rliги va boshqa musulmonlarning manfaati uchun yo’llasin. Shunchaki, tirikchilik yoki zerikmaslik uchun ishlaydigan har qanday ayolga, ayniqsa, muslimalarga achinaman.

– Juda ham boshqacha qarashlar, – dedi Anjelina. – Siz o’z fikriga, qat’iy e’tiqodga ega ekansiz. Ochig’i, xulosalaringizga hozir munosabat bildira olmayman. Ularni xato yoxud to’g’ri, deyish shaxsan men uchun qiyin. Ayting-chi, sizning bunday mustahkam yondashuvingiz qay tariqa shakllandi? Oila muhiti, olgan ta’limingiz yoki yashash jarayoni – qaysi biri sizni shu nuqtaga olib keldi?

– Gaplarimdan xafa bo’lmang, mehmon, – deb jilmaydi Sabriniso xonim. – Siz aytayotgan sabablar bilan qat’iy bir nuqtani topish mahol bo’lsa kerak. Men ertaga Allohimning qarshisida turib hisob berishim haqida o’ylayman va bu meni ana shunday e’tiqod ustida sobit etadi. Erim Xo’ja Ali asliga nisbatan juda yosh ko’rinadi. Uni hamma ellikka ham to’lmagan, deb o’ylaydi. Holbuki, u oltmishdan oshib ketgan. Biz bundan qirq uch yil avval turmush qurdik. O’shanda Xo’ja Ali juda ko’rkam, baquvvat edi. U o’n to’qqizni qoralagan, men o’n sakkizga to’lgandim. Sizga ikkimiz boshimizdan nimalarni o’tkazganimni aytib beraman, shoyad, aytayotganlarimni yaxshiroq anglasangiz!

... Xo’ja Ali madrasada o’qir edi. Musulmonlar mavzesidagi madrasani “Dorul huffoz” deb atashardi. U yerda, asosan, Qur’on ta’limi berilardi. Xo’ja Ali o’n olti yoshida Qur’onni hifz etdi. Keyin qandolat sirlarini o’rganish uchun Buxoriy holvachiga shogird tushdi. Xo’ja Alining otasi Xo’ja Asqar kambag’al, lekin juda muxlis odam edi. U tirikchilikka ko’p e’tibor bermasdi, tabiatan

boqibeg'am edi. Xo'ja Asqarni tanbal yoki ishyoqmas deya olmasdilar, chunki u din ulamolari, ilmi toliblar va masjid xizmatlari uchun yelib ketadi, xotini Nigor nolisa: "Iltimos, nolima, xotin, nima qilay, pul topishga hech qiziqqa olmadim. Rizqimizni Alloh beryapti-ku. Mana, o'g'limiz qori bo'ldi", – deb taskin beradi.

Oila esa katta: besh o'g'il, uch qiz. Xo'ja Ali uchinchi farzand. U juda mehnatkash, tirishqoq. Akalari ham har xil hunarmandlarga shogird tushdilar.

Biz ular haqida ko'p to'xtalmaymiz, chunki Xo'ja Alining taqdiri haqida yozyapmiz.

Xo'ja Ali ikki yilda uyiga bir-ikki rupiy ko'tarib kela boshladi. O'n to'qqiz yoshida esa ustozining mahallasidagi bir qizni ko'rib, esidan ayrilib qoldi, go'yo. Bu uning qiz bolaga nisbatan ilk talpinish tuyg'usi edi. Buxoriy holvachi eng zehnli, eng yaxshi shogirdining xayolchanligini sezdi va gap nimada ekanligini darhol payqadi. Biroq tekshirishga qaror qildi. Bir haftadan keyin Xo'ja Ali mis qozonga erigan shakarni emas, dog'lanmagan yog'ni uchinchi marta quyib yubordi. Keksa qandolatchi shogirdining bilagidan ushlab, o'zining xonasiga sudradi. Boshqa shogirdlar hadiksirab qarab qolishdi. Usta eshikni zichlab yopdi. Xonaningning yarimdan ko'pini bir tirsak ko'tarilgan so'ri egallaydi. So'ri o'rtasida xontaxta va atrofiga ko'rpacha. Devorda o'yma tokchalar, kitoblar, chala yongan shamlar. Taxmon.

Usta xontaxtaning to'riga o'tirdi. Shogirdga sinovchan tikildi.

– Xo'ja Ali, – dedi muloyim.

Xo'ja Ali bo'yi cho'zilib, soqoli biroz qalinlashgan, peshonasida husnbuzar, tomog'ida esa "kekirdagi" bo'rtgan, yelkasi kengayib, yigitning o'ziga ham xuddi noqulaylik tug'dirayotgandek. U qilgan xatosidan iztirobda, boshini egib, yelkasini bukib olgan, ikki qo'li orqasida. Boshidagi salla ham o'ng yonga biroz qiyshaygan, qalin qo'ng'ir sochlar esa sallaning tagidan toshib, peshonasiga kokil bo'lib tushgan, quloq, bo'yinlarini ham yopgan.

Usta shogirdi xushsurat yigit bo'lganini ko'nglidan o'tkazdi. Bu yoshda yigitlarning xayolida nima bo'lishi mumkin?!

– Xo'ja Ali, boshingni ko'tar, bolam, – dedi yana Usta. Shogird boshini biroz ko'tarib, ustoziga xijolatomuz boqdi. – O'g'lim, sen bilan ochiq gaplashaylik. Sira qo'rqma, xo'pmi?

– Xo'p, – dedi Xo'ja Ali. U o'zini oqlashga ham uyalayotgan edi.

– Qani, o'tir, – dedi Usta. Shogird shippagini yechdi, qo'lini qovushtirib, ustozini ko'rsatgan joyga cho'kdi.

– Bolam, hamma shogirdlarimga qattiqqo'lman, – dedi Usta shoshilmay. – Lekin nimani o'ylayapsizlar, nimani xohlayapsizlar, kayfiyatingiz qanday – hammasini baholi qudrat kuzataman. Alhamdulillah, har biringiz ixlos bilan, mehr bilan, ishtiyoq bilan ishlaysiz, o'rganasiz. Aks holda, kelganingiz kuniyoq haydab yuborardim. Ish paytidagi xatolaringizni doim ma'zur tutaman. Zotan, siz sovuqqonlik, befarqlik bilan yoki qasddan emas, noxosdan xato qilasiz, bu kechirishga loyiq. Ixlos – eng muhimi, mahorat Alloh nasib etsa, qo'lga kiradi. Sening bir haftada bir emas, bir necha marta sahvga yo'l qo'yishing ham qasddan yoki loqaydlikdan emas, boshqa sababdan sodir bo'ldi. O'sha sababni aytasanmi?

Xo‘ja Ali indamadi, lekin “duv” qizardi. Usta nishonda adashmaganiga ishonch hosil qildi va so‘radi:

– Bolam, uyalmasdan ayt: u kimning qizi?

Xo‘ja Ali Ustadan bu savolni kutmagan edi, shuning uchun, dovdiradi, joyida o‘tirolmay qoldi, hayosi uning haroratini ko‘tarib yubordi, yonoqlar qip-qizarib, ovozi qaltiradi:

– Yo‘g‘e, ustoz... Yo‘g‘e, haligi...

– Bolam, Abdulhayning qizimi? – shogirdning holatiga e‘tibor bermagandek navbatdagi savolni ro‘para qildi Usta. Xo‘ja Ali yo‘q, deb bosh qimirlatdi. Usta esa shogirdi shu mahalladagi oshiq bo‘lganiga amin edi. Chunki yetti kun sahardan oqshomgacha shu yerda kun o‘tkazayotgan yigit Kashmir go‘zalini tushida ko‘rib, sevib qolmas, harqalay.

Keksa holvachi bo‘yi yetgan qizi bor xonadonlarni birma-bir aytaverdi.

– Shayx Qosimning qizimi? – degan edi, Xo‘ja Alining ko‘zi charaqlab ketdi, boshini ko‘tarib, hatto, ovozini xiyla balandlatib:

– Ha! – deb yubordi.

Ustoz shogirdning beg‘ubor holatidan zavqlanib, beozor kuldi:

– Yaxshi, bolam, katta qizimi? Yaxshi. Sen iloji boricha ko‘nglingni xotirjam qil, men otang bilan maslahat qilay, sovcilikni tezlashtiray.

Xo‘ja Ali bunday lutfni hech kutmagan edi, uning nazarida, Usta uning tushida so‘radi, sovcilik haqida aytdi.

Buxoriy holvachi Xo‘ja Ali bilan gaplashib bo‘lgach, ko‘cha yaktagini kiyib, chiqib ketdi. Shogirdlar, hatto, xalfa (Ustaning o‘rinbosari) Xo‘ja Alini o‘rab olib savol bera ketdilar:

– Nima bo‘ldi?

– Usta nima dedi?

– Jazoladimi?

– Usta qaerga ketdi?

Xo‘ja Ali hech kimga javob bermadi, faqat o‘ziga o‘zi iljaygani iljaygan edi.

– Bu savdoyi bo‘lib qolibdi, – dedi Xalfa, nihoyat. – Hamma ishga!

Xo‘ja Alining yuragi dukurladi. Kimnidir ko‘rgisi kelyapti. Qandolatxonadan sekin sirg‘alib chiqdi, oyog‘i uni Shayx Qosimning bog‘ hovlisiga olib ketdi. Faqir bo‘lsa-da, Shayxning mehmoni ko‘p: kosibu hunarmandlar, olimu talabalar, yoshu qari dam-badam kiradi, chiqadi.

Yigit orqa eshikka o‘tdi. Bu yer xilvatroq. Ko‘chadan ichkariga yo‘lak bilan kiriladi.

Shu yerda Xo‘ja Ali qizni tasodifan, bir marta, yon tarafdan ko‘rdi. Uning xayolida bir go‘zal qiyofa qoldi. Endi faqat shu chehraga termilib o‘tirishni istardi u. Boshqa hech narsa kerak emas: holva ham, novvot ham, pashmak ham, parvarda ham!

Uxlasa ham, tushida qizning yon tomondan uzorini ko‘radi.

Hozir u yo‘lak qarshisiga kelib o‘tirdi. Zora, qiz adashib bo‘lsa ham, ko‘chaga chiqsa! Hech bo‘lmasa, bir marta, bir martagina jamolini ko‘ra olsa!

Yigitning ko'ngli toqatsizlikdan yonayotgan edi. U oqshomgacha Shayx Qosimning bog' hovlisining devoriga tikilib vaqt o'tkazdi. Aslida, vaqt o'tganini u idrok etmadi. Peshinni ham, asrni ham, shomni ham qazo qildi, holbuki, namoz o'qish yodidan mutlaqo faromush bo'ldi. Yigitning ko'zlari esa hamon devorda.

Kimdir yelkasiga sekin qo'lini qo'ydi. Xo'ja Ali oyog'ini quchoqlab, iyagini bilagiga qo'yib o'tirgan edi, cho'chib qaradi: tepasida Usta turibdi!

– Assalomu alaykum, Usta!.. – deb sakrab turib ketdi Xo'ja Ali.

– Va alaykum assalom, – sokin alik oldi Usta. – Namozlarni o'qidingmi, bolam?

Xo'ja Ali shu ondagina farz ibodatlarini unutganini esladi.

– Yo'q, unutibman, Ustoz, – dedi iztirob bilan.

– Ovqat yedingmi? – yana so'radi Usta.

– Ovqat? Yo'q...

– Uyingga bor, ota-onang xavotir olmasin, qazo namozlaringni ham o'qi, qoldirib yuborma, maylimi?

– Xo'p, albatta, Ustoz!..

Xo'ja Ali shoshib yo'lga tusharkan, Usta uni to'xtatdi:

– Darvoqe, bolam, biz shayx Qosim bilan gaplashdik, ertaga yana kelamiz, javobini aytishadi. InshaAlloh, shayx senga qizini beradi.

Xo'ja Ali to'ygacha hayajonda yurdi. Xayriyat, kattalar yigirma kunda to'yni o'tkazishdi, Buxoriy holvachi o'rtada turgani uchun ish juda oson ko'chdi.

To'ydan so'ng, bir oydan o'tib, Xo'ja Ali ishga keldi. Endi uni tanib bo'lmadi: u sherday kuchga to'lgandi, ishlab charchamasdi.

Sabriniso Xo'ja Ali kutganidan a'lo chiqdi. Kelinchak kambag'algina oilaga fayz kiritdi. Xo'ja Alining ikki akasi hali bo'ydoq edilar, ota ularga ham qiz izlab qoldi.

Bir yilga bormay, ular uylanishdi.

To'y juda ixcham o'tdi.

Hindistonda iqtisodiy inqiroz behad kuchli. Boylarning ham beli ingichkalab ketgan. Qolaversa, Islomda to'ydan murod nikoh e'loni va ehson bo'lgani uchun Xo'ja Asqarning o'g'illari valimasiga faqat eng yaqinlar kelishdi.

Kelasi bir yilda ikki aka ayollari bilan alohida chiqishdi. Oilada Xo'ja Ali ota-onaga xizmatida qoldi. U juda mamnun edi.

Ayoli Sabriniso juda mehnatkash, siniqdil va ibodatgo'y edi. Nafl ro'za va namozlar o'qigani erini rag'batlantirardi, ulamolar suhbatida bo'lishga chaqirardi, "Ko'p ishlamang, kam, lekin barakali ishlang, baraka esa Allohning zikrida!", – der edi eriga.

Xo'ja Ali uylanib, hayotiga rang, mazmun kirganini sezdi. Ustaning duosi bilan uyida qandolatxona ochdi. Ayoliga ham hunaridan o'rgatdi. Sabriniso homilador holida ham mehnat qilardi. Ishlayotganida esa labi tinimsiz qimirlaydi. U bu holda yo Qur'on, yo biror duoni o'qiydi.

Besh yil ichida yosh oilada ikki o'g'il tug'ildi. Xo'ja Asqar juda mamnun, dasturxoni to'lib-toshmasa-da, har kungi yeguligi uchun Allohga shukur etadi.

O'shanda Sabriniso uchinchi farzandiga yukli edi. Xo'ja Ali shirinliklarini shahar markaziga eltib sotishni o'rgandi.

Navbatdagi savdoda u mijoz bilan tortishib ketdi. Bu nusxa Xo'ja Ali bilan janjallashgani kelgan edi.

– Shirinliging aynigan ekan, – dedi o'sha mijoz labini do'rdaytirib. – Tashlab yubordim.

– Kechiring, sohib, sizni eslolmadim. Qachon mendan xarid qilgansiz? – deb so'radi ajablanib Xo'ja Ali.

– Eslay olmaydigan bo'lib qoldingmi? – mijoz vajohat bilan Xo'ja Aliga yaqinlashdi. Xaridorning dumaloq va semiz yuzi, osilgan tog'oraday qorni, betartib va qazg'og'i toshib chiqqan sochlari va didsiz kiyinishi u haqda beixtiyor salbiy taassurot uyg'otar edi. Xo'ja Alining bunday odamlar bilan tortishishga vaqti yo'q, murosaga qaror qildi:

– Mayli, sohib, yanglishayotgan bo'lsangiz-da, sizga tekinga shirinlik beraman, – dedi iloji boricha o'zini bosib. – Qanday shirinlik olasiz?

– Sen meni jinni deyapsanmi? Men tilanchi emasman, o'z haqimni so'rayapman! – xaridor ovozini ko'tardi. – Sen yolg'onchi ekansan!

Xo'ja Ali bu odamning niyati yaxshi emasligiga amin bo'ldi.

– Menga qara, – dedi jiddiylashib. – Nima xohlayapsan? Maqsading nima?

– Maqsadim seni jag'ingni ezish! – dediyu xaridor Xo'ja Aliga musht soldi. Xo'ja Ali chap berishga ulgurdi va raqibining meshday qorniga javob zarbi yo'lladi.

Ikki daqiqadayoq meshqorin yerga dumaladi. Shuni kutib turgandek, olomon yig'ildi. Orada kimdir:

– Odamlar! Musulmonlar hindlarni uryapti! – deb baqirdi.

– Nima?

– Qani?

– Qaerda?

Hamma tomondan odam yog'ildi: hindlar, musulmonlar Xo'ja Alini o'rab oldi. Yerda yotgan "xaridor" bir amallab turarkan jarbdiyda ovozda baqirdi:

– Manavi meni kofir hind dedi! Urdi!

Endi tumonatni boshqarib bo'lmaydi. Hindlar qiy-chuv bilan Xo'ja Aliga yopirildi.

Kimdir Xo'ja Alining qo'lidan tortib olomon ichidan sug'urib chiqdi.

– Tezda bu yerdan qoch! – dedi uni qutqargan kishi. U sersoqol o'rta yashar musulmon edi.

– O'ylanma! Tezda ket! Bu yer sen uchun xavfli!

Xo'ja Ali boshqa iloji yo'qligini bilib, olomondan tezda uzoqlashdi. Odamlar orasida esa dahanaki olishuv qizib borardi.

– Musulmonlar haddan oshyapti!

– Ularni haydash kerak!

– O'rnini bilib yursin ular!

– Qani anavi zo'ravon?

– Ur uni!

– Musulmonlarda ayb yo‘q!

Mushtlashuv boshlandi: hind musulmon bo‘lsa, bas, urishni, mayib qilishni istar edi. Olomon shovqin ko‘tardi, shaytoniy vasvasa hammaning esini olib qo‘ydi.

Birov tosh bilan, birov so‘yil, birov pichoq bilan bir-biriga hujumga o‘tdi.

Politsiya yetib keldi, havoga o‘q uzildi, urushayotganlar birma-bir hibsga olindi.

Bu mojaro, aslida, birinchisi ham, oxirgisi ham emasdi, faqat bu hududda hind-musulmon to‘qnashuvi deyarli sodir bo‘lmas edi.

– Bu qanday bema‘nilik! – tezkor majlisda politsiya boshlig‘i Mukesh Mukrining fig‘oni falakka chiqdi. Chunki qamoq to‘lib ketdi, vaziyat izdan chiqishiga bir bahya qoldi. – Bu ishning ortida kim turibdi! Hammasini aniqlang! Aybdorni kim bo‘lishidan qat’iy nazar, javobgarlikka torting! Mening hududimda bunday xunrezlikka yo‘l qo‘ymayman!

– Mukesh sohib, – eshikni qiya ochib mo‘raladi politsiya boshlig‘i yordamchisi.

– Ha! – dedi Mukesh asabiy.

– Sizni hokim o‘rinbosari chaqiribdi.

Bosh zobit aynan shu masalada hisobot berishini bilib, dastlabki ma‘lumotlarni olib, hokim idorasiga bordi.

– Mukesh sohib, sizning uzoq yillik mehnatlaringizni biz hamisha qadrlaymiz, – dedi uni o‘z xonasida qabul qilgan hokim o‘rinbosari. Bosh zobitni uning o‘ta xotirjamligi hayron qoldirdi. Chunki u amaldorni asabiy yoki g‘azabnok holda ko‘rishini taxmin etgandi.

– Tashakkur, janob! – dedi bosh zobit.

– Musulmonlarning hindlarni tahqirlashi haqidagi ishni o‘rganyapsizmi?

– Biz voqeaga aniq nom bermadik, buni oddiyroq qilib, betartiblik, deb atayapmiz, – tushuntirdi Mukesh. – Diniy yoki irqiy adovat ta‘rifidan uzoq turganimiz ma‘qul, deb o‘ylayman.

– Bu o‘ylashingiz menga yoqmadi, – dedi hokim o‘rinbosari. – Siz ko‘rinib turgan haqiqatni yashirmoqchimisiz? Diniy adovatni xaspo‘shlaysizmi? Musulmonlar hindlarni kofir, mushrik, deb janjal ko‘targanlari hammaga ayon!

Bosh zobit amaldorning bu qadar ishonch bilan gapirayotganidan ajablandi.

– Meni ma‘zur tuting, pandit jiyy, – dedi ehtirom bilan. – Men, basharti, diniy adovat yuzaga kelgan taqdirda ham buni murosa yo‘li bilan hal etishni istayman. Odamning e‘tiqodi bilan hazillashib bo‘lmaydi. E‘tiqodga hujum faqat qon to‘kishga yetaklaydi. Sizga biroz noto‘g‘ri xabar beribdilar. Janjal biz tomondan, ya‘ni biroz johil hindlar tarafidan chiqarilgan. Bizning shahrimizda musulmonlar juda beozor. Ular o‘z mehnatidan ortib, bosh qashishga vaqt topishmaydi.

Hokim o‘rinbosari bosh zobitni jim tingladi. Xuddi uni ma‘qullagandek, chehrasi ochilib:

– Ishlash tamoyilingiz tahsinga loyiq, – dedi. – O‘zim janob hokimga hisobot beraman. Siz ma‘lumotlarni qoldirib, xizmatga qaytavering.

– Ijzatingiz bilan, – dedi bosh zobit va xonani tark etdi. O‘rinbosar hokimning huzuriga kirdi.

– Bosh zobitning fikricha, bu oddiy janjal, janob hokim, – dedi ma'lumotlar qog'ozini hokimga taqdim etarkan.

– Men ham shunday o'ylayman, – dedi hokim varaqlarga ko'z yugurtirib. – Siz yangisiz, balki, yaxshi xabardor emasdirsiz, men diniy adovatga qarshi jiddiy kurashaman. Musulmon va hindlar, nasroniylar orasida kelishmovchilik bo'lmasin, deymen. Yigirma yildan buyon mening shahrimda musulmon yoki hind bir-biriga din sababli ovoz ham ko'tarmadi. Men bor ekanman, bunga yo'l qo'ymayman.

– Hurmatim borgan sari sizga ziyoda bo'layotir, hokim janoblari! – yaltoqlandi o'rinabosar.

U o'z xonasiga qaytdi, toza varaq oldi va quyidagilarni yozishga kirishdi:

“Janob Qora Sinxga.

Men o'zinga yuklangan vazifani ado etishga kirishdim. Ko'plab amaldorlarni o'zinga og'dirib oldim. Shaharning boy qatlami haqida puxta axborot jamladim. Hind-musulmon to'qnashuvining birinchi qismini amalga oshirdim.

Bu voqea Kashmirdagi kabi katta qon to'kish, musulmonlar qirg'inini keltirib chiqarishi lozim. Biroq shahar hokimi va bosh zobiti eskicha fikrli odamlar. Ikkalasi bolalikdan do'st emish. Ular diniy adovatga qarshi turishlarini aytib maqtanishdi. Janob Qora Sinxdan bu ikkisiga qanday chora ko'rish haqida buyruq kutaman. Bizning loyihalarimizga bu ikki qariya jiddiy to'siqdir.

Hurmat bilan Sariq Josus”.

YIGIRMANCHI BOB

CHOH EGALARI³

(Abdulloh Yorqinning hikoyasi)

Podshohning amri bilan bolani tog' cho'qqisiga olib chiqdilar. Unga yaxshi gapirdilar, nasihat qildilar, do'q urdilar:

“Ey bola! Podshoh bilan o'ynashma! U juda qudratli. Sen sehrGAR sifatida uning xizmatida bo'l. Hayoting farovon, qo'llaring uzun yashaysan. Allohdan voz kech! Boshingdan bunday vasvasani chiqarib tashla. Aks holda, seni qatl etamiz!”

Bola ularga aytdi:

“Alloh olamlarning yakka Egasi, faqat U ibodatga loyiq. Unga iymon keltiring, najot topasiz!”

Podshohning sarbozlari g'azablanib, bolani uloqtirish uchun uni ushladilar. Bola: “Allohummakfiyni bi ma shi'ta!”, ya'ni “Allohim, ularga O'zing xohlagan narsa bilan kifoya qil!” – deb duo qildi. Duo ijobat bo'lib, cho'qqi larzaga keldi, barcha zolimlar zilziladan dahshatga tushib, o'zlari baland tog'dan pastga “uchib ketdilar”. Bola esa sog'-salomat podshohning huzuriga keldi. Xalq hayratga g'arq bo'ldi, odamlar bolaning Robbisiga Allohga iymon keltira boshladilar.

---

³ Курьонда зикр этилган қисса.

Podshoh bolani tirik holda ko‘rib ham qo‘rqdi, ham qahr ila quturdi. Yana bir guruh navkarlarga buyurdi: “Buni kemaga solib, dengizning o‘rtasiga elting. Tushuntiring, nasihat qiling, dinidan qaytsin! Qaytmasa, dengizga cho‘ktiring!”

Xizmatkorlar kema dengizning o‘rtasiga borgach, bolaning qo‘l-oyog‘ini bog‘lashdi. Uloqtirishga shay qilib, dedilar:

“Ey bola! Podshohdan qo‘rq! Allohni unut, Robbingdan voz kech! Podshohni xudo qilib ol. U seni mukofotlaydi, Yer yuzida shon-sharaf, davlat va savlat ila yurasan. Aks holda, seni dengizga otib yuboramiz. Nahang oshqozonida hazm bo‘lasan!”

Bola xotirjam turib, ularga shunday javob qildi:

“Ey odamlar! Tavba qiling va yolg‘iz iloh, butun olamning Robbisi Allohga iymon keltiring va taslim bo‘ling! Aks holda, siz va podshohingiz jahannamda yonasizlar!”

Askarlar bolani ko‘tarib, dengizga tashlashga shaylandilar, bola esa: “Allohummakfiyni bi ma shi’ta!” – “Allohim, ularga O‘zing xohlagan narsa bilan kifoya qil!” – deya duo qildi. Dengizda po‘rtana ko‘tarildi, shamol esdi, to‘lqinlar kemani shunday ko‘tardilarki, boladan boshqa hamma dengizga yiqilib, nahang oshqozoniga borib tushdilar.

Bolaning esa qo‘l-oyoqlari yechildi, u kema bilan qirg‘oqqa suzib chiqdi va kofir podshohning oldiga bordi.

Bolani ko‘rgan podshohning toqati toq bo‘ldi, u qatlga hukm chiqardi.

Mamlakatdagi odamlarni katta maydonga yig‘di, bolani bir ustunga chirmab bog‘ladi.

“Ey odamlar! – dedi podshoh. – Mana bu nonko‘r bolaga sehr ilmini o‘rgatishni men buyurdim. Bu bo‘lsa, qandaydir rohibdan bema‘ni narsalarni ta‘lim oldi. Rohibni shu qilmishi uchun qiymaladim. Endi navbat bolaga keldi. Kim unga ergashgan bo‘lsa, aqlini yig‘ib olsin! Aks holda, hammangizni o‘tda yoqaman!”

Podshoh shunday deb, bolaga yuzlandi:

“Ey ahmoq! Mening xudo ekanimni tan ol! Shunda senga hayot beraman!”

Bola kuldi va: “Ey nodon podshoh! Sendan oldin ham sendan qudratli podshohlar bor edilar. Hammasi o‘ldi. Kofirlari Allohning qahriga uchradilar. Sen ham ulardan bo‘lma! Allohga iymon keltir va taslim bo‘l!” – deb hayqirdi.

Podshoh bu hayqiriqqa chiday olmay, shaxsan o‘zi kamondan bolaga o‘q uzdi. O‘q nishonga tegdi, lekin bola o‘lmadi. Kofir hukmdor yana bir necha bor o‘q otdi, o‘qlar bolaga tegsa-da, sanchilmasdi ham, ozorlamasdi ham.

Bola podshohga aytdi:

“Ey podshoh, senga o‘zimni o‘ldirishning yo‘lini o‘rgataman. O‘qni “Bolaning Robbisi Alloh nomi bilan!” deya menga ot!”

Podshoh xalq oldida o‘z aytganini qila olmayotgani uchun sharmanda bo‘layotgan edi, shuning uchun, g‘azabdan ko‘ziga hech narsa ko‘rinmadi, kamonni o‘qladi va: “Bolaning Robbisi Allohning nomi bilan!” – deb baqirib, paykonni qo‘yib yubordi.

O‘q bolaning yuziga sanchildi, u qonga belandi, bor kuchini yig‘ib, “Allohdan bo‘lak iloh yo‘q!” – dediyu, jon berdi.

Podshoh shundagina nima qilib qo‘yganini tushundi: minglab odamlar bolaning haq yo‘lda bo‘lganligini o‘z ko‘zlari bilan ko‘rgan bu karomatdan so‘ng anglab, iymon keltirdilar.

Podshoh esa askarlariga olomonni qurshovga olishni amr etdi. Behad ulkan choh kavlatdi. Chohni esa juda ko‘p o‘tin bilan to‘ldirib, uch kun olov yoqtirdi. So‘ng qo‘shiniga buyurdi: “Allohga iymon keltirganlarga ayting! Dinlaridan qaytsinlar! Aks holda ularni chohga uloqtiring! Olovda kuyib, kul bo‘lsinlar!”

Iymon keltirganlardan hech kim kofir podshohning amriga itoat etmadi. Askarlar ularni olov to‘la chohga sudrab, surib uloqtira boshladilar. Odamlar ichida yosh go‘dagini ko‘targan ayol farzandi sabab olovdan qochmoqchi edi, go‘dak tilga kirib: “Onajon, qo‘rqmang! Siz haq yo‘ldasiz!” – dedi.

Mo‘minlar chohga yiqilarkan, Olov Allohga iltijo etdi:

“Allohim! Kofirlar nazdida iymondan bo‘lak aybi bo‘lmagan mo‘min qullaringni zinhor yondirishni istamasman! Ularni O‘z Oliy Dargohingga ko‘tar!”

Alloh chohga uloqtirilgan barcha mo‘minlarni badanlarini kuydirmasdan, jonlarini ularga yengil va huzurli holda oldi hamda O‘z Oliy dargohiga ko‘tardi.

Olov esa: “Allohim, Sening izning ila kofirlarni kuydiraman!” – dedi va choh tepasiga shiddat ila chiqdi. Kofir podshoh va uning barcha qul, xizmatkor, lashkari bilan birgalikda o‘z domiga yutib, azoblab kuydirdi, halok etdi.

Ushbu buyuk qissa mazmunini imom Muslim rahmatullohi alayh rivoyat qilgan hadisdan topish mumkin. Alloh taolo Buruj surasining 4-9-oyatlarida bu voqea haqida shunday marhamat etgan:

“Choh egalariga la‘nat bo‘lsin! U chohning yoqilg‘isi olovdir. Kofirlar o‘sha olov to‘la choh atrofida o‘tiribdilar. Ular iymon egalariga qanday zulm etgan bo‘lsalar, o‘sha ishlariga o‘zlari guvohdirlar! U kofirlarning mo‘minlardan topgan “ayb”lari shu bo‘ldiki, mo‘minlar Izzat va Hamd egasi bo‘lgan yolg‘iz Allohga iymon keltirgan edilar. Alloh, osmonlaru yerning podshohligi faqat Unga xos bo‘lgan Zotdir. Va Alloh har bir narsaga guvohdir!”

Abdulloh Yorqin kamerada o‘tirib, Aydar va Naynovdan musulmonlar ustidan qilinayotgan zulmlar haqida eshitgach, titroqqa tushgan edi. Bu titroq qo‘rquvdan emas, iymon egalariga bo‘layotgan haqsizlikdan tug‘ildi. Biroq unda: “Allohummakfiyni bi ma shi’ta!” ya’ni, “Allohim, ularga O‘zing xohlagan narsa bilan kifoya et!” deb duo qilishdan bo‘lak chora yo‘q edi. Abdulloh shunday deb duo qildi. U hali bu duoni ko‘p zikr etadi. Biz esa Sizga bu muborak duoning tarixini aytib berdik.

Endi esa Abdullohning qamoqdagi hayoti haqida hikoya qilamiz.

Ikki kundan so‘ng, tergovchi Abdullohni chaqirtirdi. Advokat Tublibek ham kelibdi.

– Mana, sizning “ishi”ngiz, – deb tergovchi qalin va qora jildni Abdulloh tomon surdi. – O‘qib chiqing va kerakli joylarini imzolang.

Abdulloh o‘z “jinoiy ishi”ni diqqat bilan o‘qishga kirishdi: u tushuntirish xatida yozib bergan hamma narsa kiritilibdi, avvalgi safargi tergov tafsiloti ham

ikir-chikirlarigacha bayonnomaga tushirilibdi. Har bir sahifaning eng tagiga, har bir xatboshining so'ngiga, tergovchining har bir savoliga bergan javobidan keyin tasdiq imzosini qo'yish shart ekan.

Yarim soat ichida Abdulloh imzolashni tugatdi. Endi advokat qo'l qo'yishni boshladi.

Abdulloh ishning bu qadar silliq ketayotganidan shubhaga tushdi. Bu "adolat" ortida, albatta, qandaydir razolat borligiga, negadir, ich-ichidan amin edi.

Advokat ham ishini bitirgach, tergovchi e'lon qildi:

– Abdullohbey, jabrlanuvchi, Xitoy Xalq Respublikasi fuqarosi janob U va guvoh Sarimsoq Sag'ir o'g'li ham kelishgan. Chaqiringlar!

Xonaga Abdulloh kaltaklagan xitoyi avval kirdi. U xuddi otasining mulkiga kiringandek kerildi, burni osmonda. Tergovchi o'rnidan turib, Uni kutib oldi, o'tirishi uchun kursi ko'rsatib, xitoychalab chuqur mulozamat qildi.

Bo'ynini qisib, xitoyidan kaltak yegan xizmatchi ham shu yerda hozir bo'ldi. Abdulloh xizmatchiga diqqat qildi: u juda oriq, nimjon va kasalmandligini esa qiyofasi "aytib turibdi".

Tergovchi xitoyi U bilan ancha chug'urlashdi, keyin Abdullohga dedi:

– Abdullohbey, siz janob Uni besabab uribsiz.

– Yo'g'e, u mana bu yigitchani o'zi urdi-ku! Men bir mazlumni himoya qildim, xolos.

– Janob U esa aksincha aytyaptilar... – dedi tergovchi va xizmatchiga savol berdi. – Siz mana qarshingizda o'tirgan ayblanuvchi janob Uni beayov va vahshiylarcha do'pposlaganini xolis guvoh sifatida tasdiqlaysizmi?

Sarimsoq Sag'ir o'g'li dam tergovchiga, dam xitoyiga, dam Abdullohga mo'ltiradi. Ovozi qaltirab dedi:

– Ha, tasdiqlayman.

– Qanday besabab? – hayron bo'ldi Abdulloh. – Xitoylik sizni urayotgan edi. Men esa himoya qildim-ku!

Xizmatchi jim bo'lib qoldi. Bilinar-bilinmas ming'irladi:

– Meni hech kim urmadi. Siz janob Uga sababsiz tajovuz etdingiz...

– Tajovuz?!

– Abdulloh quloqlariga ishonmadi. O'rnidan sapchib turdi. – Hoy, noinsof! Nega aldayapsan? Nega menga tuhmat qilyapsan?

– Aldamayapman! Tuhmat qilmayapman! – Sarimsoqning ovozi tuyqus dadillashsa-da, yig'lagudek bo'lib gapirdi. – Siz janob Uni negadir haqoratladingiz. Urdingiz, men esa buni ko'rdim, hozir esa tasdiqlayman!

Abdullohning tarvuzi qo'ltig'idan tushdi. U hammasini tushundi.

– Eh, bechora!.. – dedi horg'in qarab xizmatchiga. – Menga tuhmat qilsang, senga dushmanlar lutf qiladilarmi? Ular uchun bir ko'ppakchalik ham qadring yo'q.

– Tuhmat qilmayapman! Aldamayapman! – dedi xizmatchi.

– Yo'qol! – dedi Abdulloh unga.

– Ayblanuvchi, guvohga tazyiq o'tkazmang! – ogohlantirdi tergovchi va da'vogar hamda "xolis"ga ketish uchun ruxsat berdi. Abdulloh asabiy edi.

– Ularning ko‘rsatmalari rasmiylashtiriladi, ishni sudga o‘tkazaman, – dedi tergovchi. – Qonun oldida jinoyatingiz uchun javob berasiz.

– Qo‘ysangiz-chi! – Abdullohning ensasi qotdi. – Qaysi qonunni aytyapsiz? O‘zingiz o‘sha qonuningiz ishlamasligini juda yaxshi bilasiz-ku!

– Sizga yana bir yangilik bor, – Abdullohning gapiga e‘tibor bermadi tergovchi. – Ustingizdan shikoyat tushdi. Rahbariyat bu ishni ham menga topshirdi. Bu boshqa jinoyat. O‘ta og‘ir turdagi, o‘ta xavfli jinoyat. Bu alohida tergov, alohida sud, demakdir.

– Sizlar tuhmatdan charchamas ekansiz, yana qanday o‘yin topdingiz? – tishining orasidan gapirdi Abdulloh.

– Tergovga xalal beryapsiz, adolatli Davlatimiz tizimini haqoratlayapsiz, har bir gapingizni “ishingiz”ga qo‘shaman, jazoni og‘irlashtiradi, – dedi tergovchi.

– Shunday deng? – kuldi Abdulloh – Ajoyib! Haq gapni aytsang, tergovga xalal bergan bo‘lasan! Qoyil qoldim.

– Abdulloh Yorqin! Eshiting! – dedi tergovchi qo‘lidagi varaqqa tikilib. – Siz, Turkiya vatandoshi, buyuk Xitoy Xalq Respublikasiga fitna uyushtirish, davlatni obro‘sizlantirish, Xitoy fuqarolari orasida davlatiga ishonchsizlik uyg‘otuvchi tuhmatona uydirmalar tarqatish, betartiblik keltirib chiqarish maqsadida ta‘lim dasturi niqobi ostida kirib kelib, faoliyat yuritganlikda ayblanasiz!

Abdulloh o‘zini kulishdan to‘xtata olmay qoldi.

– Bu qanday ahmoqona bo‘hton bo‘ldi, janob tergovchi! – dedi. – Urumchiga kelishimdan yigirma to‘rt soat o‘tmay qamoqqa tiqdingiz. Qanday qilib faoliyat yuritaman?

– Biz osmondan olib gapirmaymiz, – dedi tergovchi do‘q ohangida. – Fuqaro Moyimxon Sotimga uchoqmaydondan mehmonxonaga kelishda ekstremistik, terroristik va antikommunistik g‘oyalarni singdirishga uringansiz. Ana shu xatti-harakatingiz uyushgan holda davlat to‘ntarishi uyushtirish yo‘lidagi faoliyat hisoblanadi. Lekin vatanparvar fuqaro sizning qutqularingizga uchmadi, yot g‘oyalaringizga aldanmadi, o‘z vaqtida tegishli tashkilotlarga xabar berdi. Ana endi ana shu fitnangiz xususida alohida tergov o‘tkazaman.

Abdulloh lol edi. Makrning bu qirrasini uning aqlini shoshirdi.

– Endi menga makr qildingiz, shundaymi? – dedi tergovchiga. – Bilib qo‘ying, Alloh ham sizga shunday makr qiladiki, ko‘zingizga hech narsa ko‘rinmay qoladi!

– Abdullohbey! Abdullohbey! – shu onda tilini yutib yuborib jim o‘tirgan Tublibek gap qotdi. – Bunday qizishmang! Ishni qiyinlashtirmang! Agar ayblovda xatolik bo‘lsa, qonunan kurashamiz.

– Siz ham qonun deysizmi? Ko‘ryapman qonunlaringizni! Juda “mukammal” ishlayapti! – zaharxanda qildi Abdulloh.

– Sudda bu gaplaringiz uchun ham jazo olasiz, – dedi tergovchi sovuqqon. – Sizga savol: sizni kim Xitoyga yubordi? G‘oyaviy rahnamoingiz kim? Moddiy ta‘minotchingizning ismini ayting.

– Men bu masalada birorta savolingizga javob bermayman! – dedi Abdulloh.

– Tergovga yordam bering, – ogohlantirdi tergovchi. – O‘zingizga oson bo‘ladi.

– Osonlashtiruvchi ham, qiyinlashtiruvchi ham Allohdir! – dedi Abdulloh.

Tergovchining ko‘zida birdan yovuzlik chaqnadi:

– Menga qara, mahbus, o‘zingni kim deb o‘ylayapsan? Bu qamoq jahannam ekanligini ko‘rdingmi? Seni hech chertmayapti? Bilasanmi, nima uchun? Chunki yuqoridan aytishdi: kelgindining burni qonamasin, deyishdi! Aks holda, uningni ham chiqara olmasding! Kindigingdan boshlab qorningni yorib, ichagingni salla qilib, boshingga o‘rab qo‘yardim, allaqachon! Xudoyingga ibodat qilib o‘tirarding! – dedi og‘zidan tupuk sachrab. – Indamaganim sari boshga chiqyapsan! Sud o‘tadi, kamida o‘n beshta olasan, kamida o‘n besh! Jamloqda esingni kiritib qo‘yishadi!

Advokat Tublibek tergovchining dag‘dag‘asidan rangi oqarib, nafas ololmay qoldi.

Abdulloh pinagini buzmadi. Tergovchiga xotirjam dedi:

– Asl basharangizni ochdingiz, ofarin! Ko‘zbo‘yamachilikka o‘ylab topgan qonunlaringizni behayolarcha pesh qilishingiz-chi! Moyimxonning shikoyati yuzasidan esa bitta so‘z aytmayman ham, yozmayman ham!

– Mard ekansiz-da, Abdullohbey! – to‘satdan tirjaydi tergovchi. – Shunday jinoyatlarni bo‘yningizga qo‘yamanki, iqrор bo‘lsangiz ham, bo‘lmasangiz ham, bemalol kamoqqa kirib ketaverasiz!

– Qo‘lingizdan kelganini qiling, janob tergovchi! – Abdulloh shunday deb o‘rnidan turdi. – Mirshablarga ayting, kameramga kuzatib qo‘yishsin!

Tergovchi tashqariga chiqdi, Tublibek ovozi qaltirab, yalinggannamo dedi:

– Abdullohbey, tergovchidan kechirim so‘rang! O‘zingizga qiyinchilik tug‘dirmang!

– Xavotirlanmang, hasbiyallohu va ni‘mal Vakiyl! – dedi Abdulloh qat‘iy. – Siz ota-onamga qo‘ng‘iroq qildingizmi? Menga shuni ayting!

Tublibek javob berishga ulgurmadi, ikki mirshab kirdi va Abdullohning qo‘lini qayirib, olib ketdilar.

Abdulloh o‘z kamerasiga emas, zinalar orqali yer tagiga, nim qorong‘u, chirog‘i xira miltirayotgan yo‘lakka tushayotganini ko‘rib, baqirdi:

– Meni qayoqqa olib ketyapsanlar! Qo‘yib yubor! – deb siltandi.

Yer tagida uzun, oxiri ko‘rinmaydigan, eni ikki quloch keladigan yo‘lakka tushdilar. Beton devorlarda o‘rgimchak to‘ri yiltiraydi. Dimoqqa “gup” etib yiring, qon, zax, najosatning aralash isi urildi. Hammayoqdan ingroq ovozlari taralardi.

– Sening tiling juda uzun ekan, kelgindi, – dedi mirshablardan biri. – Tili uzunlar bilan yaqindan tanishib ol -chi!

Ikkinchi mirshab xiringladi. Birinchi temir eshikning qarshisida to‘xtadilar. Yo‘lakning nariga tomonidan mirshab kiyimida baland bo‘yli, tirtiq labli, beso‘naqay bir nusxa ularning oldiga keldi.

– Kimni keltirdinglar? Yangisimi? – deb so‘radi xirillagan tovushda.

– Ha, yangisi. Yangi kelinchakdek nozi bor, – boya xiringlagan mirshab. Abdulloh bu gapni eshitib bir siltandi.

– Bunga hamma kameralarni bir-bir ko‘rsatsang, Devog‘a, – iltimos qildi mirshablardan boshqasi. – Kelajak maskani bilan yaqindan tanishib olsin!

Devog‘a:

– Yaxshi, – dedi-da, Abdullohning orqa yoqasidan dast ko‘tarib yerga qo‘ydi. Abdulloh bo‘g‘ilib, yo‘taldi. Dev uni sudrab birinchi temir eshik ro‘parasiga keltirdi. Eshikning tambasini surib, ochdi.

– Ichkariga qara, mahbus, – dedi qo‘lchiroq bilan yoritib.

Ichkarida ikka yalang‘och mahbus ikki tomonga qo‘lidan osib qo‘yilgan. Ularning oyoqda turishga quvvati qolmagan, bilaklarini temir halqa tishlab turibdi. Qorin ichiga tortilib, teri qolgan, xolos. Qovurg‘alari sanalib yotibdi. Soch va soqol patak bo‘lib o‘sgan, bitlagan. Yelka, son, boldirlaridagi yaralari yiringlagan, pashsha vijillaydi, mayda qurtlar bosgan. Kameraning devorlari, poli qasmoq. Har yer-har yerda odam najosati. Kameraga bir parcha ham yorug‘lik kiradigan darcha ko‘rinmaydi.

Abdullohning dimog‘i achishdi, ko‘zidan duvillab yosh otildi.

YIGIRMA BIRINCHI BOB **FITNA OTASHI ALANGA OLDI**

(Sabriniso xonimning hikoyasi)

Xo‘ja Ali ga politsiyadan odam keldi.

– Duoda bo‘linglar, Allohim xayrlisini bersin! – deb tayinladi Xo‘ja Ali otasiga, yig‘lamsirayotgan onasi va ayoliga.

Politsiya boshqarmasi oldida odam ko‘p. Kimdir tergovga kelgan, kimdir shikoyat bilan turibdi.

– Xo‘ja Ali Xo‘ja Asqar o‘g‘li, siz politsiya boshlig‘ining xonasiga kiring! – politsiya kiyimdagi yosh qizi Xo‘ja Ali ga yo‘l boshladi.

– Keling, fuqaro, – deb uni o‘tirgan joyida kutib oldi politsiya boshlig‘i Mukesh Mukri. – O‘tiring. O‘zingizni tanishtiring.

Xo‘ja Alining ichida xavotir to‘la edi. Nafasini rostlab olib, javob berdi:

– Xo‘ja Ali Xo‘ja Asqar o‘g‘li.

– Yoshingiz?

– Yigirmada.

– Kasbingiz?

– Qandolatpaz.

– Diningiz?

– Islom.

– Mazhabingiz?

– Hanafiy.

– Qaysi madrasada o‘qigansiz?

– Dorul huffoz.

– Yashash joyingiz?

– Ayodhiya, Boburiylar mavzei.

– Uylanganmisiz?

– Ha.

– Ayolingizning ism-sharifi?

– Sabriniso shayx Qosim qizi.

– Farzandli bo‘ldinglarmi?

- Farzand kutyapmiz.
- Qaynotangiz shayx Qosim qaerda yashaydi?
- Ayodhiya, Bog‘ mavzeida.

– Yaxshi, Xo‘ja Ali, endi men o‘zimni tanishtiray. Polkovnik Mukesh Mukri, shahar politsiya boshlig‘i, yoshim 60ga kiryapti, yigirma yildan buyon politsiyada boshliqman. Mustaqillikdan oldin ham sidqidildan ishladim. Hindiston ozod etilgach ham, ishlayapman. Har ikki davrda ham jinoyatga qarshi kurashib kelyapman. Endi o‘ylab ko‘r, Xo‘ja Ali, men nima uchun sen bilan shaxsan yuzma-yuz suhbatlashyapman? Nima uchun ma‘lumotlaringni o‘zim yozib oldim? Bilasanmi?

Xo‘ja Ali yelkasini qisdi.

– Sohib, men buni bilmayman, – dedi.

– Mayli, buni bilib olish uchun vaqting yetarli bo‘ladi. Sen menga o‘zing ayt: kecha qaerda eding? Qanday jinoyatga aralashding?

Xo‘ja Alining ichida nimadir “shuv” etdi. Rangi tuyqus o‘zgardi.

– Hech qanday jinoyat qilmadim, – dedi shoshib.

– Xo‘ja Ali, kel, hammasini osonlashtiramiz. Voqea tafsilotini ikir-chikirlari bilan o‘z tilingdan eshitsam, degandim. Tergovga bergan yordaming jazoni yengillashtiradi, – dedi bosh zobit.

– Sohib, Xudo xayringizni bersin, hech qanday jinoyatga aloqam yo‘q, axir! – dedi Xo‘ja Ali yalingannamo.

– O‘zim senga yordam beraman: kecha, peshindan oldin, shahar markazidagi rastada shirinlik sotayotgan eding... Keyin nima bo‘ldi? – so‘radi podpolkovnik.

– Shirinlik sotishim jinoyat emas-ku! – dedi Xo‘ja Ali xotirjam tortib.

Polkovnik Mukeshning jahli chiqdi.

– O‘zingni jinniga solma, oldingga kelgan mijozni nega urding? Nima uchun uni kofir, mushrik, deb tahqirlading? Diniy adovat uyg‘otmoqchimisani? Kim senga bu ishni buyurdi?

Xo‘ja Ali ko‘zlarini katta ochib dedi:

– Men uni kofir ham, mushrik ham demadim. O‘zi janjal chiqardi.

– O‘zi janjal chiqardi? – Xo‘ja Alining gapini takrorladi politsiya boshlig‘i. U biroz hadik bilan turgan, yuzli nurli, soddaligi qiyofasidan ayon bu musulmon yigiti aldamayotganiga amin edi. Chunki polkovnik Mukesh turfa jinoyatchilarni ko‘rgan. Yillarki, ularni fosh etdi, qamadi. Sal kam qirq yillik faoliyat unga odamlarni bir ko‘rgandayoq “o‘qib chiqish” qobiliyatini hadya etdi. Keksa bosh zobit shu tajribasiga tayanib, Xo‘ja Alida bolalikning sofligi, hayotni bilmaslik, biroz bo‘lsa-da, anqovlik borligini sezdi. Biroq yigitning fitratidagi tozalik barq urib turibdi. Bu pokiza fitrat o‘zidan bebaho fazilatlarni namoyon qilajak, biroq bu nuqttagacha polkovnik Mukesh mulohaza qilib ulguradi. U Xo‘ja Alidan voqeaning har bir nuqtasigacha mukammal bilib olish niyatida edi.

– Qani, menga hammasini aytib ber-chi! – dedi bosh zobit ovozi muloyimlashib.

Xo‘ja Ali hindi “mijoz”ning kelib, shovqin ko‘targani, haqoratlab, urush chiqargani, kaltak yeb, tuhmat bilan baqir-chaqir qilganini aytib berdi.

– Hindilar meni urishlari mumkin edi, uyimga ketib qoldim, – deb gapini tugatdi yigit.

Polkovnik Xo‘ja Alini kiprik qoqmay tingladi, unga mutlaqo ishondi. Kecha hibsga olinganlarning bir nechasi tergov qilingandi, ko‘pchilik, hindiyning “Musulmonlar meni kofir dedi!” – deb dodlagani uchun jazavaga tushganini tan oldi. Biroq aynan biror inson: “Falonchi meni kofir dedi”, – deb guvohlik bermadi. Hamma eshitganiga tayangan, shundan g‘azablangan.

Bir necha kishi janjal qandolatpaz yigit atrofida boshlandi, dedi. Polkovnik barcha ko‘rsatmalarni xayolan tahlil qilib, solishtira boshladi. U fikrlab olishi uchun yolg‘iz qolishi kerakligini o‘yladi-da, Xo‘ja Aliga dedi:

– Sen hamma gapingni manavi qog‘ozga yozgin-da, navbatchi tezkor bo‘linga ber. Uqdingmi? Rohit! Tushuntirish xatini olib, qo‘yib yuboringlar. Zarurat tug‘ilsa, chaqiramiz.

Polkovnik xoli qolgach, fikrlarini tartiblashga kirishdi.

“Odamlarning yarmidan ko‘pi “Musulmonlar boshimizga chiqib ketdi, endi tahqirlayapti”, – degan ovozni eshitgan. Lekin hech kim bu ovoz egasini ko‘rmagan. Mana shu birinchi nuqta. Va yana biror odam hindiylarni so‘kkan musulmonni ham bilmaydi. Ikkinchi nuqta shu. Janjal qandolat rastasidan chiqqan. Qandolatpaz bilan gaplashdim... Shovqin ko‘targan odam aniq, lekin hibsdagilar orasida u bormikin? Lekin so‘roq qilinganlar orasida yo‘q. Uni topsak, birinchi nuqtada nima borligi ma‘lum bo‘ladi. Ikkinchi nuqtada muammo yo‘q, ya‘ni musulmonning g‘ayridinni haqoratlagani uydirma ekanligi to‘qson to‘qqiz foiz aniq va ravshan. Xo‘ja Alining ko‘rsatmasiga tayanib ish ko‘rsam, janjal keltirib chiqargan odam orqali bu ishdan manfaatdor nuqtaga chiqib borishim mumkin. Tergovni bugunoq tugatish shart. Toki “birinchi nuqta”ni qo‘ldan chiqarib qo‘ymayin! Darvoqe, betartiblik qatnashchilarining har birining turqini ko‘rib chiqishim lozim. Balki, Xo‘ja Ali tasvirlagan odamni taxminan tanib olarman. Keyin maxsus tergov o‘tkazib, qandolatpaz bilan yuzlashtiraman”.

Polkovnik hibsxonaga borish niyati bilan o‘rnidan turarkan, yordamchisi eshikni taqillatib kirib keldi:

– Sohib, hibsxonada qotillik sodir bo‘libdi...

– Qotillik? – polkovnik Mukesh deyarli yugurib koridorga chiqarkan, buyurdi. – Qandolatpaz shu yerdami? Ushlab turinglar, ketmasin! Tezkor bo‘lim boshlig‘i qaerda? Qotillik joyidami?! Yaxshi...

Hibsxonaning qotillik ro‘y bergan kamerasida tekshiruv boshlab yuborilgan. Polkovnikni tezkor bo‘lim boshlig‘i kutib oldi.

– Ser, qurbon pichoqlangan, pichoq ko‘krak qismining chap sohasiga sanchilgan, yurakning o‘ng klapanini teshib o‘tgani gumon qilinmoqda, pichoqning uchi kurak suyagidan bir millimetr teshib chiqqan, demak, zarb kuchli bo‘lgan.

– O‘lik kamera o‘rtasida yotibdimi yoki tashqi panjara yaqinida?

Polkovnik bu savolni berish asnosida qotillik joyiga kelib to‘xtadi. Kameraning bir tomoni, ya‘ni koridorga qaragan tarafi ikki qavat panjara bilan

to'silgan edi, murda bir oyog'i buklangan, bir oyog'i esa uzala holda aynan panjaraga tegib turardi.

“Qotil tashqaridan kelib pichoq urgan! Yoki hibsxona nazoratchilaridan biri xoinmi?” – shu o'ylar polkovnikning xayolidan “yilt” etib o'tdi. Biroq sir boy bermay, tezkor bo'lim boshlig'idan yana so'radi:

– Qotilni ko'rganlar bormi? Dastlabki tezkor tergov ketyaptimi?

– Qotilni hech kim ko'rmagan, kameradagi hamma va hibsxona nazoratchilari ham tergov berishmoqda, – dedi tezkor bo'lim boshlig'i.

Polkovnik Mukesh o'likning basharasiga, katta qorniga qarab turdi-da, taniganday bo'ldi:

– Prasat, – deb nihoyat tezkor bo'lim boshlig'ining ismini aytdi. – Men biroz oldin Xo'ja Ali degan yigitni tergov qildim. Ayt, uni shu yerga keltirishsin.

... Xo'ja Alini hibsxonaga olib kelisharkan, ko'ngliga qo'rquv oraladi. Politsiya xodimlari, negadir, uni kishanlaymizmi, yo'qmi, deb tortishib qolishdi. Va kishanlashga qaror berdilar. Qo'lga kishan bilakuzuklari taqilgach, Xo'ja Ali muzlab qolganini his etdi. O'zini bazo'r qo'lga olib, “La havla va la quvvata illa billahil a'liyyil a'ziym”ni o'qib yuraverdi. Hibsxona devorlari qalin, devor tepasiga tikanli sim o'ramlari o'rnatilgan, avtomat tutgan qo'riqchilar baland ko'tarmada hammayoqni kuzatyapti.

– Imilamma! Tezlash! – dedi xodimlardan biri Xo'ja Alini zarda bilan niqtab.

Hibsxona uch qavatli to'rtta binodan iborat, bu binolar bir-biriga qaratib qurilgan, hovlisi tor.

Xodimning niqtashidan keyin Xo'ja Ali beixtiyor yugurdi. U ba'zilar ochiq, ba'zilar yopiq kamera panjaralari qarshisidan o'tib borarkan, u yerdan qarab turgan hamma mahbuslar juda dahshatli tuyuldi.

Bir kameraning yonida polkovnik Mukesh turgan ekan. U kamera ichiga ishora qildi:

– Qara, taniysanmi?

Xo'ja Ali qo'rqa-pisa murdaga qaradiyu, o'zini orqaga tashladi:

– Tanidim, tanidim! – dedi nafasi tiqilib. – Men bilan shu odam urishdi. Shu odam baqirdi.

Polkovnik indamadi, qovog'ini solib, nimalarnidir o'yladi-da:

– Xo'ja Alidan o'likni tanigani haqida tushuntirish xati yozdirib olib, qo'yib yuboring, uyiga ketsin, – dedi va qandolatpazga jiddiy tayinladi. – Hoy, bola, politsiya chaqirsa, tezda yetib kel! Uqdingmi?

–Ha, uqdim, – dedi Xo'ja Ali.

Polkovnik Mukesh esa xizmat avtomobiliga o'tirib, hokimning qabuliga yo'l oldi.

– Hokim janoblari, siz bilan yuzma-yuz suhbatlashsam, degandim, – dedi polkovnik Mukesh o'zi bilan ergashib kirgan hokim o'rinbosarining chiqib ketishi kerakligiga sha'ma qilib. Hokim o'rinbosari bundan gezarsa-da, majburan kuldi:

– Sizlar... bemalol! Men xonamda bo'laman, – dedi-da, “lip” etib chiqib ketdi.

– Nima gap, Mukesh? – so'radi hokim. U ham oltmishlarni qoralagan odam. Yoshligida Mahatma Gandi nutqlarini eshitib yurardi, Javoharla'l Neruni qo'llab-

quvvatladi. Ingliz hukumati uni ham ko'p ta'qibga oldi. Hindiston mustaqillikka erishgach, shaxsan bosh vazir undan hukumatga yordam berishini iltimos qildi, biroq u shu shahar hokimligiga rozi bo'ldi. "Keksaydim, tug'ilgan shahrimga xizmat qilib o'lsam, shu men uchun sharaf", – dedi. Muammo ko'p, kambag'alchilik avjda, puldorlar bo'yin berishni istamaydi, shahar ichida ba'zilarining ingliz mafiyasi bilan aloqasi borligi haqida ham "mishmish"lar bor. Hokim esa bu masalalarni hal qilish uchun kurashib kelyapti. Bolalik do'sti Mukesh doim uni qo'llaydi.

– Kumar, – dedi Mukesh ular yolg'iz qolishgach. – Bizga jiddiy hujum boshlanyapti.

Hokim hayron bo'ldi:

– Qanday hujum haqida gapiryapsan?

– Qandolat rastasi bekor alg'ov-dalg'ov bo'lmabdi, bu yerda hindiy-musulmon to'qnashuvi uchun harakat boshlangani aniq, – dedi tashvishmand bo'lib bosh zobit.

– Nimalar deyapsan, axir? – hokimning rangi o'chdi. – O'ylab gapiryapsanmi?

– Men tekshirdim, janjal boshlagan odamni bir soat oldin hibsonada o'ldirishdi. Chunki u o'z buyurtmachilarini aytib berishi mumkin edi.

– Yana qanday dalillaring bor? – so'radi hokim.

– Hozircha yo'q, biroq vaziyat jiddiy. Bu haqda shtat hukumatini, xavfsizlik xizmatini xabardor qilishimiz kerak, – dedi politsiya boshlig'i.

– Yaxshi. Bu masala bilan shaxsan shug'ullanaman, cho'g' alanga olmay o'chirish lozim, aks holda, kech bo'ladi, – dedi hokim.

– Yana bir gap, – ovozi pasaytirdi Mukesh Mukri. – Hukumat tashkilotlari ichiga ingliz hukumatining revanshistlari joylashtirilgan bo'lishi mumkin. Bu masaladagi axborotni faqat birinchi rahbarlar bilan muhokama etish lozim. Ayniqsa, sening o'rinbosaring bu tartibsizlikni diniy ziddiyat, deb atashni juda ham xohlayapti.

Hokim bu gapni eshitib nimanidir esladi.

– To'g'ri aytasan, u yaqinda menga ana shunday ruhdagi axborotni kiritgan edi, – dedi. – Sarketni shtat hukumati bu lavozimga tavsiya etgan. Men uni tekshirishni xavfsizlik idorasidan so'rayman.

Hokim Kumar va politsiya boshlig'i Mukesh muammo ustida suhbatlashar ekanlar, bir sirdan g'ofil edilar: o'rinbosar Sarket hokimning stoli tagiga mikrofon o'rnatib, istagan paytida undan foydalanayotgandi.

Hozir ham bu gurgunni u diqqat bilan tingladi. Kecha yozgan maktubiga Qora Singxdan o'ta tezkor javob olgan edi: "Sariq Josusga. Ishimizga xalal bergan har kimni izzsiz yo'qoting! Qora Singx".

Sarket buyruqni darhol amalga oshirish shartligini tushundi. Derazadan tashqariga qaradi: quyosh botib boryapti. U shu tunda barcha to'siqlardan qutulishga bel bog'ladi.

... Ertalab shahar shumxabarlardan larzaga keldi. Bu payt Xo'ja Ali holva iylashga kirishgan edi. Bozorga chiqqan otasi Xo'ja Asqar shoshib kirib keldi.

– O'g'lim, qandaydir ko'ngilsizliklar kelayotgandek! – dedi horg'in.

– Alloh saqlasin! – dedi Xo‘ja Ali. U kecha shomda uyga keldi. Juda toliqqan edi. Tunda uyqusi qochdi. O‘zini naqadar xotirjam tutmasin, Sabriniso sezdi, biroq u ham sezganini eriga sezdirmadi.

Xo‘ja Ali bomdodni ado etdiyu, yaxshi dam olmagan bo‘lsa-da, ishga kirishdi. U o‘zini chalg‘itmoqchi edi.

Otasining hali aytmagan xabariyu noxush taxminidan Xo‘ja Alining bezovtaligi birdan kuchaydi.

– Hokim Kumar sohib va bosh zobit Mukesh sohib shu tunda olamdan o‘tishibdi, – dedi qayg‘u bilan Xo‘ja Asqar. Buni eshitib, Xo‘ja Alining qo‘li ishga bormay qoldi, beixtiyor o‘zini ishdan tortdi.

– Bu ikkisi butga sig‘insa ham, adolatparvar edi, – dedi Xo‘ja Asqar past ovozda. – Ustozlarimiz suhbatlarda aytishardi: islomiy davlat zulmkor bo‘lsa, tezda qulaydi, kuffor adolatni tutsa, yashayveradi. Kattalarimiz Kumar sohibning ishlarini ko‘rib, g‘ayridin bo‘lsa ham, insofi bor, deyishardi. Mukesh ham birovni behuda qamoqqa tiqqan emas. Kecha seni chaqirishganida shuni bilganim uchun ham xotirjam edim. Qadimda forslarning No‘shiravon degan podshohi bo‘lgan ekan. U adolati bilan tarixda qolgan. Emishki, u ma’jusiyy dinida o‘tgan. Biroq adolati bilan davlatini mustahkam saqlabdi. Mushrik bo‘lsa-da, ikki adolatli rahbardan ayrildik biz ham. Buning oqibatida zulm shamoli kelmasa, deb qo‘rqaman, o‘g‘lim.

– Ota, – dedi tasalli ohangida Xo‘ja Ali. – Har ish Allohdan. Alloh bizga yordamchi bo‘lsin! Bizni zolimlar qo‘lida qoldirmasin!

Xo‘ja Ali shunday desa-da, bu gaplari, aslida, o‘zining ham xavotiriga bas kelmayotgan edi.

Oradan bir hafta o‘tib, shaharga yangi hokim, yangi politsiya boshlig‘i tayinlandi. Shu kunlarda hindiylarning diniy bayramlaridan biri nishonlanayotgan edi. Yangi hokim bayram bahona odamlarni yig‘dirdi. Xalq qarshisiga chiqib nutq irod qildi.

Hokim qirq yoshlar chamasidagi tepakal va o‘rtabo‘y bir odam ekan. U, aslida, inglizparast zodagonning erka o‘g‘li bo‘lib, Angliyada otasining pulining zo‘ri bilan “o‘qidi”. O‘qishni bazo‘r bitirib, Hindistonga kelib, kayfu safoga berildi. Otasi Hindiston mustaqilligi uchun ayovsiz kurash ketarkan, kishi bilmas inglizlarni qo‘llab yurdi. Biroq ish uning uchun teskari tomonga yurdi: Hindiston mustaqilligi e‘lon qilindi. U odam darhol Ozod Hindiston himoyachisi o‘laroq maydonga chiqdi. Katta mulklari, boyliklarini, korxona va yerlarini yo‘qota olmasdi, axir.

Mustaqil hukumat islohotlarining tarafdori qiyofasida almashayotgan amaldorlarni sotib olishga ko‘p pul sarfladi.

Hammasi yana izga tushdi, sustlashgan savdosi, ishlab chiqarishi yura boshladi, ham jinoiy guruhlar, ham hukumat amaldorlarining og‘zini moylash masalasida yangi tizimni o‘zlashtirib bo‘lganida unga Qora Singxdan xabar keldi.

“Ram Malxotraga. O‘g‘ling Amit Malxotrani hokim qilamiz. Sen o‘g‘lingni qo‘llab-quvvatla!

Qora Singx”.

Shu. Ram Malxotra bu bir parcha qog'ozga ishonish yoki ishonmaslikni bilmay qoldi. Dehlida kayfu safoga boshi bilan sho'ng'igan o'g'lidan o'ziga tuzukroq merosxo'r chiqishiga shubha qilayotgan cholning bu "mujda" sabab boshi qotdi. U Hindistonning gigant kompaniyalarini himoya qiladigan, qurol, qora dori va odam savdosini muvofiqlashtiruvchi behad ulkan qudrat egasi bo'lmish "Qora Singx" haqida afsonavor gaplarni eshitgan edi, albatta.

Biroq hech qachon Qora Singxdan xat olishini taxmin ham qilmagan edi.

Uch kundan so'ng Ram Malxotraga o'g'li Amitning Ayodhiya xokimi bo'lganligini aytib, suyunchi so'rashdi. Suyunchi so'rovchilar o'ta jiddiy odamlar edi. Ular Ram Malxotraning deyarli hamma ishlaridan xabardor ekanliklarini isbotlashdi: pora yo'laklari, davlatdan yashirin ishlab chiqarish, berkitilgan daromadlar, pinhoni inshootlar va hokazo. Bularning hammasi janob Qora Singxning marhamati bois davlatning ko'ziga ko'rinmayotganmish. Shunday ekan, Ram Malxotra Ayodhiyaning yangi hokimini moddiy qo'llashi, hokim o'rinbosari Sarketning xarajat uchun so'raydigan mablag'larini yetkazib berishi shart. Bu bilan Malxotra janoblari ham o'z tijoratlarini xatarsiz yuritadi va faoliyatini Sharqiy Osiyogacha kengaytirishi mumkin.

Ram Malxotra ko'ndi.

Hozir minbarda turib, xalqqa va'z o'qishga shaylanayotgan yangi hokim Amit Malxotra ana shunday tarixga ega.

Amit Malxotra o'z o'rinbosari yozib bergan ma'ruzani o'qishga kirishdi. Nutqda, xususan, mana bunday jumlar bor edi:

– ... Keyingi paytlarda shahrimizda vaziyat og'irlashdi. Tajovuzkor ruhdagi musulmonlar hindiy millatini, hindiy dinini haqoratlash holatlari tez-tez uchramoqda. Ayniqsa, bundan o'n kun oldin ro'y bergan hodisa fikrimizni isbotlaydi. Shahar markazida bir guruh musulmonlar hindiylarni tahqirlagan, ularga tajovuz etgan. Ekstremistlarning tajovuziga qahramonlarcha kurashgan fuqaromiz esa qamoqqa tashlangan. Qamoqda uni o'ldirib ketishgan... Marhum hokim Kumar Sanjay hamda politsiya boshlig'i Mukesh Mukrilar ham shu harakatlar qurboni bo'lishi mumkin. Biz yangi politsiya boshlig'i Prasat Modi bilan birga buning tagiga yetamiz. Shahrimizda xalq tinchini buzayotgan musulmon ekstremistlarining rahnamolari hamda moddiy ta'minotchilari Pokistondagi guruhlar ekanligi ham taxmin etilmoqda. Men aminmanki, xalqimiz davlatning islom eksterimizmiga qarshi kurashini qo'llab-quvvatlaydi va musulmon radikallarning haddan oshishiga yo'l bermaydi. Yashasin, ona Hindiston!

Bu nutq ofat darakchisi edi. Bu nutq faqat musulmonlar uchungina balo emasdi, balki boshqa dindagi oddiy insonlarni ham bezovta qilib, ularni hurkitadigan, el o'rtasiga adovat urug'ini sochadigan nutq edi.

Bayram marosimi kuni kechga yaqin politsiya qandolatpaz Xo'ja Ali va uning keksa otasi Xo'ja Asqarni katta mashmasha bilan kelib hibsga oldi.

Politsiya ketganida butun hovli ag'dar-to'ntar bo'lib yotardi. Iskovich itlar hammayoqni hidlab tashladi. Ular solgan vahimadan uydagi hamma qo'rqib ketdi, ayniqsa, oy-kuni yaqin qolgan Sabrinisoning ahvoli og'irlashdi. Qaynonasi kelinni

uyga yotqizdi. Shu tunda Sabrinisoning ko'zi yoridi. O'g'il ko'rdi. Yangi mehmonga buvisi Ozod deb ism qo'ydi.

Bu yaxshi niyatlar jamlangan ism edi. Yaxshi niyatlarning amalga oshajak yo'li esa, ko'pincha, benihoya uzun bo'ladi.

YIGIRMA IKKINCHI BOB **QALB ESHIKLARINING OCHILISHI** *(Abdulloh Yorqinning hikoyasi)*

– Ko'rdingmi? – dedi xirillab Dev.

Abdullohning ko'zidan otilayotgan yosh qo'rquvdan, desak, insofsizlikdir, chunki u hozir qo'rquvni unutdi. U odam zotini bunday haqir va xorlangan holda ko'rib, ko'z yoshini to'kishdan o'zini to'xtata olmadi. Ustiga ustak, tahqirlanuvchi dindoshing bo'lsa-chi? Unga bu azoblar faqat imon bois yog'ilayotgan bo'lsa-chi?!

Dev Abdullohning bo'ynidan sudrab, kameraga tiqdi:

– Ko'ryapsanmi? – dedi yana. Abdullohning nazarida Devning lug'atida boshqa so'z yo'q. Bu haqiqatga yaqin, zotan, Dev temir eshiklarni ochib-yopish, kunda bir mahal ovqat tarqatish, odam qiynash, qiynab o'ldirishni mukammal biladi, xolos. Miyasida instinktlar yashaydi. Fikr mavjud emas.

Abdulloh zanjirband mahkumlarga tikildi, o'ng tomondagi gapirayotgandek tuyuldi. Shu lahzada Abdullohning vujudi quloqqa aylandi.

U zanjirband odamning soqol-mo'ylov orasida ko'rinmay ketgan lablaridan: “Va min annasi man yashri nafsag'ubtig'o amarzotillah. Vallohu roufun bil ibad” degan nidoni payqab ulgurdi.

Bu Baqaraning 207-oyati!

“Va odamlar orasida Allohning roziligini tilab, jonini sotadiganlar bor! Alloh esa bandalariga shafqatlidir!”

Dev Abdullohning keyingi kameraga itqitib yubordi.

Abdulloh sanoqsiz tig'lar oyog'iga, kaftiga, butun tanasiga “g'irch-g'irch” sanchilayotganini sezib, orqa qarab emakladi. Emakladiyu og'riqdan ixrab, qotib qoldi: qameraning polida tig'dor uchi tepaga qaratib uzun mixlar qoqib tashlangan. Mixlar qimirlashga ham, turib qolishga ham qo'ymaydi: tananing xohlagan joyiga sanchiladi, qon oqizib halok etishi mumkin.

Abdulloh harakatsiz qotdi. U qimirlagani sari jarohati ko'payib, azoblanishini sezdi. Hozir uning idrokida jonini himoyalashdan bo'lak xayol ko'rinmaydi. Bu xayol har bir yaratiqqa Alloh fitratan ato etgan tuyg'uning mahsulidir. Taxminan bir daqiqa tishini tishiga qo'yib ko'zini yumgan Abdulloh og'riqlar bosilganini bildi. Sekin ko'zini ochdi. Qorong'uga o'rgangan nigohi xona devorlariga bir qarich taxtani o'rindiqlik sifatida mahkamlanganini ko'rdi. O'sha taxtalarda uch kishi devorga vujudi bilan yopishib o'tirardi, chunki ular yerga oyoq qo'ysalar, tabiiy, vujudlariga mix qadaladi.

Birodar!.. – dedi o'tirganlardan biri. Uning ovozi bo'g'iq, zaif edi, patak sochlari esa o'sib yelkasiga tushgan, soqoli yuzini qoplagan, egnidagi bir parcha

latta titilib ketgan, badanidagi chandiqlarni esa zulmat ichidan ham koʻzga tashlanadi. – Sekin oʻrningizdan turing, yonimizga keling, yoʻqsa, qon yoʻqotasiz!..

Abdulloh muxotobiga qaradi-da, u tomonga yurishga intildi. Ikkinchi odam maslahat berdi:

– Sekin sudralsangiz, joningiz ogʻriydi, kuchingiz yetsa, iloji boricha bir shiddat qiling! Yonimizga kelasiz!

Abdulloh maslahatga amal qildi: oʻrnidan turib, ikki qadam bilan devorga yetdi, bir qarich taxta ustiga naqadar tez chiqib oʻtirganini oʻzi ham fahmlamay qoldi, biroq biqinlari, koʻkrak qismi, sonlari – umuman, tanasining deyarli har qarichidan qon sizib chiqayotgan edi.

Ogʻriq kuchli. Koʻzlarini yumdi. Tishini tishiga bosdi. Nafasini ichiga yutdi. Bu qiynalishni yengillashtirgandek boʻldi.

– Allohning Oʻzi yordam beradi, birodar, – dedi oʻtirganlarda biri. – Istigʻfor ayting.

Abdulloh boshini silkidi. Unda gapirishga mador yoʻq edi. Ikkinchi mahkum ham past ovozda soʻzlay boshladi, qizigʻi, ularning sasi naqadar boʻgʻiq, naqadar jarangsiz boʻlmasin, dadil, umid va ishonch bilan toʻla.

– Avvalboshda juda siqilasiz, – dedi tizzasini quchoqlab. – Keyin koʻnikasiz. Kunlarni qanday oʻtayotganini bilmay qolasiz. Toshbaqa toshini ichiga kirib ketgandek siz oʻz ichingizga kirib ketasiz. Zerikmay qolasiz. Sababi – qalbingizdagi ortiqcha narsalar sekin-asta yoʻqolib boradi. Qalbingiz boʻshaydi. Dunyo tashvishlari oʻladi. Iymon atalmish neʼmat qalbda qoladi. Yod olgan suralaringiz, zikrlaringizni takrorlaysiz. Shu bilan taskin topasiz. Halovatga erishasiz.

Abdulloh hamsuhbatining fikrlarini tinglab, qandaydir quvvat his etdi. Ajabki, ularga berajak biror savoli, aytajak soʻzi ham yoʻq edi. Faqat maʼqullab boshini silkib qoʻydi. Shu onda temir eshik ochilib, Dev koʻrindi:

– Hey, yangi! – dedi u boʻkirib. – Chiq! Tez chiq!

– Chiqavering, Alloh madadkor boʻlsin! – dedi oʻtirganlar tezda.

Abdulloh tishini tishiga bosib, ikki qadam bosib eshikka yetdi. Yetdiyu, yerga yiqildi.

– Joylashib oldingmi? – dedi Dev. – Shoshibsan-da! Hali bu yerda sarguzashting koʻp boʻladi. Shoshilma!

Dev Abdullohni sudrab keyingi temir eshikning oldiga keldi. Tambani tushirdi. Xonaning roʻparadagi devoriga katta it bogʻlangan edi. Abdulloh hali esini yigʻib ulgurmay Dev uni xonaga itarib kirgizib yubordi. It vovullamadi, balki dahshatli irillab Abdullohga otildi, itning ikki oldi panjasi Abdullohning yelkasiga tushdi, kuchsizlangani uchun u yerga yiqildi. Kimdir Abdullohning oʻng qoʻlidan ushlab qattiq tortdi. Abdullohni itning ostidan sugʻurib oldi. Abdulloh oʻzini devor tagida koʻrdi. Yonida kimdir turibdi. U odamning yuzi aniq koʻrinmadi. Koʻrish imkonsiz, zotan. It Abdullohni gʻajishga intilayotgan edi. Dev eshikdan manzarani zavq bilan tomosha qildi: mahbus itning tagida shu qadar tipirchiladiki! U har safar bu tomoshadan juda rohatlanadi. Baʼzan it mahbusning boʻgʻzidan oladi. Ish oʻlim bilan tugaydi. Lekin it odamni yemaydi. Qonini yalashi mumkin. Bu hol it bilan

odamni yakka qoldirganda sodir bo'ladi. Hozir bu xonada ikki mahbus bor yana. Ular, odatda, Abdulloh kabi yangilarni itning og'zidan qutqarib qolishadi. Hozir ham ulardan biri shiddat bilan harakat qildi: Abdullohni xalos qildi. Rangi oqargan, yuzi, vujudi qonga belangan Abdulloh esa ichki bir tuyg'u bilan tipirchiladi, holbuki, Alloh undan ayni paytda qo'rquvni ko'tarib qo'ygandi. Uning ko'zlari ochiq tursa-da, ko'rmasdi, qulog'i ovozni eshitsa-da, ma'nolarni anglamasdi. Vahshiy it zanjirini shildiratib, uning burnini tagida irillasa-da, zarracha qo'rqmayotgan edi. Dev eshikni yopdi. Eshik tambasi taraqlab o'z o'rniga tushgach, nariga tarafdin o'tirgan mahbus itga qarab past ovozda qaat'iy buyurdi:

– Yo'lbars, jim bo'l!

It mahbusga qaradi-da, birdan dumini qisdi. Keyin beozorgina bo'lib, nari ketdi. Devor tagiga borib yotib oldi.

Abdulloh hushidan ketmadi. Garchi hislari falajlansa-da, tezda aqlini yig'di. Sekin o'tirib, suyandi.

– Ismim Dovud, – dedi itga buyruq bergan mahbus. Uning ham ahvoli qo'shni xonadagilardan farq qilmasdi: o'sib ketgan soch-soqol, alva-dalva kiyim... Jarohatlarning chandiqlari... – Birodar, bu itni qotgan non berib qo'lga o'rgatdik. Buni anavi Dev bilmaydi. Uning oldida itga umuman buyruq bermaymiz.

– Men Sulaymonman, – dedi Abdullohni qutqargan mahbus kulimsirab. – Siz kabi birodarlarni bu yerga ba'zida olib kirishadi. Baquvvatligim uchun ularni Yo'lbarsdan qutqarish mening ishim. To'rt yildan buyon shu zindondaman. Unutib yuborishganmi, hech kimning ishi yo'q.

– Ishi bo'lmagani ham ma'qul, – dedi Dovud bir burda qotgan nonni itga uloqtirib. – Zikru ibodatda o'tiraveramiz.

– Bu shunaqa zindonki, maxsus jazo zindoni, – tushuntirdi Sulaymon. – Har bir xonasida alohida jazolari bor. Ko'rgandirsiz. Birida zanjirlashadi, zanjir hech yechilmaydi. Birida mana shunday – it, bo'ri, hatto, ayiq bilan qoldirishadi. Menga mana shunday hayvon bilan qoldirgani yoqadi. Vahshiy odamlardan ko'ra shu hayvonlar beozor. Yana birida mixlarni tepaga qaratib qoqishgan. Birida esa chayonlar to'ldirilgan. Birida ilonlar. Boshqasida kalamush. Boshqasida zaharli moddalar sepishadi. Biroq hammasiga ko'nikish mumkin. Ajal yetmasa, yashayverasiz. Allohim iymondan ayirmasin.

Abdulloh toliqqan edi. Yotgan joyida ko'zi yumilib ketdi.

– Birodarimiz charchabdilar, – dedi Dovud unga qarab. – Uxlab olaversinlar. Qolgan gaplarni keyin gaplashamiz...

...Tushida Abdulloh namoz o'qish uchun joynamozga o'tirdi. Qiyomga turgan edi, joynamoz havoga ko'tarildi. Abdulloh joynamoz ustida atrofni tomosha qilib, huzurlandi. Moviy osmon, yengil shabada, pastdagi yashil daraxtlarni tomosha qilishdan shavq tuydi. Joynamoz uchib, katta masjidning hovlisida yerga qo'ndi. Abdulloh masjid xonaqohiga qadam qo'ydi. Xonaqoh bo'm-bo'sh. Yerga alvon gilamlar to'shalgan. Devorlar zarhal rang. Gumbaz juda ulkan. Ustunlari naqshli. Mehrobi baland. Tokchalarida kitoblar, shamdonda shamlar. Abdulloh ichida juda katta quvonchni tuydi. "Alloh!" dedi ko'ksini to'ldirib. Xonaqohning gumbazi,

devorlariga bu soʻz urilib, hammayoqdan “Alloh!”, “Alloh!” degan aks sado yangradi.

“Namoz oʻqishim kerak”, – deb oʻyladi Abdulloh. Mehrobning qarshisida oʻqish uchun qaradiyu, mehrob oldida choʻk tushib oʻtirgan, boshiga qora salla oʻragan odamni koʻrdi. “Subhanalloh!” – deb u tomon yurdi. Qora sallali odam uning kelayotganini sezib, oʻgirildi. Abdulloh uning yuzini elas-elas koʻrdi, keyin uygʻondi. Uygʻonib aʼzoyi badani qaqshayotganini bildi. Xona qorongʻu edi. Badboʻy hidlar makoni edi bu xona. Biroq zindondan yillarki, chiqa olmayotgan odam badboʻyni sezishi mumkinmi?! Dimoqlarga bu hid joylashib olgan, holbuki. Oʻpkalar bu havoni yaxshi qabul qilmoqdalar.

Abdulloh oʻrnidan turdi. Burchakda Dovud uxlab yotgan ekan, Abdullohning turganini sezib, koʻzini ochdi:

– Ha, birodar? – dedi u boshini xiyol koʻtarib.

– Namoz oʻqimoqchiman, – dedi Abdulloh. Abdullohning ovozi eshitib, it yana irilladi. Dovud itga buyurdi:

– Yoʻlbars, bu oʻzimizning birodar, jahling chiqmasin! Bildingmi? – it gapni tushungandek boshini ikki old oyoqlari orasiga qoʻydi. Dovud esa ichi oʻyiq, koʻza shakliga keltirilgan yogʻochni Abdullohga uzatdi: – Suvi bor, iching, tahorat qiling. Hartugul, suvimiz bor.

Abdulloh sidqidildan tahorat oldi. Badanidagi jarohatlari unga ogʻriq bermadi, suv bilan yuvgani uchun terisi nafas olgandek boʻldi.

– Qibla qaerda? – deb soʻradi soʻng Dovuddan. Sulaymon esa uxlayotgan edi. Aslida, Sulaymon ham uxlayotgani yoʻq, shunchaki, koʻzini yumib yotibdi. Qamoqda shunday: koʻzini yumib xayol surib yotish ham mashgʻulot. Dovud eshik tomonga ishora qildi:

– Bu tomonda. Sal chapga qiyaga qarab, niyat qilavering!

Abdulloh qalbidan nafl namozga niyat qilib, takbiri tahrima uchun qoʻlini koʻtardi. Ikki rakat namozni oʻqidi. Salom bergach, zikrlardan soʻng qoʻlini duoga ochdi. Bu shunday duo ediki, Abdulloh kelajakda bu duodagi holatini qayta topishi mahol. Bu duoda soʻraganlarini keyin qayta soʻrashi ham gumon. Bu duo paytida simobdek erib turgan qalbning haroratini qayta bu nuqtaga chiqadimi, yoʻqmi, buni hech kim bilmaydi. Kelajakda Abdulloh har safar ibodatga turarkan, qalbida hozirgi ondagi xushuʻni, yolvorishni topa olmayotganini his etadi. Allohga qanchalik yolvormasin, qorongʻu xona, tashqarida zolimlar izgʻib yurgan bir pallada, xonaning bir tarafida vahshiy it, ikki tarafida mazlum musulmonlar mizgʻib, mudrab oʻtirgan bir paytda oʻqigan bu namozi, qilgan duolari bir umr yodida qolajak. Har doim bu ibodatini, bu ibodatdagi lazzatni eslab, koʻzlaridan yosh qalqayajak. Chunki bu ibodatda riyo yoʻq edi, ujb yoʻq edi. Zotan, u hozir oʻz-oʻzidan ajablanadigan holda emas. Zotan, u oʻzini maqtash, faxr qilish haqida xayol qila olmaydi. Zotan, u hozir bu halokatlarni girdobida iymonini saqlab qolishdan boʻlak tashvishni oʻylamayapti. Toʻgʻri, Abdulloh koʻplab mashaqqatlarga uchraydi, sinovlarni boshdan kechirajak, biroq har bir sinov uni kuchli qilgani kabi, qalbida Robbisiga boʻlgan taslimiyatni alanglatgani singari oʻz-oʻzidan minnatdor boʻlish, oʻz holatidan rozi boʻlishdek bir xatarga

yuzlashmog'i bor. Hali u bu xatardan g'olib bo'lishi, jamiki ishlarni Robbisiga topshirmog'i lozim.

– Ey olamlarni yaratgan Zot! – aynan shu so'zlar Abdullohning yuragidan otilib chiqdi. bu so'zlarning otilib chiqishi va ko'zdagi yoshlarni duvillab yomg'ir misoli yog'ilishi bir bo'ldi. Abdullohning tilidan uchayotgan bu kalimalar uning qalbidagi iztirobning ingrashi edi. Yuragining ich-ichidan kuyayotgan, sim-sim og'riq berishdan to'xtamayotgan bir nido bu so'zlar qiyofasida ikki lab orasidan tashqari chiqib, Allohning Dargohi sari ketayotgan edi. Biror to'siqsiz, nurning tezligidan ham ko'ra kattaroq tezlik va qudrat ila ketayotgan edi. Aslida, bu duolarning qalb ichidan sizib chiqishiyu Allohning rahmati ila qabul bo'lishi bir on bo'lsa, ne ajab!

– Ey marhamatli Robbim! Sen Ulug'san! Sen Buyuksan! Sen izzat sohibi bo'lgan Azizsan. Boshqalarga izzat beradigan al-Muizsan. Qalbidagi har bir holatdan xabardor al-Xobirsan. Mening ich-ichimni ko'rib turgan al-Basirsan. So'zlarimni hammadan ko'ra yaxshiroq eshitadigan, hech bir kimsa meni eshitmasa-da, tinglay biladigan as-Sami'san. Dardlarimga davo beruvchi hech kimsa yo'q, Sen ash-Shofiysan! Marhamat qiladigan biror zot yo'q Sendan bo'lak, sen ar-Rohmansan! Gunohlarimni kechiradiganim Sensan! Al-G'afforsan, al-G'ofursan, al-Afuvvsan! Do'stlarim yo'q, Yer yuzida biror insonim yo'q, biror do'stim yo'q, sen al-Valiysan, Sen – Do'stimsan. Sendan bo'lak yordam beradiganim yo'q, sen an-Nasiyrsan! Ayblarim ochilsa, Sendan o'zga berkituvchim yo'q, Sen – as-Sattorsan! Qiyomat kuni tirilganimda jonimni qutqaradigan yo'q, sen Borsan, oxiratda iymon keltirib, solih amal etganlarga rahmat ko'rsatuvchi ar-Rohiymsan! Yo Alloh! Ey, abadul abad Tirik bo'lgan al-Hayy! Ey, abadul abad o'lmaydigan, uxlamaydigan al-Qayyum! Ey jonlarni oladigan al-Mumiyt! Ey jon baxsh etadigan al-Muhyiy! Ey, har ishni hikmat ila qiluvchi al-Hakiym! Ey, kofirlarning kufriga, mushriklarning shirkiga sabr etuvchi as-Sabur! Ey, har bir ishni yumshoqlik ila ado etuvchi al-Haliym! Ey, hech narsaga behojat bo'lgan, mukammal, boshqalarning hojatini ravo etguvchi as-Somad! Ey, gunohlari ko'p bandalarini afv etib, do'zaxdan omon saqlab jannatlarga kirituvchi al-Kariym! Ey, barchaga salomatlik ato etuvchi as-Salom! Ey, hamisha har qanday nuqsondan, balolardan salomat bo'lgan as-Saliym! Ey kofirlarga qahr qilguchi al-Qahhor! Ey, jonlarni qabz etuvchi al-Qobiyz! Ey barcha ish qo'lida bo'lgan, rahmlilarning rahmlisi, karamlilarning karamlisi, adolatlilarning adolatlisi bo'lgan Zot! Zolimlarni xor qilib, mazlumlarga najot berguvchi Zot! Olayotgan nafasimni, o'ylayotgan o'ylarimni, tomirimdagi qonning yurishini, qonimdagi hujayralarning harakatini yaratgan al-Bori! Al-Xoliq! Sening misling yo'q! Sening tenging yo'q! Sening sheriging yo'q! Sen nuqsonlardan pok! Sen kamol topishdan poksan! Sen oliysan, Allohim! Men Sening bechorahol, xasta bandangman. Xatolarimni sanasam, sanog'i yo'q. Gunohlarimni eslasam, ko'zimga dunyolar qorong'u bo'ladi. Holbuki, Sening ne'matlaring chegara bilmas. Holbuki, Sening marhamating cheksiz! Qoshingdaman, Allohim. Boshim yerda. Jonim qo'lingda. Tanamdan istasang, jonimni ol! Boshimni uz, qonimni yerga oqiz, Allohim! Sen bergan taqdirga roziman. Senga aslo isyon etmasligim uchun O'zing yordam ber!

Meni o'z holimga tashlab qo'yma! Alloh! Dushmanlar qo'lida meni xor qilma! Alloh, imonimni hamisha salomat saqla! Alloh, imonimni hamisha ziyoda et! Alloh, haq Senikidir, menga haqni ko'rsat, haq tomon yo'lla! Alloh, botilni Sen yaratgansan, Alloh, ko'zinga botilni ko'rsat, meni undan chetlashtir! Alloh! Menda na ilm bor, na hikmat bor! Alloh, menda na xayr bor, na yaxshilik bor! Alloh, men faqat gunohlardan iboratman. Jonimga ozor yetsa, uni qutqarishni istayman. Senga tavba qilib, tavbanga hamisha xilof etaman. Na tavbamda tuturiq bor, na taqvoyimda ma'no! Alloh! Namoz, deya o'qiganim nu xushu', na huzu'! Alloh! Zakot, deya berganimda minnat! Alloh, ro'za, deya tutganimda hamisha ma'siyat! Alloh, haj, deya borganim bir sayohati tijorat! Alloh! Xayr ishlarimni o'zimdagi ko'rdim, kechir. U ishlarni mening ishlarim, deganim uchun afv et. Alloh, o'zinga, husninga, quvvatimga, nafsimga mahliyo bo'ldim, kechir. Alloh, ne'matlaring shukrini ado etmadim, kechir. Alloh, Seni qo'yib, maxluqlardan qo'rqdim, tavakkalni tashlab, sabablarga yopishdim, meni kechir. Alloh, Alloh, Seni unutib, men, dedim, kechir. Alloh, na so'zimdagi ishonch, na ko'zimdagi quvonch! Alloh, na qalbidagi toqat, na jismimdagi itoat! Turgan bitganim xiyonat, sadoqatdan asar yo'q. Alloh, chimdagi ibodatimni tog', deb ko'rdim. Tog'dek gunohimni bir zarradek bildim. Yo'lingda mashaqqat chekishdan qochdim, hamisha nafsim uchun omonlik istab, yo'lingga qurbon bo'lishni o'ylamadim. Alloh, meni o'z yo'lingda qurbon et! Bu qurbonlikni O'zing qabul qil! Alloh, kofirlar oldida meni zalil etma, ular menga zulm etishlariga yo'l qo'yma! Alloh, xiyonatkorlarni mendan uzoq tut, O'z do'stlaringni menga yaqin ayla. Alloh, qo'rqoqlarni menga yaqinlashtirma, jasoratlilar safida et! Alloh, payg'ambaring Muhammad sollallohu alayhi va sallamning yo'lidan yurgaz, uning xulqi bilan xulqlantir, Alloh! Alloh, hikmat sohibisan, menga hikmat ato et! Alloh, menga ofiyat ber! Alloh, qalbidagi O'zingga bo'lgan imon bilan limmo-lim ayla! Alloh, O'zingga bo'lgan muhabbatni, sidqni, itoatni ber! Alloh, O'zinga rozi bo'lmagan ishlardan meni saqla! Alloh, O'zing rozi bo'lgan ishlarga meni yo'lla! Alloh, maxluqlaringdan meni qo'rqitma, O'zingdan shunday qo'rqitki, bu qo'rquv qoshida boshqa qo'rquvlar yo'q bo'lib ketsin! Alloh, O'zingni shunday sevdiringinki, bu sevgi qoshida boshqa sevgilar dosh bera olmasin! Alloh, dunyo ziynatlariga meni aldantirma! Alloh, shayton hiylalaridan meni g'olib qil! Alloh, nafsimga yovuzliklaridan meni emin saqla! Alloh, aqlimga yo'qotishdan, qalbidagi boy berishdan saqla! Alloh, to'ymaydigan nafsdan emin et! Alloh, ajalim chog'ida imonimni hamroh et! Qoshingga imonim ila yuzimni yorug' bo'lib borishimni nasib ayla! Alloh, bir on ham zikringdan mosuvo etma! Alloh, fisqu fujurdan, fitna-fasoddan, maqtanchoqlikdan meni omon saqla! Tanimni sog' qil, vujudimni sihat ayla! Faqirlikdan asra. Boylik berki, saxovatim ko'p bo'lsin. Qalbidagi himmatni baland et. Maydakashlikdan asra. Qalbidagi dunyo va undagi narsalarning birortasiga zarracha ham mayl qoldirma. Alloh! Kibrli, takabbur bo'lib qolishimdan saqla. Alloh, xokisor va kamtarinlik ber. Alloh, mening ixtiyorimda hech narsa yo'q. Mening qo'limdan biror ish kelmaydi. Alloh, Sening azamating, jaloliyating, qudrating,

buyukliging chegara bilmagani kabi mening zaifligim, gunohkorligim, xatokorligim, osiyligim cheksizdir. Agar sen menga rahm etib, dardimga chora etmasang, halok bo‘laman. Iymonimni taqvo ila ziynatla, hayotimni Islom ila nurlantir! So‘zi go‘zal, amal xunuklardan etma. Haqda meni sobit qil, botilga moyil etma. Allohim, meni zaiflikdan chiqar, xorlikdan qutqar. Allohim, meni O‘zing rozi bo‘lganingga yo‘lla! Allohim! Ota-onamga rahm qil. Ularni Islomda, Iymonda, Ehsonda ayla. Rushdi hidoyatingdan qilcha ham chiqarma! Ularning umrini uzoq, amallarini go‘zal qil! Ikki dunyolarini saodat ila to‘ldir! Allohim, ahli oilamga rahm qil! Farzandu zurriyodlarimni adashtirma, ularni fitnalardan omon saqla. Qalblarini iymon ila to‘ldir, ularni hidoyatingdan og‘dirma! Allohim, ularning hayotlariga barokat, fayz ato et! Allohim! Musulmonlarga rahm qil! Sen o‘zingga qullikni qasd qilayotganlarning darajalarini ko‘tar! Kofirlar qo‘lida xor etma. Zulm ko‘rayotgan birodarlarimga rahm qil. Haqni gapirishdan ojiz, kurashishdan zaif bo‘lgan birodarlarimga ofiyat ber. Allohim, adashish yo‘lida bo‘lgan musulmonlarga to‘g‘ri yo‘lni ko‘rsat. Allohim, musulmonlar orasini isloh et! Allohim, musulmonlarni fitnalardan omon et. Allohim, musulmonlarning qalblarini o‘zaro ulfatu birodar et! Allohim, musulmonlarning qalblarida bir-birlariga muhabbatni ziyoda ayla! Ular bir-birlarini ko‘rganlarida mehr ila boqsinar! Bir-birlari uchun jonu mollarini ayamasinlar! Allohim, musulmonlarni xorlikdan qutqar, musulmonlarga quvvat ber! Allohim, Islomga nusrat ato ayla! Allohim, musulmonlarga hikmat, taqvo, ilm, go‘zal xulq, go‘zal amallarni ato ayla! Allohim, Yer yuzida musulmonlarning qo‘lini baland qil! Allohim, musulmonlarni O‘zing har qanday balolardan qo‘ri! Allohim, O‘zing Zul Jaloli val Ikromsan! Allohim, O‘zing al-Hodiysan! Allohim, O‘zing an-Nursan! Allohim! Xalqimga yordam ber! Vatanimni kofirlar qo‘lidan qutqar. Faryod chekib zindonlarda yotganlarga yordam ber. Allohim, boshimizdan zulmni daf ayla! Agar Sen istamasang, biz hech narsani istay olmaymiz. Agar Sen ravo ko‘rmasang, biz hech narsaga erisha olmaymiz. Allohim, qalbim to‘la xato, aqlim to‘la xato, yelkamda og‘ir gunohlar. Qalbimni na kibrdan, na kizbdan, na riyodan, na ujbdan xalos eta olmayman! Allohim, O‘zing najot ber! Allohim, qiyomat kuni O‘z soyangdan joy ber! Allohim, savol-javobimni oson qil! Allohim, do‘zax oloviga meni tashlama! Allohim, Rasululloh sollallohu alayhi va sallam shafolatlariga meni ravo ko‘r! Allohim, jannating ila menga rahmat ko‘rgaz! Allohim, jannatingda O‘z Jamolingni menga ko‘rsat! Allohim, agar qalbimni yumshatmasang, u toshdan ko‘ra qattiq. Allohim, qalbinga O‘zingga bo‘lgan muhabbatni solmasang, u muhabbatsiz muzlab yotibdi. Allohim, hidoyat qilganingdan keyin noto‘g‘ri yo‘lga og‘dirma! Allohim, Sen ne‘mat beruvchilarni eng yaxshisisan! Al-Vahhobsan! Allohim, bu dunyoning ham, oxiratning ham yaxshiliklarini mukammal tugal qilib! Duolarimni qabul et, ey olamlarning Robbisi, Egasi bo‘lgan Allohim!..”

Abdulloh bu iltijolar qalbiga qanday quyilib keldi – o‘zi idrok etmadi. Robbisi qarshisidan mumday erib o‘tirdi, zotan. Nihoyat, duoni tugatib, o‘rnidan turdi. Ruhi juda yengil edi. Endi u go‘yo har qanday kurashga tayyor. Har qanday sinovdan g‘olib. Shu payt kutilmaganda taraqlab eshik ochildi.

– Chiq! – deb bo‘kirdi u. Abdulloh Devga xotirjam boqdi va u tomon dadil yurdi. Dev ichkaridan chiqib kelayotgan mahbusning to‘satdan haybati oshganini idrok etdi. Albatta, Dev Abdullohdagi haybatni haybat, deya fikrlamadi, faqat uning bo‘m-bo‘sh miyasida: “Iya, buning bo‘yi o‘sib ketibdimi!” – degan uning o‘ziga xos bo‘lgan o‘y chaqnab o‘tdi. Abdulloh qomatini tik tutib chiqdi. Vajohati shunday ediki, unga: “Egil!” – deya buyruq berishga Dev o‘zida quvvat topmadi. Beixtiyor shashti tushdi, past ovozda:

– Yur, – deb yo‘l ko‘rsatdi. Abdulloh Devga qoshini chimirib boqdi. Ayni paytda u Devdan umuman qo‘rqmadi, ayni paytda uning ongida ajib tiniqlik yarqiradi, ayni paytda u qalbini Allohga bog‘lab qo‘ydi, ayni paytda u Allohning arqonini mahkam ushlab oldi.

Abdulloh ortga qaytib chiqayotganlarini bildi. Tik yurgani uchun yo‘lakni yaxshilab kuzatdi: devorlari qoramtir, qo‘rqinchli, ko‘ngilga hadik soladi. Shiftlarda o‘rgimchak to‘rlari. Ingrangan, irillagan, qandaydir chiyillagan tovushlar yangraydi. Jimjitlikda yangragan har bir ovoz hamma yoqqa vahshat soladi. Biroq Abdulloh bu vahshatni his etmadi. Chiqish eshigiga borganlarida Dev:

– Hey, – dedi.

– Ha?! – dedi unga savolomuz Abdulloh. Devning kallasi katta, ko‘zlari mitti ekan, qoshlari juda siyrak, hatto yo‘q deyish mumkin.

– Qo‘lingni orqaga qilib, biroz egilib yur... Yo‘qsa, meni jazolaydilar... – dedi Dev ming‘irlab.

YIGIRMA UCHINCHI BOB

QAMOQ OSTONASIDA

(Sabriniso xonimning hikoyasi)

... Xo‘ja Asqar va uning qandolatpaz o‘g‘li Xo‘ja Alining qamoqqa olib kirilishi shaharda qatag‘on olovini yoqdi. Har kuni yuzlab musulmonlar islom ekstremisti o‘laroq hibs etila boshlandi.

Sabriniso o‘g‘li Xo‘ja Ozodni bag‘riga bosib, ko‘p yig‘ladi. Garchi, u bir parcha go‘sht edi, garchi, shu bir parcha et ko‘zlarini bazo‘r ochsa-da, zaif ingrab, onasidan sut talab etsa-da, yosh ona uchun u bir himoyachi yanglig‘ tuyuldi. Bu himoyachining ulg‘ayishi va, haqiqatan, oila sha‘ni uchun davraga chiqishi hali yillarni, onaning sabru toqatini sarf etajak.

Sabrinisoning qaynonanasi Nigor ona kelini atrofida parvona. U ko‘pni ko‘rgan ayol – hayoti faqirlikda o‘tganiga qaramasdan, sabotini yo‘qotmadi, balki, bu sabot mustahkamlandi. Yillar Nigor onaga hayot mashaqqatlari ustidan komil Iymon ila g‘olib kelish sabog‘ini berib kelayotgan edi.

Chaqaloq dunyoga kelganiga yigirma kun to‘lganida Nigor ona hibsonaga borib, eri va o‘g‘lidan xabar olishga jazm etdi. Boshqa o‘g‘illari, kelinlari, qizlari va kuyovlaridan yordam kuta olmasdi. Chunki ularning ham turmushini qashshoqlik o‘z changalida mahkam ushlagan.

Yegani taom, ichgani suv, kiygani kiyimni qaerdan kelayotgani o‘zlari bilmas darajada faqir edilar ular. Ularning ba‘zilari ertalabdan kechgacha hammollik

qiladi, ba'zilar katta qurilishlarda ishlaydi, ba'zilar daladan kelmaydi, oladigani – kunlik ikki rupiysiga bozorda tuzuk-quruq xarajat qilish imkonsiz.

Ayollar, qo'li qavarib, erlarining yonida.

Farzandlar – ochin-to'qin, yaxshiki, ular bola! Bola o'yin bilan ko'p narsani anglamaydi. Holbuki, bolalar ulg'ayib borayotir, ularni maktabga berish lozim, lekin maktablarning xarajati osmon! Avvalgidek musulmon maktablari qayda! Musulmon maktab-madrasalari yopila boshladi, ba'zilariga o't qo'yib yuborildi. Nigor ona va Sabriniso qarindoshlar ko'magiga ko'z tika olmas edilar. Qolaversa, Shayx Qosim ham, ustoz Buxoriy ham ta'qibga tushdilar. Ularga ham hukumat tarafidan hujumlar sodir bo'ldi: savdolari yurishmay qoldi, soliqchilar turli sabablarni ro'kach qilib, mol-mulklaridan bir qismini musodaraga tortdi, hatto, ba'zi bezorilar ularning uylarini toshbo'ron qilishgacha borib yetdi.

Nigor ona hibsxonaga keldi. Xibsxona oldida odam juda ko'p. Qora-qura g'aribu faqirlarni ham, oqsuyagu oqbilak kazo-kazolarni ham, kampir va ayollarni ham, bola-baqrayu, o'smiru o'spirinni ham shu yerda ko'rish mumkin.

Kimdir oyoqda turadi, kimdir yerga o'tirib olgan.

Birovning qo'lida sumka, birov hassaga tayangan. Birov peshonasiga qo'lini qo'yib, o'ziga soya qiladi. Birov manglayini tirishtirib qaraydi. Kimdir janjallashib qoladi, kimlardir bir-biriga taskin beradi. Kimdir sud, tergov haqida gapiradi, kimdir adolat borligini javraydi, kimdir adolat yo'q, deyishdan qo'rqib jim bo'ladi.

Aslida, hammaning joni dardning changalida.

Aslida, hech kim adolatga ko'z tikayotgani yo'q.

Aslida, hamma umidsizlik va chorasizlik qo'lida. Hech kim hukumatdan najot kutmayapti.

Bu yerdagilarning hammasi ich-ichidan o'g'li, eri, otasi yoki aka-ukasining bir necha yillik qamoqqa kirib ketishini sezadi. Bu sezgi ularni dahshatga soladi, bu hisdan qochish uchun vaysaydi, ko'pchilik ana shu umidsiz tuyg'uga asir bo'lib, o'ychan o'tiradi. Atrofni ko'rmaydi, eshitmaydi. Ularning aksari och qolayotgan oilasini qanday boqishni, qamoqdagi jigariga yegulik, kiyim-kechakni qanday yetkazib berishni o'ylaydi, xolos.

Musulmonlarga taskin beradigani – Allohning marhamati. Allohning lutfi. Hindiylar esa o'zlarining toshdan bo'lgan haykallariga iltijo qilib, yordam so'raydilar.

Nigor ona ikki tugun ko'tarib olgan: birida yegulik, birida kiyim-kechak. Hibsxona eshigi oldida qurollangan soqchilar hech kimni yaqinlashtirmaydi.

– Ruxsat yo'q! – deydi soqchilar orasidan turib bir zobit. – Uchrashuvga ham, biror narsa berishga ham ruxsat yo'q! Ketinglar!

– Qanday ketamiz!

– Bir haftadan beri ruxsat yo'q!

– Ketmaymiz!

– Nega ruxsat yo'q! Tushuntirib bering!

– Ichkarida bolalarimiz qay ahvolda, axir!

– Hibsxonanglar juda issiq emish!

– Ovqat bermas ekansizlar!

- Urar ekansizlar!
- Qiynayotgan ekansizlar!

Odamlarning shovqini kuchaya boshladi. Olomon qamoq tomonga qarab to'ldinlandi. Soqchilar qurollarini odamlarga o'qtalib, hujumni qaytarishga tirishgandek edilar. Hozirgina: "Ketinglar!" – deb turgan zobit "lip" etib o'zini qamoq ichiga urdi. Uning qochgani ko'pchilikka kuch berdi. Har yer-har yerda o'tirganlar ham o'rinlaridan turishdi. Kimdir qamoqqa qarata tosh otdi.

Tugunlarini ko'targan Nigor ona odamlar orasiga tushib qoldi. Odamlarning bunday jazavaga tushishidan u qo'rqib ketdi. "Yo Alloh! Meni omon saqla! Yordam ber!" – dedid pichirlab tugunlarini yerga tushirib yubormaslik uchun qattiqroq ushlab. U shunday der ekan, qulog'iga chalinayotgan so'zlar beixtiyor ichidan bir norizolikni uyg'otdi:

– Sizlar bolamni nohaq qamagansizlar! – dedi keksa bir chol qo'lini musht qilib soqchilarga qarata.

– Mening erimni ham! – unga qo'shildi bir ayol. U ayolning yuzida qayg'u va isyon qorishib ketgan edi. Shu gapni kutib turgandek shovqin yanada kuchaydi:

– Ha! Ha! Biznikilarni ham nohaq qamagansizlar!

– Qamoqni buzamiz!

Olomon shiddat bilan soqchilarga qarab harakatlana boshladi. Shu payt qamoqning temir darvozasi keskin ochilib, ichkaridan qotma, baland bo'yli, xizmat kiyimi o'ziga yarashgan, ko'zlarida sovuq qat'iyat, yuzida yoqimsiz jiddiyati bilan bir odam chiqib keldi.

U – qamoq boshlig'i edi. U ham yaqinda tayinlandi. Ismi Lakshmi.

Lakshmining qadam bosishlarida ham, qarashlarida ham, hatto, qo'llarini siltashida ham odamlarni tinchlantiradigan, boshqaradigan bir siyosat yog'iladi. Uning o'ziga bo'lgan ishonchi, vajohatini ko'rib, olomon birdan susaydi, ko'pchilikning ongida anglamsiz bir tarzda shu odam muammoni hal qiladi, degan bir o'y chaqnaib o'tdi. Odamlarni to'xtatgan omil shu edi.

Lakshmi shahd bilan olomonga qarab yurdi. Odamlarga qurol o'qtalib turgan soqchilar ikkiga ajralib, boshliqqa yo'l ochdilar. Yig'ilganlar ham beixtiyor jim bo'lishdi.

Lakshmining ortidan ikki xizmatchi yog'ochdan yasalgan bir minbarni ko'tarib chiqdi.

Minbar deyilayotgan bu narsa yerdan yarim quloch ko'tarilgan, to'rt oyoqli ko'tarma.

Lakshmi olomon ichiga bir necha qadab bosib kirgach, uning oyog'i tagiga o'sha "minbar" qo'yildi. Boshliq uning ustiga chiqdi. U odamlarning deyarli hammasini ko'rdi, odamlar ham uni ko'rdilar.

Biroq Lakshmi gap boshlagani shoshilmadi. Qarshisidagi hammaning yuzini, ko'zini topib tikildi. Keyin qo'lidagi soatga qaradi. Ikki kaftini bir-birga qo'yib, peshonasiga olib borib, hindiy urfga ko'ra ta'zim qildi.

– Namaste! – dedi. Lakshmining ovozi jarangdor ekan. U "Namaste!" deganidan keyin musulmonlar kabi qo'lini ko'ksiga qo'ydi. – Assalomu alaykum! Men Lakshmiman. Lakshmi Chanchat. Sizlarning qarshingizga chiqib gapirish

men uchun sharaf ham mas'uliyat! Eshitishimcha, negadir qamoqni buzmoqchi ekansiz. Muammolaringiz juda ko'p ekan. Marhmat, ayting, qanday muammolaringiz bor?

Hamma jimib qoldi. O'g'lim nohaq qamaldi degan chol gap boshladi:

– Lakshmi sohib! – dedi u hassasiga astoydil tayanib olib. – Men musulmonman. Yoshim saksondan oshib ketdi. Mening kenja o'g'lim Bahodirni nohaq qamab qo'ydinglar. Endi esa undan xabar olgani kelsam, qo'ymayapsizlar. Bu qanday adolatsizlik! O'g'lim tirikmi, o'likmi – qaerdan bilaman, axir!

Lakshmi cholga qattiq tikilib, uni jim eshitdi.

– Bo'ldimi, gapingiz tugadimi, otaxon? – deb so'radi qamoq boshlig'i.

– Hozircha tugadi, – dedi chol.

– Endi meni tinglang, – dedi Lakshmi “Tinglang!” so'ziga urg'u berib. – Birinchidan, biz odam qamash bilan shug'ullanmaymiz. Odamni politsiya qamaydi. Politsiya buyruq beradi – qo'liga kishan solib keltirishadi. Biz uni saqlaymiz, xolos. Ya'ni, jinoyatchini saqlab beramiz. Qamash bizning zimmamizda emas. Bizning zimmamizdagi ish – mahbusni qo'riqlab, himoyalab ushlab turish, xolos. Shuning uchun, siz, otaxon, o'g'limni qamadinglar, deb bizga ochiq tuhmat qildingiz.

Chol dovdiradi:

– Men qaerdan bilay! Hammangiz bir politsiya bo'lsangiz! Siz qamagansiz, deb o'yladim-da! Bilib o'tiribmanmi!

Lakshmining ovozi tahdid paydo bo'ldi:

– Bilmasangiz, gapirmang, maylimi? – Chol boshliqning vajohatidan cho'chib beixtiyor ortga tislandi. Lakshmi esa bundan kuch oldi. – Bilmay gapirasiz, bilmay jinoyat qilasiz! Bilmaysizki, o'g'lingiz aslida jinoyatchi! Siz bilmaysiz – u qanday jinoyatlar sodir etib yurganini! Lekin politsiya biladi! Politsiya har bir ishni qonun doirasida bajaradi. Politsiya havodan olib ish qilmaydi. Ba'zilar bor... osmondan tushgan narsa bilan ish qiladi! Politsiya, sud unday emas! Shuning uchun, ikki qulog'ingiz bilan eshitib, anglab, tushunib oling! Birinchidan, o'g'lingizni va, umuman, hech kimni biz qamoqqa tiqmadik. Ikkinchidan, politsiya hech kimni behuda jazolamaydi. Uchinchidan, qamoqqa kirgan odamni chiqarish bizning ishimiz emas. Qo'lingizdan kelsa, hukumatga murojaat qiling, sudga boring, o'g'lingizni, eringizni chiqarib olinglar!

Erini nohaq qamalganini iddao qilib qichqirgan ayol odamlarni turtib o'tib, boshliqning oldiga chiqdi. U hind ayoli bo'lib, chehrasi azobdan, iztirobdan to'yib ketganini bildirayotgan edi.

– Boshliq sohib! – dedi u shartta. Ovozi keskin, xirqiroq ekan. Qorachadan kelgan yuzi, qalin qoshi, lo'ppi yuzi, ajinli peshonasi, qora gulli sariysi, ikki qoshi orasidagi xol – hammasi ayolning favqulodda g'azabidan darak edi. – Bunaqa gaplaringiz bilan hammani aldasangiz ham, meni alday olmaysiz! Qamog'ingizda odamlarni urasizlar. Azoblaysizlar. Himoyachilarga huquq bermaysizlar. Mening erimni bir yildan beri ushlab o'tiribsizlar. Mayli, siz aytgandek, jazoni politsiya bersin! Aslida, shu gapingiz ham xato! Politsiya qanday qilib jazo beradi? Jazoni sud tayinlaydi. Sizlar ijro qilasiz. Politsiya esa jinoyatchilarni tutib beradi. Men bilaman – erimni tuhmat bilan qamashdi.

– Menga qarang, xonim, – dedi peshonasi tirishib Lakshmi. – Diydoyingizni o'sha sudda aytasiz. Boshimni qotirmang!

– Boshingizni qotirmaymi? Hozirgina qanday muammo bor, deb so'rayotgan siz emasmidingiz? – ayol bor ovozi bilan qichqirdi. – Adolatsiz, yolg'onchi, yaramas odam ekansiz! Erimni qo'yib yubor! Uyda bolalarim bor! Ularni qanday boqaman, insofsiz! Erimning xo'jayini unga pulini bermadi. Erim esa undan haqqini talab qilaverdi. Keyin u zolim erimni tuhmat bilan qamatib yubordi. Siz esa uni ushlab o'tiribsiz!

Lakshmi asabiylashdi.

U asabiylashgani uchun chiqib kelishidagi vajohat, viqor yo'qola boshladi. U imkon qadar o'zini bosishga tirishdi, muloyim bir tusga kirdi, ovozini mayinlashtirdi:

– Xonim, meni kechiring, – dedi past tushib. – Men haqiqatni bilmaganim uchun qo'polroq gapirdim. Siz bu voqeani, albatta, sudga ayting. Sud eringizni ozod qiladi. Tushuninglar: men ijrochi odamman. Tepamda rahbarlar bor. Ular bir oy muddatga mahkumlarni hech kim uchrashtirma, deb tayinlashdi. Chunki Ayodhiyada islomiy ekstremistlar hindiylarga hujum qilmoqda, bizlarni kofir, deb tahqirlashyapti. Mo'g'ullar podshohi Avrangzeb o'lganidan keyin Ayodhiya ozodlikka chiqdi. Biz boburiylarga itoat etmadik. Biz buyuk Ramning Vatani vorislarimiz. Bu yurt muqaddas. Chandragupta obod qilgan o'lka bu. Musulmonlar kelgindilardir. Ularga ergashgan millatdoshlarimizga rahmim keladi. Yaqin-orada buzg'unchi musulmonlarning hammasini jazolaymiz. Shu sababli, biz qamoqni bir oy qat'iyon muhofaza etishga majburmiz. Sizlar esa adolat yo'q, deysizlar. Ichkaridagi minglab mahbuslarni qo'yib yuboraylikmi? Ular vahshiylarcha bizning san'atimizni, ibodatgohlarimizni oyoqosti qilsinlarmi? Bunga yo'l qo'yib bo'ladimi!

Lakshmi shunday gapirdiki, hamma beixtiyor uni tinglashga majbur bo'ldi. Odamlar orasida turgan musulmonlar esa o'zlarini juda noxush his etdilar. Hindiylar, butparast pushtunlar musulmonlarga yovqarash qilib qaradilar. Nigor ona bu holga jim tura olmadi:

– Boshliq sohib, – dedi u toliqqan ovozda. Haqiqatan, u yo'l bosib va quyosh tig'ida charchagan edi. Lakshmi unga qaradi. – Siz musulmonlarni nega yomonotliqqa chiqaryapsiz? Bunday deyishga haqqingiz yo'q! Isbotingiz yo'q!

Lakshmi Nigor onaga qaradi, uning muslima ekanligini bildi. Ichida iljaydi, tashida esa qovog'ini uydi.

– Siz muslimaga o'xshayapsiz... – dedi salmoqlab.

– Alhamdulillah, men musulmonman, – dedi Nigor ona.

– Balki, sizning xabaringiz yo'qdir! Ammo bizning xabarimiz bor! Musulmonlar hadlaridan oshib ketdilar. Ular jamoalar tuzishyapti. Hindiylarni tahqirlashyapti. Marhum hokimimiz va bosh zobitimiz aynan musulmon jangarilari tomonidan o'ldirildi. Bu masalada bizda yetarlicha dalil ham, guvoh ham bor. Ko'plab musulmonlar tashqaridan qurol sotib olishgan. Bombalar tayyorlashgan. Hindiston ozodligiga qarshi kurashishgan. Angliyadan yordam olishgan. Pokiston bilan hamkorlik qilishgan. Biz bu jinoyatlarni zinhor bu holda tashlab qo'ymaymiz!

– Yolgʻon! – dedi Nigor ona koʻzidan yosh oqib. – Tuhmat qilyapsiz!

– Buni yaqinda bilib olasiz! – qamoq boshligʻi gapni qisqa qilib, olomonga qoʻlini bigiz qilib dedi: – Xoʻsh, vaziyatni tushundirlarmi? Tarqaling! Nima qahringiz boʻlsa, musulmonlarga soching. Nima savolingiz boʻlsa, ulardan soʻrang! Boringlar! Yigirma kundan keyin qamoqxona uchrashuvlariga ruxsat beriladi!

Odamlar tarqala boshladi. Bu hech kim kutmagan yechim edi. Musulmonlardan yomonlik koʻrmagan butparastlar hozir hayron edilar. Biroq ularning aksarining qalbida musulmonga nisbatan qora nuqta paydo boʻldi. Musulmonlan ham gʻayridinlardan kelishi mumkin boʻlgan hujumga hissiy ravishda oʻzlarini hozirladilar. Hammaning koʻz oʻngida davlat odami ilk bora xalq orasiga diniy adovat urugʻini sepdi. Bu urugʻ qalblarga borib tushdi, xayollarga qadaldi, endi tomir otadi, nish uradi, daraxtga aylanadi, fitna va fasoddan iborat meva tugadi.

Nigor ona horgʻin uyga qaytdi. Qaytarkan, koʻziga olam toraydi. Qalbida chuqur, simmilagan ogʻriq uygʻondi. U ogʻriq na koʻzyosh bilan, na nola bilan ketmaydigan bir ogʻriq edi.

– Qizim, – dedi uyga kirib, holsiz boʻlib yerga choʻkarkan. – Bir oydan keyin qamoq uchrashuvlariga ruxsat berilarkan... Sizning bormaganingiz yaxshi boʻlibdi...

Sabriniso erini qamab qoʻyganlaridan keyin oʻzini xuddi boʻshliqqa yiqilayotgandek tuydi. Qiziqki, ichi boʻm-boʻsh edi. Qalbida titroq... Biroq bu titroq koʻzyoshni chaqirmaydi. Muzday.

“Endi nima qilaman?”

U oʻziga shunday savol berdi. “Astagʻfirulloh!” – dedi u. Chunki ichi uning juda xotirjam edi. “Nahotki, erimning qamalgani, azob tortayotgani meni qaygʻuga solmasa! Nahotki, men unga shu qadar befarqman!” – deb oʻyladi. Oʻzini bemehr umr yoʻldoshi kabi his etdi. Holbuki, tuygʻularni boshqarish imkonsiz. Aslida, Sabrinisoning holati Allohning unga bergan inoyati edi. Sabrinisoda bir sabr, bir toqat bor ediki, bu toqat erining qamoqqa tushishi keltirgan qaygʻuni bemalol koʻtardi.

Xoʻja Alining qandolat korxonasi yopildi. Avval shogirdlarning qadami uzildi. Keyin mijozlar kelmay qoʻydi. Oyning oxiriga borib, uyda na yegulik, na kiygulik qolmasligi ayon boʻlgach, qaynona-kelin qandolatxona dastgohlarini sotishga qaror qilishdi.

– Oʻgʻlim ozodlikka chiqqach, yana sotib oladi, inshaAlloh, – dedi Nigor ona. – Hozir Ozodga gʻamxoʻrlik qilaylik. Siz yaxshi ovqatlaning. Bolaga sut boʻlsin. Chaqaloqqa yaxshi parvarish zarur.

Belgilangan yigirma kunning ertasi kuni Nigor ona kelini va nevarasini olib, qamoqqa keldi.

Qamoq oldi tumonot.

Yomgʻir mavsumi boshlangani uchun damba-dam yomgʻir shivalaydi. Ayodhiyada iqlim quruq boʻlsa-da, yilning baʼzi fasllarida yomgʻir koʻp yogʻadi. Iliq yomgʻir. Koʻpchilik boshiga yomgʻirdan himoya uchun poʻstin tashlaydi.

Sabriniso chaqalog‘ini quchoqlab qamoqning yaqinidagi qaysidir boyning imorati panasida turib qoldi. Nigor ona uchrashuvni hal qilgani ketdi.

Qamoq panjarasi atrofida odamlar asalaridek g‘uvillaydi. Hech kimning yomg‘ir bilan ishi yo‘q. Butun vujudi bilan tamjid kalimasini takrorlaydi:

“Subhanalloh! Valhamdulillah! Va la ilaha illallohu vallohu akbar! La havla va la quvvata illa billahil aliyyil a‘ziym! Ma shaa Allohu kana va ma lam yasha’ lam yakun”.

“Alloh har qanday nuqsondan, shirkdan pokdir! Va Allohga hamd bo‘lsin! Va Alloh Ulug‘dir! Oliy, Aziym bo‘lgan Allohning quvvatidan, qudratidan bo‘lak kuch ham, quvvat yo‘q! Allohning xohlagani bo‘ladi! Xohlamagani hargiz bo‘lmagay!”

Nigor ona shoshib kelini qoshiga keldi:

– Qizim, bo‘laqoling, – dedi hayajonda. – Ruxsat berishdi. Ruxsat oldim! Yuring!

Sabriniso shoshib qaynonasining ortidan ergashdi.

– O‘g‘lim bilan uchrashuvga ruxsat tegdi, lekin qaynotangiz bilan uchrasha olmaymiz bugun... InshaAlloh, xayrli bo‘lsin! – Nigor ona o‘g‘lining diydoriga yetishidan juda xursand edi. Tez gapirganidan va quvonchdan nafasi tiqilib, bitta so‘zni ikki-uch bor takrorlardi.

Qamoqning po‘lat darvozalaridan uning tor hovlisiga kirishdi. Keyin chala yoritilgan yo‘lakdan yurib ketdilar. Yo‘lakdan xizmat libosidagi politsiyachilar u yoqdan bu yoqqa yugurgandek qadam bosadi.

Hammasining turqi sovuq. Basharasida nur yo‘q. Qarasa, odamning eti junjikadi. Harqalay, Sabrinisoga shunday tuyuldi. Biroq u bu holga e‘tibor berishga hozir qodir emas. Chunki eri bilan bo‘lajak uchrashuv uni g‘alati bir ahvolga solmoqda.

“U abgor holga tushdimi? Ozib ketmabdimi? Qorni to‘yib ovqat yemayotgan bo‘lsa-chi? Urib shikast yetkazishmabdimi? Allohim, Xo‘ja Alini o‘zing saqla! Hifzingda himoya et!” – Sabrinisoning qalbidan shunday o‘tinch otilib chiqayotgan edi.

Qiziqki, u qamoqning ichkarisiga kirgani sayin eridan xavotiri kuchaydi. Bu xavotir ko‘chada, hatto, biroz oldin ham bu qadar kuchli emasdi.

Nigor onaning ichi to‘lib keldi. Yo‘l boshlab ketayotgan politsiyachi izidan yugurgudek yurarkan, yig‘isini bosish uchun lablarini tishlab oldi.

Bu yig‘ining sababini ona anglashdan ojiz. Farzand ham ojiz. Na-da ona, na-da farzand – inson bolasi bu yig‘ini tahlil eta bilmas! Zotan, jigargo‘shasini zulm changlida ko‘rgach, Odam bolasining ich-ichidan tashqariga vulqonday otiladigan bu nola Allohning fitratga joylab qo‘ygan marhmatidir.

Nihoyat, o‘ngga burilib, biroz yurganlaridan so‘ng, yana bir eshikdan ichkari kirdilar. O‘rta panjara edi. Qalin temirli panjara. Bu panjara devor o‘n qismga ajralgan. Har qism yarim quloch. Yarim qulochning ichida kursi. Ikki tomonda. Politsiya o‘tiringlar, deb shunday kursilardan birini ko‘rsatdi.

– Onajon, o‘tiring, – dedi Sabriniso.

– Yo‘q, qizim, siz o‘tiring, – dedi Nigor ona. – Qo‘lingizda bola bor.

– Yo‘q-yo‘q! – dedi shoshib Sabriniso.

Nigor ona kursiga o‘tirdi, qo‘lidagi tugunni qarshisidagi tokchaga qo‘ydi. Panjara ortida xonaning chap tomonidagi eshik ochildi va Xo‘ja Ali ko‘rindi.

Ozibdi. Sochi yanada o‘tibdi. Yuzi... U yuzini qayg‘uli ko‘rsatmaslik uchun jilmayib kelayotgan edi. Biroq ko‘zlarining tubida bir g‘am nurni yashiribdi. Shodlik nurini berkitibdi. Buni onasi ham, ayoli ham darhol angladilar.

Onaizor o‘g‘lini ko‘rdiyu, o‘rnidan beixtiyor turib, ikki qo‘li bilan panjarani ushladi:

– Bolajonim!.. – dedi ovozi titrab. Nigor onaning titroq sasi ichiga yutildi, chunki ko‘zidan shashqator oqayotgan yosh, bo‘g‘izdagi cho‘g‘ bu sasni ushlab oldi. Ushlab oldiyu, qo‘yib yubormadi. Onaizor bir so‘z ayta olmay turib qoldi.

Sabriniso esa chaqalog‘ini bag‘riga yanada mahkam bosib yig‘isini ko‘rsatmaslikka tirishdi. Xo‘ja Ali ichidan zil ketdi. Lekin jilmaydi. Yugurib onasining qarshisiga keldi.

– Onajon! – dedi quvnoqlik bilan. – Nega yig‘laysiz, yig‘lamang! Yig‘lamang, ona!

U kulsa-da, o‘zining ko‘zidan chiqayotgan yoshni sezmayotgan edi. Nigor ona yuzini panjaraga bosdi. Panjaradan uning barmoqlari sig‘ardi, qo‘li sig‘maydi. Go‘yo panjarani quchsa, o‘g‘lini bag‘riga bosgandek edi u hozir.

Bir necha lahzadan so‘ng tuyg‘ular bosildi.

– Assalomu alaykum, yaxshimisiz, onajon? – dedi Xo‘ja Ali.

– Shukur, bolam, – dedi Nigor ona. – O‘zing yaxshimisan? Qiynalmayapsanmi?

– Yo‘q-yo‘q! Sira xavotir olmang! – dedi Xo‘ja Ali.

– Bolam, Allohim lutf ko‘rsatdi: o‘g‘illi bo‘lding! – dedi Nigor ona va keliniga qaradi: – Qizim, Ozodni menga bering!

Nigor ona nevarasini avaylab qo‘liga olib, ko‘tarib yuzini panjaraga yaqinlatdi:

– Mana, o‘g‘lim, sening o‘g‘ling! Xo‘ja Ozod! Allohim otangga, senga ozodlik bersin, deb niyat qilib, duo qilib shu ismni qo‘ydim! – Nigor ona o‘g‘lining diydoridan shodlanib shoshib gapirardi. – Qara, xuddi o‘zing! Xuddi bobosi!

Xo‘ja Ali panjara ortidan shiringina bo‘lib uxlab yotgan o‘g‘liga qaradi. Ichi boshqacha bo‘ldi. Boshqacha ediki, bu tuyg‘uni u avval tuymagan edi, zotan. Ajabki, bolani olib quchoqlab erkalashga ehtiyoj sezmadi, chunki ilojsiz ishga qanday qilib ehtiyoj sezish mumkin! U bolasi kuchli bo‘lib o‘shisini orzu qildi. Bu shunday orzu ediki, na qalbda, na ongda so‘zga evrilmagan bir niyat edi. Zaiflik, tutqunlik changalidagi har bir otaning qalbidan o‘tishi mumkin bo‘lgan yagona bir xohish edi bu.

Nigor ona yana farzandi oldida ko‘proq qolishni istardi, lekin politsiyachining ovozi keldi:

– Besh daqiqa! Besh daqiqadan keyin uchrashuv tamom!

Onaizor shunda o‘ziga keldi. Yetti qat osmon ustidan yerga tushdi, go‘yo. Shunda u atrofga qarab atrofda yana to‘kkiz mahbus o‘z oilasi bilan

gaplashayotganini, xona chug'ur-chug'urga to'la ekanligini idrok etdi. Shoshib o'rnidan turdi:

– Qizim, eringiz bilan gaplashib oling! – dedi bolani quchoqlab. – Men turaman.

– Yo'g'e, ona... – dedi qizarib Sabriniso.

– O'tiring! – dedi buyruq bilan Nigor ona.

Sabriniso erining qarshisidagi kursiga qimtinibgina o'tirdi. Panjara ortidan o'ziga intizorlik ila boqib turgan bir juft mehru anduh to'la ko'zlarga sekingina qaradi.

YIGIRMA TO'RTINCHI BOB

SINOVLAR SARI

(Abdulloh Yorqinning hikoyasi)

Abdulloh yana avvalgi kameraga qaytarildi. Kamerada o'sha eski nusxalar – Aydar, Naynov va Kichkina butun dunyoning siyosati ularga qolib ketgandek bir-birlariga aql so'qib o'tirishgan ekan.

Aslida, aql so'qayotgan, odatga binoan, Aydar edi. Naynov oyog'ini ko'tarib yotgan ko'yi esnab, hafsalasizlik bilan uni ma'qullab qo'yadi. Kichkina og'zini ochib, Aydarning og'ziga tikiladi. Abdulloh kirishi bilan u tomonga o'girilishdi. Naynov oyog'ini tushirdi, o'tirdi.

Abdulloh qo'lini chaydi. Kameradoshlariga:

– Hormanglar! – dedi, hech kimga ortiqcha e'tibor bermadi, so'rashishga qo'l ham uzatmadi. Yotar joyning yuqorisiga chiqib, cho'zildi. Uning badanida mix sanchilgan joylar ko'rinib turardi. Aydar pastki labini tishlab, achingandek boshini liqillatib qo'ydi. Keyin qo'lini siltab, o'z loqaydligini e'lon qilgan bo'ldi. Naynov esa eshik tagiga borib, taqillatdi.

– Endi eshit! – deb Kichkinaga kelgan joyidan vaysashga tushdi Aydar. – Shunday qilib, dunyodagi eng buyuk davlatlar ichida Xitoy eng buyugi, eng kuchlisi, eng qudratlisidir. Bilasanmi, Rossiya ham, Amerika ham u bilan hisoblashib ishlaydi. Chunki Xitoy mahsulotlari jahon bozorlarini egallab bo'ldi. Osiyoni Xitoysiz tasavvur qilish mumkin emas. Xitoyning armiyasi, sanoati, xalqi – juda betakror. Siyosat masalasida bizning hukumatdan butun dunyo o'rnak olsa, arziydi. Bizga Yevropaning siyosatini maqtashadi: inson huquqlari, boshqa, balo, battar! Toshini tersin bular! Ba'zi xoinlar Xitoyda demokratiya o'rnatamiz, deydi. Yevropa chirib, ado bo'ldi. Hamma yoqni ko'tlar bosib ketgan. Xitoy bunga yo'l qo'ya olmaydi, axir. Xitoy qadimdan kelayotgan hamma ilmlarni o'rganib, kommunizmni tanlagan. Eng buyuk g'oya. Inson ozodligi shunda! Xitoy rahbarlari mamlakatni gullatib yuborishyapti! Xalqimiz mehnatkash! Kimlardir Xitoyda yashash qiyin, sharoit yo'q, deyishadi. Hoy, nonko'r! Ishla, mehnat qil! Butun dunyodan Xitoyga kelishga odamlar orzumand! Bizning uyg'urlar ham ba'zan ahmoq. Xitoydan ozod bo'lish kerak, deydigan toifalar chiqibdi. Unaqalarning joyi qamoq! Zindon! O'lim! O'suv! Otuv! Chunki Xitoydan ajrab chiqish o'lim bilan teng. Axir, bizni kimdir himoya qilishi kerak-ku! Agar Xitoyning qo'l ostida bo'lmasak, Rossiya bizga hujum qiladi, Amerika bosib olishga intiladi. Xitoy esa

bizni bu balolalardan to'sib turibdi. Hamma narsaga yo'l bor: kommunizm siyosati xudoni inkor etsa ham, masjidlar ishlab turibdi. Uyg'urlar, musulmonlar hajga boryapti. Qur'onlar sotilyapti. Axir, nima kerak? Tinch va osuda yashayapmiz! Ablah vatan xoinlari Xitoydan uyg'urni ozod qilaman, deydi. Axir, biz ozodmiz! Bunaqa isqirtlar jamloqlarda to'lib yotibdi. Borsang, ko'rasan. Butun dunyo Xitoyga tan beradi.

Vaysashlari Abdullohning qulog'iga kirmayotganidan Aydar g'ofil, albatta.

Abdulloh xotirjam, qalbi osuda edi. Tunu kun tinmaydigan, ayniqsa, kechalari devorlarni kuydirib yuborgudek qiynoq nolalarini eshitarkan, qalbi bilan Allohga bog'landi, istig'for aytdi, Robbisidan mazlumlar uchun yordam so'radi.

Oradan bir oy o'tgach, Abdullohnı sudga chaqirishdi. Sudgacha advokatni ham, tergovchini ham qayta ko'rmadi. Qizig'i, qamoq binosi ichida sud zali bor ekan! Abdulloh shunday o'yladi. Chunki u qandaydir "ko'rinmas kuchlar" qamoq ichidagi tuzukroq xonalardan birini ta'mirlatib, sud zaliga aylantirish haqida buyruq berganini bilmasdi, tabiiy. O'sha kuchlar Abdullohning qamoqdan chiqarilmay to'g'ri jamloqqa olib borish va u yerda jiddiy nazorat ostida saqlash haqida qaror qilgan edilar.

Abdulloh "Sudga hozirlan!" buyrug'ini eshitib, qanday hozirlanish to'g'risida o'yladi. Egnidagi kiyimni qayta-qayta yuvib, quritib, kiyib yuribdi. Tashqi libosini yuvsa, ich kiyimda o'tiradi. Ich kiyimini yuvsa, tash kiyimda.

Mirshablardan biri ustara uzatdi.

– Soqoling-mo'ylovni qir! – dedi dag'allik bilan.

Abdulloh mirshabga tikka qaradi va ustarani oldi. Oyna yo'q edi. Sovun yo'q edi. Abdulloh so'ramadi. So'ragisi kelmadi. Muzday suv bilan o'siq soqolini yuvdi. Iyagini ishqadi, soqolini yumshatgan bo'ldi.

O'ng uzorini barmog'i bilan paypaslab, ustarani tig'i bilan yurgazdi. O't o'rganda chiqadigan ovoz qulog'ining tagidan eshitildi. Ustarani suvga botira-botira Abdulloh soqolini tagi bilan olishga kirishdi. Aydar, Naynov va Kichkinaning nazdida Abdulloh xo'mrayib, befarq holda soqolini qirar edi. Aslida esa qalbini istig'for jarangi to'ldirdi.

"Allohumma anta Robbiy!" – "Allohim, Sen mening Robbim, parvardigorim, Tarbiyachimsan!"

"Laa ilaha alla ant!" – "Sen boshqa ibodatga sazovor bo'lgan boshqa iloh yo'qdir!"

"Xolaqtaniy!" – "Sen meni yaratding!"

"Va ana a'bduka!" – "Va men Sening qulingman!"

"Va ana a'la ahdika!" – "Va men Senga bergan ahdim ustidaman!"

"Va va'dika mastato't!" – "Va Senga bergan va'damga quvvatim yetganicha, imkonim boricha, o'zimni butunlay safarbar etib amal etmoqqa tirishaman!"

"Au'zu bika min sharri ma sona't!" – "Qilmishlarim: noxush kirdikorlarim, xatoyu gunohlarimning yomonligi o'zimga yetishidan qo'rqaman va o'sha yomonlikdan qochib, Sening panohingni so'rayman!"

“Va abuu ulaka bi ni’matika a’layya!” – “Sen, O’zing menga cheksiz ne’matlar ato etding! Beminnat berganing barcha ne’matlarni e’tirof etaman, tan olaman!”

“Va abuu u bizan biy...” – “Sening qoshingda, Sening ko’zing o’ngida, Sen ko’rib turganing holda qilgan barcha gunohlarimga iqorman...”

“Fag’firliy...” – “Allohim, meni kechir!..”

“Fa innahu laa yag’firuz zunuba illa Ant!” – “Zotan, Sendan bo’lak gunohlarni kechiruvchi hech kim yo’q! Faqat Sen ma’siyat va xatolarni afv etadigan Zotsan!”

To soqolini butkul qirib bo’lgunicha Abdulloh istig’fordan to’xtamadi. Bu shunday istig’for bo’ldiki, faqat Alloh va uning bir shikasta quli orasida edi.

Abdulloh sudga chiqarkan, uning tik qaddi, dadil qadamlari mirshablar qalbiga anglamsiz qo’rquv olib kirdi. Bu qo’rquvni ular qanday ham anglasinlar, qanday tushunsinlar! Ko’r bo’lgan qalb ko’zi na yorug’ni, na zulmatni idrok eta olmas, zotan. Faqat bu mahbusga qattiq bir ovoz-la, qo’pol bir so’z-la muomala qilishga g’ayritabiyy bir Quadrat yo’l qo’ymadi.

Sun’iy hozirlangan sud zaliga Abdullohni olib kirdilar. Sud zali, ajabki, to’la. Baland qilib o’rnatilgan stolda uyg’ur sudya qo’r to’kib o’tiribdi. Ikki yonida ikki nafardan xalq maslahatchilari.

Qamoq inson sezgilarini qayraydi. Mahbusning ko’zlari qarshisidagi har narsani ipidan ignasigacha, miridan sirigacha bir lahzada xotiraga muhrlaydi. Xotira miyaga uzatadi. Miya bir on ichida bu suratni tahlil elagidan o’tkazadi.

Abdulloh sudyani uyquga to’ygan, deb o’yladi. Biroq, ajabki, maslahatchilarning ko’zlari shishib ketgan. Vallohi, ular uxlamagan ko’rinadilar.

“Kayfu safoda tong ottirgan bo’lsalar kerak...”

Prokuror dushmanga qo’shin tortib chiqqan sarkarda kabi jangovar. Panjara ichiga kirgach, Abdulloh ohista o’rindiqa cho’kdi. Eshikdan:

– Men advokatman, advokat! – degan ovoz eshitildi va Tublibek shoshib-pishib kirib keldi. Abdulloh ko’z qiri bilan Tublibekka qarab qo’ysa-da, e’tibor qaratmadi.

Zalni to’ldirganlar Abdullohning ko’ziga bitta qolipdan chiqarilgan temir haykalchalardek tuyuldi: yuzlar bir xil, qirib silliqlangan iyaklar bir xil, ma’nodan xoli, bo’m-bo’sh nigohlar bir xil. Hissiz. Sovuq.

Abdulloh devorga suyandi.

Yuzlari cho’zinchoq, ozg’in, o’tirgan joyidan ham novchaligi bilinib turgan mo’ylovli sudya Abdullohga qoshini chimirib qaradi. U tajribasi davomida bu qadar betakalluf mahbusni ilk bor ko’rayotganini xayolidan o’tkazdi.

“Sindirish kerak, albatta, sindirish kerak! Burni osmonda-ku! Xuddi jonini tikib qo’ygandek!” – sudya o’z o’yidan o’zi mutaassir holda labini burdi.

– Demak, sudni boshlaymiz, – dedi sudya zalga qarab. Abdulloh esa ko’zini xonaning o’zining qarshisidagi derazasiga tikdi:

“Havo qanday ekan? Salqinmikin? Yo issiqmikan? Odamlarning kiyimiga qaraganda sovuq, shekilli. O’ranib olishganini ko’r bularning...” – dedi o’ziga o’zi. Sudya esa mahbusni tanishtirayotgan edi:

– Abdulloh Yorqin Ibrohimi Yorqin o‘g‘li, yoshi o‘ttiz ikkida, Turkiya vatandoshi, aslan, Uyg‘ur qochqini. Otasi bilan bundan qariyb yigirma besh yillar ilgari Xitoy hududidan noqonuniy ravishda chegarani buzib qochgan... – sudya yana bir nimalarni gapirdi, Abdulloh esnadi. Ko‘zini yumib-ochib, yelkasini kerib, tanasidagi qonni yurishtirmoqchidek bir qo‘zg‘aldi. Mahbus o‘tirgan panjara tepasida turgan mirshab ko‘zlarini ola-kula qilib, dam sudyaga, dam Abdullohga boqdi. Sudya sudlanuvchiga savol berdi. Abdulloh uyqudan endi uyg‘ongandek: “A?” – dedi.

– Sudlanuvchi, uxlayapsizmi? – dedi sudya zarda bilan.

– Yo‘g‘e, sizlar uxlayapsizlarmi, debman, – dedi Abdulloh.

– Tushunmadim?! – dedi sudya hayron bo‘lib.

– Hech narsa, so‘rayvering, nima kerak sizga? – dedi Abdulloh. Sudya mahbus uni mazax qilayotganini sezdi. Birgina u emas, zalda o‘tirganlar – farosatdan bir zarra nasibasi borlarning hammasi buni angladi. Mirshablar, kuch ishlatib, aqlni unutgan zolimlarning barchasi, bunday holga ilk bor uchrashayotgandilar. Zotan, sudlarda hamma siniq va yig‘loq bir holda turadi.

Bu qanday isyon bo‘ldi!?

Sudya uchun mazax bir zarba edi. U fikrini jamlab, “jinoyatchi”ga qayta biror hujumni rejalashtirish uchun savolini takrorladi:

– Uylanganmisiz?

– Uylanganmisiz? – sudyaning gapini aytdi Abdulloh. – Bilmaysizmi? Qo‘lingizdagi anavi qalin jild ichidagi qog‘ozlarda men haqimdagi zig‘irdek ma’lumotni ham qayta-qayta yozishgan. O‘qib oling.

Sudya dovdiradi.

Mahbus u kutganidan ko‘ra bezbet chiqdi. Dovdiraganini bildirmadi:

– O‘qib olaymi, o‘rtoq jinoyatchi? – dedi. – O‘qib olishga aqlim yetmay turgan edi.

Sudya mahbusning vujudidan yog‘ilib turgan qahr qarshisida o‘zining ojizligi xususida e‘tirofga keldi. Hozircha u bilan teng bo‘lmaslikka qaror qilib, prokurorga ayblovni o‘qishni buyurdi. Prokuror Abdullohga o‘qrayib qarab, aylovni e‘lon qildi.

– So‘z sizga, sudlanuvchi, jinoyatingiz tafsilotini so‘ylang, – dedi sudya o‘zini o‘ta loqayd ko‘rsatishga tirishib prokuror ayblovni o‘qib tugatgach.

– Mengami? MashaaAlloh! – dedi Abdulloh o‘rnidan turib. “MashaaAlloh” kalimasi o‘tirganlarga o‘qdek sanchildi. Hamma qalqib ketdi. Abdulloh shoshmay har bir odamga birma-bir qarab, baland va dadil so‘z boshladi. U gapirarkan, ovozi ochilar, har bir so‘zi jaranglab yangrar edi. – Menday gunohkor qulini Islom ila ne‘matlantirgan, Iymon ila najotlantirgan Allohingga adadsiz hamd! Islomni yetkazib, Iymon tarbiyasini bergan Rasululloh sollallohu alayhi va sallamga durudlar, salovotlarim bo‘lsin!

Sudya, Abdulloh gapirarkan, bolg‘asi bilan stolga bor kuchi bilan urdi, prokuror o‘rnidan turib ketdi, qolganlar esini yo‘qotib qotdilar.

– Bas qil, mahbus! – dedi chinqirib prokuror.

– Bu sizga din majlisi emas! – dedi sudya gezarib.

Abdulloh kuldi.

– Men aybdor emasman! Meni eshitinglar! Meni eshiting! – dedi hayqirib. – Shaytonlamanglar! Sizlar hammangiz yolgʻonchisiz. Oʻlkangizda qonun yoʻq. Qoida yoʻq. Zolimlar istagan ishlarini qiladilar. Xalqni qonini ichasiz. Elni aldaysiz. Hukumatda turgan biror inson odamlar dardini oʻylamaydi. Mening boʻyninga yolgʻon jinoyat qoʻymoqdasiz. Men aybdor emasligimni sizlar yaxshi bilasiz. Nohaq qamayotganingiz sizga kunday ravshan. Birortangiz meni jinoyatchi deb bilmaysiz. Tepangizda turgan nobakor qamash amrini berdi – qamaysiz. Bilingki, men musulmonman va musulmonni Allohning oʻzi himoya qiladi. Yolgʻiz va ilojsiz qoʻymas! Meni oʻldirasizmi, osasizmi, soʻyasizmi, zindonda ming yil saqlaysizmi – menga farq etmas. Men oʻzimni oʻlgan, deb hisoblayman. Sizlar esa, albatta, bu dunyoda xorlik ila jazolanursiz. Qiyomatda esa olovda yonajaksiz. Masxaraboz sudingizni tugating. Sudsiz belgilab qoʻyganingiz qamoq muddatini ayting. Men kabi minglab, yuz minglab, millionlab uygʻurlarni, musulmonlarni, mazlumlarni azoblamoqdasiz. Ogoh boʻling! Buning badalini, albatta, oʻtayajaksiz! Biz oʻlsak ham, qonlarimiz oqsa ham, sizlarga jazo Beruvchi Zot oʻlmas! Hargiz oʻlmagay! Alloh buyukdir!

Hamma sukutda qoldi.

Abdulloh gapini tugatdi. U qizishib ketgan edi. Yuzlari boʻgʻriqdi. Joyiga oʻtirdi. Sudya boshini egib, bir muddat sukut saqladi-da, soʻradi:

– Boshqa gapingiz yoʻqmi?

– Yoʻq!

– Sud savollariga javob berishdan bosh tortaysizmi?

– Ha!

– Toʻliq takrorlang: sud savollariga javob berishdan bosh tortaman, deb!

– Sizlarning sudingiz masxara sud boʻlganligi uchun savollaringizga javob berishdan bosh tortaman!

– Yaxshi. U holda, siz bilan pachaklashish uchun vaqtim yoʻq, – dedi sudya oʻrnidan turib. Hamma oʻrnidan turdi. Abdulloh oʻrnidan qoʻzgʻalmadi ham. – Oʻrtoq prokuror, qancha soʻraysiz?

Prokuror gezarib ilondek vishilladi:

– Bir umrlik qamoq jazosi!

– Shundaymi? Xalq maslahatchilari ham fikrimga qoʻshilishsa, ne ajab! Men sudlanuvchi Abdulloh Yorqin savollarga javob berishni istamagani, sud ishini buzgani, sud raisi va aʼzolarini masxara qilgani, sud jarayonida diniy targʻibot olib borgan uchun Xitoy Xalq Respublikasi nomidan hukm oʻqiyman: Abdulloh Yorqin oʻttiz yil muddatga ozodlikdan mahrum etilsin. Jazoni eng qattiq turdagi qamoqda oʻtasin. Tamom.

Bu voqealar juda tez fursatda sodir boʻldi. Sudya gapini bitirdi va: “Mahbusni koʻzimdan yoʻqotinglar!” – dedi mirshablarga. Mirshablar Abdullohni siltab, deyarli sudrab olib chiqib ketdilar. “Sud zali” eshigi yopilishi hamon Abdulloh boshiga tushgan zarbdan koʻzi tinib yiqildi. Ovoz chiqarishga ulgurmas: aʼzoyi badaniga uni oʻrab olgan mirshablarning yelintayoqlari yogʻildi. Abdulloh uchtoʻrt zarbani sezdiyu, hushidan ketdi.

Behush yotgan mahkumni avval mirshabtayoq bilan beayov savlaganlaridan keyin, sudrab pastdagi zindonga olib ketdilar.

Abdulloh o'lik yo tirik bo'lsin, shu tunda jamloqqa – eng og'ir turdagi qamoqqa jo'natilishi shart edi...

U ko'zini ochganida qandaydir temir qutining ichida siltana-siltana ketayotganini bildi. O't ulovning guldirak ovozi to'rt tomondan uning qulog'ini batang qildi. Qimirlay olmadi. Nazarida, butun tanasi maydalab tashlangandek. Haqiqatan, Abdullohning vujudi qon ichida. Kiyimi qon. Tanasiga yopishgan... Qovurg'asi singan. Boshi yorilgan. Ichki a'zolari ham, shubhasiz, ezilgan. Abdulloh shundan keyin to jamloqqa borib tushgunicha hushini yo'qotib, na behush bo'la olmadi yoki hushiga kelib, na hushyor yurolmadi.

Ulov qaerdadir to'xtadi. Abdulloh cho'zilib yotgan temir qutining bir tarafi eshik ekan, taraqlab ochildi. Abdulloh eshik tomonga qaramoqchi bo'lib, ingradi. Bahaybat bir zobit kirib keldi va Abdullohning qo'lidan sudradi. Abdulloh anglamsiz bir holda undan qutilmoqchi bo'ldi. Buni ko'rib, zobit sherigidan qora qop olib, Abdullohning boshiga kiygazdi. Arqon olib, oyog'iga bog'lab, tortdi. Abdullohning tanasi yerni "supurdi": ulovning zinalariga urilib, yerga tushdi. Boshi yerga urilib, "gurs-gurs" ovoz chiqardi. Zobit bir sherigi yordamida uni arqon bilan sudrab, mahbuslarni tashiydigan poezd eshigi oldiga keldi. Ikki qadam sudralishda yerdagi mayda tosh, xas-xashaklar Abdullohning qonli ko'ylagiga ilashib ulgurdi. Agar Abdullohning hushi o'zida bo'lganida boshiga qop kiygizilgan va bukchaygan holda sassiz-sadosiz poezdga turtkilab, qamchilab olib kirilgan yana o'nlab, yuzlab mahkumlarni ko'rgan bo'lardi, albatta.

Mahkumlarni jamloqqa eltadigan temir poezd ichining bir tomoni yo'lak, bir tomoni esa uch qavatli tokchalar. Tokchalarga bukchaygan mahkumlar taxlab tashlangan. Ha, taxlab tashlangan. Xuddi g'isht taxlagandek.

Barcha mahkumlarning boshlarida qop, qimirlashga-da, saslanishga-da, quvvatlari yetmaydi. Abdullohni xuddi shunday buklab tokchaga orasiga tiqib yubordilar.

Abdulloh chala behush yotdi. Uning miyasi ishlayapti. Fikrlayapti. Ko'zlari ochilmas darajada qovoqlari shishgan esa-da, quloqlarining ichiga to'lgan qon qotib qolgan esa-da, ovozlarni miyasi aniq va ravshan fahm etdi. Fahm etdi va tahlilga kirishdi. Holbuki, tana jonidan ayrilgandek. Tanadagi og'riqlar shu qadar kuchaydi, chog'i, miya bu og'riqlarni qabul etmay qo'ydi, go'yo.

Poezd uch kun yurdi. Uch kunki, mahkumlarga bir tomchi suv, bir burda non berilmadi. Qo'llari orqaga qayirib bog'langan va yelkasi tepadagi to'siqqa tegib, bukilib o'tirgan odamlarning nafasleri bo'g'ildi, holsizlandi, bir necha kishi jon berdi. Tiriklari chala o'lik holga keldi.

Uch kundan so'ng poezd Uyg'uristonning shimoli sharqidagi sahro hududi ichidagi birinchi bekatda to'xtadi. Bekatda sovuq kulrang ulovlar juda ko'p. Ularning yukxonalari to'rtburchak. Temir. Yukxonalarda barmoq sig'arli tuynuk ham yo'q. Hamma ulovlar kulrang bo'lgani holda o'n dona to'q qizil rangli shunday ulov ko'zga tashlanadi.

Xitoyi askarlar boshiga qop kiydirilgan mahkumlarni qop kabi sudrab tusha boshladilar. Bekatdagi bir necha harbiy va shifokor kiyimidagilar ham nimadir kutardilar. Olib tushilayotgan mahkumlarni shifokorlar boshidagi qopini sal ko'tarib, bo'ynini ochib, barmoqlari bilan tekshirishga kirishdilar. Ular o'lik va tiriklarni ajratishlari kerak.

O'nta vagondan iborat poezdda ming nafar mahkum keltirilgan edi. Tibbiy tekshiruv bilan ularning ikki yuz ellik uchasi jonsiz ekanligi tasdiqlandi. Alvon rangli ulovlarning yukxonalariga o'liklarni tartib bilan joylashtirishdi. Zichlab, tepib-tepib har bir ulovga elliktadan murda sig'dirildi. Beshta ulov o'lik bilan to'ldi. Ulovlar ketdi. Ular maxsus tajribaxonalarga ketdi. Tajribaxonalarda bu o'liklar bo'laklanadi. Ularning har bir a'zosi tadqiq etiladi. Yaroqli a'zolar sotuvga chiqariladi. Yo'qsa, murdalar ilm uchun ishlatiladi.

Abdulloh ayovsiz kaltaklanganiga qaramay, hamon tirik edi. Uni tekshirgan do'xtir o'lik, deb tashxis qo'yishiga bir bahya qoldi. Ko'rdiki, yurak zaif urib turibdi.

Bu do'xtirlar vazifalarini "halol" bajaradilar: o'likni tirik, tirikni o'lik, deb aytishga haqlari yo'q. Birgina xato sababli ular ham qop kiyib, shunday temir poezdda sayrga chiqishlari hech gap emas, zotan.

Aslida, Abdulloh tekshiruvlarni ham idrok etdi. Hamma-hamma hodisani angladi. Qop kiygan mahkumlarning aksari qamchi ostida yugurib kulrang ulovlarga chiqishdi. Ularning uni chiqmasdi, harbiylarning ovozi esa olamni buzaman, deydi.

Ulovlar sahro o'rtasidagi jamloqqa kirib bordilar. Uzun yo'lning bo'yida bir necha kilometrlarga cho'zilgan devorlarni ko'rish mumkin. Bu devorlar oqlangan, baland. Devorlarning tagidan yo'lgacha yigirma qadam keladi. Shu yigirma qadamning har qadamiga tikanli sim tortilgan. Yigirma qator tikanli simdan mushukning ham omon o'tishi gumon. Devordan ichkari ham yigirma qadam xuddi shunday to'silgan. Devorning qalinligi bir qulochdan kam emas. Har yigirma qadamda ko'tarma, ko'tarma ichida qurol ko'targan askar burgut kabi atrofni kuzatadi.

Devor ortini ulovning temir yukxonasida buklanib yotgan chalajon odamlar hali bilishmaydi. Ular siyosiy va milliy qatag'onning yangi qurbonlari edi. Ular bu devorlar orti butun insoniyat ko'zidan yashirin do'zaxni endi ko'radilar. Odam bolasi tasavvur etmaydigan qiynoqlar ana shu jahannamlar ichidadir.

Jamloqlarning bir tomoniga bir xil o'lchamda, bir xil ko'rinishda mahkumlar uchun yotoq qurib tashlangan. Yotoqlardagi xonalar o'lchami bir xil. Yotoq binolari raqamlangan. Nafaqat, yotoqlar, jamloqlar ham raqamlangan. Masalan, birinchi raqamli jamloqni olaylik. U jamloqda yigirmata yotoq binosi bor. Har bir yotoqqa ming mahkum joylashadi. Bu degani ikki qavatli besh yuz yotar joy degani.

Bir jamloqda yigirma ming mahkum saqlanadi. Birinchi jamloq, to'rtinchi yotoq, yetti yuz ellik ikkinchi yotar joyning birinchi qavatini quyidagicha yoziladi: 010407522.

Ko'rinib turganidek, dastlabki ikki raqam nol va bir jamloq raqami.

Keyingi ikki raqam nol va to'rt yotoqning tartibi.

Navbatdagi to'rt xonali raqam yotar joy sanog'i, oxirgi bitta raqam esa yotar joyning qavatini anglatadi.

Har bir mahkumga ana shunday raqam beriladi. Bu raqam mahkumlarga kiydiriladigan kulrang, qora yoki yo'l-yo'l mahbus kiyimiga chandib tikib tashlanadi. Raqam o'chib ketishi, yo'qolishi mumkin emas. Jamloqda ismlar unutiladi, laqablar yoki raqamlar hammasidan muhim. To'qqiz xonali raqamni mahbus yodlab olishi shart. Qamoq nazoratchilari so'raganida, albatta, o'ylamasdan javob berishi kerak.

Jamloq ichidagi tartiblar har xil, biroq mahkumlar adadi teng. Hozircha ellikta jamloq yog'langan o't ulovdek ishlab turibdi. Bu bir million mahbus demakdir. Yangi kelayotganlar eski jamloqqa joylashtirilsa, eski mahkumlar botqoqlarga, to'qaylarga, konlarga yuboriladi yoki odam oyog'i yetmagan joylarga borib, u yerda o'zlari uchun yangi zindonlarni quradilar. Albatta, o'z xohishlari bilan emas.

Ha, biz o'z xohishlari bilan emas, deb aytamiz, holbuki, yuz minglab insonlar o'n yillarki, tutqunlikdan ozod etilmagach, ularning ongida mustaqil ravishda hayot qurish, degan nuqta tag-tubi bilan batamom o'chib ham ketgan edi.

Zotan, ularning tasavvurlari va tafakkurlari boshlarida qamchisidan qon tomgan biror zolimning turishini qat'iyon taqozo etadi. Bir million tutqun bir vaqtning o'zida erkinlikka qo'yib yuborilsa, ular ichidan bir necha yuz minggi zindonlarga o'z ixtiyorlari bilan qaytib kelishlari ehtimol. Millat shu ahvolga solingan edi.

Yillarki, qo'ldan kishan yechilmasa, bu xatarli emas, biroq ong kishanlansachi?! Ong kishanlangach, qalb zanjirband etilgach, millat, albatta, halok bo'ladi. Millat Yer yuzidan millat sifatida nom-nishonsiz yo'qlikka yuz tutadi.

Bir asrdan ko'proq muddat zindondan chiqarilmagan avlod zindonsiz yashay olmaydi. Ular quldirlar. Tutqunlik uzoq davom etgani sayin qalbda erkka bo'lgan tashnalik so'nadi, hurriyat istagi o'ladi, ozodlik degan so'z lug'atdan chiqib ketadi. Bu inson bolasi uchun, nafaqat, bir inson uchun, balki Yer yuzidagi Odamzod uchun eng Ulkan fojia. Bu fojia oldida urushlar baxt, qon to'kishlar jannatdir.

Alloh taolo odamzodni ana shunday qullikdan qutqarish uchun o'z payg'ambarlarini yuborar edi. Payg'ambarlar insoniyatning changakka tushgan ongini qutqarib, tosh ostidagi qalbiga hayot baxsh etganlar.

Abdulloh Yorqin kelayotgan maskan ana shunday maskan edi. Aslida, Abdulloh o'z ixtiyori bilan kelmayapti, uni keltirmoqdalar. Uni behush, behol keltirmoqdalar. Agar toqati yetsa, agar Alloh quvvat bersa, hurriyat ruhini inson qalbidan sug'urib oluvchi jallodlar zulmgohidan Abdulloh jon topishi mumkin, tirilmog'i mumkin. Endi bu uning Iymonidagi quvvatga, Islomidagi ixlosga bog'liq. Boshqa hech qanday najot yo'q.

YIGIRMA BESHINCHI BOB
QANOTSIZ UCHGAN AYO'L
(Sabriniso xonimning hikoyasi)

... Sabriniso panjaraning mayda tuynuklari orqasidan boqib turgan erining yuziga qarab ko'ngli to'lib ketdi. Hiqqilab yig'lab yubordi. Ikki kafti bilan og'zini to'sib, silkinib-silkinib ko'zyosh to'kdi.

– Yig'lama, nega, yig'laysan? – dedi kulimsirab Xo'ja Ali. Kulimsiradiyu, ko'zidan oqayotgan yoshni sezmay qoldi. – Qo'y, o'zingni bos. Allohga yig'la. Allohdan yordam so'ra. Maylimi? Allohdan bo'lak yordamchimiz yo'q bizning.

– Vaqt tugadi! – o'shqirdi nazoratchi. Sabriniso cho'chib o'rnidan turib ketdi. Xo'ja Ali ham tezda oyoqqa qalqib, yuzini panjaraga deyarli tekizib dedi:

– Onajon, Sabriniso! Qo'rqmanglar! Umidsiz bo'lmanglar! Duoni to'xtatmanglar!..

...Qaynona-kelin tashqariga chiqqanlarida yomg'ir hamon shivalardi. Indamay yurib ketishdi.

Ertalab eshikning gursillab urilgani ovozi ikki ayolni qo'rqitib yubordi. Ozod chinqirib yig'ladi.

Nigor ona darvozaga yugurdi. Darvoza yonida politsiya xodimlari turgan ekan.

– Xo'jalar xonadoni, shundaymi? – deb so'radi ularning kattasi.

– Ha... Ha... – dedi Nigor ona yuragi o'ynab.

Politsiyachi biroz taraddudlandi-da, dedi:

– Sizlardan... ikki kishi qamoqda ekan... – qo'lidagi qog'ozga qaradi u. – Xo'ja Asqar va Xo'ja Ali. Shundaymi? Yaxshi. Ulardan biri qamoqda vafot etdi.

“Vafot etdi!..”

Nigor onaning qulog'i shang'illadi.

– O'zingizni qo'lga oling! – dedi ayolning holidagi o'zgarishni ko'rgan politsiyachi. – O'lgan odam... Xo'ja Asqar! Olib kiringlar murdani!

Qaynonasining yoniga kelgan Sabriniso ham qotib qoldi. Qamishdan to'qilgan bo'yroni to'rt tomonidan ushlab olib kirishdi. Ichida oq lattaga o'ralgan murda yotibdi. Politsiyachi bir-biriga suyanib qolgan ikki ayolga qarab nimadir demoqchi edi, biroq lug'atida ham, miyasida ham ularga taskin beradigan so'z yo'q edi, shekilli, qo'lini siltadi-da, chiqib ketdi.

Nigor ona titrab-qaqshab murda yoniga tiz cho'kdi. Sekin yuzini ochdi: eri Xo'ja Asqarning kulimsiragan chehrasi... Yuziga qon tekkan. Oqi ko'paygan soch-soqoli, ajinli peshonasi, turtib chiqqan yonog'i – hammasi ayni damda Nigor onaga juda nurli ko'rindi. Chiroyli ko'rindi. Erining murdasini ko'rgan hamon Nigor ona qalbida yengillik paydo bo'ldi. U buning boisini anglay olmadi. Anglay oladigan holda ham emasdi. Bu yengillik eridan qutuldim, degan o'y emasligini bilib turibsiz, albatta, bu yengillik erining shahid maqomida ketganiga bo'lgan ishonchdan edi. Jilmayib yotgan o'lik, Nigor ona nazdida, Allohning huzurida, albatta, shahiddir. Chunki jon berarkan, o'zining o'limdan keyingi maqomini ko'rgan Xo'ja Ali beixtiyor jilmaygan. Jilmayishi asnosida esa Azroil alayhissalom halimlik ila uning jonini sug'urib olgan. Nigor onaning qalbidan o'tgan anglam shu edi, aslida. Uni xotirjam etgan o'y edi bu. E'tiqod edi bu.

G'assol keldi. Go'rkov ish boshladi.

Boshlaridan musibat yomg'iri yog'ib turgan esa-da, musulmonlar o'z birodarlarining janozasini o'qigani, so'nggi manzilga munosib kuzatgani yig'ildilar.

Ichki xonada Nigor ona Qur'on o'qib o'tirgan edi. Bir savol bilan kirgan Sabriniso qaynonasining holatini ko'rib, yuragi orqaga tortib ketdi. Yuragi bejiz orqaga tortmabdi: Qur'onga yuzini qo'ygan ko'yi Nigor ona omonatini Allohga topshiribdi.

Shu kuni xonadonda ikki marhumga janoza o'qildi.

Ketadiganlar ketdi. Ba'zilar hamdardlik uchun qolishdi.

Yarim tunda Sabriniso qattiq uxladi. Ikki soatdan so'ng uyg'ondi. Chaqalog'i Ozod ham uxlayapti. Janoza bo'lgan kuni u yig'lamadi. Onasini bezovta qilmadi. Sabriniso bu holni tahlil qilishga ulguradi. Yugur-yugurlar ko'pligidan, hatto, qayg'u ham ko'tarilib ketdi, go'yo. U qamoqdagi eri bilan yakka o'zi qolganini ham hali idrok etmadi. Miyasi ishlashdan to'xtagandek. Ertaga nima sodir bo'lishini u o'ylamadi.

Tong yaqin. Qalbida g'amdan asorat ko'rinmadi.

Tahajjud o'qidi. Bomdod vaqti kirgani hamon ado etdi. Uyda yotib qolgan ayollar ham uyg'onishdi. Ibodat qilindi.

Quyosh ko'tarilishi pallasida ko'chadan shovqin eshitildi. Uydagilar xavotirga tushdilar, chunki shovqin xuddi shu xonadonni nishonga olib yaqinlab kelayotgandek edi.

– Yo'qolsin musulmonlar!

– Musulmonlarni o'ldir!

– Islom – bu yovuzlik!

– Masjidlarni yoqing!

– Musulmonlarni haydang!

– Musulmonlarni qirib tashlaydigan vaqt yetdi!

Sabriniso uy ichiga yugurdi. Bolasini quchoqlab oldi. U qochishi kerakligini his etdi.

– Qochishimiz kerak! Bu yaxshilikka emas! – dedi nafasi tiqilib. Mehmonlarning hammasi u yoqdan bu yoqqa chopdilar.

Ikki daqiqa o'tmasdan shovqin Xo'ja Ali hovlisi yonida ko'tarildi. Quturgan olomon hovli eshigini ag'darib yubordi. Yelkasiga uzun xodani qo'yib olgan besholti barzangi bo'kirib uy devorini ura boshladi. Eski devor darz ketdi. Har zarbdan so'ng qiyshaya boshladi.

Sabriniso, qarindoshlari va uyda shu kecha yotib qolganlar hovli o'rtasida turib qolishdi. Olomonga biror so'zni tushuntirish mumkin emasdi. Chunki... olomon qaysidir musulmonni ushlab olib, o'rtaqaga tortib ketdi. Yuzga yaqin odam bir kishini bor kuchi bilan urdi. Sabriniso sekin tisarilib, orqa eshikdan chiqdi va quvvatini yig'ib, boshi oqqan tarafga yugurdi.

Olomon musulmonlar mavzesini yoqib yubordi. Musulmonlarni quvib, ushlab olib, urib o'ldirdi. Qatl etilayotganlarning sanog'i yo'q edi. Quturganlar insonni o'ldirishga qanoat etmay, jonsiz jasadlarni xorladi: o'liklarning boshlarini majaqlashdi, qo'llarini uzishdi, qorinlariga belkurak uchini sanchib, ichak-chavoqlarini ag'darishdi.

O'n-yigirma odam bir musulmonni quvadi, u qochadi. Dodlab, faryod urib qochadi. Uning ovozida jon achchig'i yangraydi. Quvayotganlar esa unga yetib olib, ayovsiz xorlab, o'ldiradi.

Qirg'in kun bo'yi davom etdi. Hatto, yarim tunda ham ko'chada ko'ringan musulmonni quvib yurganlar uchrardi. Olomon so'yil, ketmon, belkurak, o'roq, chalg'i, oshpichoq kabilar bilan qurollangan. Hindiy, pushtun tillarida baqirishadi. O'z xudolarini ulug'lashadi. Musulmonlarning qilgan qirg'inlari uchun qasos olmoqdamiz, deydi. Qon ularni jazavaga soladi.

Ko'chalar murdalarga, yo'q, murdalarning bo'laklariga to'ldi. Qaerga qaramang, qon ko'lmaklarini ko'rasiz. Itlar, mushuklar jasad parchalarini, qonni yalab ko'radi. Ba'zilar esa g'ajishga jur'at qiladi...

Havoda o'laksaxo'r qushlar izg'iydi. Osmon ham bulutga to'ldi. Kunning qoq yarmida butun shaharni o'lik va qonning achimsiq hidi qoplab oldi.

Ellik yil odam qornini yorib, jarrohlik qilgan shifokorning aytishicha, dunyodagi eng sassiq hid insonning qornining ichidan chiqar ekan. Ichaklar, ichak ichlari benihoya badbo'y bo'lib, unga odam bolasi toqat etolmaydi.

Jinoyat qidiruv bo'limida ishlagan va o'liklarni hammadan birinchi tekshirib yurgan mirshabning guvohlik berishicha, u doim qotillik sodir bo'lgan xonadonlarga hammadan birinchi kirgan, kunlarki, qarovsiz qolgan o'lik bijg'ib ketarkan. Aslida, tashqi qiyofasi Alloh yaratirlari orasida eng go'zali, eng dilbari bo'lgan odamzodning qorni, oshqozoni, ichaklari ana shunday o'ta badbo'ydir.

Mutaassib va johil olomon musulmonlarni – insonlarni tutib birma-bir qiymalab o'ldirarkan, qurbon bo'lganlar yuzlab, balki minglab edi. Burdalangan odamlarning qonidan, yorib tashlangan qorin, oshqozon va ichaklaridan taralgan is esa o'ta xushbo'y edi, go'yo...

Olomon quturgan kuni uyidan qo'rqib chiqmay o'tirganlarning aksari bu hidlardan ko'ngli ozdi, hushidan ketganlar ham bo'ldi. Bu hiddan qochib, uy ichiga kirib, eshik va derazalarini yopib o'tirganlar ham ko'p edi. Shahar ko'chalarida vahshiylik sodir bo'larkan, odamlar qiynab o'ldirilib, tanalari parchalanib tashlanarkan, masjidlarining minoralari yerga qulatilib, gumbazlari yiqitilarkan, na politsiya, na hukumatning kuch ishlatadigan adolatli "qo'shini" hech qaerda ko'rinmadi.

Bu umumiy holatning manzarasi edi. Biz Sabrinisoni kuzataylik. Uning holi ne kechdi?

Sabriniso qochib shaharning qaysi qismiga borganligini bilmay qoldi. Nafas rostdash uchun to'xtab ortiga qaradiyu, o'zi tomon ikki yuz qadam narida shitob bilan kelayotgan o'nga yaqin vahshiyni ko'rdi.

"Yo Alloh!" – dediyu, bor kuchini oyog'iga to'plab, yugurdi.

Sabriniso yugurib qochayotgan joylar unga mutlaqo notanish. Biroq shaharning cheka qismi ekanligi sezilib turibdi. Ayol qochib eski ko'pqavatli uylar orasiga kirib ketdi. U bolasini mahkam quchoqlab olgan edi.

Hansiraganda nafasi chaqalog'iga ozor bermasin uchun, osmonga qarab nafas olardi. Quvayotganlar benihoya yaqinlashdilar. Sabriniso qarshisidan chiqqan qandaydir ko'pqavatli uyning ichiga kirib ketdi. Zinalardan tepaga ko'tarildi.

Bu uy yigirma yillar oldin ingliz tomonidan qurilgan, biroq hududda yashash qiyin bo'lganligi uchun shu atrofdagi puldorlardan biriga sotib ketilgan edi. Puldor esa kambag'allarga uyni ijaraga berdi. Chunki suv muammosi, qaynoq shamol yashashni qiyinlashtiradi.

Inglizlar qanday reja bilan bu uyni qurgani noma'lum, biroq yuzlab kambag'allar boshpanali bo'lib qoldi. Ko'cha-ko'yda, axlatxonalarda, issig'u sovuqda xorlanib yashagandan ko'ra, imkon bo'lsa, shu uyning qaysidir hujrasini makon tutish qulay edi. Uy derazalarining ko'pida oyna yo'q, devorlari suvalmagan, ko'rimsiz edi. Oxirigacha qurilmagan bino edi chunki.

Uyda yashovchilar shovqin-surondan bezovta bo'lib, derazalardan boshlarini chiqardilar. Ko'pchilik jon achchig'ida bola quchoqlab qochayotgan ayolni ko'rdi, devday-devday odamlar bir ayolni quvib kelayotganiga ham aksar yashovchilar guvoh bo'lishdi. Lekin hech kim e'tibor bermadi. Kimdir achingandek boshini liqillatdi, kimdir labini burib qo'ydi, kimdir umuman ta'sirlanmadi.

Sabriniso zinadan tepaga ko'tarildi. U qanday ko'tarilganligini keyinchalik umuman eslay olmadi. Lekin binoning tomiga chiqib olgani aniq yodida. Ayol bino tomida u yoqdan byo yoqqa zir yugurarkan, biroz o'tmay quvayotganlar ham tomda paydo bo'lishdi. Sabriniso ulardan qochib, tomning chetiga borib qoldi.

Quvayotganlarning sillasi quribdi. To'qqiz kishi ekan. Hammasi qorni osilgan, qora, mo'ylovdor, sochlari betartib, kiyimlari o'ziga yarashmagan, g'alati odamlar edi. Ular ayolning chorasiz qolganligini ko'rib, nafas rostlagani to'xtashdi. Bukchayib, tazzasini ushlab, nafaslarini rostlagan bo'lishda va Sabriniso tomon kelishdi.

– Qayoqqa qochayotganding? Shu yergami? – dedi qizil va keng, yarashimsiz kiyinib olgan bittasi. Uning peshonasiga barmoqday qalinlikda uch qator oq bo'yoq tortib qo'yilgan.

– Sen endi musulmonsan-da! – dedi yana biri. Qolganlari negadir xoxolashdi.

– Bu tom ko'pchilik erkaklarning bir muslima bilan bo'lajak ishqiy yaqinligiga guvoh bo'lajak! – dedi yana boshqasi.

– Agar bu bizga yoqsa, seni tirik qoldiramiz, – dedi yana biri. Ular Sabrinisodan besh qadam narida yarim aylana bo'lib uni o'rab oldilar.

– Bolangni shu tomdan pastga uloqtirsak, parchalanib ketadi! – qizil ko'ylaklisi tahdid qildi.

– O'z ixtiyoring bilan bizga ishq o'yini ko'rsatarsan! Biz hindiy qizlarini yaxshi bilamiz, musulmalarni esa bilmaymiz! – dedi biri behayolarcha.

– Suyilma! Endi bilib olamiz! – dakki berdi boshqasi unga.

Ular shu turishlarida shoqoldan zarra farq etmasdilar. Sabriniso odam qiyofasidagi va gapiradigan hayvonlarga nafrat ila qaradi-da, osmonga yuzlanib nido qildi:

– Yo Alloh! Yo Arhamar Rohimiyin! Yo Allohu Kariym! Yo Allohu Hafiyz! Yo Allohu Nasiyr! Yo Allohu Salaam!

Ayol bolasini yanayam qattiqroq quchoqladi va pastga qarab bor kuchi bilan o'zini otdi. Odam nusxasidagi vahshiylar dong qotdilar.

Sabriniso bino tomidan pastga necha soniyada yetib kelganligini bilmaydi. Balki bu koʻzni yumib ochguncha sodir boʻlgandir! Bu uchish edi.

Valiylar haqidagi manobiklarda yozilishicha, Jaloliddin Rumiya bola ekanida oʻrtoqlari bilan tomdan tomga sakrash oʻynardilar. U zamonda tomlar loydan boʻlardi. Koʻklamda tom ustida lolaqizgʻaldoqlar ochilardi. Uylar odamlarning qalbi kabi xokisor edi. Odamlar tomni baland qilib, kibr talashmasdilar. Shunday qilib, Jaloliddin Rumiya olti yashar bolakay, oʻrtoqlari bilan u tomdan bu tomga sakrab yurisharkan, kim uzoqroqqa sakrash bahsi boshlandi. Har bir bola sakrab, oʻzining chaqqon va chapdastligini maqtanarkan, olti yoshli Jaloliddin: “Sizlar uylarning tomiga sakrang, men esa osmonning tomiga sakrayman!” – dedi-da, tepaga sakrab, koʻzdan gʻoyib boʻldi. Rivoyatda aytilishicha, qiy-chuv koʻtarildi. Bir lahzadan keyin Jaloliddin tomga qaytib tushdi. Rangi oqarib ketgan, hushi oʻzida emasdi. Bu qanchalik haqiqat – Alloh bilguvchi. Alloh oʻz valiylariga karomat berishlari ayni haqiqat. Yusuf alayhissalomning begunohligi haqida guvohlik bergan ham beshikda yotgan chaqaloq edi. Iso alayhissalom ham yoʻrgakda yotib, onalari Maryamning maʼsuma, afifa ekanligini gapirgan edilar. Alloh paygʻambarlarini ana shunday horiqul odot moʻjiza bilan neʼmatlantirgani kabi oʻz valiylari, solih qullarini karomatlar bilan siylab qoʻyishi juda oson. Shunday ekan, Jaloliddin Rumiyni olti yoshligida samoga sakrayman, deya daʼvo etgani hamda bir sakrab gʻoyib boʻlgani haqidagi xabarlar rost boʻlsa ham, ajablanarli joyi yoʻqdir.

Sabriniso baland bino tomidan Allohga nido qilgan koʻyi sakrarkan, uning qalbida oʻz joniga qasd qilish xayoli yoʻq edi, unda Iymon va Iffatini saqlash niyati bor edi, xolos. U tomdan goʻyo parvoz etdi. Tushgan joyi... kir yoyiladigan arqonlar boʻldi.

Pastda ayollar orasini yarim qulochdan qilib, uzun-uzun arqonlar bogʻlagan edilar. Bu arqonlar yuvilgan kirlar bilan toʻla edi. Farzandini koʻksiga bosgan Sabriniso shu arqonlar ustiga kelib tushdi. Tushdi, desak, biroz qoʻpolroqdir, Vallohi, u farishta yangligʻ bu arqon ustiga qoʻndi. Ha, qoʻndi. Arqonlar ohista egildi, Sabriniso oyogʻini yerga qoʻyib, tik turib qoldi. Bolasining yuziga yuzini bosib, nafassiz holda bir on turib qoldi. Keyin chuqur nafas olib: “Subhanalloh!” – dedi. “Subhanalloh!” – dediyu, hech narsa boʻlmagandek yurib ketdi.

Sabriniso keyinchalik aytadiki, hayoti davomida bu parvozda tuygan shavqni, halovatni qaytib topmadi. Chunki bu parvoz Allohning hifzi edi uning uchun. Bu parvozdan keyin moʻmin yiqilmaslikni, Allohga qatʼiyroq suyanishni oʻrganadi, tabiiy.

Shu oqshom Sabriniso tunni shaharning eng ovloq joyida bolasini quchoqlab oʻtkazdi. Endi u bolasini boqishi, jonini saqlashi, erining ham holidan xabar olishi va, eng muhimi, shariat istiqomatini saqlashi kerak edi.

Shu oqshom Sabrinisoning qalbiga shunday oʻylar, tuygʻular keldiki, ularning hammasini soʻzga oʻgirib taqdim etish imkonsiz. Lekin baʼzilarini ifodalash mumkin.

“Allohim, meni saqlaganing – menga marhamat koʻrsatganing uchun Senga hamd, maqtovlarim boʻlsin! Sen menga bu qadar rahmat koʻrsatmaganingda ham,

maqtovga, hamdga loyiq bo'lgan Zotsan! Sen o'z sifatlaring, Borliging, Vojbliging bilan har qanday ehtiyojdan xoli bo'lgan Zotsan! Allohim! Iymon ila ne'matlantirding! Allohim! Islom ila hayotimizga ma'no berding! Allohim!..

Bu qanday yashash bo'ldiki, ahli Islom uchun Yer yuzi bu qadar tor bo'ldi?

Allohim, bu qay sababdanki, muslima bo'lganim uchun meni shayton qullari xorlashni istadilar. Bizga hech qanday himoya yo'qmi? Musulmonni kufr ahli bu qadar xorlashiga sabab neder? Qalbimizdagi iztiroblar, boshimizdagi sinovlar Sendandir, Robbimiz! Biz qanday gunohlarga yo'l qo'ygan edikki, musulmonlar bu qadar xorlikka mahkum bo'ldilar?! Biz ana shu gunohlarimizni tushunib yetsakki, Islom tufayli Yer yuzida xorlanmasak! Asli, Islom bizni aziz etmog'i lozim, lekin u bizni aziz etmayapti... Demakki, biz Islomga to'kis amal qilmadik... Demakki, Allohga yetarli qullik qilmadik... Va xorlikka, zillatga, zalolatga cho'kdik..."

Uydan chiqmagan, oddiy xonadonning bir bekasi bo'lgan ayolning xayolida bu kabi fikrlar aylanishi nechog'li haqiqat?

Bu fikrlar kimlar uchundir erish tuyulishi mumkin. Lekin Allohning O'zi o'lim va halokatdan saqlab qolgach, bandaning qalbida futuh – haqiqatlar sari ochilish sodir bo'lishi o'ta tabiiy. Inson hayotida shunday voqealar bo'ladiki, umrni beixtiyor ikki qismga ajratishga ehtiyoj tug'iladi: g'aflatda o'tgan vaqt hamda iztirob uyg'otgach, bedorlikda kechgan hayot.

Bedorlik butunicha iztirobdan iborat. Buni moddiyat ahli his etmaydi. Moddiyat ahli uchun qorinning to'la bo'lishi va badanning turli rangli lattalar bilan yopilib turishi yoxud ochilib turishi muhim. Shuningdek, shu holga boshqalarning hasad bilan qarashlari ham zaruratdir ular uchun. Alloh oldidagi mas'uliyatini his etmaydigan bandalar hayot maqsadlarini o'ta sodda va jo'n ko'radilar.

"Qornim to'q, ustim but, tanim sog', tinch yashayapman – menga boshqa nima kerak?" deb o'ylaydigan toifaning miyasidagi bu xayolni hayvonlarning miyasidan ham topish mumkin. Bu xayol hayvonlarning miyasida instinkt tilida ifodalanadi, xolos.

Rasululloh sollallohu alayhi va sallam va sahobalar qorin to'ydirish uchun kurashmagan edilar. Ular Allohning roziligi, Allohning muhabbati uchun jon olib, jon berishdi. Aks holda, Payg'ambarimiz sollallohu alayhi va sallam bilan birga mislsiz ochlik va mashaqqatga chiday olmasdilar. Ular matonat bilan sabr etdilar.

Qalbi Alloh bilan bog'langan odam umrbod jangchiga aylanadi. Bu jangchi kofirlarga qarshi kurashishdan avval o'z nafi bilan, shayton bilan kurashadi. Bu kurash o'linga qadar to'xtamaydi. Nafs va shayton bilan kurashayotgan mo'min bu ikki dushmandan Iymonini himoya etadi. Muhabbatni, sadoqatni, shijoatni himoya etadi.

Qadim donishmandlar ham shohidlik beradilarki, inson umrining osoyishta o'tgan qismlarida joziba yo'qdir. Ilmu ma'rifat, jangu jadal, ishqu muhabbat, do'stlik va uxuvvat umrning osoyishta o'tishiga yo'l qo'ymaydi. Bu ne'matlar umrni tiriltiradi. Umrni yashatadi. Buyuklarni buyuklashtirgan imtihonlar, sinovlar, musibatlar edi. Ular har bir sinovdan g'olib bo'lib chiqisharkan, ma'naviy olamlarida, ruhoniy dunyolarida ulkan xazinalar bilan odamzod ko'z o'ngida

namoyon bo'lganlar. Kayfu safo, yeb-ichishdan iborat umrlarda na fayz, na g'alabalar bor. Ularda, hatto, mag'lubiyat ham yo'qdir.

Sabriniso ayol boshi bilan ulkan musibatni boshidan o'tkazdi. U endi avvalgi zaifa emasdi, hurkak bir ayol emasdi. Jonini o'rta qo'yib, kurashga chiqqan oladigan bir Iymon sohibasi edi.

Tong otgach, Sabriniso chaqalog'iga ko'krak tutsa-da, sut kelmayotganini bildi. Chunki ikki kunki tuz totmagach, sut qaerdan bo'lsin! Ozod qorni ochib, yig'ladi.

Sabriniso o'zi turgan ko'cha bo'ylab, yurib ketarkan, odamlar ko'rinmayotganidan hayron bo'ldi. Balki, ko'rinmagani yaxshidir!

– Bolang nega yig'layapti? – xitob hindiycha yangradi. Sabriniso qaradi: keksa hind ayoli bir xaroba hovli eshigida unga gapirayotgan edi. – Bu yoqqa kelchi, qizim. Voy bo'! Senga nima qildi? Nega hamma yog'ing chang? Musulmonmisan? Xudoyim-a! Eshitdim! Shaharda katta to'polon bo'libdi! Sen bu yerga qanday kelib qolding! Bizning johil erkaklarimiz, ba'zi yaramas xotinlar ham musulmonlarni o'ldiramiz, deb shaharga ketishgan. Men senga yordam beraman, qo'rqma! Uyimga yashirib ko'yay, kelaqol.

Sabriniso ikkilanib qoldi. Kampir sidqidildan gapirayotgandek edi... “Tavakkal!” – dedi u tomon yurdi.

– Jonim qizim, qo'rqma! Kel, – kampir Sabrinisoni ergashtirib, hovliga kirdi. Hindlar boburiylardan ta'sirlanib, uylarining atrofini devor bilan o'rashni o'rganishgandi.

Kampir mehribon chiqib qoldi. Uning to'rt xonali uyi bor ekan.

– Men qisirman, – dedi kampir Sabrinisoga yegulik keltirib. – Bu gapdan uyaladigan, xafa bo'ladigan joyim yo'q. Xudo bermadi-da. Cholim katta odam edi. Boshqa bir xotin oldi. Undan ko'p farzand ko'rdi. Meni ham o'z holimga tashlab qo'ymadi. Shu hovlini olib berdi. Yo'qsa, uyga ega bo'lish osonmi, qizim? Tirikchiligimni qilib, g'imirlab yuraman. Men musulmonlar mahallasida katta bo'ldim. Musulmonlardan ko'p yaxshilik ko'rdim.

Kampir dadil gapirarkan. Lekin musulmonlar mavzusidan so'z ochib, ovozi hazin tortdi.

– Sen bizni kechir, qizim... Qari boshim bilan qo'limdan nima keladi? Buyuk Shivaga duo qilishdan boshqa ishim yo'q. Sizlarga qilinayotgan bu zulmga rozi emasman...

... Sabriniso xohlasa ham, xohlamasa ham, shu yerda bir muddat qolishga majbur bo'ldi. Kampir Sabrinisoning xulqi, mehnatkashligi, ertalabdan yarim tungacha tinmasligini ko'rib hayron qoldi. Sabriniso har tong fajrdan avval tahajjud o'qir edi. Uzoqdan uzoq duo qilib, Allohdan najot so'rar edi.

Kampir kam uyqu – Sabrinisoning joynamoz ustidagi ibodatiga mahliyo bo'ldi. Ichida Islom haqida ko'proq bilish istagi kuchayib bordi. Kampir qizlik paytida otasidan qat'iy nasihat eshitgan: “Musulmonlardan uzoq bo'! Uzoq bo'la olmasang ham, ularning diniga qiziqma!”

Hindlar va musulmonlar yonma-yon yasharkan, ular orasida ko‘p bahslar bo‘lardi, Islom olimlari o‘z dinlariga odamlarni oshkor da’vat etolmasdilar, bu mumkin emasdi. Shu bois, kampir Islomni sirdan bilardi.

Kunlar o‘tgani sayin kampir Sabrinisoga bog‘lanib qoldi. Sabriniso ko‘chaga umuman chiqmasdi, kampirning o‘zi ko‘chadagi hamma ishni bitiradi: bozorga boradi, sabzavotlar keltiradi, birgalikda tikkan, to‘qigan kiyimlarini sotadi.

Uch oylardan keyin shahar tinchlandi. Hukumat vaziyatga e’tibor qaratdi, chunki xorijiy davlatlar, tashkilotlar bo‘lib o‘tgan qatliomni qat’iyan tanqid qilishdi. Hukumat bu ishdan juda yaxshi xabardor edi. Chunki bu ishni tashkillashtirgan kuchlar hukumat ichida faoliyat yuritishadi. Tashqi bosimlar sababli ular Ayodhiyada sodir bo‘lgan tartibsizliklar yuzasidan “tekshiruv” belgilashdi. Musulmonlarga qarshi chiqishlarni kamaytirishdi. Bir qadar xotirjamlik o‘rnatildi. Musulmonlar ko‘chaga bimalol chiqishlariga, tirikchilik qilishlariga ruxsat berildi.

“Tekshiruv” natijasida betartiblikni musulmon radikallari chiqargani “asoslandi”. Hukumat bundan keyin bunday ko‘ngilsizliklarni takrorlanmasligi uchun bor kuchini safarbar qilishga va’da berdi. Shu voqealar jarayonida Sabriniso qamoqqa borishga jazm etdi. Kampir “Yo‘q!” – deb turib oldi.

– Ota-onam, qarindoshlarim... Erim... Ularning ahvolini bilishim kerak... – dedi Sabriniso. – Qirg‘inda ular omon qoldishmi, yo‘qmi, bilmayman...

Kampir Sabriniso bilan birga boradigan bo‘ldi.

Ko‘chaga chiqishdi. Sabriniso Ozodni quchoqlagan ko‘yi yurarkan, begona olamga kelib qolgandek his etdi o‘zini. Qalbi bu joylardan olislarga ketishni istadi. Shu ko‘chalardan nafasi tiqilib yugurgani, vahshiyliklar, qonxo‘rliklar beixtiyor xotirasi qatlaridan uyg‘onib, ko‘z oldiga chiqa boshladi. Kayfiyati tushib ketdi. Har bir hind uning ko‘ziga manfur qiyofada ko‘rindi.

“Astag‘firulloh!” – dedi ichida Sabriniso.

Qamoqqa yetib kelganlarida kun tikkada edi.

– Xo‘ja Ali sud qilindi, yigirma yilga qamaldi, – dedi qo‘rslik bilan soqchi. – Gujaratdagi qamoqqa yuborildi. Mana manzili. Eringni o‘sha yerdan topasan. Agar tirik bo‘lsa.

Kampir “Voy Xudoyim! Bu qanday adolatsizlik!” – dedi kuyib. Sabriniso indamay manzil yozilgan qog‘ozni olib, soqchiga bir og‘iz ham gapirmay ortga burildi.

Boburiylar mahallasi deyarli yonib ketibdi. Ko‘cha huvillaydi. Odamlar ko‘rinmaydi. Masjidlarning ba’zilarini qisman tiklashibdi. Sabriniso o‘z uyiga keldi: o‘tgan vaqtda hech kim qaramabdi. U xarobaning ichiga kirishga o‘zida kuch topmadi. Kuch emas, istak ham yo‘q edi.

– Qanday zamonlarda qoldik! – derdi oh tortib kampir.

– Gujaratga ketaman! – Sabrinisoning qarori qat’iy yangradi.

– Qachon? – so‘radi kampir.

Sabriniso savoldan ajablangandek qaradi:

– Hozir, – dedi xotirjam.

– Piyoda ketasanmi?

– Albatta, Allohim xohlasa, yetib boraman.

– Jon qizim, – dedi yig‘lamsirab kampir Sabrinisoning yelkasidan quchib. – Bugun uyimda mehmon bo‘l. Aytajaklarim bor... Ertaga ketishing mumkin.

... Kampir bisotini ochdi: borini Sabrinisoning poyiga qo‘ydi. U yiqqan-terganini hadya qildi.

– Dinningga juda muhabbatim tushib qoldi, – dedi oxiri. Sabriniso juda xursand bo‘lib ketdi:

– U holda... Islomga kiring! – dedi.

Kampir taraddudga tushdi. Boshini quyi solib o‘yga toldi. Sabriniso kampir tomonga biroz surilib so‘z boshladi:

– Ona, – dedi mehr bilan. – Alloh o‘z bandalariga doimo mehribon. Men ilm sohibasi emasman. Lekin dinimni o‘zim uchun bilaman, Alhamdulillah. Mening dinim butun insoniyat uchun yagona najot ekanligini ham, shubhasiz, yaxshi bilaman. Siz menga juda ko‘p yaxshiliklar qildingiz. Sizga bu yaxshiliklaringizni qanday qaytarsam, deb o‘ylab turgan edim... Siz uchun taqdim etishim mumkin bo‘lgan yagona javob yaxshiligi Islomga da‘vatdir. Alloh marhamat etsa, qalbingiz O‘z diniga ochib qo‘yadi. Men shuni Sizga tilayman.

Kampir boshini ko‘tardi:

– Meni kechirasan, qizim... – dedi hazin jilmayib. – Kechirasan... Lekin diningga muhabbatim baland bo‘lgani bilan uni hozir qabul qila olmayman...

– Qabul qila olmaysiz? Nega?! – dedi Sabriniso astoydil kuyinib.

– Chunki... – dedi kampir o‘ylanib. – Bu musulmonlarga bo‘layotgan zulm yoki bosim sababli emas, men yoshimni yashadim, oshimni oshadim. Qo‘rqadigan hech narsam yo‘q. Hayotning hamma jihati bilan yuzlashdim. Men ota-bobolarim e‘tiqod qilgan hindiylikdan voz kecha olmayman...

– Axir... – dedi Sabriniso. – Axir... u yo‘l botil-ku! Siz hidoyat ostonasidasiz. Haq va botil ajralib turgan pallada qanday qilib botil tarafda qolish mumkin! Siz sig‘inayotgan haykallar Allohga shirk keltirishdir. Bu ish kufrdir. Axir, qanday qilib xudolar shu qadar ko‘p bo‘lishi mumkin?! Indra, Brahma, Ram, Krishna, Ganesha... bular juda ko‘p. Har biriga alohida ibodat, alohida qurbonlik... Shuncha riyozatingiz uchun oxirat diyorida sizga hech narsa berilmaydi. Ro‘zalar tutasiz, nazrlar qilasiz. Lekin bu ishdan sizga manfaat yo‘q. Olam ishi bu qadar sanoqsiz ma‘budlar qo‘lida bo‘lishi mumkin emas. Alloh taolo – olamlarning Robbisi, yagona, yakka Iloh. Unga qudratda hech kim teng kelmas. Siz chaqmoqqa, filga, sigirga, quyoshga bittadan ma‘budni biriktirib qo‘ygansiz. Mas‘ul, deb hisoblaysiz. Axir, iloh degani shu qadar zaif bo‘ladimi? Iloh degani o‘ziga sherikni ravo ko‘radimi? Ilohning sifatiga bunday cheklanish to‘g‘ri kelmaydi. Iloh olamdagi hamma narsani idora etadi. Hamma narsani ihota qiladi. Uning ilmi, hikmati, qudrati hamma narsadan ustundir. Iloh har bir ishga Qodirdir. Bu Allohdir. Uning o‘xshashi yo‘q. Misli yo‘q. Tengri yo‘q. Alloh hech narsaga o‘xshamaydi, hech kim, hech narsa Allohga o‘xshamaydi. Sizning haykallaringiz esa inson tasavvurining va shayton vasvasasining hosili. Unda ilm, haqiqat yo‘q! Siz e‘tiqod qilayotgan din asl Tavhidning buzilgan shakli. Shirk aralashgan shakli. Shuning uchun ko‘p

dinlarda, xususan, hindiylikda ham Islomga uyqash o‘rinlar uchraydi. Alloh Islom bilan insonlarni to‘g‘ri Iymonga, hidoyatga yo‘llab qo‘ydi, zotan.

Sabriniso ko‘p gapirdi. Gapini tugatib, savol nazari ila kampirga qaradi.

– Yo‘q... Ichimdagi bir kuch meni o‘z dinimda ushlab turibdi... – dedi kampir va nihoyat.

Sabriniso uni tushundi:

– Mayli... – dedi hazin bo‘lib. – Sizni majburlamayman. Majburlashga haqqim ham yo‘q. Haqni yetkazaman, kifoya. Hidoyat qilsa, Alloh hidoyat qiladi... Bandasi emas.

... Tongda Sabriniso kampir bilan xayrlashdi. Chaqalog‘ini yelkasiga avaylab boylab oldi. Kampir bergan yuklarni qo‘l aravaga yuklab, sekin sudrab ko‘chaga chiqdi.

– Sizni Allohga omonat qilgim keladi, – dedi o‘kinch ila. – Lekin Allohga inonmasangiz, nima qilay? Islomda bo‘lmagan insonga tilanishi mumkin bo‘lgan yagona tilak: Alloh sizni hidoyatlasin!

Sabriniso yo‘l oldi. U qancha vaqtda, qanday Gujaratga yetib borishini bilmaydi, ammo yetib borishiga, erini topib, unga g‘amxo‘rlik qilishiga amin. Chunki u Allohga tinimsiz duo ila yolvormoqda.

Sabriniso besh daqiqalar yurib, kampirning ko‘chasidan biroz uzoqlashganda ortidan “Sabriniso!” – degan ovozni eshitib to‘xtab, o‘girildi. Kampir yugurgudek bo‘lib kelar edi. U biroz vaznli bo‘lgani uchun halloslab qolgani shu yerdan ham bilindi. Sabriniso kampir tomonga qarab qadam bosdi.

Ellik qadamlardan keyin kampir bilan yuzlashdi.

– Sabriniso... – dedi kampir. Uning ajinli peshonasida ter tomchilari qalqib turardi. Sarisi yelkasiga tushib qolgan, oq sochlari esa biroz yoyilibdi. Kampir Sabrinisoning yelkasiga qo‘lini qo‘ydi. – Jon qizim... Sen guvoh bo‘l! Sen guvoh bo‘l, dedim. Men Islomni qabul qilaman. Guvoh bo‘l, jon qizim!

Kampir shunday dediyu, yerga o‘tirib yig‘ladi. Sabriniso tezda uning yoniga tiz cho‘kdi.

– Yig‘lamang, ona... Yig‘lamang! – dedi kampirning bo‘ynidan quchib. – Allohim qalbingizni O‘z diniga ochib qo‘ygani rost bo‘lsin! Ayting: Ashhadu an laa ilaha illalloh!

– Ashhadu an laa ilaha illalloh!..

– Allohdan bo‘lak ibodatga loyiq Zot yo‘q, deb guvohlik beraman!

– Allohdan bo‘lak ibodatga loyiq Zot yo‘q, deb guvohlik beraman!

– Va ashhadu anna Muhammad abduhu va rasuluh!

– Va ashhadu anna Muhammad abduhu va rasuluh!

– Va Muhammad sollallohu alayhi va sallam Allohning bandasi va elchisidir, deb guvohlik beraman!

– Va Muhammad sollallohu alayhi va sallam Allohning bandasi va elchisidir, deb guvohlik beraman! – dediyu, kampir yig‘lab yubordi. Yuzini berkitib yelkasi silkinib yig‘ladi.

– Onajonim! Siz mening onamsiz! – dedi mehri tovlanib Sabriniso. – Sizni hidoyatga yo‘llagan Allohimga hamd bo‘lsin!

Ikki ayol biroz yig'lashganlaridan keyin, ovunib o'rinlaridan turdilar.

– Qizim, sen Gujaratga bor! Allohim yordamchi bo'lsin! Zolimlarning jazosini Allohning O'zi bersin! Mazlumlarga najotkor bo'lsin! – deb duo qildi Onaxon.

– Amiyin! – dedi Sabriniso.

– Men hamma ishlarimda haykallardan, butlardan, sanamlardan yordam so'rar edim. Endi yakka Allohga sig'inaman, faqat Undan yordam so'rayman! Har bir ishimda, har bir nafasimda Uning amriga suyanaman! Seni duo qilaman, – dedi Onaxon. – Tezda namoz o'qiymen. Shariatga bo'ysunaman, qizim.

– Allohim yordam bersin! Allohga omonat bo'ling! – dedi sidqidildan Sabriniso.

Sabriniso yo'lida davom etdi. Hozir go'yo uning qanoti o'sib chiqdi. Hozir u juda baxtli edi. Ortidan duo ila qolayotgan musulima uchun, Allohning unga bu og'ir kunlarda yog'dirib qo'yayotgan ne'matlari uchun Robbisiga qanday shukur qilishni, qanday hamd aytishni bilmasdi. Qalbining ich-ichida bir nido quyoshdek nur sochayotgan edi: “Subhanalloh! Valhamdulillah! Va laa ilaha illallohu Vallohu akbar!”

YIGIRMA OLTINCHI BOB HAQQA NAZAR

(Abdulloh Yorqinning hikoyasi)

Bu zindon o'rta asrlar uslubida qurilgan: o'n quloch chuqurlikda, pastga bir kishi sig'adigan tik zina bilan tushiladi. Zindonning zulmatiga ko'zlar ko'nikkan.

Asosiysa, suv bor. Quvur tortilgan. Jo'mrak. Suvdan ichish, yuvinish mumkin. Hojat uchun ham sharoait bor. Najosatni yuvib yuborish chorasi o'ylangan.

Bu yerda ikki mahbus: biri yoshi yuzdan oshib ketgan chol. Soch-soqoli oppoq. Yelkasi bukchaygan bo'lsa-da, suyagi yirik ekanligini bilish qiyin emas. Soqoli uzun, ko'ksini qoplaydi. Egnida jandaga aylangan, rangi uniqqan kiyim. U Xitoy hukumatining hurmatiga sazovor bo'lgan shaxs. Shuning uchun, aynan shu zindonda. Qariyaning xizmatida yoshi qirqni qoralagan yana bir mahbus. U ashaddiy qimorboz bo'lgan. Albatta, zindon ma'muriyati qariya qiynalmasin, deya bu xizmatchini tayin qilmadi. Boshqa maqsadda bu qimorbozni maxsus zindonga tushirishdi. Bu haqda keyinroq bilib olamiz.

Qariyaning ismi Haqnazar, qimorbozning ismi Abdussami'. Unga Haqnazar ota shu ismni berdi. Buning ham tarixi bor.

Bu tur zindonlar hamma jamloqda uchraydi. Odatda, bu joylarda saqlanadiganlarning soni o'n nafardan oshmasligi lozim. Chunki bu zindonlar yengib bo'lmas mahbuslarning makoni. Bu makonga hukm qilinganlar o'z maslaklaridan qaytib, taslimiyat keltirsa, yorug'likka chiqarishlari mumkin yo umrbod shu yerda yashaydi.

O'n besh kun oldin bu zindonga yana bir mahbus keltirildi. U chala o'lik edi. Badanida sog' joyi yo'q: tovonidan peshonasiga qadar ko'karib, qoraygan, nafas olishi sezilmaydi, yuzi qonga belangan...

Soqchilar uni zinadan pastga dumalatishdi. Abdussami' bazo'r ushlab qoldi. Haqnazar ota bilan mahbusni yuvintirishdi.

Mahbus – Abdulloh Yorqin edi. Haqnazar ota Abdullohni tekshirdi: ajabki, suyaklar sinmabdi. Biroq u ancha muddat behush yotdi. Mehmonning holatiga qarab, uning zulm ko'rganini anglash qiyinmasdi.

Abdulloh hushga keldi. O'zini kutib olganlar bilan tanishdi...

Abdulloh besh yil shu zindonda qoldi. Zindondagi har bir kunni tasvirlash, ikir-chikirlarigacha aytib berishning qiziq joyi yo'q. Abdulloh jamloq ichida jazo o'taganida biz u yerdagi voqealarni hikoya qilsak, odamni o'ziga jalb qilgan bo'lardi, chunki u yerda har kuni minglab baxtsizliklar sodir bo'ladi: musulmonlarni o'ldirishadi, kimdir nimadir o'g'irlab, qo'lga tushadi, yangi mahbuslar keladi, konga ishga olib chiqishadi, yer tagiga majburan kiritishadi, yuzlab mahbuslar tuproq ostida qolib ketadilar, qor-yomg'ir demay, juda og'ir mehnatlarga majburlaydilar: zovur tozalashadi, to'qaylarni kesishadi, botqoqlarni quritishadi, boshqa yurtlarda birgina tugmachani bosish bilan bajaralidigan ishlarga minglab odamlarni jalb etadilar...

Insonlar o'z qadr-qimmatlarini unutib qo'yganlar, hayot kul rang tusga kirgan. Burishgan basharalar, ho'mraygan turqlar, oxiri ko'rinmaydigan g'iybatlar... Birgina mahbuslar emas, jamloq soqchilari ham bu joylarda ishlashdan bezor: ular o'zlarini mahbuslardan farq qilmasliklarini yaxshi bilishadi.

Bu kunlarning oxiri ko'rinmaydi, go'yo. Mazlumlar o'z boshlari ustida turgan zolimga boqadilar: Xitoy!

Xitoy davlatining qudrati ma'lum-ku! Demak, zindonda umrbod qolib ketishga majburdirlar! Bu xayol zaif qalblarni qo'rquvga soladi, ko'pchilik o'z iymoni va e'tiqodini sotadi, zolimga xizmat qilsam, ozodlikka, najotga erishaman, deb xayol qiladi.

Og'riqdan olamni tutgan faryodlar, qalblarni egallab olgan zimiston, xayollarni zanjirlagan qullik, achchiq alamga evrilgan hayot millionlab insonlarni tagi ko'rinmaydigan jarlikka uloqtirgan.

Ular kimdan najot kutishni bilmaydilar, goho. Shayton zolimlarning o'chog'idagi olovga qarab puflaydi, shikasta qalblarni parchalab, ularni abadiy azobga giriftor etishni istaydi.

– Mening otam – Haqqulibekdir. Milodiy o'n to'qqizinchi asrda Xitoydan mustaqil bo'lgan Yettishahar davlatining asoschisi G'oziy Muhammad Yoqubbek Badavlatning o'g'lidir u. G'oziy Muhammad Yoqubbek Badavlat Qo'qon xonligi tarkibidagi Piskent viloyatida tug'ilgan. U mohir sarkarda, e'tiqodli inson edi. U Islom dini uchun, musulmonlar uchun, ummat himoyasi uchun ko'ksini qalqon qilib chiqqan buyuk shaxs bo'lgan. Haqqulibek Yoqubbek G'oziyning kenja farzandi, men esa Haqqulibekning kenjasiman. Bobom Xitoy davlatiga qarshi urushdi. Musulmonlar uchun, Islom uchun jang qildi. Xitoy bobomni yenga olmadi. Kuchi yetmadi! – Haqnazar otaning hikoyasi shunday boshlandi. U Abdullohga yaqin tarix sirlarini ochdi. – Biroq xoinlar bobomni zaharlashdi... Yoqubbek G'oziy Turkiya sultoniga elchi yubordi, Angliya qirolichasi bilan aloqa bog'ladi, dunyoning barcha qudratli davlatlari bilan teng darajali muloqotga kirishdi. U

lashkarni mustahkamlab, davlatni oyoqqa qo'ymoq uchun ko'p intildi. Biroq Islom quvvatdan ketgan edi, Abdulloh. Movarounnahr davlatlari kofir o'risning qo'lida qo'g'irchoq bo'ldi, Turk sultonlari esa tinimsiz almashar edilarki, bu Islom olamining yagona tayanchi yemirilib borayotganidan dalolat edi. Agar e'tibor bersang, oxirgi ikki yuz yilda butun kufr dunyosi birlashib, Islom dunyosini yerga yiqitmoq uchun kurashdi. Rasululloh sollallohu alayhi va sallam qo'yib ketgan poydevor ustiga terilgan g'ishtlarni birma-bir sochdilar, sindirdilar. Islom imoratini yer bilan yakson qilib, uning eshiklarini maydaladilar, derazalarini yoqdilar, poydevoriga qadar yetib keldilar. Poydevorni esa yo'qotib bo'lmaydi, habibimiz Muhammad sollallohu alayhi va sallam qo'yib ketgan bu poydevorga hech kim shikast bera olmas, zotan! Bu poydevor – Qur'on va sunnatdir.

Kofirlar poydevorni yo'qotish tugul, joyidan siljita olmasliklariga iqror bo'lganlaridan so'ng, uning ustini tuproq bilan yopishga kirishdilar. Bu ishni ular – san'at niqobi ostidagi shaytoniy o'yin-kulgular, ko'ngilxushliklar;

sport nomi bilan atalgan qimorlar – futbol, basketbol, boks...

va odamlarning pul uchun, shuhrat uchun, boshqa hech qanday sababsiz birlarini urib o'ldirishlari;

sanog'i va adadi ko'rinmaydigan maishatlar;

behayoliklar, hirs va shahvat qulligiga da'vat qilish;

oshkora fahsh, oshkora luttibozlik;

gunohlarni huquq o'laroq taqdim etish vositasida amalga oshirdilar.

Musulmonlar ommatan bu hiylaga aldanib qoldilar.

Aslida, qo'lida quroli bo'lmagan musulmonni, butun dunyoning qurolini yig'ib kelsa ham, kofir yenga olmaydi.

Musulmon o'z iymoniga ters ishni qilgan nuqtadan boshlab kofirning hujumisiz ham mag'lubiyatga uchraydi. Sharmandalarcha asir tushadi. Bizning ahvolimiz shunday kechdi.

Musulmonlar Yer yuziga Islomni fathlar ila tarqatdilar. Alloh yo'lida jihod qilib, zalolatdagi odamlarni Allohning diniga kiritdilar. Chunki Allohning amri, Rasululloh sollallohu alayhi va sallamning yo'llari shu edi.

Islom Yer yuziga tushirildi. Alloh Yer yuzini musulmonlar uchun hujjatlashtirib berdi. Alloh musulmonlarga Yer yuzini zabt etib, Islomni joriy etishni buyurdi. Biroq musulmonlari buni unutdilar. Ular o'zlarining koinot ichidagi mavqelarini yoddan chiqardilar.

Ular Olam ishining nizomini yuritishlari lozim ekanligini faromush qilib, yarim kosa ovqat bilan to'ladigan qorinning ichiga qamalib olishdi.

Ularga jon fido qiladigan ayollarning poyiga tiz cho'kdilar. Oyoqlari ostida zarra qadar topa olmaydigan boyliklarga mukkasidan ketdilar. Alloh bizni shuning uchun jazoladi.

O'yla: senga otang bir uyni hadya qilsa, shu uyda sen, bolalaring, avlodlaring yashaydi, uni himoya qil, deya amr qilsa, sen nima qilasan? Avvalo, uyning hamma burchagini o'rganasan. Noqulay joylari bo'lsa, ta'mirlaysan, buzib, qaytadan qurasan.

Uyning har bir qarichini o'rganib chiqasan. Ko'zingni yumib, uyning istalgan nuqtasiga bora olasan.

Alloh Yer yuzini musulmonlarga Uy qilib berdi-ku! Nima uchun musulmonlar Yer yuzini o'rganishni to'xtatib qo'ydilar? Nima uchun tog'larni, o'rmonlarni, cho'l va sahrolarni o'rganmadilar? Tadqiq etmadilar?

Alloh taolo Iskandar Zulqarnayn degan payg'ambarga Yer yuzining podshohligini berdi. Iskandar umri davomida, nafaqat, Yer ustini yoki ostini, balki suvning ham tublarini o'rganib, o'zida ilm hosil etdi. Iskandar, nafaqat, Yerni, balki koinotdagi yulduzlar, ularning joylashuv o'rinlari xususda ham ta'lim oldi. Biz-chi? Biz Muhammad sollallohu alayhi va sallamning sharafsiz ummati nima qildik?

Tafriqaga berildik. Yer yuzida qilinadigan olamshumul ishlar qolib, o'zaro bahs ila mashg'ul bo'ldik.

Allohning zotini bilish imkonsiz, Unga iymon keltirmoq shart, vassalom.

Rasululloh sollallohu alayhi va sallamning sunnatlari zamiridagi hikmatlarning hammasiga yetib bo'lmagay, unga ergashmoq kerak, vassalom.

Biz nima qildik? Biz Alloh qaerda, deb tortishdik. Biz Allohning qo'li bormi, yo'qmi, deb tortishdik. Biz Allohning yuzi bormi, yo'qmi, deb tortishdik. Biz sunnatga ergashamiz, bizga mazhab kerak emas, deb tortishdik.

Bu tortishuvlar bilan biz ming yil band bo'ldik. Holbuki, Alloh bizga shuni hukm qilganmidi?

Bizning iymonimiz qay darajada bo'ldiki, Alloh buyurmagan ishlar ustida, xulosalari aniq bo'lgan masalalar ustida tokaygacha janjal qilurmiz?!

Ummatning yulduzlari bor. Bu yulduzlar – sahobalardir, sahobai tobeinlardir, taba tobeinlardir, salafi solihinlardir. Biz ularga so'zsiz va sassiz ergashurmiz, zotan, ular Allohning So'ziga, Nabiyning yo'liga qanday ergashishni yaxshi biladilar.

Biz esa bu ishlar haqida o'ylamaymiz. Ularning hayotlarini o'rganmaymiz. Biz o'zimiz qolib, o'zgalarni muhokama etamiz, go'yo bizning hukmimiz bilan Alloh odamlarni jannat va jahannamga hukm qiladigandek tutamiz o'zimizni!

Ilm olsak, bilagimizda kuch yo'q. Bilakda kuch bo'lsa, aqlimiz bo'sh. Ibodat qilsak, dunyo ishlarini unutamiz. Dunyoga berilib, ibodatlarimiz susayadi.

Irodamizni toblashdan ojiz, iymonimiz ustida ishlashdan zaif bir ummat bo'ldik. Holbuki, sahobalarning hammalari rijol edilar. Ular jang maydonida mujohid, ibodatda obid, zuhd ichida zohid, ilmida olim edilar. Amallari go'zal, yuzlari nurli, qalblarida Alloh zikri jo'shib turgan zotlar edilar ular!

Biz kim bo'ldik, Abdulloh?!

Biz mazlum bo'lganimiz uchun javob bermaymiz, deya xotirjammiz, holbuki, bizni mazlum etgan o'z amallarimiz emasmi? Robbimizdan uzilib, Uning farzlarida sustkashlik qilganimiz uchun xorlik chohiga yiqilmadikmi?!

Dinimizda axloq, axloqimizda din qolmadi. So'zlarimiz haddan ziyod ko'p, amallarimiz haddan ziyod kam. So'zlarimiz tepaga o'sib borgani sari amallarimiz yerga kirib bormoqda.

Abdulloh!

Qani o'sha ummat – “La ilaha illalloh!” deganida qalbi tub-tubi bilan larzaga keladigan?!

Qani o'sha ummat – namozga qoyim turganida shamdek qotib qoladigan?!

Qani o'sha ummat – ro'za tutganida oshqozoni emas, tili ham, ko'zi ham, qulog'i, qalbi ham ro'z tutadigan?!

Qani o'sha ummat – dunyoning jamiki moliga ega chiqsa-da, bir zakotga yetgulik boylikni qo'lida saqlamaydigan?!

Qani o'sha ummat – Allohning baytini tavof qilajakmanmi, deya ko'zlaridan ko'zyoshlari buloq bo'lib oqadigan?!

Qani o'sha ummat – musulmonning bir ohi uchun Yer yuzini ostin-ustun qiladigan?!

Yo'q, bugun bunday ummat yo'q, Abdulloh!

Bugun ummat aytayotgan kalimaning qiroati chiroyli, xolos.

O'qiyotgan namozi emas, ichida turgani masjidi serhasham, xolos.

Tutayotgan ro'zasi emas, saharlik va iftorlikda yeyayotgan ovqatlari turfa va rango-rang, xolos.

Berayotgan zakoti emas, to'playotgan moli va u molga ko'rsatayotgan muhabbati go'zal, xolos.

Qilayotgan haji emas, haj orqasidan xohlayotgan obro'-e'tibori behad baland, xolos.

Olayotan ilmi emas, ilmuni ko'z-ko'z qilishi muhtasham, xolos.

Astag'firulloh! Ming marta astag'firulloh!

Boshimiz bilan botqoqqa botdik, Abdulloh! Go'zal so'zlarimiz bizga bugun shuhrat keltirmoqda, erta qiyomatda boshimizga ofat keltirmasmi?

O'z hayotini tartiblashga ojiz bo'lgan ummatning Islom g'amida yuribman, deya ko'krak kerib, og'zidan tupuk sachratib hayqirganidan kimga qanday naf?!

Abdulloh!

Odamlar zindondan qo'rqadilar. Mening butun umrim zindonda o'tdi. Men Yoqubbek G'oziyning jigargo'shasiman. Qonimda, tomirimda mujohidning, g'oziyning, shahidning, islom amirining faryodlarini eshitaman, go'yo.

Qirq yilki, shu zindondan meni tashqariga chiqarmaydilar. Qirq yilki, kun va tunning farqini bilmayman. Qirq yilki, umrimni shu chohda zikru ibodat ila kechirdim.

Men Allohimga meni xorlama, deya duo qildim. Allohim meni xorlamadi. Meni kofirning kaltagidan, haqoratidan omon saqladi.

Bu yerda men tiriklay yerga ko'mildim. Jismimdagi qalbimning ichida esa olov yonadi. U olovning tafti, u olovning yorug'i Yer yuzini yoritmasa-da, qabrimni yoritishidan, oxiratda yuzimni yoritishidan umidvorman.

Abdulloh!

Har kim uchun Alloh bergan bir yo'l bor, bir taqdir bor. Har kim o'ziga berilgan taqdirni yashayajak. Bilki, Alloh hayotni, olamni hikmat ila yaratdi. Musulmon har ishini hikmat ila qilmog'i joiz.

Sen kofirga qarshi sobit turibman, deya xayol qilgan oningdan boshlab, ulkan halokatga qarab yuz tutasan. Chunki sen nafsingni Allohning qarshisiga olib

chiqding. Agar Alloh omonlik bermasa, qanday qilib, amniyatga erishmog'ing mumkin?!

Iblisi alayhi la'na qiyomatga qadar kufrda sobit turadi. U bir qaysarlik ila sobit. U o'z ibodatiga g'urur qildi. Sen ham Islomda, iymonda sobitman, deya, boshqalarni malomat qilib, halok bo'lmagaysan!

Biz hech qachon nafs ofatidan omonda emasmiz. Biz hech qachon shayton qutqusidan qutula olmasmiz. Qalbimizni, nafsimizni har kuni, har lahza nazorat etishga majburmiz. Agar zarracha faxr, zarracha kibr sezsang, uni o'ldir.

Aytayotganing so'zlar, qilayotganing amallar o'zingni tanitish, o'zingni oliy qilish uchun ekan, Allohga istig'for ayt, kechirim so'ra. Aks holda, sening butun umr qilganing xayr ishlar oxiratda hech qanday yordam bermaydi.

Alloh O'zi suygani mo'minni bu dunyoning hayotida tarbiyalaydi. Unga sinovlar yuboradi, O'ziga yuzlanishi uchun yo'l ko'rsatadi. Shuning uchun, boshingdan o'tayotgan bu imtihonlarni Allohning fazli, deb qabul et.

Abdulloh! Bilki, Alloh al-Adldir. U iymon egasi bo'lsa ham, bo'lmasa ham, dunyo hayotida bandaning boshiga tinimsiz ravishda ofatlar yog'dirmaydi.

Har qanday musibatdan so'ng qalbgaga taskin berajak xursandchilikni taqdim etadi. Mo'minlar uchun har qiyinchilikdan so'ng ikki yengillik bo'lishi shubhasizdir.

Abdulloh! Bilki, banda zinhori o'z ishi bilan Allohning rahmatiga erishmas. Barcha ish Allohning fazli bilandir. Bugun o'zini musulmon, deya hisoblaydigan har bir inson, avvalo, o'z iymonini mustahkamlamog'i, ilmu hikmat ila o'z nafsiga qarshi mujodala etmog'i, so'ng ummat g'amida bo'lmog'i lozim.

Insonning qalbini Raslulloh sollallohu alayhi va sallam Allohning ikki barmog'i orasidadir, deb aytdilar. Qalb so'zining lug'aviy ma'nosi ham aylanib, o'zgarib turuvchi, demakdir. Alloh insonning qalbini ikki barmog'i orasida aylantirib turadi. Shuning uchun, biz, Allohim, ey qalblarni aylantirib turguvchi Zot, qalbimni dinningda sobit et, Allohim, ey qalblarni tasarruf etuvchi Zot, qalbimni toatingda tasarruf ayla, deb duo qilishga buyurildik.

Qalbingga diqqat qil! Agar uni Qur'onsiz qoldirsang, namozsiz qoldirsang, zikrsiz qoldirsang, u o'ladi. O'ladiki, tiriltirish juda mashaqqat!

Luqmoni hakimdan so'radilar: "Siz bunday go'zal xulqni qanday qo'lga kiritdingiz?"

Luqmoni hakim aytdi: "Badxulqlarning qilgan ishlarini teskarisini qildim va xulqim go'zallashdi".

Amallarimizni o'nglash uchun atrofda ko'zgu ko'p. Odamlarning nuqsonlarini olamga jar solgandan ko'ra o'sha nuqsonni o'zimizda topib, bartaraf etmoq kerak.

Biz g'ofilmiz. Dunyodan quvonch va baxtiyorlik izlaydigan darajada g'ofilmiz.

Boyazid Bistomiy qayg'uda ekan, shogirdi undan buning boisini so'radi. "Olamga boqib, biror odamni ko'rmadim", – dedi Boyazid Bistomiy. Shogirdi gustoxlarcha: "Axir, o'zingiz ham olam ahlidansiz! Siz ham odam emasmisiz?!" – dedi.

“Ey g‘ofil! – dedi Boyazid. – Inson iymon bilan o‘lmasa, u odam emasdir. Biror banda iymon ila Allohning huzuriga boradimi, yo‘qmi, bilmaydi. Shunday ekan, men qanday xursand bo‘layin? Tiriklar orasida iymoni ila Allohga borajak biror kishini bilmasman, bilmay turib, kimni odam deb atay?!”

Abdulloh, musulmon ummati iymon ila Allohning qarshisiga borish mujdasini olgandek, bir-birini takfirda ayblayotir. Bu ishlarini din uchun bir xizmat, deb o‘ylaydiki, bu o‘ydan ko‘ra ulkan balo topilmas bir mo‘min uchun.

Adolat talab etarkanmiz, biz, avvalo, Robbimizga adolat qilishimiz kerak. Robbimizga qilgan adolatimiz – U buyurganidek Unga taslimiyat keltirish, Unga itoat qilish, Uning amrlarini bajarishdir. Biroq qalbingga boq – u bo‘m-bo‘sh.

Qalbingda birozgina shavq to‘lqini uyg‘onsa, buni hammaga ko‘z-ko‘z qilishga shoshasan. Biroz qayg‘uda qolsang, hammaga g‘amingni namoyish etib, odamzodning rahmu shafqatini uyg‘otishni istaysan. Qilmagan ishlaringni aytib faxrlanasan, qilgan ishlaring gunohdan iborat bo‘la turib, seni madh etishlaridan mastlik, huzur tuyasan. Bundan ko‘ra kattaroq nohaqlik, bundan ko‘ra kattaroq zulm va kizb bo‘lgaymi?!

Bizning holimiz shu, Abdulloh.

Rasululloh sollallohu alayhi va sallam, u zotning as‘hobi, tobeinlar, tabaa tobeinlar, salafi solihiyinlar unday emas edilar. Ular Allohga qullik qilar ekanlar, o‘z jonlarini ham Allohga bir sovg‘a o‘laroq berdilar. O‘z jonlarini Allohga qurbon etarkanlar, bu qurbonliklari qabul bo‘lishi yo bo‘lmasligidan qo‘rqib turdilar.

Ularning hilmi, ularning ilmi, hikmati va izzatidan bizda bir qatra ham yo‘q, biroq ularga ergashish da‘vosi ila Yer yuzini buzib, osmonlarni qora tutunlarga to‘ldirdik. Holbuki, ishning mevasini ko‘r – hammamiz xorlikdamiz. Qo‘llarimizda kishan, dushmanga qarata: “Sen dushmanimsan!” – deyishga-da, jur‘atimiz yo‘q.

Butun olam bir insonning nutqini tinglashi mumkin, biroq hayotda hech narsa o‘zgarmaydi. Modomiki, notiq o‘zini ulug‘lash uchun so‘z aytgan bo‘lsa! Allohning So‘zini yetkazish uchun so‘ylaganing ondan boshlab qalblar larzaga keladi, odamlar go‘zal amallar uchun oyoqqa qalqadilar. Allohning so‘zini yetkazmoq uchun esa insonning joni o‘rtaga qo‘yiladi, goho.

Islomning buyuk sarkardalaridan biri Hasan Rabi’ aytadiki, bir jang maydonida muboriza boshlandi.

Quturgan cho‘chqadek jahldor kofir yakkama-yakka jangda bir necha musulmonlarni yer tishlatdi. Musulmon lashkari tushkun bo‘lib turarkan, yuzini parda bilan to‘sgan bir suvoriy maydonga otilib kirdi. U bir lahzada hech kimning kuchi yetmayotgan kofirning boshini tanasidan juda qildi. Maydon takbir bilan to‘ldi. Musulmonlarga Allohning nusrati kelib, g‘olib bo‘ldi.

Hasan Rabi’ sarkarda o‘laroq yuziga parda tortgan suvoriyning ortidan borib, “Alloh uchun yuzingni och!” – dedi. Suvoriy: “Alloh uchun yuzimni ochaman, aks holda, bunday qilmas edim!” – dedi va chehrasidan pardani ko‘tardi.

U mujohidlar arsloni Abdulloh Muborak edi. Hasan Rabi’: “Ey Abdulloh Muborak! O‘zingni elga tanit! Nima uchun yuzingni berkitib yuribsan!” – dedi. Buni eshitib, Abdulloh Muborak: “Hasan, qanday ijtihod bo‘ldi bu! Men jihad qilsam, faqat Uning ishqida qildim! Alloh mening har qadamimdan, olgan

nafasimdan ogohdir. Meni faqat Alloh tanisa, yetar, olam ahlining tanishidan qanday naf! Yoridan vasl tilagan insonning ishi ag‘yor ko‘zidan pinhon bo‘lmog‘i joiz!” – dedi.

Ular shunday edilar. Biz-chi? Biz qandaymiz?

yuModomiki, qalbimizda Alloh roziligini istasak, nechun ishlarimizda bu aks etmas! Nechun Alloh va o‘zimizning oramizda biror munosabat tiklamay turib, odamlarning yoqasidan olamiz, o‘zimizni yuksaklarga ko‘taramiz!

Abdulloh! Ogoh bo‘l! Dunyo bir zindon, u zindondan seni Iymon qutqaradi, vassalom!

... Besh yil o‘tdi.

Bu orada qimorboz Abdussami‘ning hayoti tarixi ham Abdullohga ma‘lum bo‘ldi. U Haqnazar otaning yoniga josus o‘laroq kiritilgan. Biroq Abdussami‘ning qalbida hidoyat nuri porladi – o‘z qilmishini, niyatini Ustoziga bayon qildi. Ustoz unga to‘g‘ri yo‘lni ko‘rsatdi.

Abdussami‘ zindon zolimlariga josuslik qilmasligini aytgan kuni unga “O‘lguningcha cholning yonida qolasan, bu ishing uchun afsus chekasan!” – dedilar. Abdussami‘ indamadi. Shu-shu u zindonda qolib ketdi. U ko‘pincha taqdiridan rozi ekanligini aytib maqtanib qoladi.

Kutilmaganda Abdullohni chorladilar.

– Abdulloh, – dedi Haqnazarbek. – Seni ozodlikka chiqarishlari mumkin, inshaAlloh!

– Nahotki... – dedi beixtiyor Abdulloh.

– Shunday, Vallohu a‘lam, – dedi Haqnazarbek. – Besh yilning besh soniyadek o‘tganini unutma. Allohdan qo‘rq! Erkinlik uchun eshiklar ochilsa, bu eshikni yopma. Allohdan xayrlisini so‘ra va “Bismillah!” deb qadam qo‘y. Duolaringda biz g‘ariblarni unutma.

...Zindon eshigidan chiqarkan, Abdullohning ichi huvilladi. Uning qalbidan bir parcha shu Yerning ostida qoldi go‘yo. O‘zidagi hissiyotning nima ekanligini ta‘riflashga ojiz edi. Ustozi aytganidek, ozodlik ne‘mati unga nasib etsa! Axir, ozodlik... buni qanday ta‘riflash mumkin?!

Abdulloh go‘yo mast edi. Yuradi, oyog‘i yerga tegmaydi. Ko‘zlari ochiq, hech narsa ko‘rmaydi. U besh yil avvalgi olovdek qaynoq, soydek jo‘shqin Abdulloh emas, hozir zamindek vazmin edi. Ichki olamida g‘alati bir notanish po‘rtana ko‘tarilsa-da, tashida bir tuki “qilt” etmadi.

Ular o‘tirgan zindon Yerning ancha tubida ekan. Undan yuqoridagi yo‘lakka chiqishlari bilan dunyoning shamoli esdi: soqchilarning baqir-chaqiri, so‘kinishlar eshitildi. Yana yuqori chiqdilar. O‘n daqiqalar yurildi. Bir necha panjaralardan o‘tib, zina orqali yuqori ko‘tarildilar va nihoyat qandaydir xona eshigi oldida to‘xtadilar.

Abdulloh atrofga befarq nazar soladi. Uning uchun qiziqarli biror narsa ko‘rinmadi. Soqchi ichkariga kirib, ruxsat olgach, Abdullohga kirishni buyurdi.

Ichkarida kattagina xona bo‘lib, o‘ng tarafda jigarrang eshik ko‘rindi. Shu xonada o‘tirgan bir necha maxsus kiyimli xodimlar eshikka ishora qilishdi. Abdulloh eshikni beixtiyor taqillatdi.

– Kiring, – degan sas keldi ichkaridan.

Abdulloh eshikni ochib, ichkari qadam bosdi. Muhtasham xona – devorlari sariq rangli, zarli; qandaydir suratlar osilgan; javonlar bor, javonda kitoblar; stol va stullar juda serhasham.

Stolning to‘rida basavlat bir xitoyi, o‘ng tomonida yana bir xitoyi va bir uyg‘urbashara odam uni kutayotgan ekanlar.

– Keling, Abdulloh Yorqin! – dedi kulib xitoylik sof turk tilida.

Abdulloh hayron qoldi. Kulimsirashi kerak edi u bu o‘rinda, biroq labi tabassunga aylanmadi, yuzi kulgini izlab topa olmadi. Shuning uchun quruqqina boshini silkib qo‘ydi.

– O‘tiring, – deyishdi mehmonlar mulozamat bilan.

Abdulloh o‘tirdi. Ikki qo‘lining barmoqlarini kiyishtirib, qoshini chimirib qarshisidagi odamlarga qaradi.

– Yaxshimisiz, Abdullohbey? – deb hol-ahvol so‘radi to‘rdagi xitoyi. – Mening ismim Li Kay Gu. O‘rtoq Li, desangiz bo‘ladi. Siz bilan ko‘p narsani gaplashib olishimiz kerak.

Abdulloh o‘ylanib dedi:

– Mayli..

– To‘g‘ri, qorong‘u zindonda besh yil hech qaerga chiqmay o‘tirish oson emas... – dedi hamdardlik bilan o‘rtoq Li. – Tormi, zindon?

– Odam ko‘nikadi... – dedi past ovozda Abdulloh.

– Oyoqlar ham uyushib qolsa kerak... Uyushgan oyoqlarni yozish uchun yurib turish kerak... – xo‘rsindi o‘rtoq Li. – Siz siqilmang. Hayotda nimalar bo‘lmaydi... Siz menga ayting-chi, qilgan jinoyatingizni chuqur o‘ylab ko‘rdingizmi?

Abdulloh boshini quyi soldi. “Qaysi jinoyat?! Mayli-da...”

– Ha, o‘ylab ko‘rdim... – dedi.

O‘rtoq Li uni ma‘qullab boshini irg‘adi.

– Afsusdamisiz?

Abdulloh endi boshini ko‘tardi. Uning ko‘zining ichini to‘ldirgan xotirjamlikni uni tinglayotganlar ham ko‘rishdi.

– Afsusdaman, jinoyatlarimdan afsusdaman, – dedi Abdulloh ishonch bilan.

– Biz sizga qanday ishonaylik? – dedi uyg‘urbashara. Ha, u haqiqatan uyg‘urligi bir og‘iz so‘zidan ma‘lum bo‘ldi. – Qo‘limizdagi ma‘lumotlarga ko‘ra siz tergovda, sudda o‘zingizni aybsiz, deb to‘polon ko‘targansiz!

Abdulloh unga kulib qaradi.

– Besh yillik zindon hamma narsani tushunish uchun yetadi.

– O‘rtoqlar, – dedi o‘rtoq Li ikki mulozimiga. – Bizni o‘rtoq Abdulloh Yorqin bilan yolg‘iz qoldiring. O‘zimning gapim bor.

Ikki mulozim chiqib ketgach, o‘rtoq Li o‘rnidan turdi, Abdullohning atrofida aylanib yurib, uzoq gapirdi.

– Abdullohbey, men turk tilini maxsus o‘rgandim, bolalikdan. Maxsus xizmatda ishlash uchun tarbiyalandim, chunki. Jangarilik, odam o‘ldirish, odam aldash va hokazo jihatlardan mukammal ta‘lim oldim, – deb o‘zini batafsilroq tanitishdan boshladi u so‘zni. – Men miyasi qotib qolgan qoloqlarni yomon

ko‘raman, biroq o‘z davlatimni sevaman. Xitoy davlati uchun jonimni beraman. Davlat rahbarlariga sodiqman, agar ular davlatni odamlarni qo‘rqitib boshqaramiz, deyishsa ham, xizmat qilaman. Qo‘rqitmasdan, erkinlik berib, boshqaramiz, deyishsa ham, xizmatga shayman. Chunki Xitoy uchun hayotimni tikib qo‘yganman. Men Xitoy davlati uchun umrimni bag‘ishladim. Turk tilini bilaman, turk zehniyatini yaxshi taniyman. Shuning uchun, uyg‘urlar uchun mo‘ljallab qurilgan jamloqlarning to‘rtidan birini boshqarish menga topshirildi. Men jamloqlar ishini har tomonlama muvofiqlashtirib turaman. Siyosiy mahkumlar bilan ishlayman. Sizning ishingiz menga qamalgan kuningiz ma‘lum edi. O‘z nazingizda aybsiz odamsiz, biroq miyangizda Xitoy siyosatiga, Xitoy davlatiga qarshi fikrlar bor. Bu birinchi jinoyat. Ikkinchidan, ota-bobongiz Xitoyga qarshi urush qilgan, qon to‘kkan, irsiyatingizda bizga qarshi kayfiyat va bo‘ysunmaslik yashiringan. Ana shu sabablar sizni qamab, zindonda umringizni chiritish uchun yetadi. Sizni Yoqubbek G‘oziyning nevarasi bilan bir joyga men qamatdim. Bilasizmi, nega? Menga haqqini o‘lgunicha talab qiladigan mardlar yoqadi. Ularni hurmat qilaman. Unday mard insonlarni bag‘rimga qattiq quchoqlab, yuzlaridan o‘pib, keyin og‘ritmasdan bir zarb bilan o‘ldirishni istayman. Chunki ular hurmatga loyiq. Ular uchun bosh kiyimni yechsa ham, arziydi. Sizning ishingizni menga topshirishgan edi. Haqnazarbekning yonida o‘tirishingizni xohladim. Mavridi kelsa, suhbatlashgim bor edi, biroq ish ko‘p. Millionlab odamlarni qamashim kerak. O‘liklar muammosini hal etish kerak. Davlatimiz raisi menga katta ishonch bildirganlar. Nega siz o‘zingizni aybdor, deb atay boshladingiz? Yo ustimdan kulyapsizmi? Qanday qilib joni bo‘g‘zidan chiqaman, desa ham aybini tan olmagan odam, bugun men jinoyatchiman, deb o‘tiribdi?!

Abdulloh o‘rtoq Liga tik qaradi.

– To‘g‘ri topmadingiz, janob Li! – dedi “janob” so‘ziga urg‘u berib. – Sizlarning xohishingiz meni jinoyatchi sifatida ko‘rish edi, shuning uchun o‘zimni jinoyatchi, deb tan oldim.

– Ajib mantiq! – kuldi Li. – Biroq bu yondashuv zamirida ham bizni mensimaslik turibdi. Sizningcha, biz zolimlarmiz. Yo‘q, biz yashash uchun kurashayotgan odamlarmiz. Biz nima uchun Islomga, musulmonlarga qarshi kurashamiz, bilasizmi? Chunki biz kurashmasak, Islom bizga qarshi kurashadi. Islom bizni yutib yuboradi. Buni tarix ko‘rsatdi. O‘zingiz yaxshi bilasiz. Shunday ekan, musulmonlarni qamoqqa qamab, Yer yuzini Islomdan qutqaramiz, musulmonlardan tozalaymiz. Ba‘zi millatlar Yer yuzida ortiqcha, ayniqsa, turkiylar, ayniqsa, uyg‘urlar... Tarixda Xitoyga ikki marta yurish qilingan. Birinchi yurish Iskandar Zulqarnaynga, ikkinchisi Chingizxonga tegishli bo‘lgan. Uchinchisiga jur‘at etgan odam kim edi, bilasizmi? Bilasiz, u Amir Temur edi! Qolgan yurishlarni men urush deb hisoblamayman. Xitoy o‘z dushmanlarni bir puflab, havoga uchiradi. Xayriyatki, Temur yo‘lda o‘ldi. Aks holda, Xitoy taqdiri xatar ostiga tushayotgan edi. Siz uyg‘urlar shunday millatsizki, juda qaysarsiz. Avval Yoqubbek G‘oziy, keyin Alixonto‘raning harakati... Xitoy juda katta kuch bilan uyg‘urlarning ruhini o‘ldirishga intildi, lekin sizlar bu ruhni saqlab qolyapsiz. Birgina Alixonto‘rada juda katta kuch bor edi. Ruhiy kuch... Biz sizlarni orangizda

xoin bo'lmasa, yenga olmas edik. Uyg'urlarning ichidan chiqqan xoinlar bizga sidqidildan xizmatda ekan, biz hali hukmronlikni boy bermaymiz, bu aniq. Xoinlarni ko'pchilik yomon ko'radi, yaxshi tomoni ham bor: ular qayta xoinlikda ayblanmaslik uchun bor kuchlari bilan ishlaydilar. O'z xiyonatlarini ich-ichlaridan bilib, yanada ko'proq xiyonatlarga qo'l uradilar. Shuning uchun, men ulardan qo'rqmayman. Ular bir-birlarini yeb yuraverishadi. O'rnimga ishlashadi – axborot yig'ib kelishadi, do'stlarini sotishadi, o'rnimga urush ham qiladilar, oldinga yeguliklarimni keltirib berishadi, menga esa maza! Rahmat, xoinlarga! Yashasin, xiyonat! Siz kabilar esa Yer yuzidan sadoqat izlab, sodiqlik da'vosini qilasiz! To'g'rimi?

Abdulloh boshini quyi solib, Lining nutqini eshitarkan, javob berishga o'zida ishtiyoq sezmasa-da, "Ha", deganday boshini silkib qo'ydi.

– Gaplashishni istamaysizmi? – so'radi Li.

– Yo'q, – dedi Abdulloh.

– Majburlamayman, – dedi Li ham. – Endi gapning asosiy qismiga keldik. Yevropa, Turkiya, Amerika Xitoyga bosim qilayotir. Ularning nazdida, Xitoy zolim davlat, uyg'ur millatini qirib yuborish uchun amaliyotlar o'tkazayotgan emish. Iddaolariga ko'ra, ular insonparvar ekanlar. Shunchaki, Xitoy bu davlatlarning o'yiniga o'ynamaydi. Xitoy Yer yuzining eng qudratli, mustaqil davlati. Uyg'urlar bahona, xolos. Agar biz Amerika yoki Yevropaning nog'orasiga raqs qilsak, qo'shilishib, uyg'urlarni ezgan bo'lishardi. Lekin Xitoy o'z manfaatini, g'ururini poymol etmaydi. Bunga ko'nmaydi. O'shalarining huquqbonlari Abdulloh Yorqin, degan odamning ozod bo'lishini maxsus talab qilishmoqda. Hukumatimiz sizni ozod qilish haqida o'ylab ko'ryapti. Shuning uchun, siz bilan gaplashib o'tiribman.

Abdulloh ozod bo'lish xabarini eshitib, qalbida g'ayritabiiy to'lqin uyg'onganini sezsa-da, buni bildirmadi.

– Siz o'z aybingizga iqror bo'lib, Xitoy Raisidan afv so'rang, balki afv etar! – dedi Li. – Men ochiq o'yinni yaxshi ko'raman, butun dunyo davlatlari talab etsa ham, sizni ozod etmaslik bizga oson, lekin o'zingizda ozodlik istagi bo'lsa, shu inobatga olinishi mumkin.

– Men ozodlikka chiqishni istayman! – dedi Abdulloh.

– Yaxshi, Raisimizdan sizni afv etishini so'rab, ariza yozing, – dedi Li Kay Gu Abdullohning oldiga qog'oz va qalam qo'yib. – Agar munosib ko'rilsangiz, ozod bo'lasiz. Ozodlikka chiqqaningiz hamon Xitoy hududidan zudlik bilan tashqariga chiqarilasiz.

Abdulloh qalamni olib nima yozishini bilmay, o'ylanib qoldi. Li unga afv so'rovining namunasini berib:

– Yuqoridagi gaplarimni o'ylab, men shunday katta qudrat egasi ekanman, deb yurmang! – dedi va tirjaydi. – Siz kabi bir mahbus ozodlikka chiqqani bilan Xitoydek ulkan davlat qarshisida chivinchalik ahamiyat topmaydi. Omadingiz kelib qoldi, sizga g'oyalar haqida gapirdim-qo'ydim.

Abdulloh Lining gapiga ko'p e'tibor bermadi, indamay arizani ko'chirdi.

– Urumchidagi qamoqqa ketasiz, o'sha yerda qolgan masalalarni gaplashishadi, – dedi Li Abdullohning afv haqidagi iltimos xatini qo'liga olib ko'rarkan. – Mahbus tashiydigan bitta ulovni ajratdim. Shu bilan biz qayta ko'rishmaymiz. Qamoqqa qaytib yurmang!

YIGIRMA YeTTINChI BOB

IYMON NURI

(Sabriniso xonimning hikoyasi tugaydi, Anjelina hikoyasining davomi)

Sabriniso xonim Anjelinaga qarab chuqur tin oldi.

– Gujaratga yetib borishim uchun ikki oy yo'l bosdim. Piyoda. Biror ulovga chiqmadim. Bolam yelkamda. Qornimiz ochadi. Yuvinishimiz uchun sovun kerak. Yo'l-yo'lakay qishloqlarda xizmatkorlik qildim. Biror boyning hovlisiga kirib, kir yuvdim, yerini chopdim, molini boqdim, Allohning marhamatini qarangki, U meni yolg'iz qoldirmadi. Ishonsangiz, biror marta tanglik sezmadim. Qo'limda ortiqcha bir rupiy yo'q edi, lekin ko'nglim shu qadar xotirjam ediki, rizqim menga olayotgan nafasim kabi yaqinligini sezib turdim. Ertaga qanday non topaman, bolamni qanday boqaman, erim qamoqda qolib ketsa, nima qilaman, degan o'ylar umuman xayolimga kelmadi. Tunlari o'rmonlarda, ovloqlarda, xarobalarda uxladim. Zarracha hayiqmadim. Zulmatlarda yo'llarimga g'oyibdan nur tushardi, go'yo. Yolg'iz ketarkanman, meni ko'zga ko'rinmas qo'riqchilar qo'riqlab yuradigandek edi. Aniq ishonardimki, Allohim men uchun juda ko'p yaxshiliklarni hozirlab qo'ygan, aniq ishonardimki, taqdirimda faqat yaxshiliklar bor, aniq ishonardimki, hayotimdagi biror voqea mening zararimga ishlamaydi, aniq ishonardimki, Allohim O'ziga iymon keltirgan bandasini zinhor og'ir ahvolda qoldirmaydi. Yurgan yo'limda, o'tirgan o'rnimda, yotgan joyimda faqat Allohni zikr etdim, yod olganim suralarni tinimsiz takrorladim, iymon kalimalarini aytdim, har bir lafz yuragim urishi bilan hamohang yangrardi.

Gujaratga kirib bordim. Juda gavjum shahar. Yangi chiqqan o't ulovlar ko'chalarni to'ldirgan. Odamlarning ming xilini ko'rasiz. Yomg'ir ham ko'p yog'adi, quyosh qaynatadi.

U yerda meni kutib oladigan bir inson, yo'l ko'rsatadigan rahnamoyim yo'q edi, ich-ichimdan suyanganim Robbim, Allohim edi, U meni tashlab qo'ymasligiga amin edim.

Bu yerda musulmonlarga bo'lgan zulm biroz kam edi.

Gujaratning musulmonlari yashaydigan mavzellarini izladim. Tanishim yo'q. Lahjam ham bu yernikidan farqli. Ularning so'zlashuvlarini tushunishga ba'zan qiynalayotgan edim. Hech kimga sir boy bermadim, bolamni quchoqlab, biroz yegulik sotib oldim, bir chetga o'tirib tamaddi qildim. Yarim soatcha yurdim, quyosh tikkadan og'a boshladi. Ayni peshin vaqti kirdi. Shu on qulog'imga azon sasi eshitildi. Tanimga jon kirgandek bo'ldi. Muazzinning tovushi qay tarafdin kelayotganini aniqlash uchun har yoqqa alangladim. So'ng joyimga qaytib o'tirib, ovoz yangrayotgan nuqtani aniqlagan bo'ldim, ichimda azonning duosini o'qigach, o'sha tomonga yurdim. Katta ko'chaning nariga tomoniga o'tib, o'ng tarafga ketaverdim. Taxminimcha, shu yerdan chapga yo'l bo'lishi kerak edi. Allohim

adashtirmabdi: chap tomonga torgina yo'l bor ekan, qayrildim. Bu yo'lakning oxiri yana o'ngga burilarkan. Ana shu yerda, o'sha o'ng yo'lning oxirida peshtoqiga arab, urdu va hind tilida katta harflar bilan "Xoja Ayyub jome masjidi" deb yozilgan dargohni ko'rdim.

Masjidga ayollar ham kirib, ibodat qilishlari uchun chap tarafida darvoza bor ekan, o'sha joydan kirdim, ayollar tahoratxonasiga o'tdim. Tahoratxonani supurib, tozalab yurgan nuroniy chehrali keksa ayolga salom berdim:

– Assalomu alaykum va rahmatullohi va barokatuh, onajon!

– Va alaykum assalom va rahmatullohi va barokatuh, kel qizim, – dedi ayol ishini to'xtatib va menga jilmaydi.

– Ancha olisdan kelyapman, bolamga qarab tura olasizmi? Biroz yuvinib, tahorat olmoqchiman, – dedim xijolat bo'lib.

– Musofira ekanliging bilinyapti, qizim. – dedi farrosh ayol. – Bolangni bera qol, olti oylik bo'lib qoldimi? Ismi nima polvonning?

– Xo'ja Ozod, – dedim bolamni ayolga uzatib.

– Maa shaa Alloh, ko'z tegmasin, solih bo'lib ulg'aysin! – duo qildi farrosh ayol. – Sen bermalol ishingni qilaver, o'zim qarayman. To'rt o'g'il o'stirganman men ham!

... Xonaqohda – oxirgi safda bolalardan keyin bir necha ayollar bilan imomga ergashib, peshinni ado qildik. Darvoqe, masjidda bolalar ko'p edi. Hatto, ikki yoshli bolalarni ko'rdim. Otasi yoki onasi namozda, bola o'yinchog'iga ovora, ba'zilar yig'lab qoladi, namozxonlardan kimdir, albatta, yig'lagan, injiqlik qilayotgan bolani ovutishga shoshiladi.

Masjidda bolalar uchun alohida xona bor ekan. U yerda musulmalar bolalarga qarab turishar ekan.

Masjidning hovlisi keng, havoni tozalash uchun o'rta favvora o'rnatilgan, favvora yonlari yashil maydoncha, gullar ham ochilgan. Masjid ayvonlari, xonaqohlari keng.

Namozdan so'ng, qalbim allanechuk bo'lib, xonaqohda biroz o'tirib qoldim. Ichimdan bir yig'i toshib kelardi. Robbimning qarshisida o'tirib, Unga zaifligimni, ilojsizligimni aytib yig'lagim kelayotgan edi, balki, bilmadim. Yoki bu yig'i Allohning menga ko'rsatayotgan karam va shafqati muqobalasida munosib biror amal qila olmasligim tufayli tug'ilgan hayo ko'zyoshlarimidi, bu – bilmayman. Balki, u ham emas, bu ham emas, Allohingga butun vujudim, qalbim, aqlim bilan taslimiyat keltirib, izhor etayotgan shukur bo'lsa, ne ajab!

Namozdan chiqqanimda, farrosh ayol bolamni menga berdi, u keyingi jamoatga ergashib, peshinni ado qilishga kirishdi. Xonaqohga kirib ketarkan:

– Ketib qolma, – dedi qattiq tayinlab. – Meni kut.

Masjidning ayollar bo'lmasiga o'tib, o'tirdim. Bolamni o'ynatdim. Bir necha daqiqa o'tib, farrosh ayol keldi. U ham yonimga cho'kdi.

– Assalomu alaykum va rahmatullohi va barokatuhu, – dedim unga.

– Vaalaykum assalom va rahmatullohi va barokatuh! – deb alik oldi farrosh ayol va o'zini tanishtirdi. – Ismim Fotima, qizim. Xoja Ayyub mahallasida yashayman. To'rt o'g'lim, to'rt kelinim, nevalarim bor. Qariganimda masjidda

farroshlik qilib, Robbimning xizmatida bo'lishni orzu qilardim. Kelinlarim ham, o'g'illarim ham, alhamdulillah, mo'min, mo'mina, nevaralarim ham tarbiyamni olib katta bo'lishyapti. Meni ona, deganing uchun rahmat. Zotan, musulmonlar bir-birlariga shunday yaqindirlar. Qani, o'zingni tanishtir-chi.

– Ismim Sabriniso, – dedim va shu bilan o'zi hikoyamni qisqacha aytib berdim. Fotima xonim so'zlarimni bo'lmadi. Tingladi. Ora-sirada “Subhanalloh!” – deb qo'ydi. Gaplarimni tugatganimdan so'ng, qarasam, ko'zlari jiqqa yosh bo'libdi.

– Islom ummatining holini qara, qizim! – dedi ovozi bo'g'ilib. – Erlarimiz qamoqlarda, ayollarimiz sargardon! Musulmonni himoya qiladigan biror kuch qolmadimi Yer yuzida! Zotan, biz Yer yuzidagi biror kuchga ham umid bog'lamaymiz, hech kimdan hech narsa kutmaymiz, biz uchun Alloh kifoya, Alloh biz uchun yetarli! Lekin Alloh butun Yer yuzini Islomiyat uchun bir hovli qilib berdi-ku! Biz musulmonlar esa bu hovliga sig'may qoldik. Uylarimizning to'rini dushmanlarga bo'shatib berdik. Dushmanga mehr va shafqat ko'zi bilan boqdik, ular esa ko'zlarimizni o'ydilar... Isming jismingga, taqdiringga monand kelibdi, Sabriniso! Sen sabr uchun tug'ilganmisan, Vallohu A'lam! Hali juda yosh ekansan. Biroq yosh bo'lsang-da, Robbim seni ajib imtihonlardan o'tkazmoqda ekan. Oxirigacha bu sinovlardan yuzlaring yorug' bo'lib o'tgin, qizim. Endi mening uyimga borasan, to ering qamoqdan chiqqunicha mening uyimda, mening xonamda men bilan birga yashaysan. O'g'illarimning uch nafari alohida hovli olib chiqishgan, hammasi qo'shnim. Kenjam bilan yashayman. U esa har kuni ishda. Sen yonimda bo'lasan, kelinim bilan dugona tutin. Bugun bemalol dam ol. O'g'limga aytaman, u ering yotgan qamoqni borib topadi, keyin birga borib, Xo'ja Alini ziyorat qilamiz, inshaAlloh.

Fotima xonimning hovlisi kenggina ekan. Hindiylarning turar-joylaridan farq qilishi, tabiiy. Axir, bu bir musulmonning makoni!

Kenja kelin meni umrida ilk bor ko'rib turgan esa-da, xursand bo'lib kutib oldi.

Ikki kundan keyin erim o'tirgan qamoqning manzili ma'lum bo'ldi. Fotima xonim o'tulov chaqirtirdi. Shu kuni ham ertalabdan chiqib, masjid tahoratxonasini tozalab kelishga ulgurdi. U meni qo'ltiqlab olib, o'tulovga o'tirdi. Yarim soatlarda aytilgan manzilda hozir bo'ldik.

Ikki soatlarda qisqa muddatli uchrashuvga ruxsat oldik. Devorlari baland, tikanli simlar bilan o'ralgan, ko'tarmalarida qurolli soqchilar – endi menga qiziq ham emasdi. Erimni ko'rishim kerak.

Temir eshiklardan o'tib, xuddi Ayodhiyadagi kabi qisqa uchrashuv bo'lmasiga kirdim. Bu yerda sal kengchilik bor ekan – xona yorug', oqlangan, uchrashuvchilar orasida deraza, derazaning o'rtasi esa dumaloq ochiq. Yuz-yuzga, ko'z-ko'zga tushadi.

Suhbat bo'lmasiga o'tirdim. Xo'ja Alini kuta boshladim. Boshqalar kiryapti, gaplashyapti. Bir necha daqiqa o'tib, erim ko'rindi. U ham boshqa mahbuslar kabi sariq rangli kiyim kiyibdi. Sariq emas, olovrangga moyil, zarg'aldoq. Uning qovoqlari ichiga tortilibdi, qorachiqclariga chuqur bir jiddiyat inibdi. Qarshimga

kelib, o'tirarkan, negadir, uyaldim. Ko'zimni yerga olib qochib, sekin salom berdim.

– Vaalaykum assalom va rahmatullohi barokatuh, Sabriniso, – dedi u. O'z turmush yo'ldoshimdan nima uchun uyalayotganimni bilmasdim, balki, bu uyalish emasdi, balki, biz uchun uzoq kechgan ayriliqdan keyingi diydorlashuvning noma'lum bir hissiyoti edi. – Qiynalmadingmi?

– Allohim bizni o'z holimizga tashlab qo'ymadi, – dedim pichirlab.

– Maa shaa Alloh, – xotirjam bo'ldi erim. – Allohga tavakkul qilgan mo'minning qalbida xavotirga o'rin yo'q. U hech narsadan qo'rqmaydi. Modomiki, Allohga suyanibsan, modomiki, Undan qo'rqib gunohlardan tiyilibsan, Robbimiz bizni xorlikka tashlamaydi, U bizni himoya qiladi, sharmandalikdan asraydi.

...Shu bilan suhbatimiz qizidi. Bolamizni ko'rsatdim. Uning ko'zlari yondi. Oyna orqasidan Ozodni erkaladi. Dumaloq darchadan peshonasini tutdim, o'pdi. Ancha o'tirdik. Juda ham yengil tortdim. Kuchimga kuch qo'shildi. Uzoq muddatli uchrashuvga kelishim mumkinligini bilib oldim...

Anjelina xonim, men Gujaratda yigirma yil yashadim. Fotima xonim yigirma yil meni o'z yonidan jildirmadi. Tirikchilik qilishim uchun hunar o'rgatdi: tikuvchilik, to'quvchilik, pazandalik, farroshlik, tozalash, xullas, ayol kishi uchun boylik bo'ladigan hamma ishni qildim. Topgan pulimga baraka yog'ar edi. To'g'ri, yonimda o'z ehtiyojimdan ortiqcha qora chaqam ham bo'lmadi, ko'nglim qanoat ila to'la edi, biroq.

O'zgalar bilan ishim bo'lmadi. Erim bilan har bir yilda to'rt marta ko'rishishim mumkin edi – ikki marta qisqa, ikki marta uzoq muddatga. To'rt marta unga yegulik, yuvinish vositalari kiritardim. Bu men uchun baxtiyorlik bag'ishlardi. Har safar erimning huzuriga borarkanman, jannatga talpinayotgandek o'zimni his etdim. Umrimning mazmuni – qamoqda dini uchun, e'tiqodi uchun kofirlar zulmini ko'rayotgan erimning ko'zlarini oydin etish edi, go'yo. Aslida, bu muhabbatning qanday tug'ilganligini bilmayman. Erimning birgina nazari men uchun kifoya edi. U ehtiyojini aytib, lab juftlashiga hojat qoldirmadim.

Yigirma yilda Allohim bizga farzandlar berdi. Yana bir o'g'il va ikki qizni dunyoga keltirdim. Ularga go'zal ismlar qo'ydik. Kunlarning qanday kechganini bilmayman.

Ajabki, mashaqqatlar hayotimni qat'iy tartibga solib qo'ygandek edi: ertalab fajr namozi uchun nisbatan erta uyg'onaman, yarim juz Qur'on o'qiyman, keyin ibodatimni qilgach, yana yarim porani tilovat qilaman. Quyosh chiqadi. Ishga kirishaman. Har ishimning avvalida Rasululloh sollalohu alayhi va sallam o'rgatgan duolarni o'qishni odat qildim. Farzlarni o'tayman. Xuftondan so'ng, tezda uyquga yotaman.

Uyqularim charchoqlarimdan xalos bo'lishim uchun yetdi. Allohning izni va marhamati ila yigirma yilda biror marta kasal bo'lmadim. Kasal bo'lib, yotib qolmadim. Hamisha kuchli edim, hamisha quvvatli edim.

Duolarimda biror marta erimni unutmadim. Biror marta uni xotirimdan faromush etmadim. Allohim o'sha vaqtlarda mendan tushkunlikni ko'tarib qo'ydi.

Qamoq muddati tugagach, erim qamoqdan chiqdi. U, nazarimda, hamon yosh va hamon baquvvat edi. Odamlar qamoqdan qiynalib, ezgin holda chiqadilar, odatda, u esa kuchli va hikmat sohibi o'laroq bag'ringa qaytdi.

Biz Fotima xonimning uyida yana olti oy qoldik. Erim bu orada ozodlik hayotiga moslashmoqqa intildi. U qiynaldi. Biroq sezdirmadi. Uyquasi kam, xayoli parishon edi. Sababini so'rasam, indamasdi. Men ham bezovta etmasdim.

Bir kuni o'zi yorildi.

– Holimizga parishonman, Sabriniso, – dedi u menga. – Men-ku, Allohning izni ila ozodlikka chiqdim, Allohning marhamati ila mana, xavfsiz bir turmushni kechirmoqdamiz. Atrofga qarab, hamma narsani omonat ko'rmoqdaman. Dunyoning hech bir ishida sabot yo'q, hamma narsa yolg'ondan tiklab qo'yilgan, hamma odamlar qumdan bo'lgan uylarning ichlarida yashamoqdalar, go'yo. Ko'zimga qiyomat shu qadar yaqin ko'rinadiki, uning dahshatidan yuragim zirillaydi. O'limning yuzi yuzimga tegib turgandek bo'ladi. Butun olam, islomiyat ahli, musulmonlar hamma narsadan g'ofil. Hammamiz Allohning huzurida berajagimiz javobni, jazoni unutmamiz. O'z jonimizdan bo'lak qayg'umiz qolmagan. Ummat g'ami bizdan ko'tarilgan. Ummat g'ami da'vosida bo'lganlarning aksari riyo va kibrga botib qolganlar. Jasoratdan ayro tushdik. Zulm iskanjasida qolayotgan millionlab insonlar bor. Bizning hayotimiz qora turmushning qora mehnatiga qorishib ketgan. Qornimiz to'yganiga, xatarsiz kun o'tkazganimizga mastmiz. Ozingina mehnatimizdan shodmiz. Himmatimiz shu qadar ham past bo'ladimi? Besh vaqt namoz, bir oylik Ramazon ro'zasi, zakot va hajning o'zi bilan bizning vazifamiz, nahotki, butkul tugasa?!. U holda, hammasi juda sodda ekan-da! Yo'q, bu hammasi uchun ilk qadam. Allohning huzurida bizning holatimiz qanday – bilmaymiz, amallarimizni, quvonchlarimizni, tashvishlarimizni, qayg'ularimizni, shonu shuhratimizni ko'rmaydigan bo'lib, ularni unutmog'imiz kerak. Rasululloh sollallohu alayhi va sallam davrlarida shunday edi. Sahobalar o'zlarini Alloh huzurida yo'q, deb o'ylardilar, o'zlarini yo'q, deb ishonardilar. Yer yuziga Islom risolatini yetkazgan buyuk zotlar o'zlarini Yer yuzidagi avvalu oxir odamlarining eng gunohkori, deya malomat etardilar. Allohning muhabbatini qozonish, Allohning rizosiga musharraf bo'lish uchun boru yo'qlarini berib yubordilar. Biz esa... chuqur choh ichidamiz... Bizning vazifamiz ne? Bir musulmon o'laroq dinimiz himoyasi, islomiyat rivoji uchun qanday xizmat qilishimiz mumkin? Bu masalada juda ko'p o'yladim, biz juda ojizmiz. Bizdek faqirlar, fuqarolarning yo'li – Allohga xolis ibodat qilish, istitoatimizdan – butun quvvatimizdan, Alloh bergan imkoniyatlarimizdan kelib chiqib, Islomning barcha shartlarini ado etmoqdir. Solih, olim farzandlarni tarbiya etmoq, ulug'larga ixlos ila ergashmoq, tillarimizni tiyish, dilimizda Allohning zikri, amalimizda Allohning farzi va Rasulimizning sunnati bo'lar ekan, yaqinni, ixlosni, muhabbatni, sadoqatni boy bermasak, Allohning O'zi yo'limizni ochishiga shubha yo'q!..

...Shunday dedi erim. Keyin Ayodhiyaga qaytdi. U yerga bir necha marta qatnadi va eski yashagan hovlimizni yangitdan qurishni boshladi. Bir xona va bir dahlizni tiklagach, men ham ketdim. Fotima xonim bilan ajralishimiz qiyin kechdi.

U bizdan Gujaratda qolishimizni o'tindi. Erim rozi bo'lmadi. Ayodhiyada musulmonlar mavzeini oyoqqa turgazish kerak, dedi.

Qaytdik.

Bu voqealarga ham yana yigirma yil bo'ldi. Boshimizdan ko'p tashvishlar o'tdi. Ularni hikoya qilsam, oxiri ko'rinmaydi, Anjelina xonim. Mening ayol kishi haqida, muslima ayol qanday bo'lishi to'g'risidagi xulosalarim Islomiy e'tiqodim va ko'rib o'tgan tajribalarimga asoslangan. Hayotim menga Islomning eng to'g'ri yo'l, islomiy ta'limot insoniyat hayoti uchun eng maqbul yechim, eng mukammal qonun ekanligini isbotlab berdi. Ayol kishining ichida qanday shaytoni bor, u ayol hissiyotlarini qanday o'yin qilishini, qanday adashtirishini bilaman. Ayolning qat'iy matonat, e'tiqod sohibasi o'laroq komillik kasb etishi qiyin. Biz o'zgaruvchanmiz. Goho nimalarni xohlayotganimizni o'zimiz bilmaymiz. Bizning tabiatimiz juda o'zgaruvchan. Aqlimizga xilof ravishda makru hiylalar qilaveramiz. O'zimizni hammaga aqlli, hikmat sohibasi o'laroq ko'rsatishga o'chmiz. Biroq bizni onalik tiynatimiz o'zgarmas xislatlarimizdandir. Umuman, ayol fitrati juda qiziq va murakkab. Uni faqat Allohga bo'lgan qo'rquv tarbiyalashi mumkin. Islom ayolning qalbini himoya qiladi, Islom ayol qalbini buzuq xayollardan, iztiroblardan, ikkilanishlardan, azobdan, tushkunlikdan, behayolikdan himoya qiladi. Islom ayolning iffatini, nomusini, hayotini saqlaydi. Ayol qanchalik donishmand, qanchalik salohiyatli, qanchalik oqila bo'lmasin, Islomdan tashqarida o'ziga yo'l izlasa, uning biror amali na dunyosiga, na oxiratiga foyda keltirmas. Chunki biz dunyoni bir ekinzor o'laroq bildik. Bizga Rasulimiz sollalohu alayhi va sallam shunday ta'lim berdilar. Bu dunyo ekinzoriga nima eksak, oxirat kuni uni terib olamiz. Shu qoida jahondagi saodatni ta'minlab berishi shubhasiz.

Anjelina Sabriniso xonimning hamma gaplarini eshitib, bir savol berdi:

– Xonim, bu qarashlaringiz musulmon ayollarining barchasiga xosmi? Chunki Islomda mazhablar ko'p, mazhablar orasida ixtiloflar bisyor. Qarashlar turfa. Men musulmonlarni o'rganib, ular orasidagi ayovsiz tortishuvlarni, haqoratlarni, bir-birlarini dindan chiqqansan, deya malomat qilishlarini ko'rganman. Buning sababi nima? Modomiki, Islom Siz aytganingizdek, mukammal qoida ekan, bu ahvolning boisi qayerda?

– Anjelina, – dedi kulimsirab Sabriniso xonim. – Bunday murakkab savollaringizga Sizni qoniqtiradigan javob bera olamanmi, yo'qmi, bilmayman. Biroq musulmonlar orasidagi ixtiloflar Islomning emas, musulmonlarning nuqsonidir. O'z dinini yaxshi bilmagan, uning ruhoniy xazinasidan bahra olmagan musulmonlar ana shunday xatolarga yo'l qo'yishlari tabiiy. Men ularni bu uchun qoralmayman, balki, Allohim barcha musulmonlarga o'z nusratini yog'dirsin, musulmonlarning qalblarini o'zaro ulfat qilsin, deb duodaman.

...Anjelina Hindistonda yana bir oy yurdi, maqsad qilgani loyihalarni muvaffaqiyatli tugatdi, bir necha qismli ilmiy-ommabop filmlar suratga olishda qatnashdi.

Xayolini Zaynab va Sabriniso xonimlarning hayotlari haqidagi qissalar qamrab oldi. Ikki muslimaning bu qadar uyg'un fikrlashi, bu qadar qat'iyati, hayotning zarbalaridan g'oliba va muzaffara bo'lib chiqishlari hayratini uyg'otardi.

Keksaygan ovrupolik xonimlarning farzandlar qarovidan chetda, qariyalarning maxsus uylarida o'limni umidsiz kutayotganlarni hamisha uning ko'z o'ngida...

Butun umr mehnat qilgan, hayotini lazzat va huzur topishga sarflagan aksar ayollar keksayganlarida juda shikasta edilar. Ularning ba'zilar mijg'ov, janjalkash, oqibatda, bor kuch-quvvatlari tanlarini tark etgach, ovozlari-da, chiqmay qoladi. Shiftga nur ketgan ko'zlarini qadab, jimgina yotadilar. Xizmatchilar ularni aravachada ochiq havoga olib chiqadilar, yam-yashil maydon, rango-rang gullar, dengiz nafasi, moviy osmon ularning qalblariga ham, ko'zlariga ham quvonch bermaydi. Aytishga so'zlari tugagan yoki suhbatga hafsala ham yo'q. Ularning ko'pchiligini o'limning narigi tomonidagi hadsizlik, qorong'ulik qo'rqitadi.

Anjelinaning nazdida Zaynab va Sabriniso xonimlar uchun hayotning go'zali o'limning narigi tomonidadir. Ular dunyoga bir bekat singari qaraydilar, Allohning taqdirini shodlik ila qabul qilib, o'zlarini Robbilari ixtiyoriga butkul taslim etishgan.

Anjelina uchun bu eng maqbul, eng nurli bir yo'l o'laroq tuyula boshladi.

O'sha vaqtda Fransiyada butun Islom olamini larzaga keltirgan bir voqea sodir bo'ldi. Bu o'sha manfur voqea – “Sharli Ebdo” jurnalining Muhammad sollallohu alayhi va sallamni mazax qilib paydar-pay surat chizib, e'lon qilishi edi.

Anjelina Parijda edi. “Sharli Ebdo” muqovasidagi bu suratlar unga mutlaqo ma'qul bo'lmadi. Zudlik bilan o'zining internetdagi sahifasida raddiya e'lon qildi.

“Biz demokratiya nomi ostida musulmonlar va o'zimizning o'rtamizda katta muammolarni keltirib chiqarishimiz mumkin. Fransiya, balki Ovrupo tanlagan insonparvar tamoyillar o'zgalarning e'tiqodiy yo'lboshchilarini bu tariqa tahqirlashni nazarda tutmaydi. Islom tarixida g'ayridinlarning boshliqlariga bu kabi munosabat ko'rsatilganiga birorta dalil yo'q, “Sharli Ebdo”ning bu ishi qonli ziddiyatlar keltirib chiqarishidan qo'rqaman, chunki menga musulmonlarning o'z dinlari himoyasi yo'lidagi qaytmas tabiatlari juda yaxshi ma'lum”, – deyilgan edi ushbu raddiyada.

Mazkur fikrlar katta bahslarni uyg'otdi. Rahbariyati Anjelinani chaqirdi.

– Sizning qarashlaringiz notinchlik uyg'otyapti, – dedi kompaniya direktori.

– Buning nimasi xavfli? – hayron bo'ldi Anjelina.

– Siz qanday qonli ziddiyat haqida yozyapsiz? – jiddiylashdi boshliq. – Bu bilan Fransiyaning o'zini terror ishlab chiqaruvchisiga aylantiryapsiz.

– Shunday emasmi? – dedi Anjelina. – Bizdagi fikr erkinligi qaerda qoldi?

– Fikr erkinligi o'z yo'liga, – dedi boshliq. – Biroq davlat siyosatining yo'nalishini siz to'g'ri tushuning. Fikr erkinligi omma uchun, siz esa o'zingizni ehtiyot qiling.

– Juda qiziq bo'ldi-ku, bu! – dedi Anjelina. – Menga oshkora ravishda fikrlash to'sig'ini qo'ymoqdamisiz?

– Jahlingiz chiqmasin, Anjelina xonim, – dedi boshliq xotirjam. – Fransiya bugun nafaqat Ovrupoda, balki Yer yuzida o'zining siyosiy irodasi, mavqei uchun kurashmoqda. Global sharoitda kundan kunga yangi siyosiy, harbiy kuchlar paydo bo'lmoqda. Xususan, Yaqin Sharqda Islom mujohidlarining qonli harakatlari, siyosiy faollikning kuchayishi, Afg'oniston muammosi, Islomning tarqalib borishi

vaziyatni jim kuzatib turishga yo‘l bermaydi. Bugun demokratiya nomi ostida o‘rnatilgan tizim ichida qaysi davlatning obro‘si yuqori bo‘lishini bilasizmi? Bu Islomga qarshi tura olgan davlatdir. Kurashning yagona yo‘li – Islomning qonli g‘oyalariga qarshi kurashmoq, musulmonlarning ruhiyatini sindirishdir. Qo‘rqitish va axloqni buzish bilangina musulmonlarning ruhiyatini sindira olamiz. Hozir Islomga qarshi oshkora kurashish uchun biror davlatning jur‘ati yo‘q. Biroq bunga erishmoq kerak. Buning uchun musulmonlarning rahnamolarini obro‘sizlantiramiz, musulmonlar Yer yuzida keraksiz ekanligiga hammani ishontirishimiz shart. Shunda ularga qarshi kurash juda oson kechadi. Siz juda obro‘li kompaniyada ishlaydigan va ilmi bilan, ijodi bilan tanilgan muallif, ssenariynavis o‘laroq bu siyosiy kurashni chuqur tushuning va davlat manfaatini himoya qiling.

– Janob! – dedi Anjelina direktorga ajablangan nigohlarini qadab. – Kechirasiz, bunday gaplarni ochiq gapirish xavfli emasmi? Siz bu gaplarni menga gapirish uchun qaerdan jasorat topdingiz?

Direktor kuldi.

– Buni gapirish uchun jasoratning keragi yo‘q, shunchaki, vatanparvar bo‘lish kerak, – dedi. – Ikkinchi jahon urushidan keyin Ovrupo Amerika va Sobiq Ittifoq qo‘lida qolib ketdi. Siyosiy, harbiy jihatdan oqsadik. Isroil degan davlatni tashkil qilib, hamma uning nog‘orasiga o‘ynay boshladi. Dunyo banklari, qurol savdosi, qoradori tijorati, odamlarni oldi-sotdi qilish kimlarning qo‘lida, bilasizmi? Hammasi hukumatlarni orqadan turib boshqarayotgan kuchlarning qo‘lida. Fransiya bu ziddiyatli maydonda o‘z so‘zini aytishi kerak. Bir tomondan Turkiya qad rostlab kelyapti. Misrda Mursiy, Liviyada Kaddafiy, Iroqda Saddam, Afg‘onistonda Tolibon – bularning hammasi bir kuch bo‘lib shakllandi. Birini yo‘qotsak, ikkinchisi oyoqqa turyapti. Siz daxldor bo‘lgan loyihalarning hammasi Islomning ma‘naviy va ruhoniylar jihatlariga urg‘u beradi, shu narsaga insoniyatni ishontirishga qaratilgan. Islomning boshqaruv qudrati, Islom muammolarni amaliy hal qilishi haqida gap bo‘lishi mumkin emas. Arab davlatlarining aksarida o‘z tizimlarimizga ega bo‘ldik. Saudiya, Suriyada bizning manfaatlarni aks ettiradigan siyosiy aqiydalarni o‘rnatdik. Ayniqsa, Asadlar sulolasi to‘lig‘icha bizning qarashlarimizni istifoda etadi. Hozir u mintaqada boshlanayotgan harbiy mojarolarga butun dunyoda salbiy bir munosabat uyg‘otish bizning burchimiz. Ishning avvalidayoq sizni diniy motivdagi, aynan, Islom diniga bog‘liq ishlarga biz jalb etdik. Natijada, Islom masalasida ham amaliy, ham nazariy ilmga ega bo‘ldingiz. Siz, Anjelina xonim, ongli ravishda islomiy kuchlarga qarshi turishingiz kerak. Sizdan shuni talab qilaman. Bu sizning vazifangiz. Ommaga Muhammad payg‘ambar ham odam ekanligini, uning huquqlari hech kimnikidan ustun emasligini va Ovro‘po xalqi uchun zinhor ustun bo‘la olmasligini singdirishingiz shart. Muhammad kim? Bir arab, xolos. Uni ilohiy olam bilan bog‘lash bizning manfaatlarga to‘g‘ri kelmaydi. U haqda musulmonlar emas, boshqalar ham daxl qilib bo‘lmaydigan shaxs, deb ishonyapti. Insoniyatning eng buyuk shaxsi, deb e‘lon qilishlarining o‘zi ahmoqona ish. Demak, biz Islomga qarshi kurashar ekanmiz, avvalo, Muhammad titulini, Muhammad totemini parchalab tashlaymiz. Butun dunyo Muhammadning ham haqoratlanishi, mazax

qilinishi mumkin bo'lgan odam ekanligiga ishonsin. Biz bu borada kurashni aslo to'xtatmaymiz. Bu ishimiz yillar o'tib o'z mevasini beradi – Muhammad hamma qatori odamga aylanadi. Aslida ham, shunday. O'n to'rt asrdan buyon uning mutaassib tarafdorlari uni shunday ilohiylashtirib olishgan. Maqsad – Muhammad tituli ostida o'z hokimiyatlarini mustahkamlash bo'lgan, xolos. Biz buni yo'q qilamiz. Siz Islom g'oyalariga aldanmang. Uning ruhiy, aqliy hujumlariga taslim bo'lmang. Biz qanday ta'lim oldik? Biz erkin tafakkur ta'limini oldik! Biz uchun iloh ham, shayton ham bir. Chunki biz ularga ishonmaymiz. Biz o'zimizning erkimiz uchun kurashamiz. Agar bu erkka shaytonning tarafida turib erishsak, shayton tarafga o'tamiz. Lekin Xudo tarafiga emas! Xudo hamma narsani monopoliya qilib olgan. U istagandek buyruq chiqaradi, istagan odamini jahannamga tiqadi, istaganini jannatga kiritarmish! Safsata! Bunday bo'lishiga biz yo'l qo'ymaymiz! U Iyso bo'lsin, u Muhammad bo'lsin – Xudoga xizmat qilishni istayotgan gumrohlarning hammasini yer tishlatamiz! Buyuk Fransiya uchun, buyuk Ovrupo uchun, buyuk Ozodlik uchun!

Direktor shunday deb otashin nutqini tugalladi. Anjelina sukut saqladi, o'ylanib qoldi. Bu nutq, haqiqatan, jo'shqin yangradi, boshliq ham parijlik emasmi, adabiy fransuz tilida she'r o'qigandek so'zlardi.

Anjelinaning ongida Zaynab va Sabriniso xonimlar sababli tug'ilgan ko'plab xulosalar aralashib ketdi, bu xulosalar va direktorning g'oyalari orasida katta jarlik bor edi. U yanada chuqurroq o'ylab olishi kerakligini his etdi.

– Janob, – dedi boshlig'iga Anjelina. – Menga aytganlaringizni hazm qilishim uchun vaqt bering.

– Albatta, – dedi bag'rikenglik bilan boshliq. – Istagancha o'ylang, o'rganing. Hamisha yodingizda saqlang – buyuk Fransiya uchun! Aniq qarorga keling va menga xabar bering. Sizga mehnat ta'tili beraman. Agar aytganlarimga rozi bo'lsangiz, sizdagi yuksak iqtidor ila musulmonlar ongini alg'ov-dalg'ov qiladigan o'nlab ulkan loyihalarni amalga oshiramiz.

...Shu kundan boshlab, Anjelina Muhammad sollalohu alayhi va sallam tarixini o'rganishni boshladi. Avval, fransuz tilida o'qidi, keyin ingliz tilida, nemis tilida. Biroq o'qiganlari uni qoniqtirmadi. U arab tilini o'rganishga ahd qildi. Arab tilini o'rganish uchun maxsus darsni boshladi. Anjelina kunlarini arab tiliga bag'ishladi. Har bir o'zlashtirgan so'zini amalda qo'llashga urindi. Arab tili kutilmaganda uning uchun oson tuyuldi – Muhammad sollallohu alayhi va sallam haqidagi matnlarni tezda o'qib, ravon tushuna boshladi.

Bir necha tilda, qolaversa, aynan arab tilidagi siyratlarni o'qib tushunishga urinish Anjelinani yettinchi asrdagi Arabiston yarimoroliga, Makkaga, Madinaga olib ketdi. Tabiatan mukammallikni yaxshi ko'ruvchi bu ayol uyidan deyarli chiqmay qoldi. Ikki oy boshini islomiy manbalardan ko'tarmadi. U, avvalboshda, o'z boshlig'i g'oyasiga tayanishni ma'qul topdi – Muhammad sollallohu alayhi va sallamga bir g'anim o'laroq boqdi. Lekin ikki oyning so'ngida bu Insonsiz insoniyatning naqadar ulkan halokatga mubtalo bo'lishini tushunib yetdi.

Muhammad sollalohu alayhi va sallamga yaqinlab kelgani sayin Anjelina bu Inson uchun jon berish eng ulkan sharaf, degan to'xtamga keldi. Ichidan otilib

kelayotgan bir vulqon uni bu nuqtada qolishiga, ya'ni umrini bu xatoliklar ichida o'tkazishiga yo'l qo'ymasdi.

U Parijdagi masjidlardan biriga bordi, masjidda turk millatiga mansub odam imomlik qilar ekan. O'zini Metinbey deb tanishtirgan imom Anjelinani diqqat bilan tingladi. Uni tabrikladi.

– Eng go'zal qaror! – dedi.

Orada Anjelinaning musulmonlar jamoasi bilan yaqindan tanishgani, ismini Mubina, deya o'zgartirgani tafsilotlariga keng to'xtalib o'tirmaymiz. Biroq bu jarayon uning uchun nisbatan yengil kechdi, musulmalar bilan suhbatga kirishar ekan, ularga o'zini juda yaqin sezdi.

Anjelina o'zining internetdagi sahifasida maxsus videochiqish qilib, Islomga kirganligini e'lon qildi. Quyida Siz uning ana shu chiqishda so'zlagan nutqini o'qishingiz mumkin:

“Koinotni yaratgan yakkayu yolg'iz Allohga hamdlar aytaman! U faqat ibodat qilinishga loyiq bo'lgan Zotdir! Uning sherigi, tengi, o'xshashi yo'q deb guvohlik beraman! Va Muhammad sollallohu alayhi va sallam Allohning so'nggi elchisidir. Men uni Allohning rasuli hamda quli, bir oddiy bandasi, deb guvohlik beraman.

Bizning jamiyatimizda adolat bor, deya ko'p bong uramiz. Aslida, biz adolat, deya nafsimizga to'g'ri kelgan ishlarni taqdim etamiz. Bugun Fransiya, balki Ovrupo bir haqsizlik ustida turibdi. Bu haqsizlik – ikki olam sarvari Muhammad sollallohu alayhi va sallamga qilingan hurmatsizlikdir.

Bu oddiy hurmatsizlik emas, bu insoniyat uchun qilingan jinoyat. Odamzodga tarix mobaynida hech kim Ul Zot kabi xizmat qilmagan, Ul Zot kabi insoniyatga olamshumul g'alabalar taqdim etmagan, hech kim Ul Zot kabi Allohning huzurida ulkan martabaga erishmagan.

Muhammad sollallohu alayhi va sallamni payg'ambar, deb tan olmaydigan mushrik va dahriylar ham U Insonning hayotiga qarab aqllari lol qoladi. Zotan, hech kimning hayoti Muhammad sollallohu alayhi va sallam kabi soniyama-soniya tarixga zarb etilmagan. Hech kimning izdoshlari Ul zotga ergashgani kabi o'z yo'lboshchisiga ergashmagan. Ilmsiz va yetim bo'lib ulg'ayib, jaholatga botgan bir hovuch xalqning ichida Ilohiy bir Nurni porlatib, Yer yuziga Islom ne'matini yetkazish Ul Zotning zimmasida edi. Rasululloh sollallohu alayhi va sallam buni ado etdilar.

Insoniyatning jami donishmandlari, ulug'lari, hakimlari, qirol va imperatorlari yig'ilib kelsalar-da, nabiyimiz Muhammad sollallohu alayhi va sallamning oyoqlari ostidan chiqqan bir gardga teng kela olmaslar!

Menga Islomga qarshi kurashmoqni taklif qilishdi. Men Islomga qarshi kurashmoq uchun Muhammad sollallohu alayhi va sallamning hayotlarini o'rgandim va bu yagona haq dinni qabul qildim, Alhamdulillah. “Sharli Ebdo” jurnalida yuz bergan qotillikdan butun Fransiya qayg'uda, biroq men qotillik, deya atalayotgan voqeaning sababini yaxshi tushunaman. Butun borlig'i, ota-onasi, farzandlaridan afzal ko'rganlari bir Insonni haqoratlashga biror musulmon sukut saqlab turmaydi. Agar musulmonlar sukut saqlasalar ham, Alloh sukut saqlamaydi.

U O‘z Nabiysini barcha balolardan omon saqlagani kabi to qiyomatgacha himoya qilishiga men aminman!

Bilingki, men bugundan boshlab Islom dinini qabul etganimni e‘lon qilaman, ishlayotgan idoram butunicha Islomga qarshi kurashish uchun yo‘naltirilgan ekan, u joyda ishlash men uchun harom. Va bilingki, mening payg‘ambarim – Muhammad sollallohu alayhi va sallamga qarshi qaratilgan har bir hujum menga qilingan hujumdur. Men o‘z Yo‘lboshchimni har qanday yo‘l bilan bo‘lsa ham, himoya qilishga tayyorman!”

YIGIRMA SAKKIZINCHI BOB

“SAHAR VAQTI KO‘RDIM KO‘ZIM SULTONINI”⁴

(Abdulloh Yorqin hikoyasining so‘ngi, Umar Sayfullin hikoyasining boshlanishi)

Urumchida ham qamoqqa borib tushishini taxmin qilgan Abdulloh yanglishibdi: uni qandaydir ma‘muriy bino hovlisida o‘tulovning temir qutisidan tushirishdi.

Hovli to‘rt burchak – o‘rtada yashil chim, gullar. Yerga marmar parchalari terilgan. Kichikkina hovuz, hovuzning o‘rtasida qizilga bo‘yalgan ajdahoning osmonga qaragan ochiq og‘zidan suv otilyapti.

Harbiy va politsiyachilar. Bino – uzun. Uch qavatli. Peshtoqlari alvon. Derazali uyg‘ur uslubida. Devori kulrang. Uchta alohida kirish eshiklari bor ekan.

Hovlining bir tomoni temir panjara. Uchlangan temirlar tepaga qaragan.

Havo iliq. Abdulloh sovuq qotmadi ham, terlamadi ham. Biroq oyoqlari, dumg‘azasi uyushib qoldi. Yigirma to‘rt soatdan oshiq yo‘l horitishi kerak, aslida.

Inson, odatda, ketma-ket muammolarga duch kelarkan, uning ichki dunyosida kurashuvchanlik, yengilmaslik tabiati tarbiyalanadi, hatto, jism o‘ziga kelayotgan hujumlarga nisbatan ongdan tashqari holda himoya o‘ylab topadi. Bu himoya tizimi o‘chmaydi. Bu himoya xavfdan to‘la saqlay olmasa ham, zarbalarga chap beradi yoki ularning kuchini kesadi. Shuning uchun, ko‘pchilik xotirjamlikka berilishi bilan kasal bo‘lib qoladi yoki yerga yiqiladi.

Abdullohning salkam olti yil davomida boshidan o‘tib kelayotgan sinovlar uni charchoqlarni his qilmaydigan holga keltirdi. U biror qiyinchilikni qiyinchilik, deb qabul qilmaydigan nuqtaga chiqdi. O‘nqir-cho‘nqir yo‘lda yurgan ot aravadan qattiqroq silkinib yuradigan o‘t ulovning temir qutisi ichida yigirma to‘rt soat to‘xtovsiz “yo‘l bosganiga” qaramay u tetik. Tanasi horg‘inlikdan xoli edi, go‘yo.

Abdullohni binoning o‘rta eshigidan ichkariga olib kirishdi. Chapga ellik qadamcha yurgach, yuvinish xonasiga ro‘para qilishdi.

– Mana bu liboslaringiz, – dedi uyg‘urchalab uni kuzatib kelayotgan zobit o‘ralgan kiyimni uzatish asnosida. – Ichkarida yuvinib, o‘zingizga qarab chiqing.

Abdulloh indamay kiyimlarni oldi.

---

⁴ Уйғур шоири Абдурахим Ўткир сатри.

Ichkari – yuvinishi xonasi ekan. Katta va uzun oq tos, biri oq va biri qizil rangdagi buramalar, jo‘mraklar... Oyna. Sovun. Soch-soqolni tartiblash uchun ustara...

Abdulloh sekin qizil buramani aylantirdi. Jo‘mrakdan avval iliq, keyin issiq suv tushdi... Suvni maromiga keltirdi.

Vujud iliq suvni unutib qo‘ygan edi. Terilar, ichki a‘zolar yumshadi. Iliq suv jismga shu qadar xush yoqdiki, Abdulloh beixtiyor rohatlandi. Bu lazzat uning tanasini zabt etsa-da, miyasiga g‘ayritabiiy bir oromni baxsh etsa-da, unutilgan huzurlarni uyg‘otgan esa-da, ong tagidagi bezovtalik ketmadi. O‘sha bezovtalik: “Rohatlanishga haqing yo‘q!” – der edi.

Abdulloh ko‘zguga tikildi. Qarshisida begona bir odamni ko‘rdi. Besh yilki, o‘zining qiyofasini ham yoddan chiqargan edi. Hozir ko‘zguga qarab, qarshisidan qandaydir o‘ta jiddiy insonga duch keldi. U shunday jiddiy ediki, ko‘ngilxushliklar, hazil-huzullar unga yaqinlashishdan ham hayqisa, ne ajab.

Soch-soqolini jamloq zindonida qirib tashlashgan edi. Biroz qorayibdi. Ozgani uchun burni ko‘proq ko‘zga tashlanadi. Qovurg‘alari sanalib turibdi. Qo‘l va oyoq suyaklari turtib chiqqan. Lekin ko‘zlar qo‘rquvdan yiroq. Bu ko‘zlarga hayajon yoki sevinchni to‘ldirish ancha qiyin...

Yuziga ajin tushmabdi. Qiziq. Abdullohning o‘z qiyofasi tuyqus o‘zgarmagandek, xuddi avvalgidek tuyulib ketdi. Yuvinib bo‘lgach, artindi, yangi kiyimlarga qaradi.

O‘lchamini topishibdi. Biroq liboslar rangi qora ekan. Kiyinib, yana ko‘zguga boqdi: ozg‘in badaniga ko‘cha kiyimlari yarashibdi. Endi u boshqa bir suratga kirdi. O‘zining ko‘ziga yana notanishdek ko‘rindi. Biroq yangi kiyim uning kayfiyatini sezdirmay ko‘tardi.

“Allohim, husnimni chiroyli qilganing kabi axloqimni go‘zal qil! Bu liboslarni faqat Sening rizoliging yo‘lida kiyib, tugatay!” – deb duo qildi pichirlab.

Abdullohning keyingi uchrashuvi yanada xushmuomala va xushxulq odamlar ila kechdi. Ular uch kishi edilar va Abdullohni afv etilgani bilan tabriklashdi.

Abdulloh u qadar shodlanmadi. U bu tabassumlar ortida yashirinib turadigan zaharni yaxshi taniydi. Lablardan uchayotgan go‘zal so‘zlar bir ondayoq og‘u surilgan nayzaga aylanishi hech gap emas. O‘ng qo‘l silab turgani bilan chap qo‘l belning ortida xanjar tutib turishi ham o‘ta tabiiy.

Abdulloh shularni xayoldan o‘tkazdi. Bir soat atrofida u bilan xushchaqchaq, “do‘stona” suhbat bo‘ldi. Mahbuslikni tugatayotgan bu inson gaplarga qisqa-qisqa javob berish bilan cheklanib o‘tiraverdi. Nihoyat, u bilan tushlik qilish uchun Turkiyadan mehmon kelgani aytili. Bu xabar Abdullohning ko‘zlarini chaqnatdi. Turkiya so‘zi uning uxlab yotgan hissiyotlarini qo‘zg‘ab yubordi. Shu onda u ozodlikka chiqarkan, erkinlik hayoti qanday kechishini mutlaqo xayoliga keltirmaganini idrok etdi. Ota-onasi, oilasi, farzandlari haqida, Istanbuldagi hovlisi, yaqin do‘stlari, birodarlari – bularning barchasi u uchun o‘tmishdagi ro‘yoga aylangan edi, hozir esa ana shu ro‘yoning ichiga kirib borishi aniqqligini tuyqus his etdi. Yo‘q, ro‘yo emas, ular haqiqat-ku! Hayotidagi eng qiymatli ne‘matlar-ku! Ha, ota-onani, oilani, erkni, umuman, yashashni biz ne‘mat, deb tanishga o‘rgandik.

Alloh bergan beqiyos rizqdir ular. Biroq bu rizqqa, bu ne'matlarga muhabbat qo'yish joiz emas ekan. Ularning hammasi Allohning qo'lida. Alloh bergani kabi qayratib olishi ham oson. Dunyo hayotida topilgan hamma narsa dunyoning ziynati, dunyoning chiroyi. Bu ziynatga ergashib, shu chiroyga ega bo'lasan, degan inson Allohni unutishi mumkin. Qolbuki, qo'limiz ushlab, ko'zimiz ko'rib turgan hamma narsaning yo'q bo'lib ketishi aqlimizga ham, qalbimizga ayon-ku!

Abdulloh Yerning ostida yashadi. Yer ostida yashayotgan tirik odamlarni ko'rdi. Ular Yer ustidagilarni mast qilgan ne'matlardan bebahra ekanliklarini ko'rdi. Biroq bu bebahralik ularni baxtsiz etmabdi. Ular bu ne'matlarsiz ham Allohga xolis qul o'laroq nafas olmoqdalar.

Odamzod yer yuzida o'ziga jannat quraman, deb o'ylaydi. Oxirat jannatini boy beradi. Abdulloh uchun oxirat va undagi jannatu do'zax shu qadar yaqin ko'rinib qolgan ediki, u ota-onasi, oilasi haqida, qadrdon hovlisi, jannatmonand Istanbul yoki dengizning sarrin havolarini o'tkinchi, deb ich-ichidan inonib, shu inonch bilan yashayotgan edi. Biroq ular bilan qayta ko'rishmoq, ota-ona, oilani bag'irga bosmoq, jonajon Yurtning sof havosidan o'pkani to'ldirib nafas olish, sokin va ulug'vor dengizga termilib, uning to'lqinlarini tomosha qilib, tafakkurga cho'mish mumkinligi uning qamoqda yig'ib-tergan, mustahkam barpo bo'lgan xulosalarini bir chayqatdi. Bu ne'matlardan bahra olib, oliy va ulug' bo'lgan Allohga hamd aytish ham ibodat ekanligini anglamsiz ravishda ongidan o'tkazdi.

Turkiyadan kelgan mehmonning ismi Mahmud Chetintog' ekan. Yoshi ulug', oltmishga borgandir. Soqoli bor. Peshonasi keng. Yuzi ochiq. Baquvvatligi bilinadi. U Abdullohni mahkam quchoqlab oldi. Bir muddat bag'ridan qo'yib yubormadi. Mahmudbeyning ikki yordamchisi, yoshroq yigitlar ekan, qo'l qovushtirib jim turishardi.

– Abdullohbey! – dedi ko'zida yosh bilan Mahmud Chetintog'. – Allohga hamd bo'lsin! Buyuk Robbinga hamdlar bo'lsin! Sizni ko'rish nasib etdi! Otangiz Ibrohim Yorqin siz qamalib qolgach, juda qattiq harakat qildi. U Turkiya rahbariyatiga murojaat bilan chiqdi. Ovrupo, Amirqo huquqchilarini oyoqqa turgazdi. Men katta huquqshunosman. Ehson afandi murshidimizning muxlis shogirdlaridan bo'lgan mening otam ham. Ibrohim Yorqin afandimiz bilan do'stliklari bor ekan. Biz musulmonlar bir-birimizga yordam bermasak, ertaga Allohimning qoshida nima degan odam bo'lamiz? Bir mo'min qon yutib yotsayu, biz o'yin-kulgu ichida yashasak, bizning Islomga, Iymonga qilgan da'voyimiz qaerda qoladi? Olti yil biz uxlamadik. Oyoqda bo'ldik, Abdullohbey. Yuring, endi ketamiz. Bugun shomdan keyin Istanbulga uchamiz. Hammasi bitdi, inshaAlloh. Sizga hammasini aytib beraman. Hozir esa tushlik qilaylik.

Har xil rasmiyatchiliklar tugadi. Ko'chaga chiqdilar. Abdullohning nazdida, hammasi tushdek edi. Bir tubsizlikka oyoq qo'yayotgandek qadam bosardi u.

Odamlarning kiyinishlari ham uning uchun g'ayritabiiy tuyuldi. Hamma tor kiyinib olgandek. Sal kengroq kiyinsa, bo'lmaydimi? Ayollar... Ayollar butun borliqlari ila erkaklarni shahvoniy ishlarga chorlayaptimi? Bu qadar ochiq va yalang'och kiyinib yurgan ayollar bilan aralashib xotirjam yurish mumkinmi?!

Abdullohni g'alati hayiqish qamrab oldi. U o'zini olamga butkul begona ekanini idrok etdi.

“Yo Alloh! Odamlar nima uchun xotirjam? Yo‘q, ular xotirjam emas, shekilli... Ular shoshyaptilar... Ular nimaning istagida bu qadar shoshib yuribdilar? Nima uchun dunyo ishiga cho‘kib ketishgan?! Axir, shoshayotgan, talpinayotgan narsalari, aslida, yo‘q narsa-ku! O‘zlarini ko‘z-ko‘z qilganlari bilan nimaga erishyaptilar? Boshqalarni hayratlantirishning nimasi qiziq?! Axir, ertaga o‘lim kelgach, bu narsalar qolib ketadi-ku! Rost bo‘lgan, haqiqat bo‘lgan, adolat bilan to‘lgan olamga ketamiz-ku! U yerda bu dunyoda qilgan ishlarimiz uchun javob beramiz-ku! Robbimizga ibodat va itoat qilganimiz haqida so‘ralamiz-ku!.. Axir, bu qadar g‘aflatda yashash fojia! Insoniyat ulkan jarlikka qarab ketmoqda! Yiqilishiga juda oz qolibdi...”

Abdulloh o'zini shunday fikrlashdan to'xtata olmasdi. U ko'rayotganlaridan iztirobga tushdi. Beixtiyor Haqnazarbekning oldiga – o'sha Yerning ostiga, uch kishi bo'lib besh yil yashashgan joyi – zindonga ketgisi keldi. U yerda gunohlardan to'silgan edi. Shahvatdan to'silgan edi. Hirsdan to'silgan edi. Havasdan himoyalangan edi...

Ozodlikka chiqqach chekiladigan iztirob, yelkaga tushadigan yuk qamoqqa kirganda uchraydiganing zarbalardan, xatarlardan, qo'rquvlardan ko'ra ulkanroqdir. Yerning ostida ko'rib chiqqaning haqiqatlar seni ko'z yumishga qo'ymaydi. Qon tomchilab turgan yaradek qiynaydi.

Abdullohni bir uyg'ur oshxonasiga olib kirishdi. U yerda o'rta bo'yli, to'ladan kelgan, ixcham mo'ylabi yarashimli, yuzi dumaloq, boshiga qalampir nusxa do'ppi, egniga beqasam to'n kiygan bir odam alohida mulozamat bilan kutib oldi.

– Abdullohbey! – dedi u ham shodlikdan terisiga sig'may. – Yusuf alayhissalomning madrasasidan chiqib keldingiz! Alloh bu tahsilangizni muborak etsin! O'zingiz uchun, millat uchun, ummat uchun, din, dunyo va oxirat uchun xayrli etsin!

– Amiyn! Amiyn! – dedi Abdulloh qo'lini ko'ksiga qo'yib.

– Mening ismim Abdurahim Hayit. Hofiz Abdurahim! – o'zini tanitdi yangi birodar.

Abdulloh o'zini qurshagan insonlarning qalbidan toshib turgan hurriyat va dard alangasini butun borlig'i bilan his etdi. Tushlik bahona edi, xolos. So'z faqat millat erki, qirilgan uyg'urlar, xorlangan millat, qullikka mahkum etilgan xalq haqida bordi.

– Bizning minglab o'g'lonlarimiz dushman qo'lida shahid ketdi, – dedi yonib Abdurahim Hayit. – Yigirma to'rt yoshida hibsonada Lutfullo Mutallibni o'ldirdilar. Turfonda bosqchinchiga isyonlar qildik. Ul isyonda shahid bo'lgan Abdulxoliq Uyg'urlarimiz bor edi. Tangrim mening qalbinga millat hurriyati uchun bir Olov soldi. Netay, shunday tug'ildim. Shunday yashamoqdaman! Biror joyda nohaqlik ko'rsam, jim keta olmadim. Abdullohbey, meni Ovrupolarga chorladilar, lekin men qon qusayotgan xalqimni qanday qilib tashlab ketay! Siz eshiting! Men aytay!

Shunday deb Abdurahim hofiz sokin ovozda ayta boshladi:

*Sahar vaqti ko'rdim ko'zim sultonini,
Dedim: "Sultonmisan?" U dedi: "Yo'q, yo'q".
Ko'zlari otashli, qo'llar xinoli;
Dedim: "Cho'lponmisan?" U dedi: "Yo'q, yo'q".*

*Dedim: "Isming nedir?" Dedi: "Oyxondir".
Dedim: "Yurting qay yer?" Dedi: "Turfondir".
Dedim: "Boshingda ne?" Dedi: "Hijrondir".
Dedim: "Hayronmisan?" U dedi: "Yo'q, yo'q".*

*Dedim: "Oyga o'xshar..." Dedi: "Yuzimmu?"
Dedim: "Yulduz kabi..." Dedi: "Ko'zimmu?"
Dedim: "Yolqin sochar..." Dedi: "So'zimmu?"
Dedim: "Vulqonmisan?" U dedi: "Yo'q, yo'q".*

*Dedim: "Qiyiq nedir?" Dedi: "Qoshimdir".
Dedim: "Qunduz nedir?" Dedi: "Sochimdir".
Dedim: "O'ng besh nedir?" Dedi: "Yoshimdir".
Dedim: "Jononmisan?" U dedi: "Yo'q, yo'q".*

*Dedim: "Dengiz nedir?" Dedi: "Dilimdir".
Dedim: "Ra'no nedir?" Dedi: "Gulimdir".
Dedim: "Shakar nedir?" Dedi: "Tilimdir".
Dedim: "Bir totsaydim..." U dedi: "Yo'q, yo'q".*

*Dedim: "Zanjir bordir..." Dedi: "Bo'ynimda".
Dedim: "O'lim bordir..." Dedi: "Yo'limda".
Dedim: "Bilakuzuk?" Dedi: "Qo'limda".
Dedim: "Qo'rqarmisan?" U dedi: "Yo'q, yo'q".*

*Dedim: "Chin, qo'rqmassan?" Dedi: "Tangrim bor".
Dedim: "Yana ne bor?" Dedi: "Xalqim bor".
Dedim: "Yana bormu?" Dedi: "Ruhim bor".
Dedim: "Shukronmisan?" U dedi: "Yo'q, yo'q".*

*Dedim: "Istak nedir?" Dedi: "Gulimdir".
Dedim: "Kurashlar bor?" Dedi: "Yo'limdir".
Dedim: "O'tkir kimdir?" Dedi: "Qulimdir".
Dedim: "Sotarmisan?" U dedi: "Yo'q, yo'q".*

Hofizning ovozi hammani sehrladi. Ko'zlardan otilgan yoshlar qaynoq edi. Ming yillarki, Yer yuzining gavhari bo'lgan Vatan, insoniyatning eng mukammal

pokiza xalqlaridan bo'lgan Uyg'urning dardi shu misralarda, shu ohanglarda butun olamga o't qo'yishga qodir edi, go'yo.

– Biz qo'rqmasmiz, Abdullohbey, – dedi hofiz dardmand bo'lib. – Biz uchun o'lim – orzu. Shahidlikni butun umr niyat qilamiz. Tangrim bizni bu sharaflı yo'lda jonimizni olsa, koshki! Tangrim bizning arzimagan jonimizni shu yo'lga munosib bilsa, koshki! Tangrim qizil qonimiz bilan shu tuproqlarni gullarga to'ldirsa, koshki! Millating, dining, xalqing qullik ichida yotarkan, qanday qilib nafas olish mumkin. Bo'g'zimga kirib chiqadigan har bir nafas o't kabi, har bir so'z tosh kabi.

Abdullohbey jimgina hofizni tingladi. Mahmud Chetindog' ko'zlarida yosh ila tingladi.

– Qaniydi, bizda bir qudrat bo'lsayu, qardoshlarimizni bu azoblardan ozod qilsak! Qanchalar zaif bo'ldikki, akamiz, ukamiz, otamiz, onamiz – kishandi, biz jimmiz. Churq etib og'iz ochmasmiz. Temurlar, usmonlilar, boburlar Yer yuzini titratdi. Turk dunyosi butun dunyoni idora etdi. Alloh turklar ila O'z dinini quvvatlantirdi, biroq bugun tushgan holimizni ko'ring, – dedi Mahmudbey.

Abdurahim Hayit qamoq hayoti bilan tanishligi uchun ham Abdullohga juda yaqin tuyuldi. Albatta, ular qalban yaqin edilar, aslida.

– Biz umidsizlikka tushmasmiz, do'stlarim, – dedi Abdurahim Hayit. – Biz dard ichiga naqadar chuqur cho'ksak, shu qadar kuch topajakmiz. Balo toshi tig'larimizni o'tkirlashdan boshqa ishni uddalay olmas. Bir oyog'imizni o'lim diyoriga qo'ydik. Ikkinchi oyog'imiz esa dunyo hayotidan ko'tarilib turibdi, inshaAlloh. Dunyodan yuz o'g'irgan kunimizdan boshlab, bizni hayiqtiradigan g'animlar qarshimizdan chiqmas. Biz qayg'ursak, o'zgalarning joni uchun qayg'urdik. G'am cheksak, millat uchun g'am chekdik. Biz yo'qmiz, millat bor. Bizning tanimiz ham, jonimiz ham millat yo'lida fido bo'lsa, koshki! Bu millat – Islom millati, musulmon ummatidir. Islomsiz o'zimizni boy berdik, Islom bilan o'zimizga qaytajakmiz.

... Abdulloh Yorqinning hikoyasi barcha tinglovchilarni lol qildi.

Soatlab, kunlab davom etib kelayotgan hikoya hammani birdek mutaassir etdi. Jozef, kema boshlig'i Mas'ud Hasan va, umuman, o'tirganlar Abdullohga hayrat ila boqardilar. U aytayotgan voqealarga boshidan o'tkazmagan insonning ishonishi, balki, mahol edi.

– Uyga qaytdim, – dedi Abdulloh hikoyasini yakunlash ohangida. – Hayotim endi avvalgidek emasdi. Avvalgidek bo'la olmasdim. Ko'rganlarim tushimga kirib chiqardi. Qamalgan onimdan boshlab hayot men uchun tushga, bir ro'yoga aylandi. Olamda biror narsa men uchun jiddiy yoki sobit ko'rinmay qoldi. Jahon minbarlaridan turib, insoniyatga, xalqlarga baxt va saodat va'da qilayotgan siyosatchilar men uchun kazzob o'laroq ko'rinardi. Sahnalarga chiqib, qomatini ko'z-ko'z qilib, hirs og'ushida mast bo'layotgan ersifat xotinlar, xotinsifat erlar; oynai jahondan tushmay gap sotadigan safsatabozlar, fidoyilikdan va'z o'qiydigan qo'rqoqlar, hurriyatdan vaysaydigan qullar, o'zini katta, deb o'ylaydigan kichik zehniyatlar, o'zini faqr va zuhd sohibi ko'rsatadigan munofiqlar, odamlarda o'zi haqida yaxshi tasavvur uyg'otish uchungina yashaydigan qo'g'irchoq nusxalar,

kichik ariqdan hatlab o'tganini ummondan omon chiqdim, deb tamsil etadigan xunasalar, miyasini qo'rquv bilan to'ldirib, zamon fir'avnlari sig'inadigan fikrsiz manqurtlar, hayotning yurishini zolimlarga bog'lab tasbit aylaydigan o'liklar, butun dunyodagi muqaddas dardlarni tanimaydigan, muqaddas qayg'ular borligini bilmay oshqozon va kindik tagiga tobe bo'lgan cho'chqalar – yana qaysi toifani aytay?! – nazarimda, butun odamzod o'zligidan, qalbidan ajralib, ozodlikka chiqish mumkin bo'lmagan po'rtana ichida qolib ketgan edi. Bu holni anglaganimdan keyin sukut, sukut va yana sukut, Allohning zikridan bo'lak haqiqat yo'q, deb o'ylab qoldim. Umuman, tiriklikning ichida Allohdan bo'lak haqiqat yo'q, zotan. Tiriklikdan tashqarida ham Alloh bor. Allohning O'zi mangu Tirikdir! Hayydir, Qayyumdir, zotan! Faqat Alloh, faqat Alloh!

Meni yo'qlab kelganlar ko'p bo'ldi. Uyimizdan mehmon qadami uzilmadi. Hammaga mulozamat qildim. Hamon begonadek edim.

Hayot tashvishlariga kirdim. Endi avvalgidek qiziqqon emasdim. Istasam ham, shoshilishning imkonini yo'q edi. Har bir ishda Robbimning dastaxatini ko'rganim uchun o'zimni shoshishdan, hayajondan, jo'shishdan, ehtirosdan tiydim. Musulmon o'lkalariga sayohat qildim. Arab jaziralarida, Afriqo sahrolarida, Pokiston tuproqlarida, Ummon davlatlarida bo'ldim. Yer yuzining qaysi nuqtasida musulmonlar yashasa, ularning hayotini ko'rishga intildim. Islom olamining bugungi manzarasini bilgim keldi. Siz bu sen uchun nega kerak, deb savol berarsiz. Men Islom ahlining Yer yuzidagi bugungi hayotini chuqur o'rganishim, Robbimning diniga xizmat qilishning eng maqbul bir yo'lni topishim kerak edi. Va topdim, deb umid qilaman. Islomga da'vat markazlari, kutubxonalar, yetimxona, saxovat uylari ochdim, turli mamlakatlarda masjidlar qurdim, madrasalarni ishga tushirdim, musulmonlarning ilm olishi uchun harakat qilyapman. Faqat ilm olishi uchun emas, jabr ko'rgan, qashshoqlashgan, kasallangan, qo'li kalta musulmonlarni ish bilan ta'minlash, ularga moddiy ko'mak berish ustidaman. Allohning dini, unga amal qiladigan musulmonlar quvvatli, baxtli, saodatli bo'lishlari uchun o'zimni bag'ishladim. Ko'ksimning ichidagi oxirgi niyat – Robbimning qarshisiga shahodat sharbatini ichib borishdir. Bu nasib etarmikin, yo'qmi, bilmayman.

Mening aziz birodarlarim! Aziz dindoshlarim!

Men musulmonlarning o'zaro g'anim bo'lishlarini ko'tara olmayman. Mazhab talashib, tahqir va takfirga berilganlaridan ozurdaman. Biz musulmonlarni yakka Allohga ibodat qilish va Uning Rasuli, sevgilimiz Muhammad sollallohu alayhi va sallamga ergashish birlashtirishi kerak emasmi?! Qaysi mazhab, qaysi yo'lni tutmasin, bir masjidda, bir mehrobga qarab, bir imomga iqtido qilib ibodat qiladigan ummat emasmizmi? Ixtiloflar zinhor tugamas, ixtiloflar sahobalar orasida uchragan. Ixtiloflar qonlar to'kishga olib kelgan. Qalblarni parchalagan. Chunki ixtilofimiz ortida haqiqat emas, nafsimiz ustunligi bo'lib qoldi. Ixtilofni ulamolarga qoldiring. Ular ilmiy, aqidaviy masalalarni hal qilishsin. Biz esa Dinga amal qilaylik. Shariatda yuraylik. Chunki qanday yashash, qanday ibodat qilishning namunalari bor. Biz ularni bilamiz. O'zaro g'animlashmoqqa qanday ehtiyoj bor? Senu men musulmonman, deb yoqa bo'g'ib, bir-birimizga xanjar

sanchayotgan paytimizda kofirlar Yer yuzini fasodga to'ldiryapti, musulmonlar zindonlarda azob va qiynoq ichida faryod chekyapti. Bir-birimiz uchun yovlik qilmasdan Yer yuzini islomiyat bilan, hayotimizni islomiy axloq va amal bilan to'ldirsak, bo'lmaydimi? Har kuni g'iybat va dilozorlikka ruju qo'ymasdan, Qur'on o'qisak, ilm o'rgansak, yaqinlarga mehr ko'rsatsak, bo'lmaydimi?!

Mana, Allohning taqdiri ekan – o'z hayotimni Sizga hikoya qilib berdim. Bu mening hayotimdan yiqqan-tergan kamtarona xulosalarimdir. Men din olimi emasman, biroq dinimning mukammalligini va unga amal qiluvchi – bizning nuqsonli ekanligimizni tushunib yetdim. Endi sizlar so'ylang, biz tinglaylik.

...Xufton namozi vaqti kirgan edi. Jamoat bo'lib namoz o'qildi. Suhbat ertaga davom etadigan bo'ldi.

Jozefning xayolini Abdulloh Yorqinning hikoyasi butkul egalladi. Xayolini, qalbini nima olib qochayotganini o'zi idrok etmasdi. Soatiga qaradi – tungi o'n biri o'ttiz.

Kema ayvoniga – palubaga chiqdi. Dengiz sokin. Kema juda sekin suzyapti. Osmonda to'lin oy nur sochadi. Yulduzlar boshga teggudek yaqin. Go'yo osmon va dengiz birlashib ketgan: yulduzlar go'yo oltinrang gul, bu gullar falakka ham, ummonga ham sochib yuborilgan. Oy esa nilufarguldek suvning ichida chayqaladi.

Kema sokin. Kema bo'lmalarining ba'zilar yorug', ba'zilar qorong'u. Ming kishini o'z bag'riga olgan "Urvatul vusqo" osmon va ummonning qoq o'rtasida ajib zaiflik bilan yagona Allohning cheksiz qudratini namoyish qilgandek suzib borayotir...

Jozef fikrlarini jamlashga qiynaldi. Aslida, gap boshqa yoqda. U Abdullohning hikoyasidan keyin qalban o'zini musulmon, deb o'ylab qoldi. Beixtiyor olamdagi har bir ishning yakka Egasi Alloh, deb ich-ichidan iqror bo'layotgan edi. Shuning uchun olgan tarbiyasi, mansubi bo'lgan davralar, miyasiga, aqliga quyilgan falsafa bu fitrat isyoniga to'sqinlik qilishga intilardi. Ichki olamida ro'y berayotgan talotum Jozefni palubaga olib chiqdi. Uni ummonga termilishga, nahotki, Islom haq din bo'lsa, deya pichirlashga majburladi.

"Anna! Anna qaerda?" – Jozef Annani ko'rishi kerakligini bildi. U bilan gaplashishi lozim. Biroq ayollar bo'limiga o'tib bo'lmaydi. Anna musulmalarning oldidan chiqmayapti. Kemada uyali aloqa ishlamay qolyapti.

Tun yarimladi. Tongda gaplashar, balki?!

Jozef yotog'iga qaytishni istamadi. Nega istamadi – o'zi tushunmadi. Palubada tebranma kursiga o'tirdi, qalin yopinchiqqa burkanib uxlab qoldi.

Tush ko'rdi. Tushida zimistonda yurar edi. Qo'lida chiroq. Eski fonus. Fonus yonib turibdi. Biroq... olovning nuri yo'q edi! Olov yonib tursayu, undan nur taralmasligi qanday ish bo'ldi! Jozef qo'rqib ketdi. Chiroqni otib yubordi. Shu payt momaqaldiroq gumburladi. Shamol turdi. Yomg'ir sharros quydi. Jozef joyida qotib qoldi. Yura olmay qoldi. Chaqmoq chaqdi. Chaqmoqning chaqini shunday yorqin ediki, Jozefning ko'zi o'yilib tushgudek og'ridi. U shu og'riq ichida atrofni ko'rishga va bir qadam bo'lsa ham, yurishga harakat qildi. Jozef bu dahshatga chiday olmadi, beixtiyor "Alloh!" deb hayqirdi. Shunday hayqirdiki, bu hayqiriqdan osmon yorildi. Osmondan bir nur tushdi. Nur Jozefning atrofini yoritdi.

“Zulmatdan nurga chiqdim! Zulmatdan nurga chiqdim! Senga rahmat, ey Alloh!” – dedi Jozef va o‘yinga tushib ketdi.

Shu joyda tush tugadi. Jozef uyg‘ondi. Qulog‘iga kema muazzini aytayotgan azon sasi kirib kelgan edi.

Ummonga tuman tushibdi. To‘lqin yo‘q. Kema hamon suzyapti. Suv po‘lat tusga kiribdi. Jozef beixtiyor borib, musulmonlar bilan namoz o‘qigisi keldi. O‘zini to‘xtatdi. Qanday qilib?! Axir, u musulmon emas-ku!

Jozef o‘zi ko‘rgan tushdan ham qo‘rqdi, ham bir huzur tuydi. Uning ongini, qalbini “Musulmon bo‘laman!” – degan o‘y zabt etib bo‘lgan esa-da, u yana qandaydir turtki kutayotgan yoxud qo‘rqayotgan insondek bu ishga jur‘at topolmayotgan edi.

Soat sakkizlarda tuman sal tarqaldi. Bulutlar ichidan quyosh ko‘rindi. Suhbatdoshlar Jozefning suratga olish xonasiga yig‘ildilar. Abdulloh o‘z hikoyasini aytayotgan paytda ko‘pchilik kelib uni eshitgan edi. Bugun ham odam yig‘ildi.

Abdulloh Yorqin ham keldi. Mas‘ud Hasan ham hozir bo‘ldi.

– Aziz do‘stlar! – dedi Jozef o‘zining mutaassir holda ekanligini, Abdulloh hikoyasining taassuroti hamon uni tark etmaganini ustalik bilan yashirib. Biroq har qanday adolatli bir nigoh Jozefning avvalgi kibri ketib, musulmonlarga xos xokisorlik uning qiyofasida aks eta boshlaganini ko‘rishi mumkin edi. – Abdulloh Yorqin janoblarining sarguzashtlarga boy hikoyalarini tingladik. Yana kim bizga o‘z qismat yo‘lini tanishtiradi? Biz u insondan ham o‘rganaylik, dunyoqarashimiz boyisin.

– Assalomu alaykum va rahmatullohi va barokatuh! – deb so‘z boshladi yangi musohib. Uning yoshi oltmishlarga atrofida edi. Soch-soqoli oqargan, ko‘zi ko‘k, o‘zi ozg‘in, egniga osiyolik musulmonlar kiyadigan yaxtak kiygan, oyog‘ida mahsi, boshida esa oq to‘r do‘ppi. Soqoli uzun, qovoqlari ichiga botgan – ko‘rinmaydi, yuzi Ovrupo odamining yuzi. Ovozi jaranglab chiqar ekan. – Allohimga hamd bo‘lsin, U bizga iymon ne‘matini berdi. Rasululloh sollallohu alayhi va sallamga durudlar, salovatlar aytamiz, biz bechora ummatga eng to‘g‘ri yo‘lni ko‘rsatib berdilar. Men birodarimiz Abdulloh Yorqinning hikoyasini ikkinchi kundan boshlab eshitdim. Orqa safda o‘tirib, yig‘ladim. Ko‘p yig‘ladim. Ko‘rdimki, tinglagan boshqalarning ham ko‘zlari qizardi. Ko‘zlardan yosh oqdi. Bu yoshni Alloh qalbimizga solib qo‘ygan rahmat chaqirib keldi. Kecha birodarimiz o‘z so‘zini tugatgach, men ham hayotimni gapirib berishim kerakligini his qildim. Eshitganlarga ibrat bo‘lar, dunyo hayotini yaxshiroq va yaqinroqdan tanishlariga sabab bo‘lar, degan umiddaman.

Ismim Umar, Tatarman, birodarlar. O‘rislar mamlakati bo‘lmish O‘rusiyaning Moskovosti hududlaridanman. Podmoskove, deyishadi. O‘sha yerda Balashixa degan qadimiy bir o‘lka bor. Balashixa o‘rmonlar, ko‘llar yurti. Yashil diyor. Balashixada Tatar ovuli degan qishloq bor. Tatar ovuli shundoqqina yashil o‘rmon quchog‘ida. O‘rmonimizning ichida bir necha katta-kichik ko‘llardan ko‘ngil yayraydi. Eng yirigi ovulimizga yaqin bo‘lgan Laylakko‘ldir. Men o‘sha qishloqda

tug'ildim, otam Balashixadagi kislorod zavodida ishlardi. Qora ishchi edi. Onam farrosh.

Tatarlar ham o'sha paytlar serfarzand bo'lardi.

Onam ham tug'ish kerak, deb ko'p tuqqan. O'n farzandni dunyoga keltirganu, yetti nafari o'lib qolgan. Yashab ketgani men va ikki opam edi. Otam ichardi. O'n besh yoshimda bo'lgan voqeani eslayman – otam ishga ichib borib, balanddan yiqilgan. Beli sinib, yotib qoldi. Ishidan ham ayrildi.

Aqlimni taniganimdan beri bilamanki, onam uyda ko'p masalalarni hal qilardi. Otam pulini onamga topshiradi, onam uydagi qurilishni ham, buzilishni ham o'zi boshqaradi. Otam yotib qolgach, uyimizda hokimiyat butunicha onamning qo'liga o'tdi.

Onam gavdali, kuchli ayol edi. Tinim bilmasdi – ertalab uyg'onib, ovul maktabini tozalagani ketadi, soat oltigacha maktabning hamma xonasini chinniday qilib keladi. Hovlimiz keng edi. Devor ham yo'q. Shunchaki, bel barobar qilib so'yil qadab chiqilgan. Bir tomonimiz yaylov, yaylovning tugash joyidan o'rmon boshlanadi.

Sigir, ho'kiz, qo'y, echki, tovuq, kurka, o'rdak, g'oz boqamiz. Onam o'zi tinmaganiga yarasha bizga tinim bermaydi. Opalarim erta tongdan ishga kirishadi – biri hovlini supursa, biri sigir sog'adi. Biri sut pishirsa, biri molning tagini tozalaydi. Biri tovuqni boqsa, biri uy tozalaydi. Men o'yinqaroq edim. Ovul bolalari bilan shataloq otib qochaman. Onam meni rosa qarg'aydi.

– Yer yutkur! – deydi jig'ibiyroni chiqib. – Juvongiga o'lgur! Ho'kiz! Ro'zg'orga qarashsang, o'lasanmi! Seni so'qimga boqyapmanmi!

Ushlab olib urmoqchi ham bo'ladi, lekin men qochib ketaman. Aylanib kelib qolsam, yaxshi ham gapirib qoladi:

– Umar, mol boqib kelaqol, bolam!

Men “Xo'p!” – deyman-da, og'ildan qo'ylar va mollarimizni chiqarib, yaylovga haydayman.

Balashixada harorat past, lekin sovuq qotmaysiz. Yozda eng yuqori harorat o'n sakkiz musbatga chiqadi. Qishda esa manfiyga qarab ketadi.

Onamning harakatchanligi sababli hech mashaqqat ko'rmadik – yozda hovlimiz ozoda, qishda uylarimiz ichi issiq. Qishda og'ilni kigiz bilan o'rab tashlaymiz. Qalin po'stinlarni kiyib erta tongdan og'il tozalayman. Onamning qarg'ishi men uchun oddiy hol edi. Qarg'ab-qarg'ab ish buyuradi, men ham uni bajaraman.

Maktabda o'qidim. Oktyabryat, pioner, komsomol bo'ldim. Urishqoqligim uchun maktabda obro' zo'r edi. Onamdan o'tgan bo'lsa kerak urishqoqlik. Hech narsadan qaytmasdim. Ovulga begona bola kirib qolsa, o'rtoqlarim bilan borib ayamay urardim. Uning aybi bormi, yo'qmi, bizga umuman qiziq bo'lmagan.

O'zimdan katta yigitlar ham meni hurmat qilishardi.

“Gap yo'q, erkak!” – deyishardi. O'n olti yoshimga kelib, ichib, chekib, ayol zotining ta'mini bilib bo'ldim. Yarim kechgacha sang'iyman. Balashixa markaziga boraman. Janjal izlayman. Pivo ichib, magnitafon qo'ltiqlab yuraman. Sochlarimni o'stirganman.

Chala bitgan imoratlarni topib olib, o'rtoqlar bilan futbol o'ynaymiz. Badanimga igna bilan suratlar soldirdim. Tanamga quvvat to'lib, bo'yim o'sib borardi.

Endi uy ishlariga ham vaqtim kamroq edi. Opalarim bo'y yetib, birma-bir erga tegdi. Ular ham onamning qizi emasmi, erlarini borgan paytlaridayoq jilovlashdi.

Bolaligim, o'smirligim umumiy suratda ana shunday kechdi. U davrlarda jiddiy voqea bo'lgan emas. Otam nogiron bo'lib, eshigimiz tagida chekib o'tirardi. Oldiga bir dastgoh qo'yib berdik. Ovulning yirilgan poyabzallarini tikishni kasb qildi.

O'n sakkizga to'lganimda armiyaga ketadigan bo'ldim.

– Yolg'iz o'g'limni yubormayman, dod! – dedi onam.

– Qo'ysang-chi, qachongacha etagingga solib yurasan, borsin armiyaga, hayotni ko'rsin, – dedi otam bolg'achasi bilan qandaydir kavush ostiga mix qoqarkan. – Erkak bo'ladi.

– Shundoq ham erkakman, dada! – dedim jahlim chiqib. – Onamning etagiga ham berkinib olganim yo'q.

– Yer yutkur bola! – dedi onamning fig'oni oshib. – Bittagina o'g'limsan. Armiyada o'qqa uchrab o'lib ketsang, kim nasl qoldiradi? Qizlardan nasl tarqarmidi?

– Kim o'laman, deyapti! – dedim onamga. – Boraman, kelaman. Uch yil ekan.

– Uy yil-a! Uch yil! – onam gapidan qaytgisi kelmasdi. – Uch yilda uchta bolani tug'dirsang bo'ladi.

Onamning aytgani bo'lmadi, albatta. Armiyaga borishga qat'iy qasd qilgandim. Bordim. Ro'yxatdan o'tdim. Tekshirishdi. Tanamning har bir bo'g'imini ko'rib chiqishdi. Sog'lom, zo'r harbiy bo'ladi, deyishdi.

Xursand edim. Qayoqqa ketishim ma'lum emasdi. Biroq armiyaga ketyapman!

Butun ovul uyimizga keldi.

– Yigitning burchi, – deyishdi ovulimizning qari chollari. – Biz ham qizil armiyada urushganmiz. Umar o'zimizning yigit. Uyaltirmaydi.

Urf-odatlarni o'tkazib, armiyaga ketdim. Onam, otam, opalarim Balashixa temir yo'li bekatiga chiqishdi.

– O'q-mo'qqa uchib ketsang, o'ldiraman seni! Tushundingmi! – deb onam do'q urdi.

– O'ladigan ahmoq yo'q, ona. Urushga ketayotganim ham yo'q! – dedim xotirjam.

Ketdim. Uch yilda qaytaman, deb chiqqandim. Biroq taqdir menga o'zim tasavvur qila olmaydigan ajabtovur voqealarni tayyorlab qo'yganini bilmasdim o'shanda. Sovet davlati Afg'on yurtlariga armiya kiritishi va men ham bu jangari o'lkaga kirib borishimni yetti uxlab tushimda ko'rmagan edim, albatta. Masalan, bilganimda nima bo'lardi? Bilmayman. Afg'onistonda qo'linga qurol olib, Sovet manfaati uchun kurashdim. Afg'on urushi meni o'zgartirdi. Afg'on urushiga kirib, birinchi marta Xudo degan zot haqida o'yladim. Bolaligimdan xudosiz bo'lib ulg'aygan, Xudoga umrida bir marta ham ishi tushmagan Umar Sayfullin degan

yigit, hayoti butkul o‘yin-kulgi va yengiltaklikdan iborat bo‘lgan o‘spirin Afg‘on yurtida haqiqiy hayot bilan, beshafqat taqdir bilan to‘qnashdi. Endi mening hikoyam Afg‘onistonda davom etadi. Odamlar Afg‘on yurti, deb vahm ila o‘ylashadi. Afg‘onlar, deganda qoloq bir millatni tushunadi. U yerda faqat afg‘onlar bor, deb o‘ylaydi. Afg‘onlarning hayoti jahannam, deb ishonadiganlar bir marta o‘sha jahannamga tushib, yonib chiqqanlarida ba‘zi kalta fikrlar va hukmlardan, albatta, voz kechgan bo‘lardilar. Mazlumlarga hamdard bo‘lishni o‘rganardilar.

YIGIRMA TO‘QQIZINCHI BOB

QIZIL ATIRGUL

(Anjelina hikoyasining so‘ngi va Humayro hikoyasining avvali)

Mubina xonim tin olib, so‘zdan to‘xtadi va bir nuqtaga qarab qoldi. Islomni qabul qilgan ilk lahzalari xayolidan kechdi. “La ilaaha illalloh”ni aytganida qalbidan nimalar o‘tgan edi?..

Imom xatib Metinbey unga dedi:

– Xonim, bu hissiyot yo‘li emas. Bu hayajon yo‘li emas. Bu iymon yo‘li. Bu koinotdagi yagona haq yo‘l. Bundan boshqa haq yo‘l bo‘lmaydi, bo‘lishi mumkin emas. Odamzod Islom dini bilangina komillikka, komil sifatlarga va mukammal hayotga erishmog‘i mumkin. Islom dini ikki dunyoda birdek ahamiyatga ega bo‘lgan qonunlar majmuasidir. Islom dini qonunlari o‘lim va tiriklik, insu jin, farishtalar, jonli va jonsiz jamiki mavjudotlar uchun amal qiladigan qonunlardir. Koinotda inson va jindan bo‘lak hamma Islom asosida, ya‘ni Allohning qonuni asosida yashaydi. Faqat odamzod nafi va shayton sababli Islomni tark etadi. Islom bilan yashashga qiynaladi. Insonlar yo musulmon, yo kofir bo‘ladi. Yo Islom ahli, yo kufr ahli bo‘ladi. Uchinchi toifa yo‘q. Allohni tan olmaydigan dahriylar, Allohning sifatlarini buzib talqin qiladiganlar, Allohga shirk keltiradiganlar, toshlar, hayvonlar, yulduzlar, haykallar va boshqa narsalarga sig‘inadiganlar, Allohning qonunidan boshqa qonunni ustun ko‘rib, shu asosda yashaydiganlar – ularning hammasi dahriy, kofir va mushriklardir. Yo Allohning quli bo‘lasan, yo nafsning, shaytonning quli bo‘lasan. Yo Allohning chegarasi ichiga kirib, Alloh joriy qilgan qoidalarga itoat etib, Allohni sevib umr kechirib saodatga erishasan, yo Allohning chegarasidan tashqari chiqib, himoyasiz qolib, qurbon bo‘lib ketasan. Siz aytishni istayotgan kalimai shahodat iymon kalimasidir. U iymon kalimasi sizning Islomga kirganingiz haqidagi hujjatdir. Siz uni tilda aytib, iqrar bo‘lasiz, qalbda tasdiqlaysiz. Iymonning joyi qalbda, iqrori tilda, isboti amalda. Iymon kalimasini aytish bilan Siz bamisoli Allohning qo‘l ostiga kirasiz. Buni biror mamlakat vatandoshligini qabul qilishga qiyoslash mumkin. Siz pasport bilan vatandoshlik maqomini hujjatlashtirganingiz kabi Allohga bo‘lgan qulligingizni iymon kalimasi ila hujjatlashtirasiz. Qaysi yurtning pasportini olsangiz, Siz o‘sha yurt qonuniga bo‘ysunasiz, shu yurt uchun xizmat qilasiz, evaziga Sizni shu yurt egalari himoya qiladi. Agar qonunlarini buzsangiz, jazolaydi. Vaqtincha jazodan qutulib yurishingiz mumkin, lekin jazo Sizning ustingizda turaveradi. Iymon kalimasini aytib, Allohning hududiga kirasiz. Allohga itoat qilishingizni odamlar,

jinlar farishtalar guvohligida Allohga ma'lum qilasiz. Tildan chiqqan so'z uchun mas'uliyat naqadar muhim bo'lsa, imyon kalimasi uchun mas'uliyat undan muhim. Birgina imyon kalimasi Sizni Islom amniyatiga, Islom hovlisiga, Islom himoyasiga olib kiradi, Sizni o'limdan avvalgi va keyingi hayotingiz baxtiyorligi uchun kafolatga aylanadi. Demakki, Siz bir yurtning vatandoshligini qabul qilganingizdek, qo'lingizga o'sha yurt pasportini olganingizdek! Islomga kirganingizdan so'ng uning qonunlariga amal qilish bilan Siz o'zingizni Islomga loyiq ekaningizni isbot qilasiz. Qo'lingizda pasport borligi biror mamlakat vatandoshi ekaningiz uchun kifoya qilganidek, har qanday holda ham birovlar Sizni sen bizdan emassan, deb malomat eta olmagan kabi imyon kalimasidan so'ng Islom qoidalariga amal qilmasangiz-da, hech kim Sizni musulmon emassan, deya olmaydi. Chunki imyon kalimasining o'zi hujjatdir. Biroq Islom ruknlariga amal qilmasangiz, imyon haqidagi da'voingiz puchdir. Islom ruknlarini hayotingizga tatbiq etmasangiz, Siz Allohning himoyasini kutmang. Islom qonunlariga bepisand qarasangiz, Islomdagi izzatni orzu qilmang. Shariatdan yuz o'girib, mukammal imyonni xayolga keltirmang. Shariatni tutmasdan turib, go'zal o'lim yoxud oxirat hayotidagi najot haqida xomtama bo'lmang. Biror korxonaga ishga kirib, ishlamasangiz, Sizni haydab soladilar. Musulmonlar haydab solmaydi. Bir dindosh o'laroq ko'radilar. Lekin ular ichida hurmat, ehtirom topmaysiz. Demakki, imyon kalimasini aytar ekansiz, ikki dunyoning baxtu saodatiga erishmoqdasiz, baxtu saodatning esa o'z shartlari bor. Islom amallari ikki xil ko'rinishda ado etiladi: jismoniy va ruhiy. Tilingizdan yangrayotgan kalimalar, Qur'on o'qib-o'rganish, ibodatlarni ado qilish, musulmonlarga yordam berish, turmushingizni iker-chikirlarigacha Islom asosida tashkil etish jismoniy amallardir. Chunki bu amallar jismingiz harakati ila ko'zga tashlanadi. Bu amallarni bajarishda kamida tilingiz harakatga kelishi kerak. Shu amallarni bajarishda qalb Allohga bog'langan bo'lishi shart. Har ishni Alloh rizosi uchun ado qilayotganingiz haqida bir niyatingiz bo'lsin. Bu ruhiy bir amaldir. Farz, sunnat yoxud vojibni ado qilar ekansiz, uni bajarishda qalbdan ixlos, muhabbat, ehtimom, e'tibor bo'lishi lozim. Shoshish, e'tiborsizlik bilan yoxud odamlar mehrini qozonish maqsadida qanday islomiy amalni bajarmaang, Allohning nazdida mutlaqo qadrlanmaydi, hisobingizga yaxshilik sifatida yozib qo'yilmaydi, bil'aks, riyokorlik qildi, Allohning ko'z o'ngida yolg'onchilik qildi, Alloh buyurgan amaldan o'z nafsini oliy qilish uchun foydalandi, deya yozib qo'yiladi. Xonim! Islomga kirganingizdan so'ng Sizga qarshiliklar boshlanadi. Ishlaringiz ortga qetgandek bo'ladi. Siz shu choqqacha yiqqan barcha do'stlaringizdan ayrilasiz. Chunki Sizning va ularning qarashlarida, hayotlarida farq uyg'onadi. Sizning dardingiz va ularning dardi bir xil bo'lmaydi. Malomatlab, barmoqlarini bigiz qiladilar, balki. Mensimay boqishlari mumkin. Bu Sizning ruhiyatingizga og'ir yuk o'laroq tushadi. Odamlarning ozorlari qalbingizda nega musulmon bo'ldim, degan o'yni uyg'otmasin. Albatta, bu Ovrupo. Insonlarning tanlovini hurmat qiladiganlar ko'p. Diningiz sababli Sizga dushmanlik ko'rsatmaydilar. Lekin ana shunday holga uchrab qolsangiz, zinhor ikkilanishga tushmang! Hamisha musulmonlar jamoasiga intiling. Musulmonlardan hamsuhbatlar toping. Ilm haqida suhbatlashing, o'qing, izlaning, vaqtingizni behuda o'tkazmang.

Qalbingizda eski davringizdan qolgan qora nuqtalarning kattalashuviga yo'l qo'ymang, balki bu nuqtalarni zikr va istig'for ila yuvib tashlang. Boshingizga qanday musibat kelsa, faqat Allohdan yordam so'rang. Ikki rakat namoz o'qib, Alloh bilan bog'laning. Dardingizni Unga ayting. Undan ko'mak o'tining. Xonim, bu so'zlarni chuqur tafakkur qiling!

... Anjelina ismini Mubina, deb o'zgartirdi. Iymon kalimasini aytgach, hamma uni tabrikladi. Muslimalar uni o'rab olishdi. Bag'riga bosdilar.

– Ko'pchilik jannatda birga bo'laylik, deb aytadi, – dedi Metinbeyning zavjasi. – Jannatda birga bo'lish buyuk ne'mat! Dunyo ichidagi eng go'zal niyatlardan biri bu, biroq jannatgacha uzoq yo'l bor. Bu yo'lni bosib o'tganingdan keyin ortingdagi vaqt bir on kabi tuyuladi. Allohim Sizning yo'lingizni oson qilsin! Hammamizni rushdi hidoyatda aylasin, Mubina xonim!..

Mubina uyiga qaytdi. Endi u yonida biror musulmon qo'shnisi bo'lishi kerakligini his etdi. Xonasiga kirib o'tirdi. O'z-o'zidan ichida bir yig'i otildi. Og'zini o'ng kafti bilan berkitib, yelkasi silkinib-silkinib yig'ladi...

– Olti oy tinimsiz o'qidim, – so'zida davom etdi Mubina xonim. – Masjidlardagi o'quv markazlariga qatnadim. Dinimni chuqurroq o'rganishga intildim. Har bir darsdan keyin o'zimni kuchliroq his qilardim. O'tkazgan olti oy vaqtim ortimdagi umrimdan ko'ra go'zal, yoqimli, fayzli o'tdi. Islom qalbinga olib kirgan halovatni ta'riflashga ojizman. Olti oydan keyin qalbimdagi niyatni aytish uchun imom Metinbeyning huzuriga bordim. U meni ayoli bilan birga kutib oldi. “Metinbey, – dedim bir qahva turk choyidan xo'plab Allohga hamd aytib. – Men turmushga chiqmoqchiman. Menga munosib bir kuyov topib bersangiz...” Metinbeyning ayoli o'rnidan turib kelib, meni quchoqlab oldi: “Allohim qalbingizga solgan bu niyat muborak bo'lsin!” – dedi quvonib. Metinbey ham jilmayib: “Subhanalloh! Men ham doim shuni o'ylayotgan edim. Muslima singlimizni o'z tengiga uzatsak, der edim. Xayolan Sizga bir kuyov ham topganman... Istasangiz, men uni bugunoq xonadonimizga chorlayman. Kechkilikni birga o'tkazamiz. Xufton namoziga borishdan avval ikkingiz uchrashasiz, ma'qul topsangiz, nikoh harakatini qilamiz. Xayrli ishni kechiktirishdan hech qanday foyda yo'q. Aksincha, bu ishni tezlashtirmoq lozim”, – dedi. Shu kuni Metinbey xonadonida kunni o'tkazdim. Metinbey ishga, ya'ni masjidga chiqib ketdi. Masjid uning uyiga juda yaqin – besh daqiqalik masofada joylashgan. Shom namozidan so'ng, Metinbey bir insonni o'zi bilan birga olib keldi. Men imomning zavjasi bilan taomlandim, Metinbey mehmonxonada mehmonni siyladi. Xufton namoziga yigirma daqiqalar qolganida meni bo'lajak kuyov bilan uchrashtirdilar. Uning ismi Tomas ekan, keyin Yusufga o'zgartirgan. Shvesariyalik. Sohasi iqtisod. Islomiy moliya bankida ishlaydi. Parijga ish bilan kelibdi. Metinbey bilan qalin do'st. Islomni yigirma yil avval qabul qilgan. Ayoli olamdan o'tganiga bir yil to'libdi. Ikki farzandi bor. Yusuf bilan qisqa suhbatda aynan u men izlagan erkak, degan xulosaga keldim. U xuftonga borishimiz kerak, deb o'rnidan turar ekan: “Mubina xonim, – dedi u menga. – O'ylaydigan biror narsani ko'rmayapman. Alloh qalbinga Sizni mahbub qildi. Ertaga nikohdan o'taylik. Uch kundan keyin Stokgolmga ketamiz”, – dedi. Vallohi, qalbidam unga

turmushga chiqishga tayyor edim. Xursand bo'lganimni yashirishga tirishib: "Xo'p, u holda, nikoh vaqtini ayting", – dedim. Ertasi kun Metinbey nikohimizni o'qidi. Men o'z yonimdan, Yusuf o'z yonidan pul sarflab, ixcham bir valima qildik. Jamoat namoziga yig'ilganlarni shomdan keyin musulmon oshxonasiga taklif etdik. O'sha yerda nikohimiz e'lon qilindi. Men Stokgolmdagi masjidning o'quv markazida ish boshladim. Arab tilidan qiziquvchilarga dars o'tdim. Islom tarixiga oid kitoblar yozdim. Muslima opalarim, singillarim! Shu mening hayotim. Mening Islomgacha bosib o'tgan yo'lim. Robbimiz hech birimizni O'z hidoyatidan adashtirmasin! Eng buyuk ne'mat Islom va Iymon. O'lar chog'imizda Iymonimizni bizga hamroh qilsin!

Abdulloh Yorqin voqeoti Jozefni naqadar larzaga solgan bo'lsa, Mubina xonim qissasi Annaga shu qadar ta'sir qildi. Lekin u Jozefni ko'rishga qalbida biror ishtiyoq sezmedi. Qalbida bo'layotgan talotum uni musulmalarni ko'proq tinglashga, ularning dunyosi bilan yaqindan tanishmoqqa undayotgan edi. Zotan, musulmalarning so'zlari xuddi bir malham kabi tuyulardiki, qalbidagi jarohatlarni davolayotgan edi...

– Ismim Humayro, – deb yangi suhbatdosh o'zini tanitdi Allohga, Rasululloh sollallohu alayhi va sallamga durud va salovatlar aytib, salom bergach. – O'zim suriyalikman. Suriyaning sharqida, Iroq chegarasiga yaqin joyda Mayadin tumani va Mayadin qishlog'i bor. Mayadin qishlog'i tarixiy Frot daryosiga juda yaqin joylashgan. Frotning barakasidan qishlog'imiz hamisha farovon yashagan. Daryo bo'yida yashaydigan odamlarning fe'li keng, yuzi tiniq, axloqi go'zal, tabiati yumshoq bo'ladi. Qishlog'imiz o'ta qadimiy edi. Rasululloh sollallahu alayhi va sallamning buyuk sahobalarining qadami yetgan. Hazrat Umar roziyallohu anhu va Islomni Yer yuzi bo'ylab tarqatgan buyuklarning fayzi sababli bo'lsa kerak, qishlog'imizda qayg'uning qorasini deyarli sezmaganman. Mayadinda hamma dindor. Qishlog'imiz Doruz Zor viloyati tarkibiga kiradi. Qishloq aholisi ahli sunna mazhabida, to'g'ri, bizdan sharqda – Iroqqa yaqinlab borganingiz sayin shialarga ko'p uchraysiz. Shialar o'z hududlarini alohida ajratib olganini ham ko'rishingiz mumkin. Biroq men sen sunniysan, sen shiasan, deb bir-biriga ovoz ko'targan odamlarni yigirma yoshimgacha ko'rmadim. Qishlog'imizni eslasam, qalbim tubida bir hapqiriq uyg'onadi. Kamtarona hovlimiz bor edi. Alhamdulillah. Hovli sahni keng edi, yashaydigan uylarimiz – xonalarimiz ham yetarli bo'lgan. Biroq hashamati yo'q edi. Nima uchundir, otamda ham, onamda ham hashamga o'chlik bo'lmagan. Otam oddiy dehqon edi. Bag'rikeng odam edi. Onam ham otamga munosib. Biz farzandlarga ovoz ko'targanini eslay olmayman. Urishi haqida esa gap bo'lishi mumkin emas. Dehqonchilik og'ir kasb. Ko'p mehnat talab qiladi. Oilamiz katta: to'rt akam, to'rt opam va men. Hech zoriqmadik. Yerimiz kichik edi, biroq. Otam yerini ko'paytirish haqida hech o'ylamasdi. Boriga shukur qilardi. Hovlimizdan qishloqning chekarog'ida bo'lgani uchun dalaga chiqishimiz oson. Uch daqiqa yursak, ekin yerlari boshlanadi.

Oilamiz naqadar katta bo'lmasin, ortiqcha shovqin eshitmadim. Akalarim, opalarim juda inoq edilar. Otam akalarimni navbati bilan uylantirdi, opalarimni turmushga uzatdi.

Bolaligim juda go'zal o'tdi: oilamiz chinakam baxt maskani bo'lgan. Uyimizdan tabassum, kulgi arimasdi. Otam parhezkor, kamgap, ochiqyuz, kamtar va juda viqorli edi. Parhezkorligi – dinimizda muboh va shubha sifatida ko'rsatilgan kichik amallardan ham o'zini tiyardi. Kamgapligi shu ediki, ortiqcha biror so'zini eslamayman. Har bir jumlasini o'z o'rniga qo'yilgan g'isht kabi muhim bo'lgan. Otamni mahzun holda hech ko'rmadik. Qiyinlikda ham, baxtiyorlikda ham doim bir xil – tabassumli edi. Viqori – birov bilan ovoz ko'tarib gaplashmagan, tortishmagan, shoshib ishlamagan, hech bir amalni o'z vaqtidan kechiktirmaganida ko'rinardi. Onam hamisha, avvalo, otamning xizmatida edi. Tuya boqardik. Qo'y va echkilarimiz bor edi. Yerimizda ko'pchilik ekmaydigan yerolma (pomidor), qulupnay yetishtirardik.

Ota-onam farzandlariga hadya berishni sevishardi. Oyda bir marta, albatta, qaysidir juma kuni bizga ota-onamiz hadya berishni kanda qilishmasdi. Hadyalari boshqalar nazdida juda oddiy bo'lishi mumkin, biroq bizga olam-olam quvonch bag'ishlagan. Masalan, shirinlik, rangli pufak, qizlarga taroq, kitob va hokazolar olib berishardi. Biz quvonardik.

Kelin topish, kuyov tanlash bizga qiyin bo'lmagan. Oilamizni bilganlar biz bilan qarindoshlik rishtasini bog'lash uchun zinhor ikkilanmaganlar. Oilamizdagi fayzni qo'ni-qo'shnilarimiz, qarindosh-urug'larimiz ko'rib turishardi, zotan.

Men oilamizdagi bu baxtiyorlikning sababini ko'p o'yladim. Keyin topdim – ota-onam muxlis musulmon edilar. Esimni tanibmanki, Qur'onsiz o'tgan biror kunimizni bilmayman. Dalada ishlarimiz qaynab-toshsa ham, uyimizga mehmonlar kelsa ham, to'y yoki aza bo'lsa ham, albatta, xonadonimizda kamida bir juz Qur'on o'qilishi shart edi. Otam o'zi o'qirdi yo onam, yo biror akam, opamni alohida ajratib, Qur'onni shoshmay o'qishga buyurar edi. Tahorat olgan holda ular Qur'onni mayin, shirali ovozda tilovat qilishardi. Shu tariqa, bizning biror oyimiz Qur'on xatmisiz kechmagan.

Farz ibodatlarimiz eng muhimi edi. Aqlimda insonning umrida qiladigan eng muhim ishi Allohning farzlarini ado etishdir, degan qonun ongimga shu qadar mustahkam o'rnanishgan ediki, kelajakda ham namoz vaqti kirsam, har qanday ishni kelgan joyida to'xtatadigan bo'lib qoldim. Bu mening ongimga bu qadar qat'iy o'rnanishgani sababi – ota-onamning farzlarni ado qilishga bo'lgan harisligi edi. Men ular bizni biror marta namozga kelinglar, deb chorlaganlarini bilmayman, chunki biz onamizning qornidan namoz vaqtlarini bilib tushgandek edik. Joynamoz qoshida kattamizdan kichigimizga saf tortardik. Biz qizlar onam bilan safning ortida namoz o'qirdik.

Hayot biz uchun dindand iborat edi. Dindand tashqarida boshqa hayot borligini bilmasdik. Har bir ishni shariatga tushish yo tushmasligini o'ylardik. Akalarim ham, opalarim ham madrasada ta'lim olishdi. Qur'on, hadis yod olishdi.

Katta akam G'asson shifokorlikni tanladi. Undan kichik akam Ahmad o'qituvchi bo'ldi. Uchinchi akam Zain qurilish sohasida muhandislik ilmini oldi. Turkiyada o'qidi. Kenja akam Jamol nisbatan erkatoy edi, u sopolchilik sohasiga qiziqdi. O'sha paytda bu soha rivojlanib borayotgan edi. Sopolchilik – kulolchilikning sherigi, lekin aynan u emas. Zamonaviy uylarga o'rnatiladigan qo'l

yuvish toslari (rakovina) va xojatxona tuvaklari ishlab chiqariladigan sohaning nomi sopolchilikdir. Uni keramika, deb atashadi. Kenja akamning sopolchilikka qiziqqani sababi – bir safar Turkiyada muhandislikka o‘qiyotgan akam bilan uning o‘qish joyiga ketdi. Otam bag‘rikeng edi, ruxsat berdi. Uchinchi akamning bir do‘sti o‘qish bilan birga tirikchilik o‘tkazish uchun shunday korxonalardan birida ishlar ekan. Kenja akam korxonaga boribdi va shu ishga ishq tushibdi. O‘sha korxonada ishlayman, deb turib oldi. Otam rozi bo‘ldi. Onam yig‘ladi. Kenja akam uch oy ishlab, uyga keldi. Bo‘yi cho‘zilib, baquvvatlashibdi. Jiddiy tortibdi. “Men mohir sopolchi bo‘laman!” – dedi. Otam eshitib, jilmaydi, “Alhamdulillah! Allohim muborak qilsin, o‘g‘lim!” – dedi.

Katta akam shifokorlikka qiziqqanida ham otam suyungan edi. “Qishlog‘imizda shifokor yetishmaydi. Eski tabiblarning mahorati yetmayapti. Kasal ko‘p, sen shifokor bo‘lsang, xursand bo‘laman, o‘g‘lim”, – degan edi otam. Ikkinchi akam o‘qishni yaxshi ko‘rardi. Kitob o‘qigani o‘qigan edi. Uyimizdagi kitoblarning uchdan ikki qismini o‘zi yiqqan edi. Kitoblar orasida din tarixi, shariat qonunlari, Qur‘on tafsirlari bilan birga hisob, riyoziyot, falakiyot, kimyoga oid kitoblar ham ko‘p edi. Akam she‘rga ham qiziqdi. Hech kimga bildirmay she‘r yozarkan, onam topib olibdi. Akam rosa uyalibdi. Onam o‘qib ko‘rib, “Voy bolam-a, ichingda shunday darding bormi!” – debdi. “Otangga she‘rlaringni ko‘rsataylik”, – deb akamni ko‘ndiribdi. Otam ham akamning baytlarini o‘qib, “She‘r yozishni hunar qilib olish shariatda ma‘qullanmaydi, bolam. Lekin she‘rda hikmat bor. Hikmatni she‘r qilib yozsang, yaxshiroq bo‘ladi. She‘r yozsang, fikr ham teranlashadi. Yozganlaring juda ravon, yozaver, bolam. Sen muallim bo‘ladigan bolaga o‘xshaysan”, – debdi.

Shu bilan u hisob fani muallimi bo‘ldi. Opalarim ro‘zg‘or ishining ustasi edilar. Biri shirinlik pishirishda, biri tikish-bichishda mohir. Ular ham maktab, madrasa ko‘rishdi. Uzatib yubordik, aytganimdek.

Bolaligimni o‘ylasam, vaqtning juda tez o‘tganini tushunaman. Xuddi tush kabi o‘tdi bolalik. To‘g‘ri, biz ko‘plab boylarning bolalari kabi qulayliklar to‘lib-toshgan hayotda bola bo‘lmadik. Qishloqda, dalada katta bo‘ldik. Lekin ota-onam himmatni, qiyinchiliklardan Allohning zikri ila g‘olib bo‘lishni o‘rgatishdi.

Poytaxt Damashqqa har yili bir marta aylangani borardik. Otam u yerda ulamolarni ziyorat qilardi. Bir yillik hosilining daromadidan olim va talabalarga hadya ajratishni xush ko‘rardi. Doruz Zordagi olimlar ham, mayadinlik ilmi toliblar ham, shayxlar ham otamni qadrlashardi. Otam ularga hamisha yuksak ehtiromda bo‘lgan.

To‘qqiz farzandni boqqan otam ehson qilishga ham o‘zida moddiy quvvat topgani meni hamon hayratlantiradi, aslida, Alloh taolo otamga o‘z barakasini yog‘dirib qo‘ygan edi.asad

O‘n olti yoshimda uzatishdi. Qo‘shni mahallaga kelin bo‘ldim. Kuyov bo‘lmish ham taqvodor, kamsuqum yigit edi. Damashq madrasalarida ta‘lim olgan. Masjidda halqasi bor edi. Asosan, yosh bolalarga Qur‘on o‘qitardi, balog‘atdan dars berardi. Goho juma kuni xutba ham o‘qirdi. Erimning ismi Muhammad Tolha edi. U bilan turmushimiz yaxshi boshlandi. Farzandlar ko‘rdik. Katta o‘g‘lim o‘nga,

qizim yettiga kirdi. Negadir, o'sha payt farzand ko'rishimiz kechikib, ikkinchi farzandimdan yetti yil o'tib, yukli bo'ldim.

Shu arafada Suriyada notinchlik boshlandi. Iroqda bo'layotgan mojarolardan xabardor edik, albatta. Saddam Husaynni osishgani, Misrdagi Abdurahmon Sisiy xuruji, Libyada Muammar Kaddafiy faoliyati haqida ko'p muhokamalar, suhbatlar bo'lardi. Erim jamoat ichidagi inson bo'lgani uchun o'zim xohlab-xohlamay siyosiy voqealar jarayonini kuzata boshladim. Otamda zuhd va faqirlik bor edi, shuning uchun, uyimizda oynai jahonga e'tibor kam edi. Unda ulamolarning suhbatlari, Qur'on tafsirlari, Qur'on qiroatlari haqida ko'rardik. Siyosiy kanallarga deyarli diqqat bermaganmiz. Biroq erim har kuni siyosiy kanallarni ko'rardi. O'sha vaqtlarda Bashir Assadga qarshi poytaxtda norizolik boshlandi. Al-Qoidadan "Islom davlati" guruhi ajrab chiqqani va bizning hududlarda faollashgani haqida xabarlar tarqaldi. Televizor ko'pincha ko'rsatmay qolardi.

Internetdan foydalanishni yangi o'rgangan kezlrimiz internet ham ko'p hollarda ishlamasdi. Erim yosh edi. U ko'pincha masjiddan qizishib kelardi. Sababini aytmadi. Nafl namoz o'qib, g'azabini bosib olgach, men bilan suhbatlashardi. Onam: "Eringdan hol so'ra, ko'ngil so'ra, lekin xohlamagan so'zini aytishga majburlama!" – degan. Shuning uchun, undan faoliyati haqida chuqur so'ramaganman.

Damashqda namoyishlar boshlanib ketdi, kim nima bo'layotganini bilmasdi. Televidenie xabarlari bir-birini inkor etar edi. Men bilgan Mayadin ari uyasidek to'zg'idi. Odamlar ko'cha-ko'ylarda to'planishib bir nimalarni muhokama qilishadi. Erim ham shu harakatlar ichida edi. Bir kuni xuftondan keyin kech qaytdi.

– Eshit, Humayro, – dedi tashvishga to'lib. – Katta fitnalar orasida qoldik. Qayoqqa qochishni bilmaysan. Qochganing saodatmi, qolganing halokatmi – bilmaysan. Bizga yo'l ko'rsatadigan ulamolarimizning so'zlari biri ikkinchisiga uyqash emas. Damashqda Assad namoyishchilarga o'q uzdi. Al-Qoidaning o'ng qanoti – "Islom davlati" Damashqqa kelyapti. Yaqinda biz katta olov ichida qolamiz. Mayadinda, Doruz Zorda jehod qilishni istaydigan yoshlar ko'p. Hozirdan boshlab bir qancha jamoalar tuzildi. Odamlarga rahbar bo'lishni istagan har bir peshvo qo'l ostida mujohidlarni yig'moqda. Hisobim bo'yicha, o'ttizga yaqin mujohidlar jamoasi hozir bo'ldi. Ular har yer-har yerda to'planishib, mashqlarni boshlab yuborishgan. Chet eldan aylanma yo'llar orqali qurol sotib olishyapti. Qurol uchun xorijdan pul kelyapti ularga. Ustiga ustak, mujohidlarning aksari arab bo'lmaganlardan iborat. Doruz Zor hukumati zaif. Na mudofaa, na ichki ishlar, na xavfsizlik – birortasida mujohidlarga qarshi turadigan quvvat yo'q. Ikkinchidan, ulamolarimiz jehodning farz bo'lgani haqida fatvo bera boshladilar. Yer yuzida musulmon yoshlari harakatga kelmoqdalar. Bizda ikki yo'l qolyapti – oila bilan yurti jon saqlash uchun tark etish yo biror mujohid jamoasiga qo'shilib, qo'lga qurol olish. Humayro, sen oqila ayolsan, senday umr yo'ldoshini bergan Allohimga hamd! Shuni bilki, mujohidlar, ulamolar sof islomiy davlat quramiz, deb aytishyapti. Biroq ularning ichida yuribman, azizam, islomiy davlat qurish buyuk bir ish, ulug' bir g'oya, biroq ularda ishni amalga oshiradigan salohiyat yo'q!

Ular da manmansirash, tajribasizlik, havolanish bor. O'zlariga katta baho bermoqdalar. Allohning nusrati bizning boshimizga keldi, deb ishonmoqdalar. Biroq bu Allohning nusratimi yo balosimi – buni hech kim bilmaydi. Bitta qishloq yo mahallaga o'z qonuniningni o'rnatishni Allohning nusrati, deb bilish naqadar xato! Hali aniq g'alaba yo'q, aniq natija yo'q – ular amirlik talashyaptilar, aqiyda talashyaptilar. Bir guruhi ash'ariylikni dav'o qilsa, bir guruhi salafiylik talabida. Bir guruhi hali tiklanmagan islom davlatini shofiiylik asosida boshqaramiz, desa, bir guruhi Kitobu sunnat, deb aytadi. O'zlari xohlayotgan maqsadni aniq bilmaydilar. Halok bo'lib ketmasalar, deb qo'rqaman. Ertaga Suriya hukumatining kuchi mujohidlarga yetmay qoladi. Assadda ham, uning qo'shinida ham, mulozimlarida ham bu qadar katta kuchga qarshi turadigan qudrat yo'q. Ular Amirqo, O'rusiyani birinchi galda yordamga chaqiradilar. Suriyada shu ikki davlatning qo'shinlari paydo bo'ladi. Turkiya bu holga jim qarab turmaydi. Turkiya o'z harbiylarini kiritadi. Mujohid jamoalari bir-birlari bilan ixtilof qilib, bir-birlarining qonlarini to'kish bilan birga ham Assad, ham Amirqo, ham O'rusiya, ham Turkiyaga qarshi kurashishlari lozim. Holbuki, bu to'rt davlatning hech biri bizga qayishmaydi. Amirqo bizga to'laqonli demokratiya joriy qilishni istaydi. Demokratiya vositasida u bizni o'zi uchun dala maydoniga aylantiradi. O'rusiyaning maqsadi ham shu. Biroq uning uslubi bo'lakcha – u do'stona hamkor qiyofasida harakatlanadi. Holbuki, neft, qishloq xo'jaligi mahsulotlari, zaytun tijorati, yana juda katta hajmdagi hisobni tashkil etadigan sohalarni qo'lga olishni xohlaydi. Turkiya esa eski Usmonli hududlarini tiklash orzusida. Tushunyapsanmi, Humayro? Sen bularni tushunishing shart. Butun o'lkamizga yoqilg'i sepib qo'yilgan. Kimdir gugurt chaqsa, bas. Shomu Iroqni olov o'z quchog'iga oladi. Islom davlati mujohidlarining faoliyatini Al-Qoida ham qoralamoqda. Biroq hech kim bilmaydi: bu qanchalik samimiy? Menga aytishlaricha, janubiy Shom o'lkalarida Amirqo shakllantirgan bir qancha islomiy guruhlar ham bor. Ular ham o't ochishga shay. Ular Amirqoga emas, O'rusiyaga emas, bizga o't ochadi, Humayro. Bu o'lkalarda hazrat Hasan va Husaynlarning boshlari uzilgan, buyuk sahobalarning qonlari to'kilgan. Bu o'lka o'z vaqtida Islomning quvvati edi. Bu o'lkada ulg'aygan olimlar, mujohid va buyuk arboblarning sanog'ini bilmaysan. Bu o'lkani yoqib kul qilish – Islom olamining ko'ksiga xanjar sanchish, demakdir. Humayro! Mening vafodor zavjam! Bu sharoitda nima qilishimiz kerak? Men Allohga duo qildim. Allohdan yo'l ko'rsatishini so'radim. Ustozlarim bilan maslahatlashdim. Qolsak, qo'lga qurol olib yo bir musulmonning qonini to'kaman, yo oilamiz bilan qirilib ketamiz. Bir tushni ko'p ko'rdim. Men tushga e'tibor bermayman. Lekin bir tush qaytarilaversa, hikmati bormi, deb fikrga cho'masan. Tushimda kitob o'qiyotgan emishman. U kitobda har bir so'zi oltinday tovlanib, bo'rtib ushbu hadis ko'zim oldidan nari ketmasmish: “Abu Hurayra roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi:

Rasululloh sollallohu alayhi vasallam dedilar: **“Musulmonlarning ikki guruhi bir-birlari bilan urushmagunicha Qiyomat bo'lmaydi. Ular o'rtasida ulkan jang bo'lib o'tadi. Har ikkisining da'vosi bitta bo'ladi”.**

Imom al-Buxoriy va imom Muslimda ayni matn ila kelgan hadis. Bu ish tarixda hazrat Ali roziyallohu anhu va Muoviya o'rtalarida kechgan Siffin jangida ko'ringan, deyishadi. Bu hadisni o'qib bo'lsam, boshqa bir hadis qarshimdan chiqdi: "Abu Hurayra roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi:

"Rasululloh sollallohu alayhi vasallam dedilar:

– **Harj ko'paymagunicha Qiyomat qoyim bo'lmaydi.**

– **Yo Rasululloh. Harj nima o'zi? – deb so'rashdi sahobalar.**

– **Qatl, qatl, – deb javob berdilar Nabi alayhissalom"**

Bu imom Muslim rivoyati. Ko'zimga ko'ringan uchinchi hadis esa Anas ibn Molik roziyallohu anhudan rivoyat qilingan edi:

Rasululloh sollallohu alayhi vasallam dedilar: **"Qiyomat oldidan qop-qorong'u tun bo'laklaridek fitnalar bo'ladi. Kishi mo'min holda tong ottirib, kofir holda kech kirgizadi. Mo'minligida kech kirgizgan kishi kofir bo'lib tong ottiradi. Qavmlar o'z dinlarini dunyoning bir arazi – o'tkinchi narsasi uchun sotadilar"**

Termiziyning kitobida kelgan rivoyat. Hasan va sahih hadis, deb aytilgan. Humayro, men jangdan qo'rqmayman. Allohning yo'lida jihad qilish mening orzuim. Shahid bo'lish yakkayu yagona niyatim. Biroq bu holatda qo'limga qurol olsam, biror musulmon qonini to'kaman. Holbuki, u ham, men ham Islomni da'vo qilamiz. Agar Islom himoyasi uchun chiqqan biror jamoani ko'rsam edi, ikkilanmay shu jamoaga ko'shilgan bo'lardim. Men tanigan biror jamoa unday emas. Biri o'zi amir bo'lishini istaydi, biri o'z nafsini xohlagan ishga moyil, biri hokimiyat ishqidan mast bo'lib qolgan. Olimlarning kuchi yetmayapti. Televideniedan ochiqdan-ochiq qon to'kishga chorlamoqdalar. Musulmonlar bir-birini kofirga chiqarmoqdalar. Humayro! Mening aqlli zavjam! Farzandlarni olamiz, ertangi kunni o'tkazib, indin kuni saharda fajrni ado etamiz va hijratga chiqamiz. Yurtdan hijrat qilamiz. Alloh biz musulmonlarga bir yo'lni ko'rsatmaguncha, biz zaifmiz. Boshqalarga biz bilan ket, deya olmaymiz. Biroq biz ketamiz, Humayro! Ertaga ota-onang qoshiga bor, ular bilan xayrlash, men aytgan gaplarni yetkaz, kechroq o'zim ham huzurlariga xayrlashmoq uchun o'taman, istasalar, ular ham tayyorlansinlar, birga ketamiz. Biz borajak birdan bir yo'l – Turkiya. Turkiyaga bora olsak, bas! Allohim musulmonlarni o'z holiga tashlab qo'ymagay, inshaAlloh!

Humayro eridan bu kabi so'zlarni ilk bor eshitdi. Eri juda jiddiy gapirdi. Uzoq gapirdi. Gap orasida to'xtadi, bir nuqtaga qarab qoldi, uning tashvishi juda og'ir edi, go'yo.

– Humayro, – dedi u. – Shuni bilki, biz jon saqlash uchungina qochmayapmiz, biz Islom va iymonimizni saqlash uchun ketyapmiz. Jonimizni berib, dinimizni saqlab qolsak, jonimiz fido bo'lsin, azizam! Biroq boshimizga tushishi mumkin bo'lgan ofatlar qarshisida dinimiz garovga olinmasa, deb qo'rqaman. Ana shu qo'rquv menga hijrat qarorini berdirdi.

Humayro ertalab otasining uyiga bordi. Onasi juda suyunib ketdi. Otasi Humayroning har bir gapini jim tingladi. Keyin dedi:

– Qizim, Muhammad Tolha kuyovimni juda yaxshi tushundim. Men uni haq, deb umid qilaman. Alloh uning qalbiga hijrat niyatini solibdi, xayrli etsin! Sen eringdan bir qadam jilma, itoatidan chiqma! Ibodat va duoni unutma! Har qanday holda ham Allohga bog‘lan. Men esa ketmayman. Umrim bir joyga borib qoldi. Onang ham shu fikrda. Agar akalaring ketaman, desa, yo‘q demayman. Lekin mening ketish niyatim yo‘q...

Humayro yig‘ladi. Onasining bag‘ri ezildi. Biroq u ota uyida uzoq qola olmasdi. U safar tadorigini ko‘rishi kerak edi. Ota-onasini bag‘riga qattiq bosdi. Yana yig‘ladi.

Mayadin ko‘chasi har qachongidan ko‘ra notinch. Odamlar nimanidir kutayotgandek, nimadir sodir bo‘lishi kerakdek. Yuziga niqob tortgan, qurol osgan yigitlarni har qadamda uchratish mumkin. Osmonda ham dam uchuvchisi yo‘q uchoqlar, dam harbiy uchoqlar o‘tib qoladi. Humayro ko‘rdiki, ko‘chish istagi faqat ularda emas, boshqalarda ham safar kayfiyati seziladi. Do‘konlardan odamlar yuk aravachalari sotib olish uchun navbatga turgan edilar. Qishloq do‘konida bu matoh kam.

Hech kim o‘z ishida emasdi. Maktabdan o‘quvchilar erta qaytmoqdalar.

Humayro kechgacha safarxalta tayyorladi. Eri Muhammad Tolha unga faqat eng kerakli narsalarni ol, deb tayinladi. Kerakli narsalar ham ko‘p ekan...

Humayro yukli bo‘lganiga uch oy to‘lgan. Ish muhimligi uchun qiynalayotganini unutdi. Eri kelganidagina charchoqni his qildi, hatto, bildiki, homiladorligi yodidan ko‘tarilibdi.

– Tezda uxla, azizam! – dedi Muhammad Tolha. – Ertaga ko‘p yuramiz, inshaAlloh.

Tun cho‘kkan. Oy to‘lgan. Chigirtka chirillaydi. Shabada Frot nafasini olib keladi. Lekin Humayroning uyqusi kelmaydi. Muhammad Tolha qo‘shni xonada namoz o‘qiyapti... Xira chiroq yorug‘ida uning ruku‘, sajdalari soyasi ko‘zga tashlanadi. U sajdada uzoq qolib ketadi...

Humayro istig‘for aytadi. Lablari zikr ila band bo‘lgani sayin ko‘zi yumilib, uxlab qoldi. Bu uning o‘z ona qishlog‘ida so‘nggi tuni. U qaytib Mayadinga kela olmaydi. Endi uning kunlari tahlika ostida o‘tadi. Uning quloqlari o‘q ovozlari, snaryad portlashlarini, uchoqlarning guldirashlarini, bombalarning gumburlashlarini eshitadi, ikki farzandi qo‘lida, qornida tug‘ilmagan chaqolog‘ini asrash qayg‘usida zir yuguradi...

Boshlariga tushajak sinovlar shu qadar quyuqki, bir zaifa o‘laroq goho uning tili kalimaga kelmay qoladi, goho qo‘rquvga tushib, bolalarini quchoqlab, Yerga yotib oladi. Ona qadar qadrli bo‘lgan Vatan uni kuydiradigan bir o‘choqqa aylanadiki, kuymaslik uchun olislarga qadam bosishga majbur bo‘ladi. Bu majburiyat esa uni toblaydi, uni Robbisiga yaqinlashtiradi.

Ertalab Humayroni odatdagi azon sasi va... shundoqqina uyining tepasidan uchib o‘tib, ovozi yerlarni silkitgan uchoq uyg‘otdi.

O‘TTIZINCHI BOB

FIG‘ON

...Afgʻon shamoli behad issiq.

Kobul shimolidagi Dashtimarg sahrosi. Qumlar shamolning kaftida osmonga sochiladi. Taqir yer yuzining har joyida oʻsgan yakkam-dukkam saksovul, yulgʻun, yantoqlar bir tutam soqolday hilpiraydi. Quyosh erinmay qaynoq sel toʻkadi. Qimirlagan jonvor koʻrinmaydi. Qushlar uchishdan toʻxtagan. Falak yaltiraydi. Parcha bulut yoʻq. Koʻtarilgan qum changi baʼzan hamma yoqni bir necha lahzaga qoplaydi.

Dashtimargda bir necha tanobni egallagan bir “hovli” bor. Bu “hovli” odatiylaridan farq qiladi. Uning atrofi baland sim toʻsiqlar bilan qurshalgan. Simdevorlarning tepasi tikanak. Har ellik qadamda harbiy koʻtarma. Koʻtarma ichida Shoʻro davlatining qaysidir burchagidan nega kelganini bilmaydigan bir shoʻrpeshona askar Kalashnikov otmasini quchoqlab turibdi.

Bu hovlini “harbiy kazarma” deb atashadi. Tezkor tiklangan yotoqlar, qurol omborlari, ulovgohlar, harbiy uchoq va parrakuchoqlarning qoʻnoq maydonlari, mashq maydonlari shu hovlining ichida. Shoʻro xalqlarining gulday yigitlari mustabid hukumat uchun yangi mustamlakani zabt etib berishlari uchun shu hovliga bandi qilingan, biroq ular buni “Afgʻon xalqlariga erkinlik berish”, deb tushunishadi. Ayni shu “hovli”da Afgʻonistonni “Islom jangarilaridan ozod qilish maqsadi” bilan Shoʻrolarning boʻyinturugʻiga boshini tiqqan yerlik “fidoyi”larning askarlari ham joy olgan.

Tashqaridan boqqanda hammasi rasamadi bilan kelishtirilgan. Biroq ichki holat – harbiy boʻlinmalar: dviziya, polk va batalonlardagi shoʻro askarlarining holati ularning oʻziga ayon. Askarlarning yemaklari, suvsizlikdan qiynalishlari, hoʻl mevalar taʼmini unutib yuborganlari, shoʻroning qizil shiorlari faqat devorlarga yozilgan harflardan tashqariga chiqmasligi, askarlarga mahalliy suvdan ichish taʼqiqlangani – qonunlarda yozilmagan, yozilgan boʻlsa ham, maʼnosi mujmal: xohishga qarab oʻngu teskariga aylantirsa, boʻlaveradi.

Shahar aholisining Gʻarbga, oʻrislarga, kommunistlarga oshiq boʻlgan ozgina qismini istisno qilsak, qishloq odamlari – dehqonlar, chorvadorlar, bogʻbonlar va deyarli hamma bosqinchililar uchun oʻta xatarli edi. Chunki ular oʻris askarlari haqida, albatta, mujohidlarga maʼlumot yetkazadilar.

Shoʻro askarlari shahar va qishloqlarga kirishlari mumkin emas.

Men, Umar Sayfullin, tatar oʻgʻloni dastlab Kubaga ketdim. Kemada Atlantika okeanini kesib oʻtganmiz. U yerda bir yil xizmat oʻtadim. Flotda. Keyin umuman kutilmagan hol yuz berdi. Meni va oʻn nafar askarni ajratib olib, ortga qaytarishdi. Hammamiz hayron boʻldik. Moskvaga keltirishdi va Shoʻro davlati Afgʻonistonga boshlangan ozodlik harakati uchun yordam berishga qaror qilganini bildik. Bizni Afgʻonga – urushga yuborishar ekan. Bu kutilmagan hol edi. Odatda, armiyada hamma qarorlar kutilmaganda qabul qilinadi. Hech bir qarorga eʼtiroz mumkin emasligi tabiiy. Muhokamaga oʻrin yoʻq.

Men poezdda Afgʻonistonga kirib kelish azoblari, u yerda tashqaridan koʻrkam, ichkarida esa mutlaqo xarob boʻlgan kazarma haqida aytishni istamayman. Mozori Sharif, Kobul, Qunduz degan joylarga olib borishdi. Hamma

joyda sharoit har xil edi. Harbiy uchoqmaydonlarda alohida qulayliklar bo'lgani holda chodirlarda yashayotgan minglab askarlar katta mashaqqat ichida edilar.

Amudaryodan o'tgach, harbiy ulovda juda uzoq yurdik. Bizga zaiflik, nolish mumkin emas. Qurollarimizni quchoqlab ketaverdik. Men o'qchi dviziyada edim. Kalashnikov quroli doim yo'ldoshim bo'lgan. Kubada o'tgan bir yilimda chekkan mashaqqatlarim va olgan tajribalarim Afg'on cho'llariyu tog'larida ish bermay qoldi. Askarlarning birortasida shasht yo'q edi. To'g'ri, biz o'zimizni dadil, jangari ko'rsatishga intildik, komandirlar, zobitlar ham shunga harakat qilishardi goho, lekin armiyada g'alaba qilishga ishtiyoq yo'q edi. Biz bu jaziramada nima uchun qurol ko'tarib yurganimizni anglamasdik. Boshliqlar afg'on xalqini ozod qilamiz, deb gapirganlari bilan ular ham ko'pincha tushkun va qovog'i soliq holda yurar edilar.

Kundalik hayotimiz: ertalabki uyg'onish, yugurish, nonushta, mashqlar, tunda askarlarning guruhlarga ajralib bir-birini do'pposlashlari haqidagi tafsilotlar men uchun juda ham noxush. Umuman, armiya hayot haqida aytish tugul, eslashni istamaydiganim voqealar juda ko'p. Askarlarning aksari hovliqma, sodda, ba'zilar o'z kuchiga ahmoqlarcha ishonsa, ba'zilar juda anqov, laqma edi. Kundalik davom etadigan mashg'ulotlar tanamizni chiniqtirgan bo'lsa-da, miyamizni chiniqtirmasdi. Jismimiz pishib, vujudimiz paydan iborat bo'lib ketsa-da, fikrlashdan yiroq bo'lganmiz. Fikrlamasdik. Fikrlash bizga ta'qiqlangan. Biz uchun hayotda yaxshi-yomon, oq-qora, yumshoq-qattiq, issiq-sovuq degan tushunchalar yot bo'lib qoldi. Biz uchun faqat leytenantlar, kapitanlarning buyruqlari bor edi.

Chekinish mumkin emas. Faqat hujum! Qo'rqish mumkin emas, faqat qo'rqitish! O'lish mumkin emas, faqat o'ldirish! Tartib shunday edi. Biroq askarning ruhiyatida shasht va shijoat yo'q. Og'izdan uchayotgan kalimalarning teskarisi bizning ongimizni to'ldirgan edi: hujum qilamiz, biroq uyimizni sog'indik – chekinib bo'lsa-da, uyga ketgimiz kelardi; shaxsan o'zim urushga chiqqani qo'rqanman. Juda qattiq qo'rqanman.

Komandirlarimizning qoniga zulm singib ketgan. Og'zidan chiqadigan so'zlarni tilga olsangiz, u tilni bir necha bor yuvib poklay olmaysiz. O'zlari ham urardi, bizdan kattaroqlar ham urardi. Kaltak bizni ham chiniqtirdi, ham diydanimizni qotirdi, ham rahmu shafqatdan qutqardi, lekin qo'rquvdan xalos etmadi. Men Balashixadagi Umar emas edim. Yerga ursa, ko'kka sapchimasdim endi. Inson bir xil tartibda yashayversa, ko'nikib qolarkan. Boshqalar uchun og'ir tuyulgan tartib o'zimizga yoqib ham qolgan ekan, bugun o'ylab boqsam. Chunki biz uchun hammasi hozirlanar edi, biz biror narsa haqida, biror muammoni yechish haqida bosh qotirmaymiz, biz uchun o'ylashadi. Biz ijro qilsak, kifoya. Shu hayotni yo'qotmaslik uchun ham kurashganmiz, ehtimol. Bu kurash ong osti buyrug'i bilan bo'lgan. Biz ongli o'ylamasdik, lekin ich-ichimizdan har kungi bir xil hayot tarziga qattiq o'rgandik.

Og'irlik qilar edi bu, goho. O'sha paytlarda Balashixaga ketgim kelgan. Odamlarga o'xshab yashasam, derdim. Kunlarim o'tmayotgandek, vaqtning oyog'iga tosh bog'langani, yura olmayotgandek tuyulardi.

Darvoqe, qo‘rquv haqida gapirgandim.

Yangi kelganimizda, negadir, na Mozori Sharifdagi harbiy bo‘linma, na Kobuldagi kazarma, na Qunduzda bizni qabul qilishmadi. Qunduzdan Kobulga qaytdik yana. O‘shanda to‘satdan biz ketayotgan ulov o‘qqa tutildi. Kim qaerdan otyapti – bilmaymiz. Faqat buni emas, dushmanning kimligini ham bilmaganmiz ko‘pincha. Keyinroq Afg‘onda yarim yil yurib Hikmatyor degan odam haqida eshitdim, Ahmad shoh degan ism qulog‘imga chalindi. Ular dushman taraf edi.

O‘shanda o‘qlar yomg‘irday yog‘ildi: ulovimiz to‘xtadi. Brezentni teshib o‘tayotgan o‘qlardan biri yonimdagi sherigimining ko‘ziga kirdi. Otilgan qon hammamizga sachradi. Komandirimiz: “Yot hammang!” – deb baqirdi. O‘zimizni yerga tashladik, joy torlik qilib birimiz ikkinchimizning ustimizga tushdik. G‘ujanak bo‘lib qotib qoldik. Boshqalarni bilmaymanu, men falaj bo‘ldim. Ko‘zlarim yumildi. Qo‘llarim, oyoqlarim qotdi. Komandirimiz urush ko‘rgan bo‘lsa-da, bu vaziyatda u ham biz bilan yerga yotib jim kutdi. O‘q bir daqiqadan so‘ng tindi. Lekin deyarli hamma yigitlar qo‘rquvdan esini yo‘qotgan edi. Askarlarning o‘zaro hazil-huzullari, maqtanishlari ko‘p bo‘lardi, lekin birgina o‘q yomg‘ini hammamizni o‘zimizga tanitib, gangitib qo‘ydi.

Besh daqiqalarda o‘zimga kelibman. Qarasam, yerda – qumda yotibman. Komandirimiz yuzimga suv uryapti. Nimadir dediyu, tushunmadim. Bir amallab o‘tirdim. Boshqalar ham mendan farqsiz: kimdir boshini, kimdir ko‘ksini ushlagan. Yigirma daqiqada es-hushimiz qaytdi, tilimiz kalimaga aylandi. O‘sha onlarni umrimning oxirigacha unutmam kerak – bizning quvonchimizdan asar qolmadi. Hammamizning ko‘zimizga chuqur g‘am, qayg‘u indi. O‘n besh askarning olti nafari o‘libdi. Haydovchi va uning yonidagi yo‘l boshlovchi afg‘onni o‘q ilmatishik qilibdi. Bizni o‘qqa tutganlar nima uchun ustimizga bostirib kelishmaganiga hayron bo‘ldim, keyin aytishdiki, bu urush uslubi ekan. Mujohidlar ko‘pincha Sho‘ro askarlarini to‘liq qirmas ekan, yerdan chiqqandek yo osmondan tushgandek bo‘lib, o‘q yog‘dirishar ekanu, g‘oyib bo‘lisharkan. Necha kishi hujum qilgani ko‘pincha noma‘lum edi.

Komandirimiz so‘kinar edi. O‘zi gruzin, lekin ruschalab yuzlari gezarib, qizarib so‘kinardi. Afg‘on quyoshi uning yuzini kuydirgudek qoraytirgan bo‘lsa-da, g‘azab va asabi alvon tusda o‘zini ko‘rsatayotgan edi.

– Bu yerda yigitlar qirilyapti! Urush ko‘rmaganlarni jahannamga yuborganlarga la‘nat! Sakkiz kishi o‘ldi! Qolgani esini yo‘qoldi. E, senlarning...

Dasht. Chakalak, saksovul va yantoqlar bilan qoplangan yapasqi do‘ngliklar. Biz yurayotgan yo‘l shu do‘ngliklar oralab o‘tgan. Uzoqlardan tog‘lar bilan o‘ralgan bu dashtda bizga o‘q yog‘dirganlarni aniqlash hozir imkonsiz.

Komandir o‘liklarni ulovga orttirdi. Biroz oldin tirik yurgan oshnalarimizning jonsiz va qonga belangan murdalarini ustma-ust taxladik. Hech kimning sasi chiqmadi. Komandir ham so‘kishni bas qilib, sovuqqonlik bilan buyruqlar berdi. Keyin bizni safga tizdi. Sakkiz kishi qurollarimizni ushlab bir chiziq bo‘ldik.

– Askarlar! Hammang eshit! Senlarga shonli armiya, yorqin kelajak haqida gapirmayman. Bunaqa gaplarni ...larga qoldirdim. Bilib qo‘y! O‘lim vodiyisidasan! O‘lib ketsang, uyingga temir tobut boradi. Ichida bo‘lasanmi, yo‘qmi, hech kim

bilmaydi. Bilolmaydi ham. Senlarga ochiq gapiryapman. Biz davlat odamimiz. Davlatning buyrug'ini bajaramiz. Shu yo'lga jonni tikkanmiz. Biz uchun sho'ro davlati bor, vassalom. U yuborgan joyga boramiz, qaytarsa, qaytamiz. Sotqinlik qilishga, qochishga haqqimiz yo'q! Bizning hammamiz shu davlatning bor bo'lishi, ichida yashayotgan ikki yuz million odam uchun kerakmiz. Kimdir o'zini fido qilishi kerak. Bu – bizmiz! Senlarda g'oyaviy qat'iyat yo'q. Bu aniq. Hatto, ba'zi generallarda bu fazilat yetishmay turgan pallada oddiy mishiqli askardan nimani kutish mumkin! To'g'rimi, noto'g'rimi – bir g'oya egasi bo'l! Ana shu seni kuchli qiladi. Ana shunda tushkunlikka tushmaysan. G'oya jondan qimmat bo'lishi kerak. Jonni ham g'oya uchun tikishing kerak. Lekin afsuslanma! Afsuslandingmi, o'lasan. Senlarni bu yerda g'oya qutqaradi! Yaxshilab bilib qo'y – g'oya insonning najotkori! Bir tomchi suvga zor bo'lib o'larkansan yoki dushman tanangni parchalar tashlarkan, g'oyang bilan g'olibsan. Odamlar g'oya uchun kurashga kiradilar. Men uchun o'zimning g'oyam bor – davlat! Bo'ldi. Boshqasi bekor. Davlat menga nimani buyursa, qilaman. Yosh bolani o'ldir, desa, o'ldiraman, yondir, desa yondiraman. G'oya qo'rquvni yengadi. G'oya hissiyot balosidan qutqaradi. G'oya seni o'q o'tmas metin qoyaga aylantiradi. G'oya uchun yashasang, umringga zinhor achinmaysan. G'oya odamning hayotini boshqaradi, yo'q bo'lib ketishdan, halok bo'lishdan saqlaydi. Tushunyapsanlarmi? Senlarning har biring o'z g'oyangni top! Aks holda, sharmandalarcha qul bo'lib, xor bo'lib o'lib ketasanlar! Kamida har biring “Tirik qolishim kerak, tiriklik hammasidan muhim!” – deb miyanga singdirib ol. O'lsang, hammasi tugaydi. Tiriklik uchun kurashsang, dushman qo'lga tushmaslik uchun intilsang. Yashab qolasanlar! Aks holda, qirilib ketasanlar. Hozir shu dashtda hammamizning jasadimiz qolishi mumkin edi. O'liklarimiz ustida osmonda uchib yurgan qug'unlar ziyofat qilayotgan bo'lardilar hozir. Tasodifan tirik qoldik. Endi o'lishga haqqimiz yo'q! Hozir ulovga chiqamiz. Kuchli bo'lamiz. Har biring o'z g'oyangni top. Qo'rqma! Qurolni mahkam ushla. Dushmanni ko'rsang, ayamaskan ot!

Komandirning gapi tugadi. Biz bunday gaplarni endi eshitayotgan edik. Ayniqsa, bu menga qattiq ta'sir qildi. Beixtiyor komandirga bo'lgan hurmati jo'shdi. U ko'zimga boshqacha ko'rina boshladi. Bo'lib turgan voqealar bayonini keyinroqqa qo'ysam-da, meni o'zgartirgan ba'zi mulohazalarimni aytsam. Komandir bilan yaqindan suhbatlashgim keldi, lekin yuzi cho'tir, iyagi uzunchoq bu odam biror askarni o'ziga yaqin olmas ekan. Gaplari xayolimni ancha vaqt band qildi. Rangsiz va ma'nosiz o'tadigan kunlarni o'zimizga qolsa, kayfu safo bilan to'ldirar edik: qizlar topardik, maishat qilardik, nasha chekardik, ichardik. Xullas, kunlarimizni xursandchilik bilan o'tkazgan bo'lardik, biroq bu ishlarning birortasiga imkonimiz yo'q, demak, chekimizda xayol surish va o'ylash masalasida biroz erk bor, xolos. shu erkdan foydalanib, komandirning gaplarini uzoq o'yladim. Aslida, vaqt o'tib, aqlimning kemtiklari to'lib borgani sayin hayotning ma'nosi to'g'risida, obro'li, e'tiborli, boy odam bo'lish haqida ko'proq xayol suradigan bo'lib qolgan edim, ochig'i.

Uch yillik armiyani yakunlab, Balashixaga qaytsam, uylansam, to'kin bir hayot qursam, degan o'ylar ongimning tub-tubida aylanadi. Oynaga boqib,

to'lishgan mushaklarimga, baland bo'yimga, kalta olingan sochlarimga, oq-sariq yuzimga, ko'k ko'zlarimni tomosha qilib, "Juda ko'rkam yigitman, kuchim tanamga sig'maydi, yoshlik yillarim o'tib ketadi, men yoshlikdan, albatta, bahra olishim shart!" – degan fikrlarni kechirardim. Kubada yurgan kezlaringda – u yerda ekrinlik ko'p edi, fursat topdim deguncha, Gavana ko'chalariga chiqib, har turli ayollar, yosh qizlar bilan tanishishga o'ch bo'ldim, ichkilikning hamma turidan tatib ko'rdim. Xayolimda dunyo go'zalliklaridan, maza va lazzatdan bahramand bo'lish istagi jo'sh urib turgani uchun hamisha kayfu safo eshiklari menga ochildi. Qora tanli qaynoq badanli qizlar, shahlo ko'zli ispan nozaninlari, ko'chmanchi lo'lilar, sarguzashttalab meksikaliklar, qadim arablarning buzilib ketgan nasllaridan bo'lgan jununvash jononlar bilan suhbatdosh bo'lganman. Xushchaqchaqligim, pulni ayamashligim, beg'amligim sababli atrofim do'stlar va qizlar bilan to'lib-toshdi. Biz, sovet armiyasi askarlari Kubada o'ziga xon – ko'lankasi maydon bo'lib yashardik. Bizning bir qancha imtiyozlarimiz bor edi. Shaxsan Fidel Kastroning o'zi sovet armiyasi bo'linmalariga, yotoqlariga kelib ketgan. To'g'ri, Kuba oken bilan o'ralgan makon, namlik yuqori edi, men buni sezmaganman, issiq bo'lsa, issiqdan, yomg'ir sharros quysa, yomg'irdan zavq oldim. Shu holatda Afg'on sahrosiga kelib tushganim men uchun naqadar iztirob yetkazganini tasavvur qilyapsizmi?

Go'zallarning qaynoq quchoqlari tushlarimda qoldi, xolos. Jahannam kabi yonib, atrofdan ajal nafasi kelib turgan bu o'lka meni so'ndira boshladi. Ichimda kechadigan ziddiyatlar turfa edi. Goho o'zim o'zimni tanimayman.

"Hammasi yaxshi, vaqt o'tib ketadi, yaqinda Balashixaga qaytaman!" – desam-da, oldinda turgan ikki yilning poyoni yo'qdek, Afg'on yurtida umrbod qolib ketadigandek his qilganman o'zimni. Yirtilgan etiklar, qoraygan paytavalalar, sho'r suvni qo'yib turing, yorilgan lablarim, to'rlagan yuzlarimni ko'rishni istamaganim uchun oynga qaragim kelmasdi. Odam ham o'z yuzidan yuz o'grirar ekan-da!

Komandirning g'oya va shu kabi gaplarini eshitib, o'zimga qat'iy bir g'oyani belgilab olishga qaror qildim. Bu "Hayotdan lazzat ol!" degan mafkuraning ayni o'zi edi, shunchaki, men uni: "Qanday bo'lmasin, yashab qol!" degan jumlada ifoda qildim. Komandir davlat deb aytdi. Davlat menga nima berdi? Bilmayman. Men uchun davlat juda mavhum tushuncha. Ko'zga ko'rinmaydigan g'alati arvoh. Kommunizm, deyishadi, partiya, yana allambalolar! Hammasi menga juda uzoq va men xohlayotgan lazzatlarni inkor qiladi. Shunday ekan, nima uchun shu mavhum arvohga jonimni fido qilishim kerak? Aslo! Otamning oyog'i sinib, yura olmaydigan bo'lib qoldi; onam ertadan kechgacha mehnatdan umr o'tkazdi; opalarim ham turmush mashaqqatiga singib ketdi, biz chumoli bo'ldikmi – qisqa hayotni, bir tutam umrni butunicha ishlab o'tkazib yuboradigan?! Yo'q, unday bo'lishi mumkin emas!

"Men uchun nima muqaddas? Komandir aytganidek, meni qutqaradigan g'oya bormi? Mening g'oyam – hayot! Yashash! Yaxshi yashash! Bordiyu, o'qqa uchsam, o'lib ketaman – yosh umrim xazon, tanam esa o'laksaxo'r qushlarga yem bo'ladi. Qochsammi? Yo'q, qamoqda chiriymen. Demak, faqat kurashib, nima

qilish kerak bo'lsa, qilishim kerak va tirik qolishim shart! Dushmanga asir tushib qolsam-chi? Ular asir olishmas ekan! Kofir, deb bizning askarlarni o'ldirib yuborishar ekan. Yo'q, tirik qolishning yo'lini topishim kerak!"

Shunday o'ylar har qadamimda hamroh bo'ldi. Men uchun Afg'on saholari, tog'lari juda katta qafasga aylandi. Bu qafasdan omon va sog'-salomat chiqish uchun kurashmoqqa majburman! Qulog'imga chalindiki, yuzma-yuz kelganda dushman "Allohu akbar!" deb baqirar emish. Ular uchun "La ilaha illalloh Muhammadun Rasululloh" degan jumla juda muhim ekan. Gohida askarlar orasida ham xudodan bahslar bo'lganida ko'pchilik xudo yo'q degan gapni ushlab olardi. Ko'pchilik yoshlar juda aqqli odamga o'xshab, "Xurofot!" der edi. Xudosizlik, ularning fikricha, o'ta yuksak madaniyat edi. Ayniqsa, bir safar o'rta osiyolik bir shoirtabiat yigit xudoning yo'qligini isbotlash uchun rosa jon kuydirgan, dindorlarning xudo masalasidagi safsatalarini keltirib, o'zining nazdida ularni chippakka chiqargan edi. Men uchun xudo bor yo yo'qligi ahamiyat qilmagani uchun, uni kulib eshitganman. Garchi, qiziq bo'lmasa ham, ermakka quloq tutganman.

"Xudo o'zini ishini bilib qilib yursa, u bilan ishim yo'q. Xudoga sen yo'qsan, deb uni ranjitmayman. Agar chindan bor bo'lsa, yo'q deganing va uni inkor qilganing uchun rosa jahli chiqadi, keyin o'sha jahannamida seni kuydiradi, men esa uni bor demasam ham, yo'q demayman, chunki aniq bilmayman. Shunga menga qarab, "Umar, sen, hartugul, meni yo'q demagansan, lekin bor ham demading, jahannamning pastroq gradusida qovurib, keyin jannatga kiritib yuboraman, oliy bo'lmasa ham, o'rtacharoq jannatga kirasan", – deydi", – deb uni mazax qilardim.

Bu yerda dushman musulmon emish. Asirga tushib qolsam, avvalo, eson-omon qutulib ketay, lekin shunday hol ro'y bersa, aytaman, zora meni o'ldirishmasa, degan xayolda "La ilaha"ni yodlab oldim.

Jangarilar soqolini tarvaqaylab o'stirib, tizzagacha tushadigan ko'ylak kiyib, boshiga har turli rangli lattalarni o'rab olishar ekan. Uzoqdan ko'rsangiz ham, ularni vahshiy ekaniga shubha qilmaysiz. Bu qadar qo'pol kiyim va qo'rqinchli qiyofadagi odamlar, shubhasiz, har qanday mudhish ishlarga qodir bo'ladilar, deb o'ylardim.

Voqea bayonidan biroz chetga chiqib ketdim-a? Bizni o'qqa tutishgach, nima bo'lgani haqida gapiray.

Birorta ratsiya ishlamayotgan, to'lqin ushlamayotgan edi. Hartugul, ulov yurdi. Komandir rulga askarlardan birini o'tqazdi, o'zi uning yoniga joylashdi.

Taxminan ikki yuz chaqirim yo'l bosdik. Bir necha chodirlardan iborat kazarmaga yetib bordik. Pastak yog'ochga sho'ro bayrog'i ilib qo'yilibdi. Keng dashtda shamol yo'q. Dim. Bayroq shuning uchunmi, hilpirash o'rniga shalvirab qolibdi.

Kazarmani qo'riqlayotgan askarlar bizni kutib olishdi. Komandirimiz kazarma boshliqlarini so'radi.

– Nima gap, yigitlar? – bizni kutib olib yo'l boshlab ketayotgan yoshgina askar.

Birortamipzda gapirishga kayfiyat yo‘q edi, indamadik. Askarlar o‘z chodirlari yonida yuvinyapti, birov maykachan, birov maykasini ham yechgan. Soqolini olayotganlar ham bor, kimdir tamaki tutatadi, shom qorong‘usi tushayotgani ba‘zilar olov yoqadi.

Kechga borib shabada keldi. Nafas oldik. Tekshiruv bo‘ldi. Safga tizildik...

Uyqu vaqti yotdik. Bu joyda askarlar erkin edi. Xuddi g‘am-tashvishlari yo‘q. O‘z uylarida yurishgandek. Gaplashib bildik – besh oyki, ular shu yerda ekan. Ta‘minot kam. Ular suvni ham, ovqatni ham tejashga majbur. Lekin ba‘zi tartiblar yumshabdi.

Besh oy ichida o‘n martadan ko‘proq hujum bo‘libdi. Himoyalanishibdi. Qurbonlar berilibdi. Lekin hujumga o‘tishmabdi.

Qog‘ozda “Qaqshatqish hujumga har qanday holatda shay bo‘lgan buyuk sho‘ro qo‘shini” bo‘lgan bu bo‘linma tarkibi turlicha edi: yoshlarda tafovut bor, millatlar har xil: rus kam, biroq o‘zbek, qozoq, tojik ko‘p.

Shu yerda qoldik.

Harbiy mashq qilib turdik, go‘yo. Men zirhlangan jangovar tankda – BTRda ishlashni o‘rgandim. Komandirimiz qaergadir ketdi. Biz shu yerdagi vzvodlardan biriga qo‘shilib ketdik.

Taxminan ikki oydan keyin buyruq keldi. “Shonli qo‘shinimiz”ning bir “jangovar” bo‘linmasi navbatdagi hujumga o‘tishi kerak ekan. O‘zimizga yaqin qishloqlarni jangarilar qo‘lidan birma-bir ozod qilishga kirishadigan bo‘libmiz.

Men ham hujumga yo‘llangan qism ichida edim. Yuz askar eng yaqin qishloqqa ham yuz chaqirim ziyod yo‘l bosib bordik...

Sho‘ro qo‘shini nishonga olib kelayotgan qishloq atrofi uzumzor edi. Mol-qo‘y ko‘zga tashlanadi. Qishloq oqsoqolini chaqirgani askar jo‘natildi.

Oqsoqolni keltirishdi. U o‘rta yoshli, soqoli qalin odam ekan, ko‘zlari chaqchayib, taptortmasligi ko‘rinib turibdi, komandir u bilan gaplashdi. Chol tilida gapirdi. Tarjimon: “Qishloqqa kirmanglar. Jangarilar yo‘q, kelishmaydi, yaqin-orada ko‘rmadik”, – deb tarjima qildi. Komandir: “Aldama, qari taka! Bizda aniq ma‘lumot bor! Jangarilar qishloqqa tez-tez kelib turishadi, kim ular bilan aloqa bog‘lagan?” – dedi. Oqsoqol: “Senlarni aldab nima qilaman!” – deb javob berdi. Komandir: “Qishlog‘ingni yo‘q qilib yuborish menga qiyin emas, aldayapsan, boshlab seni otaman, keyin kulbalaringga o‘t qo‘yaman! Rostini ayt: jangarilar bilan kim aloqa qiladi?” – dedi baqirib. Oqsoqol sal hovuridan tushib: “Unda ruxsat ber, men borib buni tekshiray!” – dedi. Komandir ruxsat berdi.

Bu bir reja ekan. Qishloqda sho‘ro josusi bo‘lib, u oqsoqol kelishi bilan kim bilan gaplashadi, kimni qanday ogohlantiradi – shuni aniqlab sovet askarlariga ma‘lumot yetkazishi lozim. Lekin vaziyat boshqacha bo‘lib chiqdi: to‘satdan qishloq tomondan sho‘ro qo‘shiniga qarata o‘q ochildi.

Aslida, josus qo‘lga olinib, uning nomidan xato ma‘lumotlar yuborilgan edi.

Rejaga ko‘ra, qishloq tezda qo‘lga olinib, jangarilarning keyingi nuqtasiga kuchni tashlash kerak. Biroq mahalliy aholi orasidan chiqqan yetakchi atrofida birlashgan harbiy kuch borligi sovet harbiylariga noma‘lum edi. Yolg‘on ma‘lumotga aldangan sho‘ro komandiri qat‘iy qarorgoh qurmay turib, ishga

kirishgan edi. Sho'ro askarlari hujumga qarshi himoyani tashkil qilishga ulgurmay o'qlar yomg'iri quyuqlashdi.

Komandir chekinishga buyruq berdi. Safni tezda qaytadan tizdi.

"Yoppasiga hujumga o'tamiz! Qishloqda bir hovuch odam bor. Bitta qo'ymay qirib tashlang! Endi bizning navbat!" – dedi u.

Safning oldida yurayotgan BTRlar qishloqqa qarab plummyotdan o'q yog'dirdi. Keyin askarlar hujumga o'tdi.

Qishloqqa kiraverishda to'siqlar o'rnatilgan: qum bilan to'ldirilgan qoplar, kavlangan xandaqlar ichida ko'rinmayotgan odamlarning qattiq qarshiligi boshlandi. Ular tomonidan nimadir juda balandga otildi: josusning kesilgan boshi sho'ro askarlari orasiga kelib tushdi.

Otishma to'xtab-to'xtab davom etdi.

Komandirning qishloqni bir hujum bilan egallab olish haqidagi rejasi amalga oshmadi. Shu kuni sho'ro askarlarining o'n nafari o'ldi. Kechga borib ikki tomon ham o'q otishni to'xtatdi. Komandir qo'l ostidagilarning bir qismiga qishloqdan tashqariga chodirlar tiklashni buyurdi. Boshqa qism himoya chizig'iga joylashdi, ularga ehtimoliy hujumlarni qaytarish va o'z vaqtida ogohlantirish topshirig'i berildi.

Kichik qishloqni egallay olmaslik sho'ro askarlari uchun katta muvaffaqiyatsizlik edi, ayniqsa, askarlarning kayfiyati tusha boshladi. Komandir o'zidan o'tganini o'zi bilib, yo'l qo'ygani xatolarni takrorlamaslik haqida o'ylay boshladi:

"Birinchidan, qishloqqa hujum buyrug'i yuqoridan berildi, biroq men ma'lumotga ko'r-ko'rona ishonдим, qishloqda qurolli himoya bo'lishi haqida o'ylamadim. Ikkinchidan, oqsoqolni chaqirib, katta xatoga yo'l qo'ydim. U askar, qurollarimiz haqida ma'lumot olib ketdi. Uchinchidan, uch kunki tinimsiz oyoqda yurib kelayotgan askarlarga dam bermay, to'g'ridan to'g'ri hujum boshladim. To'rtinchidan, hujumni tezkor tashkillashtirmadim..."

Komandir chodiriga bo'linmaning mas'ul zobitlari yig'ildi.

– Bugungi hujum talofati juda yoqimsiz, – dedi zobitlardan biri, mo'ylovdor, yosh bo'lsa-da, uning sochiga oq tushgan edi. – Hisobimizda o'nta BTR, beshta harbiy mashina, o'zimizga ma'lum miqdorda grnata, snaryad, o'q-dorilarimiz bor. Lekin hududi kichik va aholisi oz bo'lgan qishloq qarshisida bu miqdordagi yo'qotish juda yoqimsiz. Agar o'qdorini tejamasak, ertaga jangarilarning katta guruhlar qarshisida go'sht bo'lamiz.

– Markazdan navbatdagi ta'minot karvoni yuborilgan, – dedi komandir. Biz uning tashqi qiyofasi haqida hali aytmagan edik. Fursatdan foydalanib, ko'z oldingizga aniqroq keltirishingiz uchun unga biroz chizgi bersak: komandirning bo'yi baland, yuzi sariq, qoshi oq, ko'zi kulrang, kal, chap oyog'ida oqsoqlik bor. Gapirganda sezilar-sezilmas duduqlikni payqash mumkin.

– Bu ertakka biz ishonmaymiz, o'rtoq komandir, – dedi yana bir zobit. – Markazning ahvoli ma'lum. Yuqoriga kim qanday raport beryapti, bilmadim. Biroq hozir biz turgan koordinataga ta'minot, qurol-yaroq olib kelish oson emas. Jangarilar uchoqlarni ham urib tushirishni o'rganib olishgan.

– Askarlarning ruhiyati past! – dedi boshqa bo‘yi pastroq zobit. – Agar shu tarzda vaqt o‘tkazsak, bo‘linma qirilib bitadi.

– Va qirilib bitgan birinchi bo‘linma bo‘lmaymiz, – deb kesatdi boshqasi. – Ba‘zi bo‘linmalar texnikasiz qolib ketgan. Sovet qo‘shinlari parcha-parcha bo‘lib yuribdi bu yerda. Kunimiz eshaklarga qoldi: askarlar qurol-yarog‘ni eshakka, xachirga yuklab yurishibdi.

Komandirning qovog‘i solindi. Labi titradi. Ikki qoshi uyildi. Ikki qo‘lini mahkam musht qilib tugdi va:

– Bu nima debilizm! – deya stolni mushtlab bo‘kirdi. – Sizlar isyon qilyapsizmi? Hammangni otib tashlayman! Nimani xohlayapsanlar? Latta bo‘lib qoldinglarmi? O‘zinglarni jangarilarga olib borib topshiringlar unda! Shonli sovet davlatli, kommunist uchun kurash qilamiz, degan g‘oya qaerda qoldi! – komandir gezardi, og‘zidan tupuk sachradi, g‘azabdan titrab qoldi. Zobitlar bu shiddat qarshisida birdan jim bo‘lishdi. Komandir sal ovozini pasaytirib. Davom etdi: – Sizlarning hammangizni shu aytgan gaplaringiz uchun jazolashim kerak! Lekin unutan. Hammangiz eshiting: agar qurolimiz qolmasa, qo‘l bilan jang qilamiz! Shunchaki, o‘lib ketish yo‘q! Bitta qishloq nima bo‘libdi? Harbiy tarixda hammasi bo‘lib o‘tgan. Qaytadan reja tuzamiz! Maslahat qilamiz! Biz faqat g‘olib bo‘lishimiz shart! G‘olib bo‘lmasak, sharmandalarcha, haydalemiz!

... Komandirning majlisi yarim tungacha cho‘zildi. Orada qarorgoh tiklandi. Askarlar yuklari bilan chodirlarga kirishdi. Qo‘riqlash chizig‘i belgilandi. Navbatchilar qo‘yildi. Yaradorlarga yordam ko‘rsata boshladilar.

Komandir ham, zobitlar ham anglab turardilarki, ertalab qilinadigan hujum besamar. Ayni holatda faqat himoyani mustahkamlash zarur. Bo‘linmaga kamida bir kun dam kerak. Shunga qaror qilindi. Indinga qilinajak hujum puxta rejalashtirildi. Yoppasiga zarba berish va yashin tezligida qishloqni egallash, agar qishloq odamlari bo‘ysunmasa, birortasini tirik qo‘ymaslikka kelishildi.

Afsus, bu reja harbiylar chodirining ichidan tashqariga chiqib ulgurmasdi, chunki fajr vaqti jangarilarning hujumga o‘tishi ishni chigallashtirib yubordi: navbatda turgan askarlar qorong‘uda pisib kelayotganlarni payqamadilar. Bo‘g‘izlariga tortilgan pichoq ularni o‘z qoniga beladi, bir vaqtda kesilgan bo‘yinlardan xirillagan ovoz va qora qon qora tun bag‘riga sachradi.

Bu juda qisqa soniyalarda ro‘y berdi. Bosh kesish hadisini mukammal egallagan tog‘liklar o‘z ishlarini qoyilmaqom uddalab, chodirlar ichiga bostirib kirishdi. Charchoqdan dong qotgan askarlar ko‘zlarini ochib ulgurmadilar. Chodirlardan har xil ovoz chiqdi. Qonlar oqdi, odam toyib yiqiladigan holga keldi.

Komandir birinchilardan uyg‘ondi. U jimjitlik ichida ro‘y berayotgan g‘ayritabiiy harakatlarni ichki hissiyot bilan sezdi va avtomatini quchoqlab tashqariga chiqdiyu, hammasini tushundi:

– Trevoga! Trevoga! Trevoga! Uyg‘on hammang! – deb baqirgan ko‘yi avtomatini osmonga qarata o‘t ochdi.

Qarorgohda qiyomat qo‘pdi: askarlar betartib holda dahshat va qo‘rquv ichida uyg‘ondilar, kimdir baqirdi, kimdir ingradi, kimdir yig‘ladi, kimdir qo‘liga tushgan

qurolni oldi va duch kelgan tarafga qarab tepkini bosdi. “Qassoblar” esa yog‘dan sug‘urilib chiqqan qildek chodirlardan chiqishdi va dasht ichiga singib ketdilar.

Ikki daqiqalik g‘ala-g‘ovur birdan tindi, sovetlar qarorgohida oh-vohdan bo‘lak hech vaqo qolmadi; o‘qdan teshilgan chodirlar, chodirdan chiqib yerga yiqilgan yosh-yosh askarlar, bo‘yni chala kesilgan boshlar Sharq tomondan ko‘tarilib kelayotgan quyosh yorug‘ida behad ayanchli manzara kasb etib yotardi.

Komandir yerga beixtiyor o‘tirdi. Ikki qo‘lini ikki chakasiga qo‘ydi. Bir muddat shu ko‘yda qoldi-da, o‘rnidan turib yura boshladi: navbatchi harbiylarning hammasi o‘lgan. Chodirlar yirtilgan. Oyoq osti shilimshiq qon.

“Bu jasad... Kim bu? Kecha majlisda qatnashgan zobit-ku! Bu-chi? Toshkentlik askar-ku! Bunisi-chi? Yuzini qon shu qadar qoplabdiki, tanib bo‘lmaydi”.

Osmonda quzg‘unlar paydo bo‘ldi. Ular qon isini sezgani aniq. Qarorgoh tepasida ular qora bulutdek aylandi. Ovozlari juda xunuk.

“Yashashdan qanday naf bor?”

Komandirni tuyqus umidsizlik qurshadi. Umidsizlik sirtmoq kabi uning tomog‘ini changalladi va bo‘g‘a boshladi: u atrofga alang-jalang boqdi. Xotirasiga o‘tgan umri quyundek yopirildi: yoshligi, Ikkinchi jahon urushi endi tugagan vaqt edi; otasi urushda o‘ldi; onasi urushdan o‘n yil o‘tib bir o‘qituvchiga erga tegdi; u maktabni bitirdi, komsomol bo‘ldi; armiyaga ketdi, harbiylikni tanladi; qasamyod qildi; “yulduzchalari” ko‘paydi; butun umr harbiy buyruqlar uchun yashadi. Endi topgani shu bo‘ldimi? Qani, qaynoq nutqlar? Qani, qonni jo‘stirgan hissiyotlar? Qani, olamshumul shuhrat?! Qani? Hech narsa yo‘q! Topgani shu – yaydoq sahro, o‘lib yotgan bir bo‘linma askar! Ko‘ngilni ozdiradigan hid! Naqadar rangsiz hayot! Naqadar achchiq qismat! Yashashdan ma‘ni bormi? Yo‘q, ma‘ni yo‘q! Xotini ajrashib ketdi, bolasi maktabga boryapti, lekin otasini tanimaydi; xat yozsa, javob kelmaydi; o‘zini nima uchun bag‘ishlab yashadi, axir, u?! Endi bu joydan sog‘ chiqishi mumkinmi?! Sog‘ chiqqani bilan uni qanday istiqbol kutyapti?!

“Yolg‘on! Hammasi yolg‘on! La‘nat bo‘lsin!”

Komandir nimaga nima uchun la‘nat aytayotganini bilmasdi. U aybdorni izlab topa olmadi. Kim aybdor? Partiyami? Sovet mudofaa vazirligimi? KGBmi? Afg‘onlarmi? Taqdirmi? Xudomi? Xudo yo‘q-ku, axir! Xudo yo‘q bo‘lsa, kim aybdor unda? Shunchaki, tug‘ilib, shunchaki yashab, shunchaki o‘lish – cheksizlik ichida insonning qismati naqadar achchiq! Chidash mumkin emas! Toqat mumkin emas! Hammasiga chek qo‘ymoq lozim. To‘xtatmoq kerak.

“Dunyoning o‘zi yolg‘on. Dunyo men borligim sababli mavjud. Men o‘lsam, hammasi tugaydi. Mendan keyin hech narsaning men uchun qizig‘i qolmaydi. Yetar, bas!”

Komandir gandarakladi. Miyasida hammasi ayqash-uyqash bo‘lib ketdi. Belidan to‘pponchani oldi va gardaniga tirab, tepkini bosdi... Sachragan qon yarim qadamlar atrofga sochildi. Bir soniyadan so‘ng devday tana gursillab quladi. Bu holni yerda qon ichida yotib kuzatayotgan bir askar bor edi. U Umar Sayfullin edi. U o‘zi ichida bo‘lib turgan manzaradan bamisoli taxtaga aylandi. Komandir o‘zini

o'zi otib tashlaganini ko'rdiyu, nafasi yetmayotgandek, ko'ksi qisildi. G'ayrushuuriy bir tarzda oh tortib yubordi.

O'TTIZ BIRINCHI BOB

SAJDADAGI AYO'L

(Humayroning hikoyasi)

Humayro yugurib hovliga chiqdi – Muhammad Tolha osmonga qarab nimagadir quloq tutayotgan ekan:

– Humayro, – dedi u. – Fajrni o'qi. Bomba tashlaydigan uchoq uchyapti osmonda. Namozni kechiktirma!

Humayro tahorat olgani suvga chopdi. Shu payt uzoqroqdan gumburlagan tovush yangradi, so'ng sharq tomon oppoq bo'lib yorishib ketdi, uyning deraza va eshiklari zirilladi, oynalar sindi, chiroq o'chdi. Humayro beixtiyor oyoqlari chalishib, yerga o'tirib qoldi.

– Qo'rqma, qo'rqma, Humayro! – Muhammad Tolhaning ovozi keldi. Humayroning qulog'i shang'illadi. “Anas! Sumayya!” – farzandlarini esladiyu, o'rnidan qanday turdi – o'zi sezmadi. Uy ichiga yugurdi. Ortidan qo'lchiroq ko'targan Muhammad Tolha kirdi.

Humayro bolalari yotgan o'ringa qarab shosharkan, yalang oyog'iga oyna bo'lagi sanchildi. “Oh!” – deb yubordi. Muhammad Tolha yoritdi: oyoq osti maydalangan oyna siniqlari bilan to'lganini ko'rdi. Humayro devor tagida bir-birining pinjiga kirib o'tirgan bolalariga talpindi.

Anas o'nga, Sumayya yettiga to'lgan. Ikkisining ajib tabiati bor: Anas o'ychan, bolalar bilan o'ynaydi, yuguradi, lekin ko'p gapirmaydi. Ko'p hollarda kulib turaveradi. Yaqinda o'ttiz pora Qur'onni yod olib tugatdi. Humayro uni ko'p imtihon qildi. Muhammad Tolha o'g'lining bu hadyasidan boshi ko'kka yetdi, mukofotiga velosiped olib berdi. Bolaning oyog'i endigina velosipedga o'rgangan edi.

Humayro o'g'ilchasining bir holatini yaxshi biladi: bolakay qo'rqsa, biror joyi og'risa, tishini tishiga bosadi, labini juftlaydi va jim o'tiraveradi. Qo'rqsa ham, og'risa ham oppoq yuzi qizarib ketadi. Peshonasiga halqa-halqa bo'lib tushgan sochlarining osti ham qizg'ish tusga kiradi. Dum-dumaloq va moviy ko'zlaridan bir-ikki tomchi yosh yumalaydi, lekin boladan “miq” degan sas chiqmaydi. Humayro shundan qo'rqadi, “Anas, bolajonim, chinqirib yig'la! Boshqa bolalar kabi yerni tep!” – der edi, goho.

Sumayya ham akasi bilan bir vaqtda Qur'onni xatm qildi, faqat u yod olmadi, o'qib chiqdi. Qur'onni to'la va mukammal, tajvidli o'qiydigan bo'ldi. Yoshi yettida. Ko'pchilik qizchaning zehnidan hayratlanadi. Sumayyada biroz erkalik bor. Doim akasining o'yinchoqlarini yo yemagini tortib oladi. Anas esa qizg'anmaydi: singlisi so'rasa, bas, darrov uzatadi.

Anasning bolalar ichida shovqin solganidan ko'ra ariq bo'ylarida suvga, daraxt tanasidagi chumolilar karvoniga yoki biror mushuk, kuchukni erkalab o'tirganiga guvoh bo'lish mumkin. Uning mushugi bor edi. Bir yil oldin dadasi olib keldi: qornidagi uzunchoq oqni aytmasa, qop-qora mushuk Anasga juda yoqdi.

Bir qarich ham kelmaydigan jonivorni quchoqlab, sut berdi, taomidan chiqqan go'shtlarni chaynab yedirdi, bag'riga bosib uxladi. Mushukcha ham aqlli chiqdi: zarurat tug'ilsa, tashqariga eshikni ochib yo'l oladi. Lekin qaytishda yopishni bilmaydi. Havo salqin edi, eshik ochiq qolib, bola shamolladi. Humayro mushukni boshqalarga berib yubormoqchi edi, lekin isitma aralash yo'talayotgan bola uni quchog'idan qo'ymadi. Anas ana shunday tabiatli bola.

Hozir ham Anas singlisini quchib, devor burchagida nafasini chiqarmay o'tirgan ekan. Humayro bolalarini quchoqladi. "Subhanalloh! Valhamdulillah! Va laa ilaha illallohu vallohu akbar!" – derdi tinmay.

– Ketdik, chiqamiz, bo'ldi! – dedi Muhammad Tolha Humayroning qo'lidan tutib. Humayro o'rnidan turdi. Anas shu yerda ham mushugini unutmagani ma'lum bo'ldi: mushuk uning oyog'ining tagida ekan. Sumayyaning uyqusi endi ochildi: qizcha hiqqilab yig'lay boshladi. Muhammad Tolha uni ko'tarib, yonog'ini artdi:

– Yig'lama, qizim! Qo'rqma!

Otasining xotirjam ovozi qizchaga taskin bo'ldi. U tinchlandi.

– Dada, namoz!.. – dedi Anas. Muhammad Tolha bolakayga: "Xo'p!" – dedi va Sumayyani yerga qo'ymay tashqariga chiqdi, atrofga biroz quloq soldi.

– O'g'lim, tahorat ol! – dedi.

...Oila jam bo'lib ibodatga turdi. Sunnat adosidan so'ng, farz uchun qo'llar ko'tarildi. Tahrima takbiri aytili. Muhammad Tolha Robbisi qarshisida xokisor turib, "Fotiha"ni boshladi...

Fajrning ikki rakat farzini ado qilar ekan, Muhammad Tolha qalban ham shoshayotgan edi, ham namozni xushu'siz o'qiy olmaslik g'amida edi. Ajabki, Alloh uning qalbiga bir sakinat tushirdi. Namozni tugatib, salom bergunicha qalbini qoplagan xotirjamlik nuri unga huzur bag'ishladi.

Namozdan so'ng qo'llarini ko'tarib Robbisiga yolvordi...

Duo bitgach, joynamozdan turdilar.

– O'tiringlar! – dedi Muhammad Tolha. Humayro va bolalar oila boshlig'i qarshisida itoatkorona o'tirdilar. – Bolalarim! Anas! Sumayya! Hech qachon namozni faromush qilmang! Allohga ibodat qilishni zinhor unutmang! Boshingiz ustidan o'q yog'ib tursa ham, bo'g'zingizga pichoq taqalsa ham, farzni ado etish fursati kirs, butun vujudingiz bilan farzni ado qilish uchun qayg'uring! Unutmang, bolalarim! Biz davlat uchun, mulk uchun, boylik uchun, hatto, yashash uchun yashamayapmiz. Biz Allohga itoat qilish, Allohga ibodat qilish uchun yashamoqdamiz! Qalbimiz Allohga shu qadar bog'lansa, Alloh bizni hech qachon o'z holimizga tashlab qo'ymaydi! Allohga hech kimni tenglashtirmang, Allohni qo'yib, odamdan, hayvondan qo'rqmang. O'zingizni saqlash uchun, al-Musabbib bo'lgan Zotga hurmat ko'rsatib, qochar ekansiz, o'limdan yo dushmandan qo'rqqaningiz uchun qochmang. Allohdan qo'rqqaningiz uchun, xorlik va zillatdan qutulish uchun qoching. Muhabbat ham Alloh uchun; shukur ham Alloh uchun, sabr ham Alloh uchun; dushmanlik ham Alloh uchun, do'stlik ham Alloh uchun! Anas, o'g'lim! Sen yosh bola emassan, Qur'on hofizi bo'lding. Oilaning erisan, onang va singlingni himoya qil! Unutma, o'g'lim! O'z ahlini, o'z molini himoya qilib o'lgan odam shahiddir! Biz hozir safarga chiqamiz, nasihatlarim yodingizda

bo'lsin. Hech qachon qo'rqmang. Hayiqmang. Aqlingizni yo'qotmang. Allohdan bir on ham uzilmang. Biz Allohnikimiz va Allohga qaytguvchimiz!

Muhammad Tolha shunday dedi va ikki qo'lini ko'tarib, qisqa duo qildi.

U kulrang "Jip" sotib olgan edi. "Jip"ning yoqilg'isi to'la, bir necha kunlik zaxira qilingan va oilaning kerakli anjomlari ortilgan. Avval, Sumayya, keyin Anas va Humayro ulovga o'tirdilar. Muhammad Tolha ham ularning yoniga chiqdi. Qo'lida qora matoga o'ralgan nimadir bor edi. Matoni ochdi: ikki dona to'pponcha. Humayro va bolalar hayron qaradilar.

– Uchta to'pponcha topdim. Biri menda. Humayro, birini sen ol. Anas, bunisi senga, – dedi uzatib. – O'q mana bu yerda, – deb to'pponcha qo'ndog'ining tagini sug'urdi va o'qlashni, otishga tayyorlashni ko'rsata boshladi. – Men sizlarga bu uchun ehtiyoj bo'lmaydi, deb o'ylagan edim. Lekin olayotgan xabarlarim xavotirli. Xavfsizlik sababidan himoyaga majburiy. To'pponchani otishda qo'ndog'ini qattiq ushlang. Nishonga qarata, tepkini ikkilanmay bosing. Faqat o'zingizni otib qo'ymang.

Muhammad Tolha to'pponcha bilan ishlashni xotini va o'g'liga qisqacha o'rgatib, o'zi rulga o'tdi. Tinchlik va osoyishta hayotda yallo qilib yurganlar bu darsni aqliga sig'dira olmas, lekin o'qlar uchib turgan sharoitda o'ta tabiiy va zaruriy ish edi bu. Qurol ishlatishni bilmay o'zini otib qo'yish xavfidan ko'ra dushman qo'lida o'lib ketish achinarliroq, zotan.

Muhammad Tolha "Jip"ni katta ko'chaga haydadi.

Subh yorishdi. Quyosh qizil edi. Xuddi qon kabi qip-qizil, ol, alvon edi quyosh.

Mayadin ko'chalari buzilgan arining uyasidek g'uvillaydi. Odamlar har yoqqa shoshadi. Qurollanmagan biror odam ko'rinmaydi. Hatto, jehod jamoalari o'z voizlari qoshida yig'ilib turganlarini ko'rish mumkin.

Quyosh bir terak bo'yi ko'tarilganda Muhammad Tolhaning ulovi Mayadindan chiqdi. Hijratga otlanganlar xiyla ko'p: har doim bo'sh bo'ladigan katta ko'chada ulovlar sezilarli tirbandlashgan.

Tez yurish imkonsiz – yo'l notekis. Yaqin-orada soatlar oralab shu atrofga tushayotgan bombalar, portlayotgan snaryadlar to'lqini zarbidan yo'llarda, binolarda, balki qalblarda ham darz paydo bo'layotir.

Humayro ich-ichdan bu hijrat xavfning ayni quchog'ida kechishini bilib turgan edi. Birgina bomba yo boshqa portlatgich ularning kulini ko'kka sovurishi, natijada, bu oila Yer yuzida avval bo'lmagandek yo'qlikka yuz tutishi hech gap emas. Ular yo'qlik bilan yuzma-yuz edilar. Muhammad Tolha ham, Humayro ham, hatto, Anas va kichik Sumayya ham yo'qlikning nafasini sezishar, bu nafas ularning yuzini yengil nasim kabi silab o'tayotgan edi ayni payt. Lekin favqulodda ularning hammasi xotirjam edi. Xuddi bog' sayri uchun safarga chiqqandek edilar. Alloh ularning qalbidan qo'rquvni ko'tarib qo'ygan edi, zotan.

Ikki soatcha yo'l bosdilar.

Sumayya past ovozda, ulovning yurishiga monand chayqalib "Baqara"ni o'qirdi. Uning sasi bolalarini mast qildi: ikkisi ham uxlab qolishdi. Ular olamda bo'layotgan qirg'inni unutdilaru, uyquga cho'mdilar. Bu juda go'zal uyqu edi.

Muhammad Tolha zavjasining tilovatini tinglagan ko'yi ko'zlari yo'lda, tevarakdagi har bir harakatni burgutdek kuzatib borardi.

Atrof biydiy dasht. Dasht tugadi va uzoqdan uylar ko'rindi. Bu ular kesib o'tishi kerak bo'lgan shahar. Urush shahardan sal uzoqda boshlangani uchun bu yer osoyishtaroq.

Shaharga kirish nuqtasida bir necha o'n ulovlar qatorlashgan: qandaydir nazorat. Nazorat nuqtasida Amerika bayrog'i hilpirayapti.

“Amerikaliklar?!” – shu xayol Muhammad Tolhaning xayolidan “yilt” etib o'tdi.

Amerika qo'shini bu shaharni nazoratga olgan, kiruvchi va chiquvchilarni sinchiklab tekshirmoqdalar. O'n daqiqada Muhammad Tolha tekshiruvchi zobitlar qarshisiga borib to'xtadi. Tekshiruvchi baland bo'yli, keng yelkali amerikalik askar ekani ko'rga ham ma'lum.

– Hujjatlar! – dedi qo'pollik bilan u. Muhammad Tolha ulovni kecha qo'ldan sotib olgan, hujjatni rasmiylashtirishga ulgurmagan edi. Shuning uchun o'z fuqarolik hujjatini berdi. Askar rasmga, Muhammad Tolhaga diqqat bilan qaradi.

– Orqadagi kim? – so'radi askar yana. Muhammad Tolhaning ingliz tilidan xabari bor, tabiiy.

– Xotinim, bolalarim, – dedi xotirjam.

– Ularning hujjatlari! – so'radi askar. Muhammad Tolha ensasi qotdi:

– Mening oilam, hujjat shart emas! – dedi ovozini ko'tarib.

– Hujjat shart emas?! – dedi askar quturgan it kabi irillab. – Balki sen terroristdiansan! Bu bechora ayolni o'g'irlab ketayotgandiansan!

– Esing joyidami, askar? – dedi Muhammad Tolha. – Bizni qo'yib yubor, tinch ketishimiz uchun ketaylik. Men terrorist emasman.

– Buni biz aniqlaymiz, – dedi askar va orqasiga qarab baqirdi. – Mana bu yerda shubhali shaxs! Mashinasida ayol va bolalar! Lekin hujjatlari yo'q!

Shuni kutib turgandek ulov atrofida avtomat ko'targan, yuzlari niqobli sakkiz harbiy paydo bo'ldi. Boyagi askar ham ortga chekindi va belidan to'pponcha olib o'qtaldi:

– Ulovdan tush, terrorist! Tush!

– Uchgacha sanayman! Tush mashinadan! – dedi yana bir va baqirib sanay boshladi: – Bir! Ikki!..

Humayro qo'rqib ketdi. Bolalar uyg'ondi. Sumayya hiqqilab yig'ladi. Anas ko'zlarini katta-katta ochib, qurol o'qtalغانlarga qaradi. Muhammad Tolha:

– Allohga omonat bo'linglar! Tezda qaytaman, inshaaAlloh! – dedi-da, ulov eshigini ochib, yerga tushdi va qo'llarini ko'tardi. Shu ondayoq uni yerga yiqitib, qo'llarini kishanlashdi.

– Muhammad Tolha! – deb qichqirib yubordi uni bu ahvolda ko'rgan Humayro. Ehtimol, bu uning umrida ilk bora shu qadar baland ovozda hayqirgan bo'lsa, ne ajab. Muhammad Tolhaning oyoqlarini yerga tegizmay sudrab qandaydir harbiy mashinaning to'rt tomoni yopiq yukxonasiga uloqtirdilar. Humayro qotib qoldi, lekin o'zini qo'lga oldi va eshikni ochish uchun qo'l uzatgan edi, zobitlardan biri undan avval eshik dastasini tortdi:

– Ey xotin! – dedi u. – Yig‘lama! Ovoz chiqarma!

Humayro beixtiyor sumkasiga solib qo‘ygani – to‘pponchaga qo‘l uzatdi, biroq o‘zini bosdi.

Zobit eshikni yopdi va ulovni aylanib o‘tib, chambarakka o‘tirdi. Ulovni o‘t oldirdi va ellik qadamlar haydadi. Chegara nuqtasidan ichkari kirdi. O‘ng tomonda katta maydon bor ekan. Bir necha mashinalar joylangan. Shu yerda to‘xtatdi va:

– Qochishni xayolingga keltirma! – deb Humayroga tahdid qildi va ulovdan tushdi.

Amerika askari o‘n qadam yiroqlashgani hamon Humayro eri o‘tirgan o‘ringa boqdi: to‘pponcha qani? Ha, mana, ulov o‘rindig‘i tagida ekan. Ayol qurolni oldi va uni ham sumkasiga soldi.

– Qo‘rqmanglar, bolalarim, – dedi u o‘g‘li va qizchasini quchib. – Qochamiz!

Tuyqus Humayro dadil edi. U fitratiy bir shijoat va va ichki bir xohish bilan tezda ulovdan tushishi va qochishi kerakligini, bu on zaiflik va qo‘rquv oni emasligini angladi. Shoshmay ulov eshigini ochdi, boshini eggan ko‘yi tushdi. Qo‘lidagi ixcham sumkada pul, hujjat, qurol.

Humayro ulov panasiga berkinib boshini egdi. U Muhammad Tolha olib chiqilgan ulovga qaradi: u yerda ikki askar tamaki tutatib turibdi. Imillash mumkin emas: shahar ichidagi mahallalarga kirib ketish kerak. U hech kim ulovmaydonga qaramayotganiga ishonch hosil qilgach, ikki bolasining qo‘lidan tutdi va deyarli yugurib ulovmaydondan chiqdi.

Katta ko‘chaning ikki yonida har xil binolar, uylar. Devorlarga arab va ingliz tilida balanparvoz shiorlar yozilgan. Shiorlar qandaydir baxt va ozodlik va‘da qiladi. Yo‘l yoqasidagi piyodalar yo‘lakchasida hech kim ko‘rinmadi. Humayro bolalari bilan yo‘lakchaga o‘tdi va tezlashdi. Azon ovoz yangradi. Peshin. Sal narida o‘ngda bir ko‘cha borligi ko‘rindi. Humayro shu ko‘chaga kirib olishi kerakligini fahmladi.

Ko‘chaga burilgan ediki, qarshisida yana bir amerika askari chiqdi. Ayol cho‘chib, “Voy!” – dediyu, orqaga ikki qadam bosdi. Bolalar onasining oyog‘ini quchoqlashdi. Askar ichib olgan, shirakayf ekani sezildi. U boshdan oyoq qoraga burkanib, ko‘zlari ustiga ham qora to‘r tutib olgan ayolga qarab, birdan to‘xtadi. Sekin yaqinlashdi.

– Nega qo‘rqding? – dedi past ovozda. Humayro o‘ng tomonga qochmoqchi bo‘ldi, askar uning yo‘lini to‘sdi. – To‘xta, qayoqqa, jonidan?

Humayro ingliz tilini yaxshi o‘rgangan. U askarning nima deganini yaxshi idrok etdi, ayniqsa, oxirgi jumla uni qattiq g‘azabga soldi. Ichidan nimadir titradi va u sumkasidan tezlik bilan to‘pponchani oldi va ikki qo‘llab askarga qaratdi, bor kuchi bilan tepkini bosdi. Humayro ilk marta qurol ishlatdi, taajjubki, to‘pponchaning ovozi baland chiqsa ham, o‘q chiqqach, qo‘ldan otilib ketgudek bir siltansa ham, ayol o‘zini yo‘qotmadi. Askar qarshisidagi xotinning to‘pponcha olib, sumkasini yerga uloqtirib, unga qarata tepkini bosishigacha bo‘lgan jarayonni anglab ulgurmay, naq yuragiga qadalgan qo‘rg‘oshin uning hayotiga nuqta qo‘ydi: orqaga yiqildi, boshi yo‘l chetidagi quvurga urildi, hatto, pitirlamadi, jimib qoldi. Lekin o‘qning ovozi atrofda hammaning qulog‘iga yetdi.

Humayro boya g'ayrishuuriy bir tarzda otib yuborgan sumkachasini oldi, qurolini unga joyladi va qotib turgan bolalarining qo'lidan tutib, yugurdi. Yuz qadamlardan keyin uylar g'ariblashdi: biroz hashamdor uylar ko'chani bo'yiga qurilgan ekan. O'ng tomondan qandaydir ko'cha chiqdi, Humayro o'zini shu ko'chaga urdi.

Orqasidan elas-elas amerikanacha so'kinish va avtomatning tarillagani eshitildi. Humayroning ortga qarashga vaqti yo'q, u faqat yugurishi kerak! Ayolning nafasi tiqildi. Oyoqlaridan mador qochayotganini his qildi. Baland-past, suvalgan-suvalmagan, oqlangan-oqlanmagan, g'ishtin-guvala devorlar yonidan qochib borarkan, to'satdan eshiklardan biri ochildi. Qari bir kampir nima uchundir tashqariga chiqqan edi, u o'zi tomon kimdandir qochib kelayotgan ayolni ko'rdi va:

– Hoy, qizim, ichkari kir! – dedi. Humayro kampirning nima deganini anglamasa ham, uning ichkariga taklif qilayotganini sezib, o'zini hovli ichiga oldi. Kampir darhol eshikni yopdi, zulfinni tushirdi – qulfladi. Humayro kirgan hovli tor edi, biroq hovlida tut, tut tagida supa bor ekan. U supaga o'tirib, hansirab nafas ola boshladi. Kampir unga qaradi va bu yerda o'tirishni xavfli deb bildi:

– Qizim, tezda uyga kir! Agar seni quvib kelayotgan bo'lsalar, hovliga mo'ralashlari mumkin!

Humayro kampirga so'zsiz ergashdi, uyga kirdi: dahliz va yana ikki kamtargina xona bor ekan. Xonalarda biror bezak yo'q, yerga sholcha to'shalgan, ko'rpa, lavh. Devorga o'yilgan tokchada Qur'on.

Humayro o'tirib nafas rostladi. Kampir suv ko'tarib kirdi.

– Voy qizim-a, yukli ekansan-ku! Suvdan ich! – dedi.

Humayro “Bismillah!” deb pichirlab suvdan bir ho'pladi, kampir cho'kka tushib o'tirib olgan Anas va Sumayyaga ham suv ichirdi. Keyin Humayroga yuzlandi:

– Nima bo'ldi, qizim?

Humayro og'iz juftlagan ediki, tashqaridan eshikning gursillab urilgani quloqqa chalindi. Kampir chiqdi. Borib ko'cha eshigini ochdi. Yosh ingliz askari qarshisida munkillagan va hassaga tayangan kampirni ko'rdu, ortga burildi. Kampir eshikni qayta yopib, uyga kirdi.

– Homilang necha oylik? – dedi Humayroning qarshisiga o'tirib.

– Olti oylik...

– Alloh omon qilsin! – dedi kampir.

Humayro kampirning uyida qoldi.

– Nima bo'layotganini men bilmayman, – dedi kampir. – Kofirlarning lashkari shahrimizni harob qildi. Bizning davlat nega ularni kiritdi, hayronman. Ohimizni eshitadigan bu olamda hech kim yo'q, qizim. Allohga duo qilib o'tiribmiz. Qo'shnilar bilan gaplashgani yuraging bezillaydi. Har safar bir shumxabar! Bu inglizlar birovning qizini o'g'irleydi, birovni otadi, birovni zo'rlaydi, birovning ulovini tortib oladi! Ular shaharda besh oyki, xohlagan ishini qilib yuribdi. Alloh bu kofirlarni xor qilsin! Sen anavi itni otib to'g'ri qilgansan! Bizning mujohidlarimiz qaerda qoldi! Qachon kofirlarning aqlini kiritib qo'yisharkan!

Kampirning gaplari telba-teskari chiqishini Humayro kechga borib payqab qoldi. Keksa ayolning aqli zaifroq edi. Zaruriy ehtiyojlarni tushunadi, har bir ishini to'g'ri bajaradi, dilozorlik qilmaydi, lekin gap-so'zlari sog'lom odamnikidan boshqacha. Gaplari yolg'on yoki chinligini ajratish qiyin. Uning telbaligini mahallasidagi hamma biladi.

Shomdan keyin kimdir taom keltirdi. Ichkariga kirib, uyingizni tozalab beray, dedi. Kampir uni eshik tagidan haydadi.

– Uyimga kirmaysan! Kirsang, ovqating bilan boshingga solaman! – dedi. Kelgan odam kirmadi. Kampir ovqatni ko'tarib keldi. Dasturxonga qo'ydi.

– Yeb olinglar! – dedi mehribonlik bilan. – Qo'shnim. Kiritmadim. Hozir odamlarga ishonch yo'q. Amerikaliklar dollar ko'rsatsa, seni sotib yubormasin!

Kampir xuftonni sidqidildan o'qidi. Keyin tezda uxlab qoldi.

Humayro hovlini aylandi, sharoiti bilan tanishdi: eski o'choq, qozon. Kamtarona tahoratchona. Devorlar ko'chgan. Quvurdan suv jildirab oqadi.

Anas va Sumayya kampirning pinjiga kirib uxlab qolishdi. Humayro dahlizda o'tirib, lavhga Qur'onni qo'ydi, Kahfni o'qidi. Dajjol fitnasiga yo'liqmaslik uchun Allohdan panoh tilandi. Erining haqiga yig'lab duo qildi. So'ng ichkari kirdi, bir qavatli yupqa to'shakka yonboshlab, ko'zini yumdi. Bugun boshidan o'tkazgani voqealarni o'yladi... Qalbi xotirjam, xavotirdan xoli edi.

Kechaning ikki qismi o'tgach, o'z-o'zidan uyg'ondi. Bolalari, mezbon kampir uyquda. Tashqariga quloq tutdi. O'rnidan turib o'tirdi. “O'lim uyqusidan tiriltirgan Allohga hamd! O'zing kunimni ibodating va rozi bo'ladigan amallar ila o'tkaz!” – deb duo o'qidi.

Tahorat olib, tahajjud o'qidi. Zikrga cho'mdi. Osmonda uchoqlar uchardi, bir marta gumburlagan tovush ham keldi; ingliz askarlarining ham gapirganlari havoda uchib yurgandek edi. Lekin zikr go'yo qanotli farishta qiyofasiga kirib, uning qo'llaridan tutdi va bu talotum dunyodan halovat olamiga olib chiqdi.

Fajr azoni yangradi.

Humayro kampirni uyg'otdi. Kampir uyg'ongisi kelmayotgan yosh boladek g'ingshidi.

– Fajr vaqti, ey ona! – dedi pichirlab Humayro.

Kampir “yarq” etib ko'zlarini ochdi va tezda o'tirib oldi.

– Fajr? Subhanalloh! – dediyu, o'rnidan turdi.

Humayro bolalarini ham uyg'otdi.

Namozni ado etdilar.

Bir oylar o'tdi. Humayroning vujudi og'ir edi. Olti oy davomida homilasining biror mashaqqatini sezmad, biroq ne ajabki, oxirgi bir oyda o'zini behad og'ir sezdi. Bir kuni tongga yaqin achchiq og'riqdan uyg'ondi. Terga botgan edi. Uning ingrog'idan kampir ham turdi. Chiroqni yoqdi.

– Alloh-Alloh! Alloh seni asrasin! Bolang tug'ilmoqchi! Hali vaqt bor emasmi? – dedi.

Humayroning javob berishga majoli yo'q edi. Og'riq izzitirobi ko'zining ichidagi yoshlarni tashqariga quya boshladi.

– Qo'rqma! Inshiqoq surasini o'qi! Men juda tajribali doyaman!

Humayro kampirning nima deb gapirayotganini uncha tushunmasa-da, Inshiqoqni o'qi deganini ilg'adi. G'ujanak bo'lib olib, Inshiqoq surasini pichirlay boshladi.

...Kampir doyman, deganida to'g'ri aytgan, shekilli, Humayroning ko'zi oson yoridi. Tug'ruqolda bo'lgan azob naqadar shiddatli kechgan bo'lsa, bolaning dunyoga kelishi shu qadar yengil o'tdi. Humayro chaqaloqning yig'isidan uning tug'ilganini bildi. Kampir uning kindigini kesdi, matoga o'radi va darhol onaning ko'kragiga qo'ydi...

Humayro uch kun yotdi. Tura olmadi. Kampir esa uning xizmatini qildi. Garchi kekxa ayolning esi kirdi-chiqdi, gapi o'ng-ters bo'lishiga qaramay, biror ishda xatoga yo'l qo'ymadi. Humayro ham ona kabi mehr ko'rsatayotgan bu ayolning aqli zaifligini yoddan chiqardi. Uning xayolida bu kampir kabi yaqin inson yo'q edi dunyoda.

Uch kundan so'ng Humayro o'rnidan turdi, kampir har kuni uyidagi qora undan atala tayyorlab berdi. Humayro o'g'il ko'rgan edi. O'g'liga nima ism qo'yishni bilmasdi.

Anas ukasini tug'ilgan kuniyoq qo'liga oldi. Ko'tardi.

– Oyi, – dedi u xuddi katta odamlardek. – Ukamga Said deya ism qo'yaylik!

– Said... – dedi horg'in jilmayib Humayro. – Xo'p, o'g'lim.

Anas ukasini quchoqlab o'ng qulog'iga shivirlab azon, chap qulog'iga esa takbir aytdi. So'ng:

– Ey mening ukam! – dedi ko'zlarini yumib, bir parchagina bo'lib uxlab yotgan begunoh go'dakka qarab. – Sening isming Said ibn Muhammad Tolha!

Anasning egnida kulrang ko'ylakcha, uzun – tizzasiga tushadi, sochlari yaqin-orada olinmagani – o'sib yelkasigacha tushgan, hatto, quloqlarini yopgan. Qop-qora sochlar ichidagi oppoq yuzi tunda porlagan oyga o'xshaydi. Peshonasiga tushgan jingalalar orasidan ko'rinib turgan oq joylari go'yo yulduzlar. Beg'ubor bolakayning chaqaloq ukasiga azon takbir aytib, ism berishi uni Humayroning nazdida yanada go'zallashtirib, yanada nurlantirib yubordi. Beixtiyor qalbidan "Alhamdulillah!" dedi.

Yangi mehmonning tashrifidan to'rt kun o'tib, beshinchi kun eshikdan beshta ingliz askari bostirib kirdi. Ularning nima qidirayotgani noma'lum. Negadir hovlining har burchagiga danak yo'qotgan jinnidek alang-jalang qilar edilar. Kampir ularning qarshisiga uy ichidan uchib chiqdi.

– Hoy, mening uyimda nima bor? Ketinglar! – deb bitta gapni takrorlayverdi. Askarlar unga e'tibor berishmadi. Keyin uyning ichiga yurishdi. Uy ichida esa... Humayro to'rda Saidni quchoqlab, bir yonida Anas, ikkinchi yonida esa Sumayya bilan o'tirardi. Saidni tizzasi ustiga yotqizib, tepkisiga barmog'ini qo'ygani – o'qli to'pponchani tizzasi ustiga yopilgan ko'rpaning ostida mahkam changallagan edi.

Kampir eshik oldiga turib qo'lini ikki yoqqa cho'zdi:

– Senlarni uyimga kiritmayman! Ket, hammang!

Askarlardan biri yuzini ijirg'anib chetga burdi va qo'lini musht qilib, bor kuchi bilan kampirning jag'iga urdi. Kampir "hiq" degan ovozni chiqarib, ostonaga sulayib yiqildi. Ikkita askar uni sudrab chetga olib qo'ydi va uchtasi ichkariga kirdi.

Ular uy to'rida qop-qora chodra ichida, ko'zlari ustiga ham qora to'r tortgan ayolni o'tirganini ko'rdilar.

– Iya, kampir mana buni himoya qilibdi-ku! – dedi askarlarning bittasi.

– Bu yoshroq, shekilli! – dedi ikkinchisi.

– Hozir yuzini ochaman! – deb uchinchi Humayroning ustiga bostirib bordi. Humayro “Now I will open her face!” – inglizcha jumlanı juda yaxshi tushundi va to'pponchani ko'rpa ostidan chiqardi, o'ziga qarab kelayotgan askarga qarata tepkini ikki marta ketma-ket bosdi. Birinchi o'q askarning soniga tegdi. Ikkinchisi esa tegmadi. U ixrab tizzalab qoldi va so'kindi. Qolgan to'rtta askar esa quturdi. Och bo'ridek Humayroning ustiga otildilar. Humayro ularga ham o'q uzishga harakat qildi. Lekin bir zumda uning qo'lini qayirib, tashqariga sudradilar. Said big'illab yig'ladi. Anas ham otasi bergan to'pponcha bilan askarlarga qarata o'q otdi. Lekin o'qlar tegmadi. Bir askar bolaning yuziga shapaloq urdi. Anasning ko'zi tinib, yerga yiqildi.

Humayroni sudrayotgan askar uni hovli o'rtasiga siltab uloqtirdi. Uyning devori tagida kampir hamon behush yotardi. Labidan qop-qora qon sizib chiqayotgan edi uning.

Humayro bir amallab o'rnidan turdi. Yuzini shoshib berkitdi. Oyog'i yaralangani bilan jami to'rtta amerikalik Humayroning qarshisiga tizildilar.

– Ey xotin! – dedi biri. – Bundan bir oylar avval bir ayol qo'limizdan qochdi. Ustiga ustak, bir askarimizni otib ketgan. Bu sen emasmisan?

– Nega tergov qilyapsan? – dedi ikkinchisiga unga qarab. – Qo'limizda turibdi, tayyor. Ishni bitiraylik-da, ketaylik.

– Ayol zotini ko'rmagandek, shoshilma! – deb jerkidi boshqasi. – Qayoqqa shoshasan! Balki, u o'z ixtiyori bilan bizga qo'shilar!

Askarlar xoxolashdi.

Humayro yoshli ko'zlarini samoga tikdi. Qalbi parcha cho'g'dek qizidi.

“Robbim! Yordam ber! Robbim! O'z holimga tashlama! Robbim, yordam ber!”

– Sen juda jasur ekansan. Hatto, qurol ishlatar ekansan!

– Qaysar baytallar jonning huzuri!

– Xo'p, desang, biz bilan bo'l! Keyin biz bilan yur. Bo'linmamiz ichida qolasan. Seni Yevropa yo Amerikaga chiqarib yuboramiz. Islom jangarilaridan ko'rgan azoblaringni aytib bersang, bas!

– Katta narsa va'da qilma! – e'tiroz bildirdi boshqa askar unga.

– Bundan osoni bormi? Shunchaki, bizning ko'nglimizni xush qil! Biz guruh bo'lib ishlashni sevamiz! – davom etdi bunisi e'tirozga e'tibor bermay.

– Siz musulmonlarga ham bu madaniyatni yetkazsak, deymiz!

Humayroning toqati toq bo'la boshladi. Uy ichidan Saidning yig'isi yanada balandladi.

– Bu ko'nmayapti-ku!

– Balki tilimizni tushunmas!

– Biz esa arabchani bilmaymiz-ku!

– Zo'r yo'li bor! – dedi boshqasi. – Chaqaloqni olib chiq! Hammasiga ko'nadi!

– To‘xta! – dedi hayqirib Humayro. Uyga kirayotgan askar to‘xtadi.

– Bu inglizchani bilar ekan! – dedi boshqasi. – Ayni muddao! Qani, xonim, so‘zlang! Ochiq savdo: bizga tanangizni berasiz, biz sizga bolangizni, hayotingizni va erkingizni beramiz. Taxminan ikki oylarda sizni Islom teroristlaridan, Suriya armiyasi askarlaridan jabr ko‘rgan ayol o‘laroq dunyoga tanitamiz. Kamera qarshisida bechorahol bo‘lib yig‘lab berasiz. Ikki oy ichida askarlarimizning ko‘nglini xushlaysiz. Buning sira yomon tomoni yo‘q.

– Meni ham, bolalarimni ham ot! – dedi Humayro. – Ko‘z o‘ngimda bolalarimni o‘ldir, keyin meni! Lekin sening bu taklifingga zinhor rozi bo‘lmasman!

Amerika askarlari ayolning shiddat bilan va ingliz tilida bu qadar ravon so‘zlashidan hayratga tushdilar.

– Juda qo‘rqmas ayol ekansan! Lekin bu gaplaringni turklar yo xitoyliklarning badiiy filmlarida suratga tushganingda aytasan. Bizga o‘yin qilma! – dedi ulardan biri.

– Agar yo‘q, desang, nima bo‘lishini bilasanmi? Avval sendan bahramand bo‘lamiz, qolaversa, biz bolalardan ham rohatlanishni bilamiz. Hammasiga guvoh bo‘lasan. Keyin bitta-bitta itday otib tashlaymiz.

– Unday qilmaymiz, bu yengil. Mana bunday qilsak-chi! Bolalardan lazzatlanamiz, keyin ularni shu yerning o‘zida tiriklayin yoqib yuboramiz. Keyin ayolning o‘ziga navbat keladi.

– Bu ancha mantiqli taklif! – deb ma’qulladi hammasi.

– Alloh senlarga kifoya qilsin! Alloh bizni tashlab qo‘ymaydi! – dedi Humayro bor ovozi bilan. Va ikki qo‘lini osmonga ko‘tarib, hayqirdi: – Yo Alloh! Yo Alloh! Yo Alloh!

Humayro tinmay “Yo Alloh!” deyaverdi, uning bu sasi osmondan kelayotgan guldirakka qorishib ketdi: qandaydir harbiy uchoq soya solib o‘tdi. Uni amerika askarlari tanidi, shekilli, qiy-chuv qilib yuborishdi, qo‘llaridagi qurolni ham unutib, o‘zlarini yerga otdilar. Bu bejiz emas ekan, chunki osmonni bunday uchoqlar to‘ldirib yubordi. Ingliz askarlari esa sirlangan tovoqqa tushib, mushukdan qochayotgan sichqonlardek yerdan u yoqdan bu yoqqa yumalashar, bir-birlarining ustiga chiqib, tushishardi.

Humayroda ularga e’tibor bermoq uchun vaqt yo‘q, uy ichiga yugurdi. Anas o‘ziga kelib, ukasi Saidni ko‘tarib olibdi. Sumayya esa kipriklarini pirpiratib, akasining pinjida.

Humayro Saidni ko‘tardi, Anas va Sumayyani ergashtirib, tashqariga chopdi. Ayni shu damda atrofga bomba yog‘ila boshladi. Ketma-ket bo‘layotgan gumburlash quloqlarni batang qildi, to‘lqinlar zarbidan oynalar sindi, devorlar quladi. Humayro chiqishi bilan uyning orqa tomondagi devor yiqildi.

Kampirni tashlab ketish mumkin emas! Humayro chang-to‘zon ichida kampir tomonga talpindi. Biroq... keksa ayolda tiriklik alomatlari yo‘q! Uning joni uzilibdi!

Endi bu yerda qolish mumkin emas. Humayro hovliga qaradiyu, guvala devorlarning yerda sochilib ketganini ko‘rdi. Amerika askarlari duch kelgan tomonga tiraqaylayotganini arang ilg‘ab qoldi.

Ayol nima qilarini bilmay ko'chaga yugurdi. Havoda g'uvillab yurgan uchoqlar amerikaliklarning qarorgohlarini mo'ljalga olayotgan edi, aslida. U yerda bo'layotgan portlashlar esa butun shaharni larzaga solmoqda.

“Astag'firulloh! Astag'firulloh!” – degan ko'yi Humayro ko'chaga chiqib, to'xtab qoldi.

Besh daqiqada bombalash to'xtadi. Biroq atrofdagi aksar uylar qulab, mahalla xaroba tusiga kirdi. Gumburlash tinishi bilan chinqirgan, yig'lagan ovozlar eshitila boshladi. Qaerdadir itlar ulidi. Yeru osmon quyuq chang va tutunga to'ldi. Humayro yo'taldi. Etagidan ushlab olgan ikki bolasiga bir parchadan mato uzatib, og'iz-burningizni yoping, dedi. O'zi esa Saidning og'zi va burnini avaylab berkitdi.

Ular joylarida qimirlamay turib qoldilar. Yigirma daqiqalarda chang va tutun tarqaldi. Quyosh ko'rindi. Yo'lda turli ulovlarda yuzlarini ro'mol bilan yopgan, qo'llarida avtomat tutgan va soqollari yuzini qoplab, sochlari bo'ynigacha tushgan jangarilar ko'rindi. Ular g'alaba bilan shaharga kirib kelayotgan edilar. Qo'llarini baland ko'tarib, “Allohu akbar! Allohu akbar!” – deb hayqiradilar.

Shunday ulovdagilardan biri Humayroni yo'l chetida qotib turganini ko'rib, qo'li bilan u tomonga ishora qildi. Ulov Humayroning oldiga kelib to'xtadi. Qo'li bilan ishora qilgan odam Humayroga yaqinlashdi, qizil dumaloq gulli mato berkitgan yuzini ochdi:

– Assalomu alaykum va rahmatulloh! Muslima singlim! – dedi muloyim ovozda. Jangarining soqol qoplagan yuzi mehribon tabassumli edi. – Uyingiz bormi? Kimingiz bor? Nima uchun ko'chadasiz?

Qo'lida avtomat tutgan va kelbatli bu yigitning shafqatli sasi va o'zgacha salobati bor edi, uning gapirishi bu yerning lahjasida, balki, umuman, keng tarqalgan arab shevalarida emas edi, u mumtoz tilda, har bir harakat va maxrajni o'z o'rniga qo'yib gapirar edi.

– Va alaykum assalom va rahmatulloh! – dedi Humayro ko'zini yerga tikib. – Biz biroz zulm ko'rdik. Na uyimiz, na molimiz yo'q! Allohdan bo'lak hech kimimiz va hech narsamiz yo'q!

– Alloh hammamiz uchun eng buyuk va ishonchli Vakildir! Allohu akbar! – dedi jangari. – Ijzat bersangiz, Allohning izni bilan Sizga ko'mak bersam...

– Alloh rozi bo'lsin! – dedi Humayro darhol. – Erimni amerikaliklar bir oy avval asir olgan edilar. Kofirlar o'zlari o'rnatgan anavi chegarada erimning qo'llarini qayirib ketishdi. Hozir u shu atrofda biror joyda bo'lsa kerak. Ismi Muhammad Tolha. Mening ismim Humayro. Mayadindanmiz. O'g'lim Anas va qizim Sumayya. Qo'limdagi bolamni bir hafta oldin dunyoga keltirdim. Ismi Said. Erimni topishga yordam bering! Allohim Sizni bu ishga sababchi etsin!

Jangari Humayroning gaplarini diqqat bilan eshitdi va eslab qoldi:

– Siz Humayro, eringiz Muhammad Tolha, Mayadindan keldingizlar. Farzandlaringiz Anas, Sumayya va Said. Juda soz. Men surishtirib ko'raman. Sizni mana bu ulovda sokinroq bir joyga eltadilar. U yerda muslima opa-singillarimiz Sizni parvarishlaydilar, inshaAlloh. Darvoqe, mening ismim Sayfulloh. Biz Islom uchun kurashga chiqqanlardanmiz. Arab emasman, ajamman. Ajam yurtlardan kelganman. Sizni eltajak joyimizda har kim ko'makka shay, – Sayfulloh shunday

deb ulovdagilar qaradi: – Tushinglar. Biz bu yerlarni tekshiramiz. Yusuf, sen muslima opamizni baytul unsiga olib bor! Keyin o‘zing u yerdan birodarlarni olib kel!

Humayro bolalari bilan ulovga chiqdi. Yusuf o‘rta bo‘yli yigit ekan, u ham yuzini qora mato bilan to‘siq olgan. Ulov o‘t olganda Sayfulloh tashqaridan turib, faqat Humayro eshita oladigan qilib savol berdi:

– Kechirasiz, opa, bir savol so‘rayman, ayblamaysiz, inshaAlloh. Mayadindan nega ketdingiz? U yerda kofirlar yo‘q edi-ku!.. U yer bugun musulmonlar butkul qo‘lida!

Humayro darhol javob berdi:

– Bu erimning qarori. U bilmasa, biror ish qilmaydi.

– MashaaAlloh! – dedi Sayfulloh kulib. So‘ng Yusufga buyurdi. – Hayda!

Ulov shaharni kesib o‘ta boshladi.

Yarim soatlardan keyin shaharning g‘arbiy chekasiga borib to‘xtadi. Ko‘chaga chodirlar tikilgan, tashqarida bolalar o‘ynar, odam ko‘p. Ularning barchasida qurol – qaysidir jihod jamoasiga mansub ekanliklari aniq edi.

Humayroni yoshi ulug‘roq bir ayol kutib oldi.

– Biz Alloh uchun o‘zimizni baxshida qilganmiz, – dedi ayol Humayroni boshlab borarkan. – Biz mujohid va mujohidalarmiz. Erларimizga ergashdik. Islomning qadimiy yurtlarini kofirlar, tog‘utlar qo‘lidan qutqarib, Allohning dinini oliy qilmoq maqsadimiz. Bu yo‘lda o‘lmoq – maqsadimiz, kofirlar jonini olmoq – sharafimizdir, inshaAlloh. Biz arab va ajamni farqlamasmiz. Biz uchun insonlar yo muslim, yo kuffor! Vassalom! Shu choqqacha yuzlab jihodlarga kirdik, yuzlab shahidlar berdik, yuzlab mushrik va tog‘utlarni o‘limga jo‘natdik, Alhamdulillah. Alloh o‘z diniga nusrat yog‘dirmoqda. Yer yuzini, albatta, Islom zabt etajak!

Ular bir chodir qarshisiga kelib to‘xtadilar.

– Bu chodir Siz va bolalaringiz uchun, Humayro, – dedi ayol. – Qanday kamchilik bo‘lsa, chaqiring, darhol yetib kelaman. Sizga hali qo‘l telefoni beraman, inshaAlloh. Qani, kiring chodirga, marhamat.

Chodir kenggina ekan. Yosh bola yotishi uchun yog‘och belanchak, ko‘rpa, to‘shak, bir chetda javon, uning ichida turli idish va tavoqlar. Chodirning o‘rtasiga qo‘lbola fonus ilingan.

– Fonusni shomga yaqin yoqasiz, chodirni yoritadi. Elektrdan ko‘ra bu maq‘ul, – dedi ayol tushuntirib. – Siz joylashing. Bu yerda ayollar uchun kiyimlar, bu yerda yuvinish uchun sovun, misvok, mushk. Alloh qodir qilgan darajada sharoit hozirladik. Qorningiz och emasmi? Tashqariga chiqsangiz, oshxona qaerda, desangiz, aytib yuborishadi. Hech tortinmang.

Ayol chiqib ketdi. Humayro yerga to‘shalgan ko‘rpaga holsiz o‘tirdi. Yuzlari chang bo‘lib, bir so‘z aytmay onasiga qarab turgan bolalariga qarab g‘amgin jilmaydi. Aslida, u g‘amgin jilmaymoqchi emasdi, lekin chin dildan sevinishning imkoni yo‘q, zotan. Humayro birinchi galda bolalarini yuvintirib, qorinlarini to‘ydirishi kerakligini o‘yladi...

Kechga borib chodirlar atrofi gavjumlashdi. Xufton namozini o‘qigani hamma masjidga yo‘l oldi. Humayro juda charchagan. Chodirda xuftonni ado qildi,

bolalarini yotqizdi, ustlariga yopinchiq yopdi, Saidni emizib, to'ydirgach, belanchakka solib tebratdi.

Chodirni g'aribona, buyumlari faqirona, aslida. Lekin Humayroga shu holning o'zi bag'oyat qadrli ko'rindi. Bugungi halokatdan omon chiqqani, nomusi va sha'nini saqlagani uchun Robbisiga shukurlar, hamdlar ayta-ayta ko'zi ilindi...

Masjid emish. Humayro masjid xonaqohida namoz o'qish niyatida yurar emish. Xonaqohda halqalar – har halqada o'n-besh yigirma chog'li inson o'z shayxidan va'z tinglaydi. Ularning ovozi bir-birini kesib o'tmas, nasihatlar bir-biriga xalal bermasdi. Humayro halqalardan biriga borib o'tirmoqchi bo'ldi, lekin hammasi erlar! Ayollar uchun yo'qmi? Halqaga qo'shilishdan avval ikki rakat tahiyati masjid o'qishi kerak.

Xonaqohning o'rtasiga yog'ochdan qo'lpanjaralar qo'yilgan ekann, ya'ni ularni ko'tarib u yoqdan bu yoqqa olish mumkin. Nega xonaqoh ikkiga ajratilibdi? Humayro hayron bo'lib bordi, panjara orasidan ayollarni ko'rdi. Ha, bu yoq ayollar uchun ekan. Lekin ularning halqasi yo'q-ku! Ayollar ilm bilan emas, ibodat bilan mashg'ul!

– Qizim! – bu ovozdan Humayro cho'chib, qaradi. Qarshisida nuroniy va go'zal bir ayol unga tabassum bilan boqib turardi. – Qizim, sen biror halqaga qo'shilishdan avval Allohdan sirotul mustaqimni so'ra! To'g'ri yo'lga yo'llashini so'ra, maylimi? Allohdan o'zingga xayrlisini so'ra. Chunki bandaning aqli to'g'ri yo'lni bilishdan hamisha ojiz, Alloh unga yo'l ko'rsatmasa, aqli yo'l topa olmas! Sen yaxshi deb bilganing, balki yomondir! Yomon deb bilganing, balki yaxshidir!

– Bu qay yer? Siz kimsiz?

Ayol kuldi:

– Bu Aqso masjidi, men payg'ambar Iyso alayhissalomning onasiman, Maryam!

Humayro uyg'ondi. Chiroq xira nur sochyapti. Tashqari jimjit. Humayro belanchakka qaradi: Said uxlayapti. Anas va Sumayya ham uyquda.

Qandayir ichki hayajon Humayroni tashqari chiqardi.

Chodirlar oralab yurgan qurolli yigitni ko'rdi.

– Muammo yo'qmi? – deb so'radi u.

– Yo'q, – dedi Humayro va ayollar tahoratxonasiga yo'naldi.

...Chodiriga qaytgach, joynamoz ustida qiyomga turdi. Allohga qalban yolvorib, tahajjud niyati bilan ko'lini tahrima takbiri uchun ko'tardi...

O'TTIZ IKKINCHI BOB

TO'FON

(So'nggi bob)

...Ertalab chodirga Muhammad Tolha kirib keldi.

Humayro buni kutmagan edi. Muhammad Tolha ayoliga bu safar ko'p tushuntirish bermadi.

– Ketamiz, tayyorlan, – dedi. Humayro ortiqcha savolga tutmay, “Xo'p!” – deb tezda narsalarini yig'ishtirishga kirishdi. U, albatta, Muhammad Tolha va

Sayfulloh o'rtasida bir necha soat davom etgan suhbatdan bexabar. U faqat eriga itoat etishi lozimligini yaxshi biladi.

Kecha oqshom Muhammad Tolha qamoqdan ozod qilindi. Sayfullohga Muhammad Tolha Humayroning eri ekanligi ma'lum bo'ldi.

– Siz Mayadindan ekansiz, birodar, – dedi Sayfulloh u bilan o'z qarorgohida suhbat boshlab. – U yerda hukumat bizning qo'limizga o'tgan pallada, nima uchundir, hijratni ma'qul ko'ribsiz. Agar amerikaliklar Sizni qamoqqa tiqmaganlarida, ayolingizni mazluma bir holda qutqarmaganimizda ulardansiz, deb o'ylagan bo'lardim. Nega jihod maydonini tark etmoqdasiz?

Muhammad Tolha sukut qildi. Keyin boshini ko'tarib, Sayfullohga tikildi.

– Birodarim, – dedi benihoya dardli sas bilan. – Siz jihod maydoni deb hisoblayotgan maskanlar haqida zinhor bunday o'ylay olmayman. Bu joylar begunoh musulmonlarning qoni daryo bo'lib oqayotgan bir o'lka, xolos.

Bu gap Sayfullohga yoqmad.

– Tushunmadim... – dedi rangi o'zgarib.

– Bir musulmon o'laroq so'zlarimni so'ngiga qadar tinglang! – dedi Muhammad Tolha ovozini ko'tarib. Uning tovushida bir shiddat uyg'ondi. – Bu ulkan fitnadir. Men haqiqatlarni Allohing anglatgani uchun yurti tark etmoqdaman. Sizlar Islom davlati, deb nomlaganingiz dahshatli qirg'in o'chog'idir. Sizlar Islom davlati deya, qo'yilgan bir tuzoqqa ilindingiz. Bu tuzoq Yer yuzidagi minglab musulmon yoshlarini o'z domiga tortayotir. Siz qilayotgan ishlarning hech biri shariat amriga muvofiq emas. Abubakr Bag'dodiyning xutbalari, musulmonlarining tuyg'ulariga, hissiyotlariga qilayotgan hujumlari bir aldovdir.

– Sen bizning amirimiz haqida bu so'zlarni aytishga qanday jur'at etyapsan! – Sayfulloh sapchib o'rnidan turdi va avtomatini Muhammad Tolhaga o'qtaldi.

– O'zingni bos, birodar! Ehtimol, sen unga bay'at qilgandirsan, lekin men emas! Birgina so'zim uchun, holbuki, kufr yo shirk keltirmadim, meni –Islomda bo'lgan bir musulmonni o'ldirishga shaysan! Bu iymon amrimi?! – o'tirgan joyida hayqirdi Muhammad Tolha. – Men o'limdan zarracha qo'rqmayman. Kelishim Allohdan, borishim Allohga! Uning rahmati va mag'firatidan zinhor umid uzmasman! Lekin senga, sen kabi birodarlarimga haqni yetkazmog'im shart! Meni tingla. O'ldirishni istasang, albatta, o'ldirishga vaqting bor!

Sayfullohning yuzlari g'azabdan pir-pir uchdi, soqollari titradi, yuzi qizarib, qo'rqinchli tus oldi, ko'zining oqiga qon tepdi. Biroq Muhammad Tolhaning shiddati uni bosdi. Joyiga o'tirdi.

– Astag'firulloh, de, birodar! Astag'firulloh! – dedi Muhammad Tolha. – Zotan, bir mo'minni otib o'ldirishingga bir bahya qoldi. Sizlar kofirlarga hujum qilyapmiz, deb qadim Shom yurtlarida o'chmaydigan olov yoqdingiz. Millionlab oilalarni o'z makonidan ayirdingiz. Qurbon bo'layotganlarning soni ham, sanog'i ham yo'q. Xarobaga aylanayotgan shaharlarga boqing. Siz Assadni ayblaysiz, Amerikani ayblaysiz, Rossiyani ayblaysiz, Turkiyani ayblaysiz, sizlarda aybu nuqson yo'qmi?! Siz tomonda bo'lmagan hammani kufr va shirkda sanaysiz. Siz Alloh Yerga nozil qilgan Buyuk Islomni emas, o'z nafsingizga maqbul bo'lgan shaxsiy Islomni Yer yuziga yoymoqchisiz. Amin bo'lingki, agar dunyoda Sizga

qarshi chiqadigan biror kuch bo'lmaganda ham, nusrat va zafar qozonmas edingiz. Chunki ishning avvali fitna bo'lsa, keyini dini sust va ehtirosli yoshlardan va ilmdan bexabar johillar guruhidir. Sizlar Shomda, Iroqda bu qirg'inlarni qilish bilan mamlakat himoyalarni buzib chil-parchin etasiz, hayajoningiz olovida, tuyg'ularingiz chaqmog'ida o'zingizni ham, xalqingizni ham kuydirib halok etasiz!

– Asossiz so'zlar! – dedi Sayfulloh. – Men o'z amirlaringa itoat qilaman va ularning hammasi sodiq insonlar. Safimizga kelayotganlar esa ixlosli yigitlar.

– Amirlaringizga itoat qilasiz, biroq ularni tanimaysiz! Aminmanki, sen bu yerdan emassan. Sen Shom tuprog'ida Shom suvini ichib, uning havosidan nafas olib ulg'aygan emassan. O'zing ergashib kelgan, da'vatlariga javob berganing odamlarni hozir ham tanimaysan. Seni maydonga keltirdilar, dinning bir qismidan dars berdilar: tuyg'ularing yondi; mashq qilding: mushaklaring kuchga to'ldi; ayollarga erishding. Endi esa Islom uchun jihod qil, deb aytdilar. Lekin sen o'z amirlaringa ruhan begonasan. Ularning tepasida kim turibdi, hatto, Abubakr Bag'dodiy qaerdan chiqib kelgani haqida ham bilmassan. Inson shu qadar sodda bo'lurmi? Musulmon shu qadar go'l bo'lurmi?! Bir-biriga tabassum bilan "Birodarim!" – deb yurgan bu yigitlar hayotda nimani ko'rdilar? Yoshlari o'n sakkizda. O'ttizga ham to'lmabdilar. O'zlarini shahid etmoqni, jannat hurlaridan bahra olmoqni istaydilar. Yo Alloh! Musulmonning qonini to'kmoq bilan, musulmonning o'qidan o'lmoq bilan shahodat qo'lga kirurmi?! Bugun bu shaharni amerika qo'shinidan ozod qildik, deyapsiz. Holbuki, qo'llayotganingiz qurollar o'ta sodda, uchirayotgan uchoqlaringiz behad eski! Ularni qachongacha qo'llay bilursiz? Dunyoning qudratli davlatlari to'lqinlanib, ko'pirishingiz uchun qo'yib beradi. Hatto, siz bilmaysiz – o'zlari sizni qurol bilan ta'min etadilar. Sukut bilan boqadilar. Siz esa buni nusrat fahm qilasiz. Yonasiz, kuyasiz. Masjidlarni shirk aralashdi, deb buzasiz. Musulmonlarni, e'tiqodi to'g'ri emas, deb so'yasiz. Asirlarni qasos deya yoqib yuborasiz. Qul bozori tiklaysiz. Dinorlar ishlab chiqarasiz. Vazirliklar tashkil etasiz. Nazdingizda, Islom davlati shu bilan barpo bo'lur. Sizga bu ishlarni qilishingiz uchun sharoit beradilar. Butun boshli o'lka yerlarini siz uchun teatr sahnasi o'laroq tortiq etadilar. Bu sahnada bir rol o'ynayotganingizni bilmay qon to'kish va vayronkorlikda davom etasiz. Turli tasvirlar tayyorlaysiz, Yer yuziga Islomni joriy qilish haqida lof urasiz. Qalbingizda muhabbat, shijoat jo'shadi, go'yo. Lekin bularning hammasi aldamchi bo'lsa-chi?! Bularning hammasi shayton ko'rsatib turgan bir o'yin bo'lsa-chi?! Islom qo'lni ko'ksiga qo'yish va birodariga bir marta yordam berish bilan barpo bo'lmaydi. Musulmonlarga Yer yuzida zulmlar bo'layotgani haqida bong urasiz. Jihodning yo'qligidan, jihod to'xtagani uchun shunday bo'ldi, deb hammaga tushuntirasiz. Bu yo'lda o'lish bizning sharafimiz, deysiz. Birodarim! Lekin orangizda necha kishida qanday ilm bor?! Qur'on tafsirini bilasizmi? Hadis sharhlaridan xabardormisiz? Siz Shomda o'tirib, Osiyo diyorlari uchun fatvo topasiz. Sizlar odamlarning qalbini hurmatlamassiz. Sizlar insonlar nafsining naqadar murakkab yaratilgani haqida o'ylamassiz. Oddiy gapni oddiy tushuntiramiz, tushunmasa, otamiz, o'ldiramiz, Yer yuzini kofirdan tozalasak, din oliy bo'ladi, deb aytasiz! Vallohi, naqadar ilmsizlik! Naqadar xomlik! Naqadar

hikmatsizlik! Alloh bir lahzada Yer yuzini musulmonlar ixtiyoriga topshirmog'i mumkin, qachonki musulmonlar tayyor bo'lsalar! Rasuli akram sollallohu alayhi va sallam Islomni oliy qilaman deya umrlarini baxshida etdilar. Ul zot sahobalarning qalblarini tarbiyat qildilar, ularning nafslarini pokladilar. Ilk jihodga qadar naqadar olis bir mashaqqatni bosib o'tdilar. Bir insonning jonini olish shu qadar osonmi?! Bu maydonga hovliqib kelgan yigitlarning nechasi yig'laydi, ketishni istaydi, lekin sizlar ularga rahm qilmaysiz. Ular yo'lsiz bir holga tushadilar. Qo'rqanlari uchun, ortlariga yo'l qolmagani uchun qo'llariga qurol oladilar. To'g'ri, hammasi shunday emas. Haqiqatan ko'kslarida olov yonganlari bisyor, lekin ular adashganlarini idrok qilurmi ekanlar?! Men sizlarni malomat qilmayman, sizlarga hukm bermayman, lekin sizlarning ishlaringizni qo'llamayman, bu ishlarni bas qiling, degan bo'lur edim. O'zim sizlar tomonga o'tmayman va niyatimda sobit turib, yurti tark etaman.

– Muhammad Tolha! – dedi Sayfulloh biroz sukut saqlab. – Sening iddaolaring asossiz. Sen jihod halovatini bilmaysan!

– Vallohi! – dedi Muhammad Tolha hayqirib. – Osiyodan ikki yigit kelmish. Biri sizlarga, biri boshqa jamoaga qo'shilgan. So'ng ikki jamoa bir-birini takfirda ayblab, bir-biriga o'q uzdi! Jihodiy jamoa deysiz, biroq biringiz Alloh osmonda, deb ash'ariylarga raddiya berasiz, biringiz esa yana boshqa dindoshingiz nuqsonlarini izlaysiz, ming afsuski, uning haqqiga duo qilmaysiz. Hatto, o'z haqqingizga duo qilmaysiz!

– Sen qaerdan bilasan bizning duo qilmasligimizni?! Tuhmat qilma! – dedi Sayfulloh tomirlari bo'rtib, avtomatini mahkam ushlagan ko'yi.

– Duo qilganingizda butun olamga shu qadar nafrat ila boqqan bo'larmidingiz? Har bir voqeaga hikmatsizlik bilan boqasiz. Eshitganingizni, o'qiganingizni mohiyatan anglamaysiz, bil'aks, shaklini olasiz va joriy qilmoq istaysiz! Bu naqadar xato! – dedi Muhammad Tolha. – Men to'g'ri yo'ldaman, boshqalar zalolatdadir, deya taassub qilishdan ko'ra katta xatar bormi?!

– To'g'ri yo'l – bitta! Ahli Sunna val jamoa! – dedi Sayfulloh. – Boshqa har qanday yo'l botildir. Rasululloh sollallohu alayhi va sallam shunday deganlar.

– Sollallohu alayhi va sallam! – deb salovat aytdi Muhammad Tolha va davom etdi. – MashaaAlloh! Bu, shubhasiz, to'g'ri gap. Lekin ahli sunna val jamoada bo'lishning shartlari shundaymi? Nafsimiz va qalbimiz tarbiyasi qaerda qoldi? Shariatning odobi va adolati qani?!

– Biz shariat ta'qiqlagan ishlarni qilmaymiz! – dedi Sayfulloh. – Aroq yo'q, fahsh yo'q, lag'v yo'q, qimor yo'q! O'g'ringiz qo'li kesiladi, fohisha toshbo'ron qilinadi. Biz shariatni shunday barpo qilamiz.

– SubhanaAlloh! – dedi Muhammad Tolha. – Qaniydi, Allohning dini shunday oson barpo bo'lsa! Bundan oson ish bo'lmas edi. Gap bunda emas, birodar! Islomni faqat kuch bilan o'rnataman, deyishdan ko'ra nuqsonlikroq bir fikr yo'q. Shariatga majbur qilish faqat shariatsizlikni keltirib chiqaradi. Islomga odamlarni qo'rqitib kiritish bilan odamlarni islomdan chiqarasizlar. Sizlarning bu shovqiningiz uzog'i besh – yetti yilda to'xtaydi. Ortingizdan minglab murdalar, xaroba shaharlar va adadsiz qochqinlar qoladi. Butun dunyo sizlarga qarshi

oyoqlanadi. Chunki sizlar mehr va muhabbat qozonadigan biror ish bajarmadangiz, balki qahru g'azab, nafrat va qo'rquv uyg'otadigan cheksiz amallarni qildingiz, afsus. Senga aytajak gaplarim shu! Vassalom! Bir musulmon sifatida so'raymanki, oilam bilan bu yerdan darhol ketishimga izn ber.

Sayfulloh o'yg'a cho'mgan edi. Muhammad Tolhaning so'zi tugagasa ham, indamadi. Faqat:

– Yusufga ayt, oilang yoniga eltsin. Shu soatdayoq bu yerdan qorangni o'chir!
– dedi. Muhammad Tolha o'rnidan turib, tashqariga yo'l olarkan, Sayfulloh uni to'xtatdi. – Ey! Haqsizlik qarshisida musulmonlar sukut saqlasinlarmi? Boshlarida zulm qilichi o'ynarkan, bola-chaqalari xorlanar ekan, o'zlari qul kabi ezilarkan, qo'llariga qurol olib, dushmanlarga o't ochmasinlarmi? Zulmga rozi bo'lib, bosh egsinlarmi?

Muhammad Tolha to'xtadi. Ortga qaytib, Sayfullohning oldiga kelib, uning ko'zlariga tik qaradi:

– Zulm va haqsizlikka bir on ham rozi bo'lmasmiz! Lekin Allohning qadariga so'zsiz rozimiz! Zulm qilichiga bosh egmasmiz, Allohning qadariga bosh egajakmiz! Xalifa Umar roziyallohu anhu o'zidan madad so'ragan lashkarboshiga: “Sen dushman qo'shini ko'pligidan qo'rqma, gunohlaring ko'pligidan qo'rq! Gunohlardan saqlansang, Alloh seni saqlaydi va kofirlar ustidan nusrat beradi!” – deya maktub yo'llamish. Musulmon ummati o'zini gunohlardan qo'riqlasa, gunohdan o'zini saqlasa, ilm va amalni uyg'un qilsa, Alloh zulmni sindiradi, musulmonlarni izzatlaydi, ularni balolardan asraydi. Zotan, bu ummat qudratga faqat qurol bilan emas, taqvo bilan erishgan edi. U paytda iymonu taqvodan bo'lak boyliklari yo'q edi, boyliklari Yer yuziga sig'magan vaqtda esa ularning faqat shu tillo va zarlari bor edi, xolos. Biroq boylikning ko'pligi Islom saltanatini saqlab qola olmadi. Allohdan qo'rq, musulmonlarni sev, nafsingdan g'olib bo'l, vassalom! Va Allohning nusratini ko'rib lol qolajaksan!

...Humayro boshidan o'tkazganlarini hikoya qilib, shu nuqtaga yetib kelgan vaqtda “Urvatul vusqo” kemasi suzib borayotgan dengizda bir to'lg'anish boshlandi. Bu dengizning ostidan tepaga qarab kelayotgan ulkan to'lqin edi.

Mas'ud Hasan va Jozeflar davrasida esa Umar Sayfullin afg'onlar qo'liga qanday asir tushganligi haqida so'zlar edi. U qirib yuborilgan sovet bo'linmasi ichida g'ayritabiyy bir mo'jiza sabab omon qolganligini aytdi. O'liklarni tashlab, boshi oqqan tarafga qarab yurgani, o'sha atrofdagi toqqa yaqinlab, hushdan ketgani, hushiga kelganida uni kekxa dehqon topib olgani va parvarishlagani to'g'risida so'zladi. Shu tariqa afg'on yurtida besh yil qoldi u. Shu vaqt uning iymon kalimasini aytishi uchun yetarli bo'ldi. Biroq voqealarning davomini batafsil eshitish hech kimga nasib etmadi, chunki dengizda ko'tarilayotgan to'fon kemani pista po'chog'i kabi silkitar edi.

Biror axborotda dengiz to'foni haqida ogohlantirish bo'lmagan edi. Kemada vahima boshlandi.

Mas'ud Hasan palubaga chiqdi. G'arbdan kelayotgan shamol soniyama soniya kuchga kirayotgan edi. Shamolning shiddati barobar to'lqinlar ulkan

devorlardek havoga otiladi, ajdahodek og‘zini ochib, ko‘kka sapchidi. To‘lqinlar kemani kaftida o‘ynaydi. Kema ichida tik turishning imkoni qolmadi.

Chiroq o‘chdi. Barcha aloqa vositalari ishdan chiqdi.

To‘fon shiddati uyg‘onayotgan kezda Anna Jozefning xonasiga katta mashaqqatlar bilan o‘tib oldi. Ular suratga olishni boshlaganlaridan keyin ko‘rismagandilar...

Kema po‘rtanaga tushgandek edi: g‘arbdan kelgan to‘lqin uning bo‘yi barobar ko‘tarilsa, sharqdan kelgan boshqa dolg‘a uni ag‘darilib, cho‘kib ketishdan himoyalardi, go‘yo. Kema ichidagilar o‘lim tahlikasini yaqqol his etdilar. Qanot yo‘q ediki, uchib ketmoq uchun! Kema dengizning qo‘lida o‘yinchoqqa aylandi. Dengiz yosh bola kabi o‘yinchog‘ini u yoqdan bu yoqqa otar edi.

Bo‘lmalar ichi suvga to‘la boshladi.

Aksar odamlar biror tutqichni mahkam ushlab, kalimai shahodatni aytar edi, ba‘zilar istig‘for, ba‘zilar takbir ila saslanar edi.

Osmonda quyosh ko‘rinmaydi. Kema to‘lqin qo‘lida havoga ko‘tarilib, bulutlarga tegar edi, go‘yo. O‘n daqiqalarda bu silkinish kema ahlini hushdan ayirdi. Hech kimda ko‘z ochishga, hatto, biror dastakni tutish uchun quvvat qolmadi...

– Jozef! – deb baqirda shovqin ichida Anna. Jozef bo‘lmaning bir chetida o‘zini tuta olmas, ko‘z o‘ngi xiralashib, quloqlari batang bitdi. Lekin Annaning hayqirig‘ini angladi. Qo‘rquvdan quruqshagan lablar orasidan “Anna! Anna!” – degan so‘z sirg‘alib chiqdi.

– Jozef! Men musulmon bo‘ldim! Guvoh bo‘l! Allohdan bo‘lak iloh yo‘q! Muhammad uning elchisi va bandasidir! – to‘fon suroni har qanday tovushni yamlamay yutayotgan bo‘lsa-da, Jozef xotinining nidosini angladi.

– Men... – dedi u bor kuchini to‘plab. – Men kema ajal komidan qutulsa, shu ondayoq iymon keltiraman!

To‘fon quturgandan quturar, kemada ming nafar inson hushdan ketgani uchun na qo‘rquv, na dahshatni sezmasdilar. Ular uchun duyoning muhabbati ham, ajalning dahshati ham endi ahamiyatli emas. Ular tiriklik vahmidan ozod edilar. Kema ichida jon saqlaydigan jonzotlar ham o‘lik misoli qotdilar.

Bu qancha vaqt davom etgani biror shohidga ma‘lum emas, lekin ko‘zini ilk ochgan Jozef bo‘ldi. U hushi o‘ziga qaytgani onda his qilgani suyaklaridagi achchiq og‘riq, bo‘g‘zini taxir qilgan dengiz suvining ta‘mi edi. Sur‘atli lahzalarda: “U dunyodamanmi?!” – degan o‘y ongini kesib o‘tdi.

Ko‘rdiki, u kema ayvonida – palubada.

Ajabo! Dengiz hech bir ish bo‘lmagandek yastanib, beozor yotibdi. Suv tong quyoshining oltin nurlari bilan qorishib jimirlaydi. Kema esa... qumga tiqilgan ko‘yi tek qotgan. Ro‘parada sohil!.. Qandaydir orol, balki; daraxtlar bilan qoplangan.

“Demak, tirik qoldik! Demak, tirik goldim! – dedi o‘ziga o‘zi Jozef ovoz chiqarib. – Alloh buyukdir! Allohdan bo‘lak iloh yo‘q! Va Muhammad Uning elchisi va bandasidir!”

Bu kalima Jozefning tilidan emas, qalbidan sitilib chiqdi. Olovdek yondi, lovulladi. U o'limdan omon chiqish hissiyotiga sig'mas edi. Tug'ilganidan buyon u izlagan So'z shu edi uning uchun. Beixtiyor bor ovozi bilan hayqirdi, hayqirig'i, hatto, quyoshga yetib bordi, dengizning eti jimirlab ketdi, kemada behush yotganlar ko'zlarini ochdilar.

Jozef suvga sakradi. Sho'ng'idi va sohilga suzdi. Birozdan so'ng oyoqlari qumga tegdi. U yura boshladi. Yurarkan, butun kuchini tovushiga jamlab, takrorlardi, takrorlagani sayin quvvati oshib, ruhi tetiklashar edi:

– Laa ilaha ilalloh! Laa ilaha ilalloh! Laa ilaha ilalloh! Laa ilaha ilalloh!
Muhammadun Rasululloh!

QISSA TUGADI MUALLIF SHUKRONASI

Qalamga jamiki bo'ladigan voqealarni yozdirgan Allohga hamdu sanolarimiz cheksiz va adadsizdir.

Bizga hidoyatni, haqiqatni yetkazgan nabiymiz, rasuli muhtaram Muhammad sollallohu alayhi va sallamga durudlarimiz, salovatlarimiz bo'lsin!

Allohning marhamati bilan "Halqa" qissasiga nuqta qo'ydim.

Uni yozishni nasib etgan, ilhomlantirgan, o'quvchilar va tinglovchilarga manzur aylagan Robbimning O'ziga yana maqtovlar yo'llayman!

Shu o'rinda, kamina Akrom Malik, mazkur qissa haqidagi ba'zi savollarga oydinlik kiritib o'tsam.

1. Voqealar bo'lib o'tganmi? Yoki muallifning xayolot mahsulimi?

Javob:

Bu badiiy asar bo'lib, tarixiy voqealarni butunicha yoritishni maqsad qilmaydi. Moziyda yashaganlarni, bizga zamondosh bo'lganlarni inson o'laroq ko'rib, mashaqqatlari, boshdan kechirganlarini ularning hissiyotlari, og'riq va iztiroblari bilan birgalikda yoritish maqsad qilingan.

2. Qissada qaysi davr voqealari tasvirlangan?

Javob:

Qissada insoniyatning barcha davrlariga xos bo'lgan jihatlarga diqqat qaratildi. Shuning uchun uni o'qigan odam xuddi o'z zamonasidagi yoxud o'tmishdagi voqealarni ko'rayotgandek bo'ladi. Voqealarda zamon va makonlar almashib turadi. Maqsad e'tiborni makon yoki zamonga qaratish emas, balki inson muammosiga, inson fojiasiga diqqatingizni jalb qilishdir.

3. Bu qissani yozishdan maqsad nima edi?

Javob:

Qissani yozishdan maqsad – o'quvchilarga zamonamiz talotumlarini anglatish va Haq yo'lidan ayro tushganimizni eslatmoq, pirovardida, Haq yo'lga chorlamoq edi, xolos.

4. Qissa nima uchun bunday tugadi? Voqealarga yechim berilmadi, qandaydir to'mtoq holda qoldirishdan maqsad nima?

Javob:

Qissadan murod hayotimizni, xayollarimizni, e'tiqodimizni aks ettirish, hayot, umr esa davom etayotir. U tugamadi. Shiddat bilan kechmoqda. Har kim o'z yo'lida sobit. Shuning uchun qahramonlarning har biriga doir ma'lumotlar ochildi, qissani esa yozishdan to'xtadim. Balki kelajakda, Allohim nasibaga yozgan bo'lsa, asarning keyingi qismlarini yozsam ham, ne ajab.

Ushbu asarni yozishga da'vat qilgan, muxlislarga yetib borishida ko'maklashgan, beg'araz bir shaklda jon kuydirgan hammaga, xususan, Dilnora To'laboyzodaga samimiy rahmatimni aytaman, Robbimdan yaxshiliklar tilab, hidoyatda sobitqadam etishini duo qilib so'rayman.

Qo'lyozmani olib, imlo xatolariga ko'zini yumib, sabr va tahammul bilan tinglovchilarga o'qib yetkazgan voiz, mahoratli suxandon, ko'ngilga yaqin akam Abdul Karim Mirzaevga tashakkurlarimni izhor qilish barobarida savobli ishlariga baraka, Allohimdan xayru ajrlar so'rab duo qilaman.

Shuningdek, qissaning boblari kechiksa ham, toqat qilib o'qigan, sadoqat saqlagan, samimiy hurmat ko'rsatgan kitobxonlarga minnatdorlik bildirgan holda Robbimizga yuzlanib, hech birimizni hidoyatdan ayirmasligini o'tinaman, faqat Unga sig'inaman.

Albatta, ish nuqsonsiz bo'lmaydi. Yozish jarayonida ko'plab kamchiliklarga yo'l qo'ydim. Ismlarda, joylar nomlarida, tasvirlarda, so'z qo'llashda sahvlar sodir bo'ldi. Bularning hammasi kaminaning epsizligi, parishonxotirligi va zaifligidandir. Agar bu so'zlar Sizning qalbingizga manzur kelgan bo'lsa, faqat va faqat Robbimning marhamatidir.

Allohim!

Gunohlarimizni kechir! Nuqsonlarimizni afv qil. Agar Sen bizni xayrga yo'llamasang, imkonimiz yo'q. Bizni xayrga boshla, g'azabingdan, o'zing rozi bo'lmagan ishlardan omon ayla!

Allohim!

Xatolarga to'la ushbu qissani o'qiganlar qalbiga marg'ub qil! Kim mutolaa etsa, qasddan nuqson izlamasa, ixlosiga yarasha uni manfaatlantir. Bu manfaatni diniga, dunyosiga, oxiratga xos ayla!

Allohim!

O'zing barchamizga yordamchi bo'l! Bizni o'z holimizga tashlab qo'yma! Bu dunyoda ham, oxiratda ham yozgan va aytgan so'zlarimiz uchun bizni sharmanda qilma, balki izzat, yuksaklik va qurbat maqomiga ko'tar!

Omin, yo Robbul a'lamiyn!

Toshkent, 2020 yil.

MUNDARIJA

Adabiy-badiiy nashr

AKROM MALIK

HALQA

Muharrir: Muhammad Yusuf Hakimiy

Badiiy muharrir: Yahyo Umar

Texnik muharrir: Behzod Abduhamidov

Sahifalovchi: Habibulloh Shukurulloh

Musahhih: G'iyosiddin Yusuf

Nashriyot litsenziya raqami: AI № 247. 02.10.2013.

Terishga berildi: 05.06.2022 y.

Bosishga ruxsat etildi: 14.06. 2022 y.

Journal garniturası. Ofset qog'ozi.

Qog'oz bichimi: 84x108 1/32

Hisob-nashriyot tabog'i: Shartli b.t:

Adadi 5000 nusxa

Buyurtma raqami №

“TAMADDUN” nashriyotida tayyorlandi.

Toshkent shahri, Navoiy ko'chasi, 30-uy.

Tel.: (71) 244-42-54

e-mail: tamaddun1991@mail.ru

“Hi book print” MChJ bosmaxonasida chop etildi.

Toshkent shahri, Chilonzor tumani, Chilonzor-2, 15-uy

